

ESTERHÁZY PÉTER

A szabadság nehéz *mámora*

Magvető

A szabadság nehéz mámora

Válogatott esszék, cikkek

1996–2003

Előszó

A válogatás éppenhogy válogatás, így szempontjai sem nagyon voltak, majdnem minden itt van, amit az 1996-os *A kék haris* óta újságba, folyóiratba írtam. Kihagytam a közvetlenül politikaiakat és a *Konyhaművészet*nek írt éttermi kritikákat, hol van már a tavalyi lazac-carpaccio és parlamenti glosszatéma (itt! itt!), és kihagytam azokat is, amelyek, hogy gyorsan és ködösen mondjam, valamiféle széppprózai irányba mutatnak, ugyancsak ködös fölhasználási tervekkel.

Ha ez fordítás volna, könnyen lehet, az állna itt, hogy főrészt élet és irodalom a kötet anyaga, de ez fordítói hiba volna, trehány félreértés; az *Élet és Irodalom*-anyag adja a kötet fő részét, az *1 könyv*-sorozat. Tulajdonképpen 1 könyv-szöveg itt minden, azaz történik valami szerintem jó, és arról beszámolok. (Egy kékharisnya kitömött csodálatos élete – na ez is a tudás anyja.) Talán még a sírbeszédek is idetartoznak, bár az nem biztos, hogy ezt öndicséretnek el tudom számolni.

Valamelyest naplónak is tekinthető e könyv, bár az időt akkor nem evvel mértem, hanem a *Harmonia cælestis*szel meg a *Javított kiadás*sal, de azért látjuk itt is, hogy múlik az idő, noha az írások nincsenek szigorú időrendben, így itt néha előbb van a később, ilyenkor elromlanak a mégek és a márok, de nem nyúltam hozzájuk, amiképp az *ÉS*-megjelenés esetlegességeihez sem, látszik, mért vannak, legyenek. Azon se suvickoltam, ha esetenként kihallatszik, hogy külföldi fölkérésre írtam.

A múló idő érdekesen változtat szövegösszefüggéseken. Legegyszerűbben (nálam) ezt az édesapámra vonatkozó mondatokon lehet látni, az ártatlanok olykor dodonaiak lettek, a már dodonaiak kisimultak. Egyik lábuk itt, másik ott, a szövegösszefüggések jönnek-mennek. Például a *Patriótagyakorlat* egyik passzusa a Koszovó-háború közelsége miatt lett pimpós, rendben bocsánatot is kértem *(ÉS,* 1999. 47. sz.), de mára az akkori összefüggés elszállt, nincs, csak annyi látszik, hogy egy közepes élc kedvéért beáldoztam a barátomat, ami teljességgel rendben van, fölteszem. (Nyugtával dicsérd a, nevek a szerkesztőségben.)

Ami a címet illeti, kezdetben vala Ottlik legendás kifejezése, a szabadság enyhe mámora, ebből csinálta a *Bevezetés a szépirodalomba* a

mámor enyhe szabadságát, és aztán mert, legendás ide vagy oda, úgy emlékeztem, hogy nem enyhe, hanem könnyű, lett most a szabadság nehéz mámora. És az is lett ténylegesen. Ez okból akár egy kis ars poeticával is kirukkolhatnék, ha szoktam volna ilyennel rukkolni, mondván, mert gondolván: nem szeretnék lemondani erről a mámorról, és nem szeretnék hivalkodni a nehézzel.

Kelt Rómaifürdőn, 2003 tavaszán

Hrabal könyvei

Hrabal könyvei*

Mondták, nincs jól, búskomor és iszik, mint egy Vörösmarty, de mégis megdöbbentő volt a halála híre, mert erre azért nem lehetett számítani, hogy ez a dolog rá is vonatkozik, nem direktben, hogy halhatatlan volna, élből halhatatlan, nem ilyen magasztosan, az irodalomtörténet emelkedett bürokráciájával, inkább csak úgy, hogy ő majd kimarad ebből a szokásosból, ebből az eshetőségből, el lesz felejtve, égi slamp; ahogy Hubička forgalmista vagy Pepin bácsi haláláról értelmetlen beszélni, úgy az övéről is az, a kérdés nem vetődik föl.

De hát van, hogy fölvetés nélkül is választ kapunk.

A halálhír első, nagyon rossz csöndjében nem tudtam megakadályozni, hogy ne magamra gondoljak, arra a néhány személyes találkozásra, melyben mindig volt egy kis kellemetlen is, még személytelen is, egy öreg ember türelmetlensége és kozmikus kelletlensége. Mintha az írókkal olyan dolgok esnének meg, amilyenek a könyveik, Mándyról Mándy-novellákban lehetne beszélni, Hrabalról meg az ő kocsma-anekdotáival. Jól lehetett vele berúgni, nagyképűsködhetnék. Ahogy vállat vont az újságírói kérdésre, mit szól ahhoz, hogy volna itt ez a magyar regény az ő nevével; *még élek,* válaszolta hidegen. Most már majd mást kell erre válaszolnia. Annak örülök, hogy elolvasta a könyvből azt a részt, ahol az Úr meg ő („ő") beszélgetnek. Azt szép volt látni. Most majd jó hasznát veszi, mégis fölkészülhetett, hogy mire lehet számítania ott. Marhaság.

De hamar olvasóvá lettem. És az olvasónak a nagy író halála, valljuk be, nem olyan nagyon érdekes. A nagy író halála nem tragikus, tragikumon túli. A halál többnyire a semmiről szól, az övé (az övéké) a mindenről, ha tetszik, az öröklétről, az örökkévalóságról. Az külön szép az ő esetében, hogy ezt a nagyot, ezt a végtelenséget (és mellesleg a saját nagyságát) a kicsiből hordta össze, a kisemberből, a kisvárosból, a kisvilágból. Nem filozofáló volt, hanem filozofikus gondolkodású. Egyformán sokat tudott a sörről és Schopenhauerről. Elnéző szeretet a hősei iránt – szokták emlegetni. Nem nézett *el* ő semmit, csak épp rajongott a teremtés iránt, pogány rajongással írt az ember szépségéről és az ember rútságáról.

A nagy író újra kitalálja nekünk a világot. (A művészet ezért istenkísértés.) Hrabal mindvégig régi, letűnt világokról írt, szociológiailag megszűntekről; olyanról, ami már nincs, hanem épp az írás által lesz aktuális. Hrabal nem nosztalgikus, nem arról beszél, hogy de jó lenne, ha olyan lenne. Ő nem a lennéről beszél, hanem a vanról. Hogy de jó van, ha olyan van, ahogy van, vagy de nem jó, ahogy van, de mégis nagyon van. Nem szebbé válik a könyvei által a világ, nem is igazabbá: valódivá.

Ez a valóság, amelyet a könyveivel adott nekünk, mérhetetlenül hatalmasabb, mint az az üresség, amelynek alkalmából most, mint a dögkeselyűk kerengünk a holtteste fölött.

Azt mondják, kiesett a kórház ablakából, ahogy a madarakat etette. Švejk és Szent Ferenc. De nem kiesett: kirepült.

Javítás: nem ilyen szépen halt meg. A világ nem emberséges és a gondolkodó ember sem az – ez is az Ő mondata. Mintha az írókkal olyan dolgok esnének meg, amilyenek a könyveik. Úgy halt meg, mint Haňta a *Túlságosan zajos magány*ban. Agyonnyomta őt a világnagy présgép, amelynek zöld indítógombját ő maga nyomta meg.

„Hát, nem tudom”*

Jiří Menzel: *Hát, nem tudom…* Ford.: Körtvélyessy Klára. Pozsony, 1997, Kalligram.

Én se, rögzíthetném gyorsan, magára valamicskét adó ember manapság nem nagyon tudja. A kötet borítójáról a szerző, maga Jiří Menzel vigyorog ránk. Úgy néz ki rajta, mint egy boldog idióta. Különösebben boldog nem lehet, de idióta sem. Talán csak néha úgy néz ki. A fotó alatt ez olvasható: Ez az a fénykép, amelyen úgy nézek ki, mint egy boldog idióta. Különösebben boldog nem vagyok, de idióta sem. Csak néha úgy nézek ki.

Míla Řádová asszony, fölteszem a *Story* című, fölteszem prágai lap szerkesztőjének unszolására írta a nagy rendező ezeket a, nagyképűen úgy mondanám, „kékharisnyákat”, egy éven át, hetente, szorgalmasan.

Menzel szép lusta ember, ezt szívesen hangsúlyozza, és ez egyszer láthatóan nem hazudik.

Mintegy mottónak választja Pavel Eisner sorait: Hát, nem tudom. Jellegzetesen cseh kifejezés, modus dubitandi. Dubito, ergo sum – kétségbe vonok minden értéket és igazságot – tehát vagyok és élek.

E programnak Menzel nem tesz eleget, ő nem von kétségbe minden értéket és igazságot (de azért van és él), Menzel nem tartozik a nagy kétségbevonók közé (filmjei ismeretében ez meglepő is volna), ő kis kétségbevonó – de komoly és tisztességes kétségbevonó: önmagával kezdi.

Eisner úr továbbá ezt írja: …ez egy sokat próbált, tehát tapasztalt nemzet életbölcsessége. Kételyekkel temperált derűlátása. – Ez a valódi mottó, ez Menzel tényleges alkata, ez az elképesztő, fanyar, cseh derűlátás.

Csábító néhány kijelentést áttenni magyarra. A magyar az nem temperált, derűlátását önáltatással, pesszimizmusát fekete kétellyel izzítja. Hát, nem tudom… Az ilyen hasonlítgatás természete szerint igaztalan: úgy

teszünk, mintha a cseh, a csehnek-lenni volna a világ teteje, és ehhez képest mi, satöbbi. Ez nyilván marhaság.

Mindazonáltal sok minden van, amit irigyen lehet nézni. Múltkoriban láttam egy afféle négyes portréfilmet, Hrabal, Menzel, a zseniális színész Rudolf Hrušinský meg talán Chytilova. Elgondoltam négy ilyen jó magyar embert, mennyivel több fontoskodás, felelősség, komolykodás volna. Itt meg ez a léhába hajló nevetgélés – és hát nem mondom a legfontosabbat: hogy urazzák és magázzák egymást, Menzel úr, Hrabal úr. Ez, nemde, nálunk elképzelhetetlen. Ha olykor létre is jön, az annyira stilizált, annyira személyes, hogy semmilyen általánosabb következtetés nem vonható le belőle. Cseh polgárok – ezt látni ott.

Ahol még, tudjuk meg az egyik szösszenetből (szösziből), az autóvezetést is egy Musil oktatja, tőle tudjuk – és ez a nagy cseh tanítás –, hogy az ember sohase felejtse el, hogy találkozhat nagyobb barommal is, mint amilyen ő maga. Sőt, az a nagyobb barom lehet éppen ő maga is.

Menzel, lelkében cirkuszos, egyensúlyozva a „hát, nem is tudom”-nak a kötelén: ostoroz. Ostorozza a túl komolyra vett filmeket, azzal gyanúsítva őket, hogy nem őszinték. Az állítást azután kiterjeszti az emberekre is. Közben – lófasz, lófasz – a számból vesz ki szavakat: Furcsa, de kevés az olyan film, amelyik semmit sem akar. Egyszerűen van, és legfeljebb annyi becsvágy szorul bele, hogy meg akar bennünket örvendeztetni. Anélkül, hogy hazudna.

Jiří Menzel becsületes kéjvágyó.

Sajnálom, de nem ígérhetek mást, csak szórakozást, mondta René Clair, írja Menzel, és ez a megható alázat az, ami miatt életre szóló példaképéül választotta a nagy franciát. (Megjegyzem, Clair mondata nem azt jelenti, hogy a film nem ígér mást, még csak azt sem, hogy Clair ezt így gondolná, ez csupán annyit jelent, hogy Clair kizárólag a szórakoztatásról hajlandó nyilatkozni. Lesz benne, ha szerencsénk van, minden, komolyság, mondanivaló, üzenet – de arról nincs mit mondani, az csak rizsa volna. Ettől a rizsától Menzel is kiütést kap.)

Kitartóan ostorozza a „nagy agymosót”, a televíziót. Megköszöni a nyelvnek, hogy a tévécsatornát tévécsatornának hívják, Canale Grande, tenném hozzá, a *Dallas*t – mintegy ennek megfelelően televízió-diarénak

nevezi. (Állítólag Nádas Péter órákig zokogott – krokodilkönnyekkel! –, midőn most vége lett a sorozatnak. Hát, nem is tudom…)

A tévé kapcsán elmélkedik a művészet hatékonyságáról. Amit erről mond, jól mutatja Menzel paradoxonos gondolkodását. Egyrészt egyetért avval az állítással, hogy nem valószínű, hogy a művészet befolyásolhat valakit is, másrészt, mondja, senki sem állíthatja magáról, hogy közömbös minden befolyás iránt. Ez a kételyekkel temperált derűlátás, akcióban, in eksön.

Egyrészt, másrészt, egyfelől, másfelől, majdnem, talán, viszont, hátha, jóllehet: ezen szavak embere Menzel. Ismerünk, szép maszk.

A címek a szövegből kiemelt mondatok, mondatrészek; sok esetben olyanok, akár egy közmondás, és az írás már csak ezt beszélgeti körbe. A tévéről még mint az ostorozás titok nélküli tárgyáról a következő címeket olvashatjuk: Olyan közönyösen bámuljuk a tévében a sebesülteket és haldoklókat, a hol megégett, hol feldarabolt, hol másképpen megcsonkított igazi hullákat, hogy ezért egy koreai hóhér is megirigyelhetne bennünket. Az ember élete, egészsége érték, nem lehet róla olyan cinikusan beszélni, ahogy a tévében vagy moziban naponta hallhatjuk. Ha számba vesszük a sugárzott műsorokat, a tévécsatorna kifejezés kiválasztása éles jövőbe látásról tanúskodik. Hát, nem tudom…

Olykor megkíséreltem a címből és föltételezett Menzel-ismerésemből kitalálni az írást magát vagy legalábbis az irányát. Egy szivar a szájban magasbra kényszeríti az állat, és öntudatot ad – így a cím. Gondoltam, valami szép szivaros himnusz leend, Radnóti (Sándor) mint nyitott mű, testtartás mint méltóság, persze a szabadság enyhe mámora – tehát valami kis könnyű igazság. Még a közelében sem. Az önzésről, a tapintatról kapunk ez alkalommal akkurátus leckét.

Szigorú nagynéni, szoktam (máskor, másra) mondani; Menzel egyik arca a morgó agglegényé. Mintha csak a nagy illemtanárt, boldogult Apor Pétert hallanám: micsoda új nemzedék ez, inkább hírnévre vágynak ahelyett, hogy hasznosak akarnának lenni; hol a jó modor?, mindenütt illetlenség és faragatlanság, lassan ez a természetes; és zsugorodnak a tisztesség szigetei, a közöny, az érzéketlenség ragályos; a dohányzás

éppolyan illetlen szokás, mint az orrpiszkálás (az evvel kapcsolatos tanítandó cseh éca: Menzel filmjeiben, mondja Menzel, csak a gazemberek dohányoznak); és hát minden elüzletiesedett, hol van már szegény Coubertain báró meg a fair play.

Ezek afféle fehérklárás humanista dohogások, a lusta férfiú fölriad és gyorsan rendbe tenné a világ dolgait, ha eztán felhagyunk a szemeteléssel, nem lesznek majd rablógyilkosságok. Az én mamám is azt mondta, hogy addig ne is álmodjunk a világbékéről, amíg ennyit rosszalkodunk a testvéreimmel. De mama kérem, a György volt a hibás, akkor se? Akkor se.

Menzel olykor link. Ténylegesen link, természetesen. Tisztelet érte és röhej.

Azt mondja, sőt: azt mondja, bevallja, nem szereti a csúnya dolgokat, a hässliche poétikák kurzálásának évadján ez érthető ódzkodás. Még azt is bevallja, hogy nem érti a modern művészetet. Na ja. Én nem nagyon vagyok vevő erre a dumára, kicsi bosszúból mondjuk azt mondanám, hogy Menzel művészete is modern. A modern nem a szélhámos szinonimája (ahogy a posztmodern sem), és nem hiszem, hogy az absztrakt művészet úgy keletkezett volna, hogy a kollégák nem tudtak megfesteni egy tehenet. Ez így… hát, nem tudom…

Nem könnyű leleplezni az arcátlan szélhámosságot, írja. Azt sosem volt könnyű, tenném hozzá.

A szelíd ember dühével, mert kiszolgáltatottságával tud szólni a szelídség, vagy általában a demokrácia élősködőiről, korunk Hérosztratoszairól (akikkel, írja, ma Dunát lehet rekeszteni; vajon ez csehül hogyan van?, hogy Vltavát rekeszteni?, vagy egyszerűen csak, hogy annyian vannak, mint az oroszok, és akkor az oroszokkal lehetne rekeszteni ezt a Vltavát, amelyről remélem, hogy ugyanaz, mint a Moldva). Az üres föltűnés, a botrány, a „hírérték” – Menzel láthatóan nincs oda az ilyen érdekességektől, nem hatódik meg a kutyát megharapó postástól. A postás hordja ki a leveleket: ez Menzel véleménye a világról.

Többször emlegeti az elmaradt atyai nádpálcát, a szigort, a jókor elcsattanó, didaktikus pofonokat; láthatóan nagy reményeket fűz ezekhez.

Gyakorló apaként és gyakorló fiúként ezt lényegesen szkeptikusabban ítélem meg, hogy finom legyek. Persze pofonok esnek, időben, benne az időben, aztán ki tudja. Hát, nem…

Gyönyörű kisszépeket tud fél kézzel odakenni, pár vonással apró jelenetet, a dubrovniki orvos, ahogy az élet tiszteletéről mesél a hexensusszos szerzőnek; finom eszmefuttatás a nyakkendő uralmáról, a nyakkendőnapszámosokról; elhenceg avval, hogy az észt köztársasági elnök a barátja, mondja is, hogy henceg, és tényleg: henceg.

Amiképpen ha igaz, hogy ha franciául beszél az ember, jobbá vagy intelligensebbé válik (kivéve a franciákat), azonképpen igaz, hogy az írások följavulnak Hrabal közelében (kivéve…, de ne személyeskedjünk). Így kezdődik a „Hrabal a ház ajtajában várt bennünket, s én leckét adtam neki lovagiasságból és előzékenységből – a karomban vittem Eliska asszonyt, hogy Hrabal lábaihoz tegyem” aszketikus című írás: „Világ életemben büszke voltam testi erőnlétemre (amit senki sem néz ki belőlem)” – ezt én is tanúsíthatom, amikor jó néhány éve itt vendégszerepeltek a Katonában, olyan kunsztokat csinált, akár egy rendes cirkuszi erőművész; de hogy az idő múlik, és elmeséli, miként ejtette le a hrabali nőt, hogy aztán Hrabalnak napokig ápolnia kelljen a feleségét. Menzel pedig levonja a tanulságot, és ezek a nagy (cseh) tanulságok (ahogy a százlábú századik lábának elvesztésekor elveszti hallását, azonképp): nem tudni, miért, de a kisasszonyok és hölgyek egyre nehezebbek lesznek. Ezt is tanúsíthatom.*

Ami másnak dráma, írja, nálunk, Csehországban bohózattá változik. Mondjam azt, hogy nálunk meg minden dráma lesz – ami kész röhej? A könyv nagy pillanataiban: mintha Švejk beszélne rólunk, ma. Mondjam azt, hogy nekünk nincs Švejkünk, semmilyen műnemben, műfajban?

Az is nagyon jó, ahogy odanyom egy ötkoronást a hódolgó, idős tanárnőnek, hívén hogy kéreget (de nem sokat lelkizik, vannak pillanatok, amikor az ember hülyén viselkedik, kész – ezt nevezném a Krúdy-vonalnak: a nők néha öngyilkosok lesznek, és az szomorú dolog, egy-két napig), meg amikor a kövér lány a repülőgépen csak eszik, csak eszik, és, mondjuk így, hősünket kizárólag az foglalkoztatja, miként van az, hogy a kilencórányi út alatt a lány egyszer sem ment ki (micsoda gavalléros

fogalmazás:), hogy bepúderezze az orrát. (Mellesleg: írja, milyen sok érdekes embert ismert meg a repülőgépeken. Én még soha senkivel nem ismerkedtem meg repülőgépen.) Ja, meg a szlovák szüzek! Meg hogy a sötétben borotválkozik, mert „orcánk kisimultabb lesz, hogy azt ne mondjam, olykor puffadtabb”. Igen.

Ceruzarajzok; alulról, kis dolgokból építkezik; ebben mint módszerben Hrabal a mester (csak ő azután, ahogy Menzel is a filmjeiben, a kicsikből nagyot tákol, világot). Jó kis olvasmány ez. Épphogy 1 könyv, de nagyon Menzel. Ami nem rossz egyenleg. Éljenek a csehek.

No milk today*

Ha egy írás hangsúlyozni kezdi önnön őszinteségét, akkor őneki tüstént vége.

*

Akkor kezdjünk egy új írást.

Mivel telnek a napjai?

Az ő napjai mindig ugyanavval telnek (nők, pia, kábítószer: vagyis szigorú szerzetesi lét).

Nem tartozik ide, de igaz az, hogy vagy kitartottként, vagy szerzetesként kívánna élni?

Most erre mit mondjon.

És hogy most lényegében e kettő közt pendlizik?

(Csönd.)

Akkor mivel telnek az évek, az utóbbi évek?

Az utóbbi évek azzal telnek, hogy Joliot Curie térre néző anyakomplexusát cserélné el Joliot Curie térre néző apakomplexusra.

Jelent ez valamit az irodalmi munkálkodásra nézve?

Ez nem jelent valamit, ez az.

Mit jelent ez az 1 könyvekre nézve?

Ez két dolgot jelent az 1 könyvekre nézve, az egyiket az első mondat értelmében lenyeli, a másik: úgy tervezte, újraolvassa Danilo Kiš *Fövenyórá*ját. Mert az előbbiek értelmében neki jól jön minden apa, és ebben a könyvben van egy apa, bizonyos Eduard Sam, akit tehát ő meg akar ismerni, illetve már ismeri, de most mások lettek a szempontjai. Mellesleg megjegyzi, van őneki saját apja is, avval is szokott próbálkozni. Elő is vette a könyvet, és váratlanul egy dedikációra bukkant benne, mely Belgrádban kelt 88. június 8-án.

És?

És az ő nevére szólt, „öcsémnek szeretettel”.

És?

És erről ő elfeledkezett, arról, hogy meg van oldva élete egyik problémája, illetve vágya, az, hogy legyen neki bátyja, hogy ezt tehát ő nem csak képzelgi, hanem van róla dokumentuma. Bár az egész kissé a „Kohn, te dicsekszel” kategóriába látszik esni, noha ez jelen esetben csak félreértések forrása lehetne, lévén Kiš eredendően Kohn, az apa, akiből Eduard Sam lett párolva, eredendően Kohn Ede névre hallgat.

Szereti Kišt?

Szereti.

Kicsit bővebben?!

Először a legendájával ismerkedett meg, azután olvasta őt, majd találkoztak. Mondhatni teljes életet élt (így) vele. Kiš azon emberek közé tartozik, akiknek egyre több barátja lesz. Ő nem volt a barátja, talán ha ötször látta életében, de nagyon közel van hozzá.

Szeretne ráakaszkodni?

Nem szeretne ráakaszkodni, de azon kapja magát, hogy újra meg újra akaszkodik.

Mi a biztos?

A halál.

Mi nem biztos?

Az nem biztos, hogy Danilo Kiš okvetlenül örülne, hogy róla írva róla beszélünk, vagyis mindig a személyéről is, nem mintha annak nem örülne, hogy szeretjük őt – mert mi más is rajzolgatná ezeket a képeket, mint a szeretet, az annyiszor emlegetett mitikus ádámcsutkát, emlékeket egy férfias, de sebezhető, egy kedves és szigorú férfiról; könnyű volt szeretni, mert szeretetre méltó volt: nagy csábító és sármőr – ám azonban *elvi* kifogásai volnának, marhák, mondaná (márhák, az *a* helyett félig nyitott *á*-kat mondva, mintha Kiš is azt az észak-magyarországi tájszólást beszélné, a palócot, melyen ő annak idején beszélni tanult, minthogy jóravaló, ám arisztokrata származású szüleit egy szép sugaras júniusi hajnalon 1951-ben Budapestről kivágták vidékre), marhák, minden életrajz, egy író életrajza kiváltképpen, ha nem részesült a formába öntés kegyelmében, szükségszerűen leegyszerűsítés: egyetlenegy, megismételhetetlen ember egyedülálló, megismételhetetlen élettörténete, egy sajátos, megismételhetetlen korban; a megkülönböztető jegyeket foglalja magában tehát, márpedig az volna az eszményi és legérdekesebb életrajz, amely minden korok minden emberének életrajzát tartalmazná… Ebből fakad

részemről az a bizonyos ellenállás, ha valaki a művet az életre próbálja visszavezetni. Marhák.

Nem hallott valamit úgy a hetvenes évek vége felé?

Azt hallotta (úgy a hetvenes évek vége felé), hogy van egy jó…

Ezt hallotta pontosan?

Hogy van egy kurva jó író Belgrádban vagy Párizsban, mindig földig érő bundákban jár, karján mindig két nővel, és mindig be van rúgva. Ikonszerűen maga előtt látta ezt a képet, alacsony, kövér embernek gondolta ezt a vad szerbet, bajusszal, villogó szemmel, valahogy úgy, ahogy egy nyugati („nyugati") a magyarokat képzeli, antropológiailag tehát cigánynak, kulturálisan meg csikós-gulyás-piroska. Nem találta ezt a figurát rokonszenvesnek, nem szereti a részegeket – az pedig csúf rágalom, hogy irigyelte volna a két (amúgy is fiktív) nő miatt. A legendához még az is hozzátartozott, hogy nemcsak kurva jó író, hanem kurva okos is. Ez érdekelte. Ahogy Stanko Cerović írta később egy emlékezésében: Kiš soha nem mondott butaságot. (Ezt magáról, a sohát, nem tudná elmondani: vagy ha mondaná, az butaság volna.)

A legenda kizárólag önmagához kötődik?

A legenda természetesen kötődik az olvasáshoz, az olvasás keveredik a megismerkedéssel, a megismerkedés meg az írással, az meg vissza a legendához. Provokáció, mimézis, Ich-Erzähler; fantasztikus! Alakul a cím.

Milyen cím?

„Der Ich-Erzähler als Provokation des Mimetischen im Diskurs der Phantastik".

Ne kerteljünk, ez nagyon szép cím. Tán még a *Ki szavatol a lady biztonságáért?*-nál is szebb.

Honnét?

Renate Lachmann professzor asszonytól kapta (kis változtatással) kölcsönbe vagy ajándékba, hogy egy minutumra komoly ember benyomását keltse.

Hol kellett kelteni?

Volt egy frankfurti danilózás és ott. Ez volt az előadásának, szerényebben szólva fölolvasásának a címe.

És?

A cím inkább szép, mint igaz, de azért úgy forgatja ezt a műfajtalan Danilo-írást, hogy azt hihetjük, mégiscsak köze van a címnek a címzetthez;

azt persze nem állítja, hogy éppen most fogja az irodalom régi vágyát beteljesíteni, ismét összeboronálván a szépséget meg az igazságot. Nagyon forgatni azért nem forgat, volna itt a valóságnak valami nehézkedése, amelyet nem lehet egészen figyelmen kívül hagyni.

Jesszusom, csak nem fogja tükrözni a valóságot?

Tükrözni mindazonáltal nem fogjuk a valóságot.

Tovább.

Isten ments.

Tovább.

Lukács ments. Segítségképp egy ama estéről készített magnófölvételt hallgat. Időnként szép női nevetést is hallani. Mintha Ilma Rakusa volna az, de nem biztos, kicsit olaszosabb, de nem biztos. Milyen nehéz egy efféle véletlen nevetést a *háttérből* rátenni a papírra… Azért ez nem rossz foglalkozás: női nevetéseket papírra tenni.

Apropó, mi a helyzet avval a két nővel?

Melyik kettővel?

Avval a kettővel, akivel Kiš járkált Belgrádban vagy Párizsban a földig érő bundájában.

Erről nem nyilatkozhat.

(Zaj.)

Erről a következőket tudja nyilatkozni: ahogy kotorászott a papírjai közt, talált egy lapot, melyről, akár a dedikációról, elfeledkezett. A cetli azon a fényes konferenciaszerűségen keletkezett, melyen személyesen megismerkedett Kišsel. Rosszalkodtak, mint a gyerekek az iskolában, sutyorogtak meg leveleztek a pad alatt. Volt ott egy milliomosnő is, több is volt, és azt próbálták kiszámítani, hogy időegység alatt vajon mennyi pénzt kereshet, hány ezer dollárt. De az időegységről bővebbet nem nyilatkozhat.

(Zaj, jajgatás.)

Az időegységről bővebbet tényleg nem mondhat, annyit jegyezne meg csupán jó szándéka jeleként, hogy összefüggésbe hozható az úgynevezett Clinton-jelenséggel. Az ő szerepe kizárólag a matematikai apparátusra korlátozódott.

Pfuj. Térjünk vissza a papírlapra.

A papírlapra 1 könyv borítóját rajzolta Kiš, a szerző bizonyos Péh Terza Teresy, a könyv regény, rémlik, krimis beütésekkel, címe *A nő és az oroszlán.*

Az egyik nő tehát megvan. A másik – tudósít a papír – az előszó írója, kinek neve Ani Siklód.

Ez minden?

Ez még nem minden, még van négy sor:

Egy, kettő, három

neked dedikálom.

Boci, boci tarka

Igen neked, te marha.

Kiš

Tovább.

(Csönd.)

Mi futja el a szemét, ha erre a papírlapra pillant?

Ha erre a papírlapra pillant, könny futja el a szemét.

A merényletek – lásd novella eltulajdonítása, parafrázisok, satöbbi –, melyeket az idők során Kiš ellen elkövetett, kinek a művészetének a szellemében állnak?

Ezek az eljárások s merényletek, melyeket akár itt is láthatunk, azt hiszi, ténylegesen a Danilo Kiš művészetének szellemében állnak. Mindig tanul tőle valamit. Kiš művészete – melyre talán szintén igaz, mit épp Kiš mondott a Joyce-éra, hogy tudniillik „fenséges vereség" – újra meg újra esélyt ad neki.

Meg kell a szívnek szakadni.

Mostanában újra elővette a *Mily dicsőség*et…

Azt már egyszer elloptuk, nem? Do lop, qui cito lop. Lassan ideje volna előjönni a farbával. Mire vonatkozik tehát a cím? Milyen tej, milyen nincs?

*

Őszintén szólva az a helyzet.

Múlik az idő[*]

25 éve jelent meg
Danilo Kiš: *A holtak enciklopédiája*[*]

És negyed évszázada jelent meg az én első kötetem is, és egy évszázada született a tüneményes Szerb Antal és fél évszázada a még tüneményesebb G. (önéletrajzi megjegyzés). Ma pedig június elseje van, holnap hajnalban, akár a Három nővér, útra kelek, föl, föl Moszkvába, és fejvesztés terhe mellett ma el kell küldenem Vickó Árpádnak ezt a szöveget… Persze: bizonyos csak a halál, de erre még majd visszatérek.

Nemcsak elseje van, hanem este is. Mert idáig semmit nem csináltam, egész délután hiszterikusan keresgéltem az *Enciklopédiá*t. Fél napja ezt kajtatom hiába, s e pillanatban ez mindennél jobban foglalkoztat, beleértve természetesen e cikk megírását is. Mintha a teremtés egy hibájára találtam volna, még inkább mintha én magam rontottam volna el a teremtést (azáltal, hogy nincs meg a könyv), s noha közvetlenül nem tehetek róla, de mégiscsak én vagyok az, akinek ez olyannyira hiányzik. Nem is hiba, inkább volna ez egyszerűen baj. Baj történt: talán nem gondoltam elég hűségesen a könyvre, ezért merészelt valaki hozzányúlni.

Ez nem igaz. 15 éve olvastam először, s máig megmaradt bennem a döbbenetnek és ujjongásnak az érzése, amikor ehhez a mondathoz értem: Amikor azon az áprilisi hajnalon, mely a császári dekrétum értelmében kivégzésének hajnala volt, az őrök a cellába léptek, az ifjú Esterházy a földön térdelt, s kezeit szorosan összekulcsolva imádkozott.

Azonnal tudtam, hogy valami olyasmit olvastam, amelyhez alapvető közöm van. A magam önző módján ezt úgy fogalmaztam, hogy ez, a *Mily dicsőség a hazáért halni* novella, az enyém, az én írásom, noha ő írta, s szerencse, hogy ő írta, mert én elrontottam volna, mert én nem tudtam volna a szövegben előforduló „esterházy” szót az itt szükséges egyszerűséggel kezelni.

Végig a kilencvenes években egy, mondjuk így, családregényt írtam, amelyben az említett szó nem jelentéktelen szerepet játszik. Közben, a

hosszú kilenc év alatt sokszor éreztem ennek a Danilo-szövegnek a segítségét.

Így barátom nekem ő, könnyen átívelve élők s holtak feje fölött. Megerősít abban a kicsit szépelgő elképzelésemben, hogy a könyvek segítik egymást. Nem túlzás azt mondani (legföljebb szerénytelenség), hogy a Danilo-szöveg az, amelyből kihajtott az én 800 oldalas regényem.

De a regényt befejeztem, nem (nagyon) gondolok már rá. Mostanság két, nekem egybetartozó Danilo-mondat jár a fejemben: „Gyengédebben, gyengédebben, gyengédebben (Nem, ez nem Lenin, ez parafrázis.)”, és a régi ismerős: „Bizonyos csak a halál.” Mintha e két mondat írná le az életem.

P.S. A kötetet az 50. évét június 13-án betöltő G. párnája alatt találta meg a kitartó kereső.

Keservei*

Egy író, amint azért kell olvasnom, hogy írjak róla, *el van rontva* a számomra. Az igazi olvasás naiv, öncélú. Csak az ilyen olvasás szerez örömöt. Hogy sajnálom a kritikusokat! Úgy szeretek olvasni, ahogy a házmester olvas: azonosulni az íróval és a könyvvel. Minden más magatartásról a kém jut az eszembe, vagy a nyomozó. Vagy a hullatrancsírozó.

Írja Cioran szórakoztató, kellemetlen (új) könyvecskéjében, melyet Réz Pál tett bravúrosan magyarul elénk. Reggelente olvasok belőle egy kicsit (mindennapi epénket add meg nekünk ma); rá is vonatkozik a viccbéli mondat: Te szííí-nész, hét óra óta figyellek, nagy… vagy! Hát ilyen ez a Cioran is, de eszes rosszindulata saját magát sem kíméli, ettől ugyan még kellemetlen fráter marad, ám épp azáltal, hogy a személyét is belevonja, túllép rajta, vagyis könyvet ír, és nem lelki higiéniás gyakorlatokat tart. Nem személyesen őszinte, hanem strukturálisan; az őszintesége nem jó tulajdonsága, hanem értéke.

De nem erről a könyvről akarok beszélni.

És nem is egyetértőleg idéztem a nagy románcfranciát. Nekem nincs elrontva egy író, ha írnom kell róla. Igaz, többnyire nem kell, hanem lehet. Igaz, ellenem vethető, ha már mindenáron vetni kell, hogy én úgy írok „róla”, hogy nem írok róla. Ez nem teljesen igaz, de van benne valami. Mert én is úgy szeretek olvasni, ahogy a házmester – nem véletlen, hogy kihaló állatfajta –, de az élvezkedés megőrzésének igyekezetében olykor úgy is írok, mint egy házmester. Nem lehet egyszerre mindent. Persze a hullatrancsírozás is érdekes. És, hogy félreértsem Ciorant, magamat, e szöveget, amikor napokat töltök olyan szövegek társaságában, amelyekben másról sem esik szó, mint nyugalomról, elmélkedésről, lemondásról, kedvem kerekedik kirohanni az utcára, és szétverni az első ember pofáját, akivel találkozom.

Hét óra óta figyellek, mondja a főhős Európának, nagy ge… vagy. Mi az, hogy főhős? Bovaryné? Akkor tegyük csak szépen egyes szám első személybe. Ismételgessük, önsajnálat és öngyűlölet nélkül. Lehetséges, hogy ha bombáznak, nem lehet kimondani, én? Ezt jelentené, hogy fegyverek közt hallgatnak a múzsák?

Megpróbálok más keservekről írni, és majd nem fog ez nekem egészen sikerülni.

Jó, hogy nem látta az arcom Wolfgang Meissner, a Goethe Intézet igazgatója, midőn fölhívott, hogy volna egy ötlete Goethe-ügyben. Na ja, kinek nincs; Goethe jó, Goethe dús, legelőjén fű kövér…

A Goethe-év magyarul nem olyan veszélyes, mint az eredetiben, ez irányban a tűrőképességünk is jobb, mint a németeké, mi inkább Petőfit, Adyt tanuljuk a hány (wieviel) ingerig. Ám azért csurran-cseppen, s már láttam magamat a Magyarország és a Weltliteratúra című kerekasztalon szteppelni, és nem akartam magamat látni ott. Toppantottam hát a régebben porcgyanús, újabban köszvényes (mehr Gicht!, ezek lesznek az utolsó szavaim majdan) lábammal, s kiáltottam, nem (nein, nicht).

Meissner úr fölvonta a szemöldökét (telefon!), de hát még nem is mondottam semmit. Éppen azért! Mert mondás után fontolás jő, fontolás után meg vagy nem jő, vagy nem nem jő, mert igen jő és is és talán. (Ne vegyük észre, hogy rímel az és hó és halálra… Rémes. Mindenről valami az észbe jut. Jaj, mama, nézd, ez sincs kész. Hogy, tréfával szólva, privatizáljak: nemrég két napig Parti Naggyal és Kovács András Ferenccel mintegy kéz a kézben sétálgattam Prágában, mentünk-mendegéltünk, egy Tánya nevű helyes nő tört utat – ehelyt más nők fölbukkanását a mondatritmus nem engedi –, mászkáltunk és szóval illettük a várost; nyilván ennek nyomát őrzöm még. – Sándor Györggyel volt hajdanán efféle nyelvi élményem, mondott valamit, mondtam rá valamit, ő, én, ő, én, jó nyelvérzékem van nekem, aztán ő még dúdolva hármat rátett…)

Hogy olvasnám-e föl a… Jó. De hát még nem is mondottam semmit. Szeretek fölolvasni, sőt, ami a szereplést illeti, csak fölolvasni szeretek. A fölolvasás is munka, de ezt a munkát szívesen végzem el, mert ez, így érzem, nem valami helyett van, egyébként is majdnem csak annyi ideig

tart, ameddig az ott-lét, az asztaltól-el-lét. Úgy buktam rá tehát a meissneri ajánlatra, miként gyöngytyúk a meleg takonyra, mit Verlaub.

Ebben a káprázatban, gyöngytyúk az én Bakonyom, nem, ezt most már tényleg nem, ebben a káprázatban gondolkodás nélkül mindenre igent mondtam, Goethe, igen!, *Werther,* igen! Az egészet, egy éjszaka, németül. Igen! Ez olyan abszurd, hogy csakis igent lehet rá mondani.

Warte nur, balde ruhest du auch vagy hogy, ezt kivéve Goethét csak magyarul olvastam, ezért is rossz az én jónak mondott németem, mert így nincsen stílusérzékem. Utolsó alkalom az életemben, hogy németül magamhoz vegyem a *Werther*t. Meg egyáltalán: az olvasás a legtermészetesebb cselekvésem, olvasás közben én rendben vagyok, az én rendemben. Nem is izgattam magam, gondoltam, majd előző nap kicsit belenézek. Arra nézve nem volt tapasztalatom, hogy mit jelent hat óra hosszat olvasni, hogyan ragad a nyelv, fogy a nyál, de igazán ez sem aggasztott. Valahogy majd lesz.

A heroikusa amúgy sem érdekelt, nem az ötlábú borjúval meg a hosszú távú csókolózási rekorddal akartam versenyezni, mert nem is akartam versenyezni. Az is lett azután a felolvasás, aminek szántam: a hajdani heroikus óriásolvasások fölidézése, a mámoros felelőtlenségé, amikor semmi nem számít, se fáradtság, se kötelesség, se másnap, kizárólag a könyv van meg a lapozás meg a könyökzsibbadás s végül ama hajnal, melyben szépen nincsen semmi, csak a halk, tompa hang, ahogyan becsukunk egy könyvet.

Még előtte futnom kellett egy kört, a rettegés egy körét. Hallván a tervezett eseményről, fölhívott a barátom, hogy elment az eszem, ez abszurd, véghezvihetetlen. Elsőre elhessegettem, de aztán dühösen látnom kellett, hogy egyszerűen csak igaza van. Hisz még magyarul is nyaktörő mutatvány volna! Úgy képzeltem, mint rendesen, járok egy kicsit a vízen, most pedig figyelmeztettek, hogy úszni kell és jeges a víz.

Minő aljas ember!, foglaltam össze szorongásaimat, és azonnal fölhívtam a(!) Goethét, hogy lehetne-e egy-egy részt esetleg magyarul. Bármit, persze. Ettől – nem egészen – megnyugodtam. És megint nem félvén, mondtam, mit gondoltam, minő aljas ember vagy te, hogy így rám ijesztesz. Ha barátod ostobaságot tervez tenni, így Arisztotelész, válaszolta

a barátom zártan, azon emberek bússágával, kik tudván tudják, igazuk van, üsd le őt, ekképp akadályozd. – Finom, mély megfigyelés.

Most már csak annyira szorongtam, amennyire kellett. Fölkészültem, gyakoroltam, próbáltam, lábjegyzeteket néztem, és párhuzamosan Szabó Lőrinc magyarját, bejelöltem, másodperceket számoltam, mindent, ahogy kell. Mindez akkor sem fölösleges, ha később fölöslegesnek bizonyul.

Ahogy most is. Az egész mintha egy álom lett volna; az elején még volt valami e világi valóságosság benne, még számított (nekem), mi is történik, milyen a színvonal, hangsúlyok és szövegértés – német fölolvasásban időnként nagyon el lehet szállni, hirtelen csak szavakat lát az ember, anélkül hogy tudná, merre is jár –, de azután két óra múltán, olyan éjjeli egykor, noha voltak még sokan, kettesben maradtam a könyvvel meg avval, amit olvastam, egészen a lapjába bújtam, majd hátradőltem azon a lehetetlen szófán, még a lábamat is lóbáltam, aztán már csak voltam: voltam egy remekművel, egy remekmű jóvoltából.

A klasszikusok valóságos nagyságát nehéz látni, mert nehéz őket valóságosan olvasni. Tanulni szoktuk őket, nem olvasni (ahogy egy tanárismerősöm panaszolja). Jó élmény: Goethe nagy regényíró; a szerkezetnek ez az elképesztő tisztasága, természetessége, mint egy kristály, mint egy növény; ésszel van benne minden csinálva, az érzelem is; aztán a cselekmény nyugodt, pontos íve, a mű minden porcikájában szükségszerűnek mutatja magát. És (hm: kollegiálisan nézve) milyen könnyedén és „modernül” használja az ún. eszközöket, ahogy gyorsít, lassít, időt és teret teremt, ahogy pofátlanul lábjegyzetel, és balkézről még szociológiailag is pontos: gyönyörű. Mint a sérv (ellenpont), kijön belőlem a kékharisnya.

Bocsássa meg nekem a Bán Zoltán-i világszellem (teszem azt), de nem mondom meg a nevét, ragyogva, a fölismerés friss örömével az arcán lépett hozzám: *Te, ez tényleg jobb író, mint én.*

Rosszul mondom kicsit: mert közben az is fontos volt, hogy valakiknek olvastam (pedig csak magamnak). Wie froh bin ich, daß ich weg bin! – ennél a mondatnál még nagyon sokan ültek ott, a Kein Geistlicher hat ihn begleitet-nél már csak huszonhatan, de ez akkor reggel

megint soknak számított. És ahogy éjszaka (meg nappal) lenni szokott, mindenfélék történtek az éjszakában, jövés, evés, menés, bóbiskolás, volt félóra, amikor minden mondatba belebakiztam, aztán olvasva aludtam, de akkor már nem lehetett hibázni, mert akkor már csupán az a vanás volt, a Werther adta van.

A szünetekben pedig egy nagydarab német ember, Wilhelm Droste, a kávézó házigazdája, etetett, itatott, a csüggedőknek erőt adott, a kevélyeket lohasztotta, és még borscslevest is szervírozott. Egy ilyen külföldi, aki valamiért, -kiért mégis mintha itt érezné magát otthon, igencsak föl tudja javítani az országot.

Valaki ajándékozott nekem egy randa műanyag gőtét, direkt hozta. Köszönöm.

Valaki azt mesélte, hogy Goethe egész életében folyamatosan írt pornográf szövegeket, de ezek kéziratban vannak. Ezt alig akartam, akarom elhinni. A szerkesztőség örömmel látna erről hírt, anyagot. („Nyilván Goethe-kutató, maga matató! Látszik a kéjsóvár tekintetén és a remegő kezecskén!”)

Goethe-reif, Goethe-érett, mondták hajdan az ifjúra (nő nem számít), ha már kezébe lehetett mondott szerzőt adni. Ott, akkor, hol is másutt, mint az Eckermannról elnevezett kávézó előtt, a hajnali Andrássy úton, egy pillanatra, Goethe-reifek voltunk.

Folytatom, rontva a himnikus véget. Háború van, mondta a kollégám, nem tudok dolgozni. Én tudok, válaszoltam hányavetin, ami csak annyit jelent, hogy nem fogom föl ezt a mondatot, háború van. Mintha igaz volna, hogy ha háború van, akkor rajta kívül nincs más. A múzsák nem azért hallgatnak, ha, mert nincs mit mondaniuk, hanem mert érdektelen, amit mondanának.

Nem akarok erről mondatokat fogalmazgatni, legföljebb ezt az európai, tehetetlen hülyeségemet tudnám velük megmutatni; de nem szégyenleném a nevetségességemet, ha egy grammnyi értelme is volna a mutatásnak. Mintha több száz év hazugsága ért volna utol minket.

De mindez nem számít, olyan, akár a múzsák szava.

Ami bizonyosan számít, az a szenvedés, az, hogy most Koszovó és környékén és annak a környékén sokan bajban vannak. Segíteni kell, ez a kell biztos. Nehéz segíteni, és könnyű nem segíteni. Annyi igaz érvünk volna. Múltkor adakoztam az árvízkárosultaknak, ennyi meg amannyit, nem nagyon sokat, de az utolsó pillanatban egy ötszázast visszavettem, mert akkor nem tudtam volna bevásárolni, illetve előtte haza kellett volna menni. Ezer és ezer módon lehet nem segíteni.

Nem tudom, mi volna most a következetesség, például épp most nem írok alá egy *Felhívás*t, mely erről a segítésről szól, mert… mindegy, az érveimet nem tekintem érvényesnek, de muszáj vagyok követni őket, így, összevissza.

A helyzet bonyolult, de a baj egyszerű. Segíteni *kell,* ezer és ezer módon.

A gyalázózseni*

Kosztolányiról mondták, hogy halálában is a legtermékenyebb szerző maradt (új és új köteteket lehetett összeállítani a könyvben meg nem jelent írásaiból). Lassan tíz éve, hogy meghalt Thomas Bernhard, de nekünk még mindig van lehetőségünk új Bernhard-könyvekre. Meglehetősen összevissza fedezte fel őt a hazai könyvkiadás (és színház), de azért egyre jobban állunk. (Bár lassú nem volt a könyvkiadás, inkább talán az olvasás(unk) figyelmetlen, hiszen a *Fagy* már 1974-ben tandorizálódott.) Most a Kőrössi P. József vezette Palatinus adott ki egy új regényt, az *Alte Meister*t, Hajós Gabriella nagy fordításában. Kicsit gyors a jelző, az aggatás, mert nem kezdtem el vizsgálni rendesen és összevetni (istenem, én még soha semmit nem vetettem össze az eredetivel, oh tarlószántások és őszi összevetések!), csak *azt hallom,* hogy ezek a mondatok, a Hajós Bernhard-mondatai, vannak valahol, nem olyanok, mint a Kertészéi, de értem – innét jobban, mint a német eredeti nyomán –, hogy miért hozzák őket hírbe, és nem krasznahorkais összevetések, de – mint fent. Lehet, hogy csak annyit kéne mondani, hogy ez fordítás, nem nagy, nem bravúros, nem szép, nem avatott, pusztán fordítás, azaz nem csupán híradás egy műről, nem pletyka vagy segítőkész beszámoló, hogy volna egy mű, amely erről meg erről szól, hanem ez maga a dolog. Itt van Thomas Bernhard, és beszél.

Énekel, kántál. Ez az igazi körkörös védekezés, természetszerűen és ténylegesen. Az önmagával szembeni oppozíció miatt ír, írja, mondom. Mert számomra, mondja, írom, mint már mondtam, az ellenállások jelentenek *mindent.* Épp ezt a rettentő ellenállást akartam, és emiatt írok végül is prózát…, írja egy vallomásszerűben. A legborzasztóbb számomra: prózát írni… Egyáltalán, a legnehezebb. És attól a pillanattól kezdve, hogy ezt észrevettem és tudatosult, *megesküdtem magamnak,* hogy semmi mást nem fogok csinálni. Hiszen *csinálhattam* volna mást is. Sok más tudományt is tanultam, de egy se volt ilyen *borzalmas,* írja. (Darabot írni mintha valóban kellemesebb vagy szórakoztatóbb vagy egyszerűen vidámabb, mint regényt. Ha amott megoldasz egy problémát, az meg van

oldva, ránézhetsz a kezedre, jó kis kéz, dicsérgetheted, és örülhetsz a tehetségednek. A regény problémáit is meg kell oldani [vagy ha nem lehet, mert lehet, hogy nem lehet, akkor cipelni végig], de megoldván, ha kicsit is őszinte vagy, nem lehet ünnepelni, mert valamiképpen minden efféle megoldásról csak a legvégén derül ki, visszamenőlegesen, hogy rendben volt-e, és akkor persze, ha, lehetne örülni, de hát hol van már akkor az a nap, amely evvel és csak evvel telt el…)

Váratlan (számomra váratlan) dolog jutott az eszembe, az, hogy Bernhardnak volna köze Krúdyhoz, vagy fordítva. Nem a mélabúra gondolok, mely kétségtelenül köti őket, ez a strukturális mélabú, vagyis szervező erő, hanem.

Messzebbről kezdem. Ott a század elején, a regény ún. modern klasszikusai minden (mai) problémánkat ismerték, fölmérték (Joyce, Musil, Broch, Thomas Mannig bezárólag, csak ő még gyorsan mindent befejezett és lezárt, amit akkortájt be kellett és lehetett – egy polgárnak, aki van, nincs). Ha a regény mégiscsak valami totalitás volna, a világ és az ember nézésének (egyféle) teljessége, akkor mi a helyzet, a teendő az általános értékösszeomlás világában, az általános roskadás évadján? Ez volt a házi föladat.

Broch a romantikus és naturalista regény elleni máig tartó, történelmi küzdelemben oly regényformát képzelt el, amely egyre inkább magába foglalná az összes többi formát. Polyhistorischer Romannak nevezi ezt az integráló regényt a *Mythos und Altersstil* című esszéjében. (Zárójelben és az idegen tollakkal való ékeskedés tárgykörében jegyzem meg, hogy erre az írásra Massimo Rizzante, a párizsi *L'Atelier du Roman* szerkesztője hívta föl a figyelmemet, Danilo Kiš és Broch kapcsolatával foglalkozik, a zene és az enciklopédia mint Broch-mutatta regénylehetőség elemzésével.) Broch szerint a regény sokat tanulhatna minden művészetek legabsztraktabbjától, a zenétől – Schönberget és Sztravinszkijt említi. A regény zenésítéséről beszél (Musikalisierung), és hogy inkább szintaxis, mint „vokabulárium”, hogy inkább az emberi viszonyok matematikai szerkezetét meghatározni, mint tájat meg lelkiállapotokat ábrázni, inkább a nevetés lényegét megfogni, mint nevető embereket bemutatni. Ha akarom, értem.

Regénypoétikai ügyekben milyen kevés segítséget ad a magyar regényírás! Nagy elődeink, a nyugatosok (csak félig, háromnegyedig olvasandó értelmezőként) nem végezték el azt a munkát, mely munka mondjuk Flaubert-rel kezdődött meg az európai regényírásban. Elmulasztották vagy nem volt rá szükség, nem tudom, mindenesetre nincs. Ezt a munkát persze ismerjük a fordítások által, ami érdekes, nehéz és izgalmas helyzetet eredményez – ez a van is meg nincs is.

Szóval hogy kinek is a köpönyegéből bújtunk elő? Lehetséges, hogy nincsen is köpönyeg, hanem itt egy köpönyegdarab, ott egy köpönyegdarab plusz férc? Talált és kitalált tárgyak – nem mondom, hogy megtisztítása. Ha így volna, baj volna? Szamárság: ha így volna, így volna, a van meg se nem jó, se nem rossz. (Illetve szerintem *inkább jó,* mindenesetre jó volna, én örülnék, ha a könyveim ezt sugallnák.) Eső ellen meg, értsünk esőn bármit is, a Gogol köpönyege se véd.

Poétikailag Ottlik sem eligazító. Pontosabban személyét tekintve az, ő nagyon sokat („mindent") tud a regényről, a regény és valóság kapcsolatáról, „az elbeszélés nehézségeiről". De az *Iskola a határon* nem tud az elbeszélés nehézségeiről, ez nem belső problémája, a regény csak jelzi, hogy van ilyen, tud róla, de őt ez nem fojtogatja.

Gondolom, mindez nem független éppen attól, ami a legnagyobb Ottlikban, a heroizmus, amellyel őrzi azt, amit leghelyesebb úgy meghatározni, hogy már nincs, őrzi azt, ami nincs – és azt a jó radírgumit is ellopták. Amit mondok, az nem új fölismerés és semmiképpen sem, ezt akkor most hangsúlyoznám, valamiféle visszavétel(?), ezt mindig is így gondoltam, azt, hogy Ottlik nem ment túl Kosztolányin, már ama említettem munkát illetően. Még azt sem gondolom, hogy okvetlenül kéne ez a *túl*menés, csak ha menni kell, akkor kell menni (ha aki tud). A regényelmélet a regényírónak mint regényírónak elvileg nem fontos, olykor viszont…

Egy szöveg zenésítettségén nem a dallamosságát értem, hanem, mondjuk, távolodást a szavak (értelmének) kötésétől, és – Thomas Bernhard nyomán – így, ilyennek hallom Krúdyt, Krúdyt mint könyvet, mint 1 könyvet, mint egészet. (Vagy fordítva: ki kellene választani egy-két esszenciális Krúdyt? Hát ezt most nem tudom. Időnként szívesen nem teszek különbséget a jó és a link Krúdy közt, de nem valószínű, hogy körömszakadtáig ragaszkodnék ehhez a megengedő közelítésmódhoz.)

Hangzásban alig van két különbözőbb író, mint ők ketten: az a bizonyos gordonkaszó (mely a könyökömön jön ki – tényleg a legmuzikálisabb orgánumom), illetve ez a karc és csikar, ez a grandiózus szentségelés. Bernhard finoman szólva nem nosztalgikus, Krúdy, Ottlikhoz hasonlóan, az. (Még kicsit ottlikozva: mintha Krúdy bevallaná a melankóliáját, Ottlik meg nem, mintha ezt ott nem engedhetné meg magának. Krúdy kíméletlenebb – de engedélyezi, hogy félreértsük őt, s andalogva velőscsontozzunk.)

A zenésítettségben, a szöveg végtelenítettségében vélem Krúdyt és Bernhardot hasonlatosnak, abban, ahogy a szerkezet, ez a zene, fölé emelkedik a konkrét történéseknek. Azt mondja Bernhard: Nincs szükség semmi Egészre, szét kell rombolni. Ami sikerült, ami szép, az egyre inkább gyanússá válik. Hiszen egy utat is lehetőleg olyan helyen kell megszakítani, mely nem látható előre… Ugyanígy elhibázott dolog az is, ha egy könyvben végigír az ember egy *úgynevezett fejezetet.* Ugyanígy elhibázott dolog egyáltalán egy könyvet végigírni. És a legnagyobb hiba az, ha a szerző végigír egy könyvet. És az emberekkel való érintkezésben is nagyon jó, *ha hirtelen megszakítunk* egy kapcsolatot.

A Krúdy-szöveg mindezt tudja. – De nem akarom ezt a kapcsot túlhangsúlyozni, csak mondom („semmi, semmi, csak lehet lakkozni”).

Ténylegesen a budapestiek Európa legkoszosabb emberei, és tudományos tény, hogy a pestiek hetente egyetlen szappant használnak el, amint tudományos tény az is, hogy alsónadrágjukat is egyszer váltják hetenként, írom, írom át a Bernhard-szöveget. Bárhol belelapozva lehet egy kis (üdítő) nemzetgyalázást találni. Micsoda mázlisták ezek a pici gazdák és stílbarátaik itt nálunk, hogy megússzák a helyi nemzetgyalázókkal, akik ehhez a furorhoz képest jól nevelt országépítők, sajna.

A gyalázós részek a legmulatságosabbak. Van például egy hosszas Heidegger-anyázás: gyönyörű. A nagy gondolatok lenémetesítőjét Stifterrel párban szidalmazza, és ennek kapcsán odavág Handkénak is, elviselhetetlen, írja, giccs, szellemtelen, patetikus érzelgősség. Bruckner meg: monumentális zenekari fülzsír. Gyalázózseni.

Bernhard mintha a határok fölszámolására is törne, mindent nevetségessé írni, mindent fölöslegessé és értelmetlenné zsolozsmázni,

ebben a semmiben, mint egyetlen ténylegesben, megmaradni vagy nem megmaradni – ami, mondjuk, a megmaradás volna.

De elhibázott dolog volna egy cikket végigírni.

Garaczi húga*

Kathrin Röggla: *Lekopni.* Ford.: Rácz Erzsébet. Budapest, 1999, József Attila Kör – Osiris.

Garaczi húga, legyen ez az irodalmi stempli, melyet – szigorúan ellenőrzötten – Kathrin Röggla, berlini illetőségű, salzburgi születésű (1971) szerzőre ütünk. Bár kinézésre inkább Kemény Istvánra (maradva a bevált, agresszív állítmánynál) üt. Egy colos berlini lány, vad humorérzékkel, műveltséggel, iróniával, nagy „nyelvi viszonnyal". Olyan, mint egy lendületes napraforgó, ferdén ível fölfelé, elegánsan, groteszkül és vidáman. Vagy egy kardvirág. Vagy főleg akármi.

Röggla olyan, mintha JAK-tag volna, örökös tatai JAK-táboros, látjuk, ahogy ellobban a sötétben, s eltűnik, lekopik, lelép, elenyészik, nyoma vész, elillan a Hazai-Peer-Térey bermudaháromszögben. Egy másik könyv segítségét kérve: Fölszívódik, mint a vakbélműtét. Eltűnik, mint Kossuth a ködben. Világgá megy, mint a tót asszony pulykája. Illa berek, nádak, erek… Elnyeli a föld. Elszalad, mint a gyórói gombóc Cirákra, nem, ez túlzás. Szem elől vész. Elszáll, akár a harmat. Hűlt helye van. Híre-hamva sincs. Köd előtte, köd utána. Elmúlik, mint a nicki ember szűre. Elmarad, mint a Noé hollója. Lába kél. Bottal üthetem a nyomát.

Mondjuk így lehetne körbeírni csak a könyve címét. Vagyis értjük is, meg nem is. Egyfelől mintegy fölismerésszerűen vagy örömteli meglepetéssel vehetjük észre, hogy Röggla mennyire idetartozik. Ez a srég, *cool,* szemtelen humor, melyben egy nemzedék szarkasztikus képe rajzolódik föl (Röggla realista is, ha nem is rögtön egy Móricz Zsigmond), ismerős a kilencvenes évek magyar irodalmából, gonoszkodó derű, duma és költészet. Nem egy „nagy személyiség" szemléli a világot, hanem egy nem-tudom-ki-vagyok-nem-tudom-mit-akarok, és ez a természetes (adódó és nem akart) bizonytalanság és az erős tehetség ad egy határozott pillantást. Röggla, akár a lukácsi tükör: jobban látjuk benne a mi irodalmunkat is.

Ám másfelől idegen is ez a szöveg, szokatlanok az asszociációi, a szó- és mondatképzése, más a tárgyi világa, mások a közhelyei, mások a

könyvei. A fordítónak, Rácz Erzsébetnek nem volt könnyű dolga: ebben az idegenségben kellett egy magyar szövegteret létrehoznia, például nem támaszkodhatott a nálunk nem létező Arno Schmidtre, akitől pedig Röggla akarva-akaratlan sokat tanult (nyelvkezelés, szövegformálás, történetmondás). Ismerős reflexek, egy ha nem is ismeretlen, de a miénkétől eltérő hagyományban: ebben áll a fordítás s egyáltalán a könyv nehézsége és izgalma.

Röggla, Rácz: zsák meg a foltja. (Még hozzájuk tartozik zsákként vagy foltként a most Bachmann-díjat kapott, berlini magyar új német írónő, Terézia Mora is. Kötete előkészületben. – *Hirtelen három nő!)*

Mondják, történelmi utáni idők krónikása ez a nemzedék, tv-generáció, a jóléti állam jóléti gyermekeinek jóléti problémái. Röggla azonban elsősorban költő, a beszélt nyelv, a nemzedéki nyelv leleményes átkomponálója. A hülyeség elleni harc poétája. Klasszikus szerep.

Nincsen semmi, lehet, de rosszkedv sincs. Nincsen morgás, duzzogás, zsémbelés, ógás-mógás. De föladva sincs semmi, semmi, ami van.

1 Norfolk*

Nem akarok senkit itt elkeseríteni, de a helyzetünk hic et nunc rózsás. Nekem tulajdonképpen folyamatosan laudációkat kéne tartanom, igyekszem mindenben megtalálni a jót, azt, aminek örülni lehet, aminek örül boldog s boldogtalan. Őket is meg szoktam találni. Mindenesetre nem tudnak a világ egy oly szegletét mutatni, ahonnét ki ne kapirgálnám a mazsolát. Én még politikusról is tudok jót mondani. De őszintén.

Ilyen az alkatom. Elmúlt már egy kis idő, mióta megszülettem, s lassan be kell látnom, hogy ez a szempont, az, hogy én örvendjek a világ dolgain, nem játszott jelentős szerepet a teremtéskor. De hát evvel nincs mit tenni, nincs hova föllebbezni, csak tudomásul venni. Tudomásul is veszem.

Ebben a szentimentális hangfekvésben és kissé dodonaian mondanám: hálás vagyok, hogy itt állhatok kollégaként, és semmi másról nem kell beszélnem, se a hazáról, se az apámról, csak 1 (két) könyvről, pontosabban 1 Norfolkról.

A helyzet rózsás voltához az is hozzátartozik, hogy Lawrence Norfolk jól dicsérhető tárgy. Tán nem is kéne mást csinálnunk, járnánk kettesben a világot, kéz a kézben, és én mindegyre laudálnám őtet. Időről időre, mert úgy emberi, meg hogy csökkenjen bennem a feszültség, in concreto, hogy ne kezdjem el őt gyűlölni, szerepet cserélnénk, és kisebb angol vagy skót falvakban ő is kóserolna engem. Hűvösen, de emberien. Összemelegednénk, közös képeslapokat írnánk az elhagyott családunknak. Közben azok is összejönnének, a feleségek recepteket cserélnének, dear Gitta, hol a francban van a férjem?, jaj, szívem, eszedbe ne jusson válaszolni, a gyerekek meg, a sok kis magyar meg angol pulya közös szövegelemzést tartana lázadás- és paradigmaváltásképp – Nádasból.

Ne kerteljünk, bizony berobbant, s oda robbant be, ahova kell, a 27 éves Lawrence Norfolk 1991-ben berobbant az irodalmi köztudatba. Az angol Eco, ez volt a minimum. (Mire szerző: Az ki, valami spanyol?) (Már többet nem akarnék magamról beszélni, csak még annyit, hogy amikor gyermekeim egy álnok részhalmaza apjuk határozott és komoly tiltása

ellenére, annak háta mögött, oda mintegy tőrt döfve egy kutyát vett, akkor, nem tudni, miért, mondott apát a hiúságánál fogva akarván lekenyerezni, az ebet Umbertónak nevezték el. Azt hitték, attól megnyugszom, ha azt mondhatom mindennap: Umberto, lábhoz! Nem ösmernek ezek engem! De hát az apák így vannak összeeszkabálva: nem ismerhetők. Még az a parány kiegészítés tartozik ide, hogy Umberto oly mértékben boldoggá tette a család minden tagját, engem leszámítva, amiről én soha életemben nem is álmodhattam, pedig tettem erőfeszítéseket. Ennyit még Norfolk angol recepciótörténetéhez.)

Vagyis bő tíz évvel ezelőtt megjelent egy fiatalember látványosan nagy tervekkel, s azonnal világos volt, hogy e terveket kivételesen nagy tehetség szavatolja. (Eltekintve persze attól, hogy az irodalomban nem szavatol senki semmit.)

Norfolk, beszéljünk egyenest, posztmodern. A kolléga nem tudja, ne is mondjuk meg neki (laudátor tolmácsnak farkasmosollyal: maga csak fordítson!), hogy olyan országba érkezett, ahol a posztmodern szitokszó, szinonimája az írástudók árulásának és, gondolom, a nagytőkének, mindenesetre az üresnek, a blöffnek. Jut eszembe, könnyen lehet, hogy ez csak a hazai posztmodernre igaz, mert másfelől meg a magyar nemde ősi, vendégszerető nép. De ettől most tekintsünk el, ahogy Márai mondja: „Szolgálom az anyanyelvet, de nem vagyok szolidáris a társadalommal, mely ezt a nyelvet beszéli.” Na végre, már rég be akartam nyomni valahová ezt az idézetet.

A posztmodernet a mai napra úgy definiálnám: *vár állott, most szóhalom.* Norfolk nagyvonalú konstrukciói elsődlegesen szókonstrukciók. Ez nem magától értődő, sok könyv esetében nem jut eszünkbe, nem kell eszünkbe jusson, hogy szavakból van egybehordva, de korántsem akarom azt sugallni, hogy a jó könyvnek volna sine qua nonja ez a szózás.

Norfolk esetében ez mégis meglepő kissé, mert ő nem szöszöző́s alkat (tolmácsnak segítőkészen: nem molyolós), nagyon is lendületes. Minden regényt megkísért, hogy végtelen legyen, hogy olyan legyen, mint a világ, hogy hagyja a bánatba a művészetet, a formát, és csak evvel a végtelennel foglalkozzék. Itt folyton érezzük ezt a kísértést, részletezni, részletezni, részletezni, mormolják minduntalan Norfolk könyvei, akár a tenger hullámai vagy más hasonlat.

Laudative ezt talán úgy lehetne mondani, hogy enciklopédikus nagyravágyás. A világ mint szöveg, illetve hogy szavakba foglalható-e a világ. És ha, akkor leírható-e, illetve olvasható-e. Ezek nemcsak az ő kérdései. (Önéletrajzi megjegyzés.)

A lendület állandó kísérői az irónia és a pátosz. Előbbi von Haus aus, a pozíció ironikus, nem a mozgás, a nyelvi pátosz pedig abból ered, hogy a regény, e felfogás szerint, csupán a mindenről tud beszélni, s vajon tud-e, befogható-e szavak hálójába ez a minden. Persze hogy megbicsaklik a szó.

A posztmodernnek ez a barokk vagy manierista változata Budapesten mondjuk úgy jellemezhető, hogy Norfolk fantáziája a Darvasiéhoz mérhető (vendégünk nem tudhatja, hogy ez nagy dicséret, de nagy dicséret), intellektualitása, szellemi tájékozottsága és időnkénti obskúrussága pedig mondjuk a Márton Lászlóéhoz. Mellesleg jegyzem meg, ők hárman többé-kevésbé egyidősek.

Norfolk elképesztő magabiztossággal kezeli anyagát, mely mindig bonyolult, sokrétű, nemcsak gazdag, hanem egyszerűen sok. Nagy rendet tart ebben a sokban. Igen jó keze van, egy Szász Endre biztonságával és bravúrjával rak föl gyorsan jeleneteket, úgy vágtat évszázadokon és kontinenseken át, mintha csak a közeli és ismerős (!) trafikba ugrana le egy doboz cigiért, vagyis természetesen, könnyen, szükségszerűen (kicsit duzzogva).

Mándy mesélte-jellemezte magát egy korai novellájával, melyben egy tábornok járkált a padlásszobában föl-le, s az írói tervek szerint mennie kellett valahova, de csak a novella ment, ment előre, de Mándy Iván nem bírta lehozni a padlásról a tábornokot. Az ő művészete ebben a tehetetlenségben gyökerezik. Norfolké épp ellenkezőleg. Neki ez nem problémája, az ő művészete éppen ebben a nem-ben gyökerezik. Nála nincs fönt, nincs lent, nincs távol, nincs messzi, újra definiálta a distancot.

Norfolk sző, ez a szövés, ez a háló létezik, ezen siklunk ideoda, ez az egész.

A fikció-nemfikció kérdését, mint becsületes posztmodern (vagy tán elég huszadik századinak lenni), ő sem kerülheti meg, de a saját személyét távol tartja a tűztől. Evvel nem minden kollégája van így. Ő ilyen irányú vagy tárgyú kutakodásait a történelmen keresztül végzi. És persze ő sem mindentudásból építkezik, részletez, részletez, részletez, azután

megmutatja, mért nem tudhatunk eleget elvileg se. Vagy hogy az „eleget” nem értelmezhető. Új könyvében[*] először egy távoli mítoszt mesél újra, ezernyi rémült lábjegyzet sem csökkenti a homályt, aztán e történet új verzióját mondja el a második világháborúból, ott meg túl sokat tudunk, ki ezt mondja, ki amazt, vagy messzi van és csönd, vagy közel és zsinatolás, ugyanúgy nem lehet tudni, mi történt a sötétben, mi a bűn, mi a hazugság, mi a hősiesség. Titok vagy üresség.

A történelem, melyet kíváncsiságunk mint tárgyat, mint esztétikai képződményt fölmutat – ez a szemlélet emlékeztet engem a Christoph Ransmayrére.

Miközben látni vélek ebben valami elsőrendűen angolost. Angolon – ismét: ezen alkalomból – egyféle kevercset értek: az objektivitás, tárgyi tudás és a kontinensről követhetetlen lobogó őrület elegyét. Finomabban: a szenvtelenség és szenvedély együttállását. Ahogy Gerhardt testvér mondja a regényben: „Semmi vízszintes! Semmi vízszintes! Értitek? A vízszintesek az ördög művei.”

(Mostanában olvastam egy Gorkij-novellát, ott azt mondja az Ohrana, vagyis az orosz ÁVO egy tisztje az éppen beszervezett spiclinek: „Megrontották magát az értelmiségiek. Nem jó könyveket olvasott. Brehmet kell olvasni, Az *állatok világá*t.” Ez a „Brehmet kell olvasni, *Az állatok világá*t”, Gorkij ide vagy oda – olyan angolos mondat.)

Azt mondja Norfolk egy interjúban Nádas kapcsán: hogy ugyanabban a gödörben ásunk. És ezt látni itt lépten-nyomon, azt, hogy ugyanabban a világban, ugyanabban a szövegtérben élünk. De látszik rögvest a különbség is, a gödör ugyanaz, de kicsit mások a szerszámaink, és mások a mozdulataink. Mások a referenciális pontok, még azt is megkockáztatom, más a térhez való viszonyunk. Norfolk dédapja biztos gyarmatosító volt. A szó jó értelmében. Magyar gyarmatosító dédapa nincs. Vagy hát nem tipikus.

Én nem tudok angolul, de látom, mást lehet angolul, mint magyarul. Mást jelent egy Joyce utáni világ angolul és mást magyarul, hiába van a legtöbb Joyce lefordítva, az csak jelezni tudja azt, ami angolul meg is történt. Így a Norfolk-szöveg magyarul olykor nagyobbakat ugrik, mint, gondolom én, az eredetiben. De ez nem baj, csak érdekes, minthogy elkerülhetetlen.

Norfolk világkönyveket ír, a már említett enciklopédikusság értelmében is, de úgy is, hogy könyvei bárhol otthonosan mozoghatnak. Hogy írónak lenni nagy dolog-e, arról e sorok írója nem nyilatkozna (ingatná összevissza a fejét, mint egy udvarias bolgár, értelmezhetetlenül), de a díjazott kapcsán eszünkbe juthat, s ez az, amit köszönjünk meg Lawrence Norfolknak: olvasónak lenni nagy dolog.

Berlinben minden*

évben, májusban, színházi találkozót rendeznek, s ennek keretében díjat is adnak, nagyot, a német színházművészet egy-egy kiemelkedő személyiségének; Peter Stein, Botho Strauß, Minetti, Tabori, Heiner Müller után idén a Wuppertali Táncszínház nagy embere, Pina Bausch kapta a díjat. Engem kértek föl afféle ünnepi szónoknak. A Schillerről elnevezett színházban nagyon sok lámpa égett. Üres feketeség volt előttem meg PB arca. Idegen vagyok én itt, gondoltam, azt se tudom, hol vagyok, kinek beszélek, meg azt sem egészen, hogy mit, úgy adogatják alám ezeket a szé-ép német szavakat, közel-távolban az egyetlen ismerős alakzat az a halvány, szigorú arc, úgyhogy bármiről kéne most beszélnem, mondjuk a farkasfalkák és a játékelmélet kapcsolatáról, különös tekintettel az önző génekre és Neumann Jánosra – akkor is PB-ről beszélnék. De meg mielőtt igazán hozzáfogtam volna, azt mondtam a sötétnek, hogy ha úriember volnék vagy politikus, és itt mélyen a berlini (regierende) polgármester szép szemének föltételezett helyére néztem, akit valamiért épp nem szerettem (nem valamiért, hanem azért, mert pofátlanul, még előtte, közém meg PB közé ült), akkor fejből beszélnék, papír nélkül, de hát én csak papírközelben vagyok úgy-ahogy használható, így tovább, mint rendesen. (Ha-ha: amikor azután később beszélnie kellett, mert ő adta át a díjat, nem tudta, hogy akkor most papírból beszéljen-e vagy se ne; de azért nem jött zavarba – ott volt, zavarban, de nem tudta, s ha tudta, tudta, hogy senki nem tudhatja, illetve hogy ennek nincs jelentősége.)

Aligha van szebb dolog a világon, mint köszöntőszöveget írni Pina Bauschról. Az ember például azonnal megismerkedik, összejön egy könyvtárosnővel, akit *Gesiné*nek hívnak. Egy magyar fülnek már ez önmagában mesés. Akitől azután katalógusokat, albumokat, programfüzeteket és fotókönyveket kapunk, Wuppertal elölről, Wuppertal hátulról – és mi csak lapozunk és lapozunk és telnek a napok, csinálni nem csinálunk semmit, kicsit jegyzetelgetünk, de főleg ábrándozunk, képzelődünk, a munkánkat elhanyagoljuk, nem borotválkozunk, mosdani is alig; *bauschozunk.*

És ez jó. Mint szakértőt aztán hívnának mindenhová, az egyik Bausch-szimpozionról a másik Bausch-szimpozionra, stúdióbeszélgetések, interjúk, laudátiók, mást nem is csinálnék, lehunynám a szemem, és róla álmodoznék; olykor elképzelném, hogy én vagyok, *Jan Minarik* rózsa tüllszoknyácskában. Rögtön tudnám, mi az, hogy férfi. Az életem meg volna oldva.

Az sosem jelent jót, ha egy írónak mondanivalója van (persze ha a könyve se mond semmit, akkor meg minek az egész), és nekem most van mondandóm. Rendezett körülmények között, vagyis ha dolgozom, ilyenkor azonnal fölugrom az íróasztaltól, és addig járkálok föl s alá, ameddig el nem felejtem azt a nagyon-nagyon fontosat. Ha nem volna mondanivalóm, ha volna ehhez bátorságom, akkor most kizárólag egy női arcról beszélnék, fényekről, árnyékokról, csontokról, a homlokról, édesapámnak van ilyen bonyolult homloka, bonyolult ráncokkal, egy arcról, amiről minden leolvasható. *A vendéglősnek a lányának az arca. Elbeszélés.* (A Bausch-szülők ugyanis vendéglősök voltak, és az interjúk szerint PB sok időt töltött a vendéglőben, mászkált az asztalok alatt, miközben mindig történt valami érdekes, az interjúk szerint.) A másik címvariánst el sem mondom: *A ballábas asszony.* (Egyszerű élc Handke balkezes asszonyára.)

Habár nem is olyan rossz. Képzeld el, hogy van egy bal lábad. Kettő. Mi következik ebből? Képzeld el, hogy nincs két ballábad. Mi következik ebből? Kérem, Dominique Mercy, mutassa meg. Képzeld, hogy nincs lábad! Táncolj. 4 perc 33 másodperc tánc.

Táncostól lábat elvenni: ez nem valami külsődleges ötlet, nem tréfa, nem geg. Ez a művészi tudásról szóló mély metafora. Mert a művészi tudás a legszorosabb kapcsolatban áll a nem-tudással. Ha csak tudsz – rutinos mesterember vagy, nem kevés. Ha csak nem tudsz – dilettáns vagy, ami ugyan kevés, de szép. A tudást meg kell szerezni és el kell veszíteni és meg kell szerezni és el kell veszíteni. A bizalmatlan vagy nagypofájú néző (kultúrafogyasztó) a tudást szereti, a látható tudásra épülő látható bravúrt – megnyugszik, ha megbizonyosodhat Picasso hagyományos rajzkészségéről.

Egyszerre tudni és nem tudni, és sorban 0, 1, 2, 3 bal lábat bírni, erősnek lenni és gyöngének, vidámnak és rémültnek, kellemetlennek és szigorúnak és gyöngédnek, következetlennek, rafináltnak és gyerekesen

egyszerűnek lenni, újra meg újra naivnak: ez Pina Bausch művészete. Amikor már *kézenfekvő,* hogy nem lehet táncolni, akkor lehet újra táncolni. A lehetetlen lehetősége, nemde?

Mi a művészet?, kérdezzük, mint egy gimnazista, hol van, hol a helye, hová tudjuk becsúsztatni, mondjuk Szarajevó és az Adidas közt? Egyre kevésbé tudjuk ezeket megválaszolni. Ám kiemelkedő, nagy művekkel, művészekkel találkozván, a bőrünkön érezzük, hogy van itt valami, ami elől nem lehet kitérni. A művészet, a költészet maga ez a valami, az, ami megtestesül egy-egy nagy emberben, annak boldog fölismerése, hogy a művészet, noha nincsen célja, mégis való valamire – szól, úgy szól a létesésünkről, ahogy semmi más nem tud.

Ilyen nagy művész Pina Bausch is, létjogosul általa a művészet: ránézünk a színpadra, a színpadára, azután bele a szívünkbe (vagy más belső szervünkbe), és látjuk, mire is a művészet.

De túl nagy szavakat használok. A nagy nem idegen az ő művészetétől, a tragédia sem (és még azt sem mondanám, hogy csupán a tragédianélküliség tragédiájaként), a pátosz sem idegen, az emberi méltóságra vonatkozó furcsa, kitekert, mai pátosz – de a nagy szavak, vagyis a nagynak akarása: ez teljesen hiányzik belőle. Egyáltalán az akarás hiányzik a művészetéből.

Pina Bausch olyan, mintha *régi művész* volna, alte Meister, mindenkinek és mindenről beszél, nem veszi figyelembe, csak elszenvedi, hogy a művészet nyelve is csupán nyelvjárás immár, egy a sok közül. Ezt jelenti a Welttheater. Mert a Welttheater nem azt jelenti, hogy világhíres, azt is, nem azt jelenti, hogy világjáró, azt is, hanem azt, hogy a tapasztalatait az egész világról gyűjti és azok az egész világra érvényesek. Színház az egész világ, tanultuk. Ezt most megismételhetjük így: Wuppertal az egész világ. Ez Pina Bausch (német) provincializmusa.

Alte Meister, miközben minden porcikája pontosan érzékeli a mostot. Színháza megpróbál híd lenni az én és a mi közt. Az ún. modern művészet alapproblémája. Csak a személyesnek van hitele és csak a közös tudás megérthető. Ha csak én – az érthetetlen magánbeszéd. Ha csak mi – az érdektelen, üres hazugság. Többnyire tehát hazudunk, és akkor megértenek, vagy igazat mondunk, motyogva magunknak.

Temessük az arcunkat hagymába, és, természetszerűleg, sírjunk. A művészet kérdése: mikor, hogyan válik az egyéni tapasztalat, érzés közösségivé, mikor lesz a magán-sírás (vagy annak imitálása!) a színpad sírása, a közönség sírása. Nem elegendő őszintén sírni a színpadon, az őszinteség legföljebb kiindulópont–kozmikusan kell sírni. Pina Bausch kozmikusan őszinte.

Az ő színpadán mindenki Bausch. Ez a mondat félreérthető, mintha kisajátításról vagy hiúságról volna szó. Nem; mindenki Bausch és saját maga. Meg a szerep. Olyanok, mint az irodalomban az Ich-Erzähler. Az ich itt nem arra vonatkozik, hogy valaki az előtérbe állítja önmagát, hanem hogy nincsen más, csak az ich, ez az, amiből ki tud indulni, s válhatik Erzählerré. Ebben a szóban, Ich-Erzähler, még a kötőjel is fontos – hogy ez mit jelent, legyen az én problémám. (Mondat és mozdulat összevethető, státusuk megegyezik; nincsen eredeti mozdulat, nincsen jó mozdulat, illetve éppen hogy sok van, de nem ez, a jóság, a kérdés, hanem hogy van-e helye a mozdulatoknak. Bausch zseniális helyteremtő, térész. Minden mai mozdulat levezethető egy már létezőből. A mozdulatok párban állnak így. A világ intertextuális.)

Bausch, mint minden nagy művész, újraértelmezi a szavakat. „A szavakat elmozdítani a helyükről, annyi mint forradalmat kirobbantani."

Bausch kérdez. Mi az, hogy nő. Mi az, hogy férfi. Mi az, hogy kövér. Mi az, hogy víziló. „Ich will ein Nilpferd." Az igazi kérdező nem szkepszisből kérdez, tudja jól (olvasta), a rejtély nem létezik, ha egy kérdést egyáltalán fel lehet tenni, akkor meg is *lehet* válaszolni, mert kétely csak ott merülhet fel, ahol van valamiféle kérdés, kérdés pedig csak ott van, ahol van felelet, és ez utóbbi csak ott, ahol valamit *mondani lehet.* Nem az a kérdés, mi a tánc – noha állandóan ezt kérdezi: ez mért tánc, ez mért nem tánc –, végül is ez őt nem érdekli, ő nem koreográfus. Minden tánc, és a kérdés ez: mi a minden?, ez érdekli őt.

Táncolni annyi, mint gondolkodni. Táncolok, tehát vagyok, „die Schritte kamen nie aus den Beinen", a lépések nem a lábból jőnek, nem a láb lép. Ezenközben Bausch tánca nem ellentánc, nem, mondjuk, a balett megtagadásából jött létre, energiáit nem innét meríti; Pina Bausch hű maradt a tánchoz, mégiscsak koreográfus, táncosai – talán mondható így, evvel a birtokos szerkezettel – táncosok. Nem többek, nem is kevesebbek. Csakhogy ez a kijelentés, táncos vagyok, már nem válaszként

értelmeződik, mint eddig, hanem kérdésként. Táncos vagyok, nincsen olyan kérdés, amelyre ez válasz volna, különösen nem megoldás, táncos vagyok, itt *kezdődik* a történet. Ők ott kezdik el, ahol mások abbahagyják.

Bausch óta mást jelent ez a szó: táncolni. Tulajdonképpen a *Duden*nek ezt jeleznie kéne, v. B., n. B., vor Bausch, nach Bausch, előtt, után. A tánc, a klasszikus balett különösen, a hiúság fennhatósága alatt áll, Bausch kiemelte onnét és a szépség fennhatósága alá helyezte.

A vor-Bausch tánc különösen szereti kettéosztani az embereket: férfira, nőre. Bauscht ez hidegen hagyja, nem fogadja el, nem érdekli ez a felosztás, ő mindig emberekről beszél, akik férfiak, nők. Bausch nagy tette ez a szabad emberábrázolás, ez az új szabadság.

Nádas Péter kifejezésével: a testek filozófusa ő. Aki a testről beszél, a halálról beszél. Aki a halálról beszél, az a halál ellen beszél. Ez mindig reménytelen és vidám tudomány.

Bausch művészete irritáló. Nem úgy, mint a kezdetekben, fölteszem, már nincsenek éjjeli névtelen telefonok, nem írják, antitänzerisch, nem írják, gyötrelmes pszichologizálás, mogorva Humorlosigkeit (ez különösen szép; az övénél mélyebb humort keveset ismerek, a kis finom fölületes viccektől a strukturális, rémisztő és feloldozó lét-humorig), ma már közmegegyezés, hogy a „wuppertale Wohnküchenperspektive” az egyik legnagyszerűbb, legnagyvonalúbb, legintenzívebb perspektíva a mai színházi világban Fokföldtől Budapestig. De Bausch nem egyértelmű, nem áll valamelyik oldalon, még a saját oldalán sem, egy férfi világban elmagányosodott nőkről és férfiakról beszél, de nem az emancipáció nyelvén, szegény balettnak könnyelműen gazdag, harmonikusnak kellemetlen, avantgárdnak nem elég szigorú, szórakoztatónak meg túl szigorú.

Színpadán nincs megkerülve semmi, nem keresi magának a bajt, de ha rátalál, akkor nevén nevezi. Nem akar ocsmányra lelni, és nem akar szépre lelni. De ha ocsmányra lel, azt mondja, ez ocsmány, és azt mondja, ez én vagyok, és ha szépre lel, azt mondja, ez szép, és azt mondja, ez én vagyok. Szépség és káosz nem ellentmondás. Lét és értelmetlenség nem ellentmondás. Bausch gazdag, színes – de minden, ami történik vele és táncosaival, a fájdalom égboltja alatt történik, ott táncolnak.

Az ember gyönge és szép, ezt mondja ez a színház. Komoly és szomorú. „Könnt Ihr das Bockspringen mal ganz ernst machen? Ganz

traurig?” Hogy a bakugrást tudnátok-e komolyan. Egészen szomorúan. Bausch hitelesen és rokonszenvesen komoly, miközben: nem sértett, nincs pánikban, nem hiszi, hogy rossz korban él. PB mindenből PB-t csinál: nem egyformát: formát.

Egy Nagy Könyv fejezeteit olvashatjuk, a könyvet még írják, „wir sind noch unterwegs”, még útközben volnánk. – Mivégre táncolni ínséges időkben? Táncot ki említ? Minden kitartás.

Nemrég az a megtiszteltetés ért, hogy Pina Bausch színpadán elhangzott néhány mondat, az *Egy nő* című könyvemből. Onnét idézek zárásképp: Van egy nő. Szeretem. Zitat Ende.

Intellektuális imposztorok[*]

Sokal, Alan – Bricmont, Jean: *Intellektuális imposztorok*
Ford.: Kutrovácz Gábor. Budapest, 2000, Typotex.

Ez a címe a Typotex Kiadónál megjelent könyvnek, amely az utóbbi évek legfinomabb vagy legdurvább intellektuális tréfájáról, okairól, következményeiről és környezetéről szól. (Vagy ahogy az egyik érintett áldozat, Julia Kristeva írja: Félretájékoztatás… intellektuális és politikai szempontból lényegtelen termék.) Mintha Wolfgang Amadeus Hegel le akarna ülni a vacsorához, és az utolsó pillanatban valaki, ha-ha, kihúzná a széket alóla – hogy félreérthetően fogalmazzak. (Kövér László szerint… de hogy jön ide Kövér László? Sehogy. Épp ez a probléma, nem jön ide, de itt van. Kis ország, egy szellemi környezet. Hát akkor most kitiltom innét. Ne legyen ez neki hajléka. Gödel és K. egy mondatban: nyelvtani hiba. Eddig, eltekintve a kis gőgtől, rendben is volna. A kellemetlen az, hogy ezek a nyelvtanilag hibás mondatok írják le legpontosabban az életünket. Félő, a legszebben is.)

Nálunk a nem humán műveletlenséget, tahóságot igen helytelenül nem tekintjük tahóságnak. A Votisky Zsuzsa vezette Typotex sokat tesz azért, hogy ez ne így legyen, olyan szórakoztató könyveket ad ki újra, mint például: Péter Rózsa *Játék a végtelennel* (matematika kívülállóknak) vagy Rényi Alfréd kis kötetei, *Levelek a valószínűségről, Dialógusok a matematikáról,* vagy hozzáférhetővé teszi Reuben Hersch nagy művét, *A matematika természeté*t. A kiadó figyelmét, mozgékonyságát mutatja az *Intellektuális imposztorok* megjelentetése, Alan Sokal és Jean Bricmont fizikusok munkája.

A tréfa, a joke, a beugratás pedig a következő volt: Sokal írt egy paródiát a lehengerlő és szívmelengető címmel: *A határok áttörése: arccal a kvantumgravitáció transzformatív hermeneutikája felé,* és elküldte a jó nevű *Social Text* kultúrtudományos folyóiratnak, hogy benyalják-e. A kísérlet sikerült: fényesen benyalták.

Az akcióra az késztette Sokalt (mondja ő maga a bevezetőben), hogy az utóbbi időkben, főleg Amerikában, olyan szellemi irányzatok jelentek meg, melyek őt megdöbbenéssel és aggodalommal töltötték el. Az ezen irányzatok vallotta filozófiát jobb híján posztmodernnek nevezzük, ennek ismérve, mondjuk: a felvilágosodás racionális hagyományának visszautasítása, a tapasztalati ellenőrzéstől függetlenített elméleti diskurzus működtetése, és egy olyasfajta kulturális relativizmus elfogadása, mely szerint a tudomány nem több, mint „narráció”, „mítosz”, társadalmi konstrukció.

A paródia hemzseg a tekintélyidézetekkel körbepúderezett képtelenségektől és logikai következetlenségektől. Szép, vad állításokat tartalmaz egy szélsőséges ismeretelméleti relativizmus talaján. Talaján, ez szép, érdek nélkül tetszik. Ahol magától értődő gúny tárgya ama ódivatú „dogma”, mely szerint „a külvilág létezik, és tulajdonságai függetlenek minden embertől, mi több, az emberiség egészétől is”, ezzel szemben nagy garral kijelentik, hogy a fizikai valóság „végeredményben tulajdonképpen társadalmi és nyelvi konstrukció”.

Ez, ha marhaság is, nagyon szép. A radikális szkepticizmus mindig is költői, az ésszerűtlen kétség örök, s mint ilyen tiszteletreméltó, csak épp ésszerűtlen. Szép az is, ahogy a dolgozat szemrebbenés nélkül kijelenti, hogy a középiskolából megszeretett pi, amelyet korábban állandónak és egyetemesnek gondoltunk, még a komcsik se mertek hozzája nyúlni, „immárcsak elvitathatatlan történetiségében vizsgálható”.

Ember vagyok-e, vagy szólót játszó csembaló?, teszi föl a kérdést a szolipszista… hm… csembaló.

Sokal, tervének megfelelően, azonnal leleplezte magát (ennek közlését a *Social Text* nem vállalta), az eset elképesztő botrányt kavart, valamibe tehát nagyon beletrafált, jóval túlnőtt egy tudományos vita keretein, a *Le Monde,* a *New York Times,* a *Die Zeit* címoldaláig ért a vihar.

A kötet ezt az esetet írja le, meséli el, közli az eredeti blöfföt is, elemzi a kapott kritikákat, hozzászólásokat, és igyekszik a saját szempontjait, szándékait pontosan, aggályosan körülírni. (Fontos például rögzíteniük, hogy nem a politikai radikalizmus, hanem az intellektuális zavarosság ellen írnak.)

A könyv alcíme: *posztmodern értelmiségiek visszaélése a tudománnyal.* Lám, a posztmodern sem fenékig tejfel, és nem minden posztmodern, ami fénylik. Mennyire normális volna a posztmodernről, tudományról, művészetről, életérzésről eszmét cserélni, és milyen reménytelen ez itt, ahol a posztmodern (akár a liberális) az szitokszó, idegenszívű, gonosz ármány. Mennyire természetes volna a saját érvrendszer folyamatos kritikai szemrevételezése, hisz a szellemi mozgás természeténél fogva önkritikus.

Mindenesetre csurkistáknak, grespikhívőknek, hajlékosoknak és ismerős szívűeknek is jó szívvel ajánlom a könyvet. Mégiscsak úgy van az, ahogy a költő mondja: a hazaszeretet minőség kérdése.

De hagyjuk is ezt, más kifejezést kerülve, a bánatba. A hamis tekintély leleplezésének kísérlete e munka, s mint ilyen, mindig aktuális. Igazi nagy intellektuális sztárokat pécéznek ki Sokalék, nem mindenestül vonják kétségbe őket, de megmutatják, miképpen élnek vissza a matematikai és fizikai fogalmakkal, mely fogalomhasználatuk hogyan kelti az alaposság, mélység és tudományosság látszatát. A király ebben a vonatkozásban meztelen, mondják újra meg újra, és ehhez nem kevés bátorság szükséges. Hogy az efféle állítások nem hamisságok, hanem zagyvaságok. Merthogy például a modern háború egy nem euklideszi térben megy végbe (Baudrillard), hogy a tórusz (az autógumi-felület) pontosan a neurotikus struktúrája, és hogy ez nem analógia (mert úgy vagy mint metaforák, menthető ügyek volnának, kis költőiségek), még csak nem is absztrakció, mivel az absztrakció a realitás valamiféle csökkenése, ez pedig, így a nagy Lacan, maga a realitás, és hogy az erekciós szerv egyenértékű a (–1-gyel. Nohiszen (a szó jó értelmében). Szé-hé-gyen-telen verbális csúsztatások.

Neveket használnak s nem jelentéseket. Szoktak beszélni például nemlineáris gondolkodásról. Ezt lehet, a matematika nem sajátíthat ki szavakat, értelmet is lehet adni neki (mondjuk az észen túlmutató, intuitív gondolkodás), de ennek semmi köze nincs a matematika használta linearitáshoz, az ax+b-hez, vagy a lineáris rendhez, amiről kérésre szintén el tudom mondani, hogy micsoda. A posztmodern úgymond *(Kitérő. Lehet az úgymondot így használni? Vagy csak ahogy mondva van, szabadva van, hadd látom, úgymond, mennyit ér a walesi tartomány? Van a* Narancs*ban Nádasdy Ádámnak egy gyönyörű nyelvészeti cikksorozata, kötelező*

olvasmány! Kötelező hazafias olvasmány, amennyiben nyelvében él a homeless. Dear Ádám, szerinted hogy van ez, ez az úgymond? Az én fülem megengedi ezt a lazább, mintegy idézőjelként való használatot.) nem lineáris gondolkodású, a kvantummechanika volna a posztmodern tudomány zászlóshajója, aztán tessék, a Schrödinger-egyenlet, a kvantummechanika legalapvetőbb egyenlete: lineáris!

Az ilyet mint kiugrott matematikus szívesen hallgatom. Miközben természetesen az én elképzeléseim a matematikáról szintén: ködösek. Szeretnék is egyszer még erről a ködről írni, a köd szépségéről, titokzatosságáról. A belsejéről! Persze ha a köd felszáll, s akkor egyszerre ott áll előttünk: bármi: az is szép.

Mint ahogy belecsöppenni egy fontos, intellektuális vitába, az is. A szerzők úgy látják, „hogy a posztmodern kezdetben hasznos volt, mert korrigálta a megkövesedett ortodoxiákat, de mára már ebből kiöregedett, és a helyzet változni látszik. Mi jöhet utána? Az egyik lehetőség egyfajta reakciót jelent, dogmatizmus, miszticizmus (New Age), vallási fundamentalizmus, az ész trónfosztása eléggé radikálisra sikerült ahhoz, hogy kikövezze az utat a még szélsőségesebb irracionalizmus előtt.

Ebben az esetben a szellemi élet rosszról még rosszabbra fordulna.

Egy másik lehetőség az, hogy az értelmiségiek (egy-két évtizeden keresztül) vonakodni fognak attól, hogy a fennálló társadalmi rendet alapos kritika alá vegyék, és vagy hűséges szószólóivá válnak, vagy teljesen visszavonulnak a politikai tevékenységtől.

Reményeink szerint azonban valami más fog bekövetkezni: megjelenik egy szellemi kultúra, amelyik racionalista, de nem dogmatikus, tudományos, de nem szcientisztikus, nyitott, de nem könnyelmű, és politikailag haladó, de nem szektás.”

Hát ilyesmikről álmodoznak a kollégák ott a messzi-közeli EU-ban meg az Óperenciás-tengeren is túl.

(A művel kapcsolatos internetcímek:
www.typotex.hu/sokal.html
www.physics.nyu.edu/faculty/sokal/)

Egy előszóíró csodálatos élete

Egy előszóíró csodálatos élete*

Lesz egy könyv Franciaországban, a nantes-i Éditions Le Passeur a tavaszon kiadja Hajnóczy Péter novelláit, pontosabban *A fűtő*t, ami Istennek tetsző cselekedet. Engem meg fölkértek, írnék hozzá előszót. (Múltkor egyik kiadó, az is francia volt, franciának bizonyult, túlzott lelkesedésében odáig ragadtatta magát, vagyis jéghidegen a szemembe hazudott, mondván, múlhatatlanul fontos, hogy én írjam a bevezető sorokat, mert így, a bevezetővel aztán végre nagyon-nagyon el tudnák adni ama könyvet. Kértem, ismételje meg a mondatot, és valóban, a pofátlanságnak nincsen határa, megismételte. Szárazon, mintha a nagyapám unokája volnék, vagy egy tiszta érzés, megjegyeztem, nem, odavetettem, telefonon nehéz ám odavetni, hogy ha ezt tudom, a saját könyveimhez is írtam volna bevezetőt. Arcátlanul könnyed nevetés volt a válasz. Ez a nevetés olyan, mint az a bizonyos angol gyöp, locsolni, vágni, náluk meg már a Katorz Luji is nyegle volt meg újgazdag.)

Hogy valami olyasmit kéne írnom, ami megragadja a francia olvasót. Elképzeltem a francia olvasót, ahogy megragadom, a gigájánál, s nyomom le rajta a Hajnóczyt, mint ahogy a libát tömik, a francia nagy libamájevő nemzet, talán gutírozná ezt az eljárást. És talán, ajánlották, kitérhetnék a társadalmi rendszer kritikájára és a belső monológ alkalmazására.

Hát arra okvetlenül.

De igazságtalan vagyok, kedvesen kapacitáltak, és csak segíteni akartak, mert látták, hogy bizonytalankodom. – Hazafias föladat, nincs rajta mit gondolkodni. Otthon nálunk a maradékot neveztük hazafias föladatnak, hogy meg kell enni, nincs mese. Többnyire édesapám volt az áldozat. Később azt hittem, hogy a hazai („egy kis hazai”), az is innét.

Tulajdonképpen elég volna Mátis Lilla portréfotóját leírni a *Perzsia* kötetből, vagy az *M.*-ből, a borostás arcot, a vonalak valamiféle rémült józanságát, az elképesztő gyűrődést az orrnyeregnél, mely aztán a homlok széles, tág terébe szalad (talán mégsem szalad: inkább elveszik, terében elveszik), meg a dús, vad szemöldök és hát a legfontosabb: az a tekintet! Az a kellemetlenül éles, mondhatni érthetetlenül dühös és megvető tekintet

(már nem látszik az első kötet fényképéről megjegyzett már-már nőiesen seprűs szempilla), az egész arcnak ez a kiegyensúlyozatlan kiegyensúlyozottsága. Félelmet keltő kép, amely azonban rejtetten mintha mégis a katarzis lehetőségével állna kapcsolatban, valamit mond, állít ez az arc, amit talán még nem késő végiggondolni, nekem, a nézőnek (olvasónak). Valamit mond, amire nem gondoltunk vagy szeretnénk nem gondolni. Egy bátor férfiarc néz ránk. Férfi – mintha ő értelmet tudna adni ennek a kétséges szónak. Olyan ez az arc, hogy igaz rá, ami a *Temetés* „hősére”, aki örül, hogy kettesben van az apjával, és „az Öreg – úgy érezte – megosztja vele fájdalmát és szomorúságát, ami majd később elidegeníthetetlen öröksége és tulajdona lesz”.

Az utolsó könyvben lévő képet, azt a szakállas, puffadt, szétment arcú gólemet nem ismerem föl. Mintha egy filmben szerepelne a két arc, ilyen volt, ilyen lett, és a sminkes Oscar-díjat kapott volna.

Amikor egy nagy (nyugati) könyvkiadónak ajánlották egy nagy (halott) (nem okvetlenül magyar) író kiadását, azt avval utasította el, hogy az író (lévén halott) nem *fejleszthető.* Ilyen nem fejleszthető író HP is.

Hogy a francia olvasónak mit jelent, illetve mit fog jelenteni HP, arról a kevésnél is kevesebb elképzelésem van. Még azt is nehezen tudom megmondani, hogy a magyarnak mit jelent. Egy magyar lexikon ezt írja róla: Született 1942-ben, meghalt 1981-ben. A magyar jakobinus mozgalomban kivégzett Hajnóczy József leszármazottja. (Hahh! Rögtön egy French connection. Lám, már az ükapja is Párizsra vetette vigyázó szemét. De ez csak majdnem igaz: amennyiben nem igaz, ez a HP-legendáriumhoz tartozik, ezt konkrétan például ő maga terjesztette, hogy ő az a H. Nem az a. De nem baj. Neki fontos volt magát bizonyos értelemben a francia forradalom gyermekének tudni. Olvasva őt, értjük, miért.) Esti tagozaton végezte el a gimnáziumot 1962-ben, majd alkalmi munkákból élt, volt ládázó, kabinos, szentképügynök (hát ezt irigylem tőle! Istenem! Járni az országot és kíméletlenül mindenkire rásózni, ateistákra, szigorú, merev protestánsokra, mindenkire, az ízléstelennél ízléstelenebb, ne kerteljünk, lényegében katolikus indíttatású és mindenképpen színes szent bóvlit…), modell, kazánfűtő, kőművessegéd, betűszedő inas, szénlehordó. 1975-ben jelent meg első elbeszéléskötete *(A fűtő),* ezután írásaiból élt. *A Mozgó Világ* irodalmi folyóirat körül csoportosuló írók közé tartozott. (Ide még majd beszúrom, hogy régi. Régi *Mozgó.* Nem mintha *nagyon* fontos

volna, és nem is nosztalgiából. Csak mert így volna ez rendben. Ha a félrevezetetteket hidegen hagyja is a félrevezetés, az akkor sem helyénvaló, és ha egy zárójeles szóval ez rendbetehető, akkor hirtelen nem tudnék indokot, hogy ezt a kissé valóban nevetséges akkurátusságot miért ne engedjem meg magamnak. Kiterítenek úgyis. Ó, nem.) A hetvenes évek magyar irodalmának legkarakteresebb íróegyénisége, aki új elbeszélő technikát honosított meg, visszatérő, fejlődő motívumainak rendszerével elbeszéléseiből szuverén, összefüggő írói világot alkotott. Rövid életútja ellenére teljesnek ható életművet hozott létre. (Egy ilyen lexikoncikket olvasva az ember kifejezetten kedvet kap az életre, sőt a halálra. Rövid életünk *ellenére*... Ezek szerint nagy baj nem lehet.)

HP-nek legendája volt életében, s aztán természetesen még inkább halálában. Az őrült kályhás (mert mintha kályhás is lett volna, nem csak szentképes), a kívülről jött, vita periculosa, a vadember, aki halálra itta magát. Marhaság – bár gondolom, tényleg halálra itta magát. Nem végzett iskolákat, de ez se nem tárgya, se nem problémája (se nem nyeresége) írásainak. Finom olvasottságú író, tudatos, intellektuális (hogy szitokszavakban fogalmazzak). A korai halál persze legendaképző, ő (nem létező) generációjának vagy generációnknak első nagy halottja. Az ember halandó, jutott ijedten az eszünkbe, és akkor tehát mi emberek volnánk.

A legenda addig érdekes, amíg hozzá nem kezdünk az olvasáshoz (milyen sokat gondoltam egy időben a Boris Vian trombitájára!). HP rögtön, ahogy mondani szokás, teljes fegyverzetben lépett elénk. (Jó szó ide a fegyverzet, harc folyik itt, és harcos harcol: amíg bír.) *A fűtő* fiatal ember kötete, de ez a fiatalság talán csak a *Mesék* cikluson látszik, meg mondjuk a *Pókfonál* és *A szekér* írásokon. *Az unokaöcs* című meg szerintem rossz (de ez maradjon köztünk, ilyet nem illik előszóban mondani).

Több hang is megszólal ebben a kötetben. A legerősebb hang, amelyik aztán mint Hajnóczy-hang kapcsolódott a magyar irodalom zenéjébe, az a Márai-novelláké és a *Tulipánhagymák*é, meg a nagy elbeszélésé, *A fűtő*é. A lázadás *és* tehetetlenség hangja. HP lázadó, morális alkat, mint ilyen mélyen korszerűtlen. Annak a vadságnak, amelyről legendája szól, van alapja, az tettenérhető a szövegeiben is, az elfojtottság,

valami robbanás előtti (hogy aztán a kései műveiben mintegy robbanás utáni legyen), brutális és agresszív.

Hajnóczy hangját káromkodásnak is nevezhetjük. A magyar nyelv tehetségesen káromkodik. Jóízűen, nyelvi leleményekben gazdagon, barokkosan, néprajzosan – és bármennyi dühöt, indulatot, keserűséget tartalmaz (műfajánál fogva), bármennyi fájdalom van is benne, mégis leginkább arról szól, milyen kiváló férfiak (!) volnánk is mi. Ki a legény a gáton – így szól erről egy magyar szólásmondás-szerűség. A Hajnóczy-káromkodás az nem ilyen. Szigorú, etikus. Nem is a csöndes a jó szó rá, hanem a szegény. Szegény káromkodás. A Pilinszky-vonal. Hevenyészett francia fordításban ez talán így volna: a Camus-vonal. Kemény, és keménységét magán gyakorolja. Kíméletlen. Ki a legény a gáton? Milyen legény? Milyen gát? Milyen ki?

A H-hős gyönge, kiszolgáltatott. Szinte egyetlen célja, mániákus erőfeszítése: méltósággal vereséget szenvedni. Mert a vereség megkérdőjelezhetetlen. Nem azért, mert a külső világ különösképpen ellenséges volna, inkább mozdíthatatlan, mi más várna így ránk, mint kudarc.

De HP-t elsőrendűen nem az foglalkoztatja, hogy milyen a világ, hanem hogy miként lehet élni. Kell, lehet, szabad. Az a „képtelennek látszó terv” foglalkoztatja, „hogy az ember kedve és hajlamai szerint élhessen a világban”. Ezért elemzi folytonosan rémült aprólékoskodással a történteket, a lehetségest, a létezőt, az alkoholista fenyegetett és nagyon is kifinomult józanságával. Ahogy például a Márai-novellák hőse („aki” a következő kötetében M-ként szerepel, és e rövidülés láttán lehetetlen nem Kafka K-jára gondolni) fölfedezi az intézet törvényeit, vagyis a világ törvényeit, ahogy ezt a *nehezet* lépésről lépésre fölismeri és elfogadja, az abszurditást, s ennek szükségszerűségében megleli a szabadságát. Ha kommunát nem alapítunk is, de egy Chandler-könyvet elcsenhetünk a házigazdától.

A mai olvasó számára már nem fontos, a franciának aztán meg különösen nem: ezek a szövegek kellemetlenül, mintegy keresztben feküdtek az akkori (nevezzük viccből kommunistának) kultúrpolitika torkán (ezt ha lehet, tessék raccsolva olvasni). Pedig nem politizáltak közvetlenül, és HP nem is élt a sorok közt való üzengetés kételű

eszközével, eltekintve attól, hogy minden a sorok közt volt, maguk a sorok is. Igaza volt, hogy nem szerette a hivatalosság HP-t. Veszélyes szerző; mondjuk durván így: szabad. Olyan világról beszélt, amelyet a bürokrácia irányított, de nem uralt. Olyan világról, mely a káosz, az anarchia küszöbén áll. (Szokták mondani, hogy az írók, költők megálmodják a jövőt. A *Szolgálati járat* abszurditása ma tenyeres-talpas realizmus. 1972-ben hajnali robbanás a belvárosban: nagyszerű költői képzelgés; egy országban, ahol nem történik semmi – ez már-már definíció –, egy ilyen dörrenés azonnal jelképszerű, metaforikus, bármi. 1998-ban ez újsághír.) Az emberek is ott állnak. Bármelyikük agya, lelke bármikor fölrobbanhat. Vagy csupán komolyan vesz egy mondatot, egy szót, és bárki bármikor Kolhaas Mihállyá lehet. És akkor ugyan hajlandó egy ideig a világot mint „nyilvánvaló és jóhiszemű félreértést" elfogadni, ám „az igazság egy és oszthatatlan" lévén, nincs kis és nagy igazság, nincs kis és nagy igazságtalanság, hanem vagy igazság van, vagy nincs, és ha nincs, akkor, természetesen kizárólag a „jog és a törvény" segítségével, a „nyilvánvaló és égbekiáltó igazságtalanság" helyrehozandó. Ezen nincs mit mérlegelni.

HP alkoholista volt, de ez csak annyiban érdekes, hogy mit kezd vele a művészetében. Ahogy nem az a fontos, hogy a tehetségünk nagyobb, több, mélyebb, erősebb, színesebb legyen, mint a tehetségtelenségünk, hanem hogy mit tudunk velük kezdeni, mit kezdünk a gátlásainkkal, a görcseinkkel, és mit a képességeinkkel, mennyire vagyunk rabjai akár ennek, akár annak, vagyis mennyire tudjuk a mű szabadságának a szolgálatába állítani: képességeinket és képességeink hiányát.

Egy HP-interjúban olvastam: „Alkoholizmusom egyben sajátos világnézet, politikai és vallásos meggyőződés némi öngúnnyal fűszerezendő keveréke. Egyetlen őszintén átélt szenvedést ismerek, a részegséget, amelyet kétségbeesett könyörgéssel Jézusnak ajánlottam fel."

Evvel összefüggésben juszt sem írom le Malcolm Lowry nevét.

Tán itt kéne bevallani a francúzoknak, hogy azt, sajnos nem tudom megmondani, hol volna HP helye (vagy hol nem volna) a mai francia irodalomban. Na majd meglátom. És főként lássák meg ők.

Huszonhárom évvel ezelőtt egy szép, mosolygós májusi délelőtt éppen jöttünk ki a szerkesztőségből, kezünkben a friss *Új Írás,* (majdnem) első megjelenés (Simonffy és Gáll, így mondták, „átverekedte" a két „nem

problémátlan” írást; fotóval! – emlékszem, nekem nem volt kéznél egy sem, ezért az esküvői fényképről vágtam le a „fölösleget”), a folyosón mellém lépett HP, úgy hittem, jó kedvünk van, és azt sziszegte nagyon indulatosan: A szemetek! Rendesen megijedtem tőle, és nem tudtam, mert nem lehetett tudni, kire érti ezt a szemeteket, a kommunista bagázsra, a szerkesztőségre vagy rám vagy magára vagy csak az egész világra.

A mi a bánat*

Vallomás és emlékezés van előírva e blokkban, és a „Pilinszky mint ember” hálás téma, a szigligeti anekdoták, a híres-hírhedt angliai nagy-magyar-költő-(tor)túra olykor enyhén kaján beszámolói egy esendő vagy mondjam így: ügyetlen férfit rajzolnak elénk, olyant, akiről egyrészt lerí, hogy e világból való, ami megnyugvással tölti el a mesélőt, rosszabb esetben fölénnyel, másrészt aki fél lábbal (a ballal) láthatóan máshol van, a versekből tudható, hol, merre, innét a beszámolók ünnepélyessége.

Szerencsémre ehhez a kórushoz nem tudok kapcsolódni, személyesen lényegében nem ismertem, egyszer gimnazistaként, ködös szemű gimnazistalányként kezet foghattam vele a piarista rendház folyosóján, talán már tudtam, kivel, egyszer meg sorba álltam hozzá a könyvhéten, kérdezte, kinek, mondtam, nekem meg a feleségemnek, kérdezte, mi a nevünk, mondtam, az enyémet és hogy né, mondta, az most nem elég, kell a keresztnév is, így is dedikálta, és hogy Jancsi. Amin aztán, a Jancsin, szigorú ifjúként, darabot háborogtam, többé-kevésbé hazugságnak vettem, hogy azt hazudjuk evvel a beírással, hogy mi milyen közel volnánk egymáshoz, és nem értettem, kinek, milyen közönségnek szól ez a színjáték. Nem tudtam, hogy én vagyok ez a közönség, és nemsokára, olvassam csak el a verseket, olyan közel leszek én mindenhez, hogy arról kódulok.

Pedig távolról, messziről, magasról hangoznak a versei: ha maradt volna bennem, és kevéske maradt, „ama” gimnazista lánykából, az akkor angyalokat látna diktálni, ők fognák e költő ceruzáját. (Próbálkoztam, magamban, az írók távoli-közeli besorolásával. Babits távoli, Kosztolányi közeli, Kemény Zsigmond távoli, Mikszáth közeli. Próza inkább közeli, költészet távoli? Működni nem nagyon működik, egyre több lesz a kivétel. Ha a távolit az angyalozással azonosítom, akkor meg rögtön fuccs, angyalt mindőjük mellé tudok képzelni, csak a Berdáé pufókabb, mint a Nemes Nagyé. – Fátyolt reá.)

Weöres Sándort, írtam egyszer, az Isten költőnek teremtette. Pilinszky Jánost az Isten embernek teremtette. Ez látszik rajta, ez a kettő: hogy ember és hogy az Isten teremtette. Ez látszik a versein. A különbségtétel

nem jelentené azt, hogy Pilinszky kevésbé volna költő, hisz mindenestül az (sosem lép ki a szavak országából), inkább a helyet, a helyzetet írná ez le, azt, ahonnét beszél és azt is, ahová. (Akárhonnan, érkezhet mondat akárhonnan?) Pilinszky költői programja nem a nyelvből indul ki, nem is ott végződik, abban ölt testet. (Ez mondhatni ellentétes a Weöresével.)

A költő: a szavai. Az alvószegek, a plakátmagány, a maontják, egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy. Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy magyarnak lenni főként nem más, mint az „ilyen" szavak ismerete. Öröme. A mitnekemtezordon, a kiterítenekúgyis, a márvénülőkezemmel. Nagy dolog ez, nagy dolog valahol otthon lehetni. Másoknak meg persze az ewigweibliche szuperál, az is jó, nagy. (Egyébként németül a „ma ontják véremet"-sor így hangzik: Heut', aposztróf, vergießen sie meinen Lebenssaft. Hát ezt a lébensz-zaftot nehéz egy magyarnak komolyan vennie, de hát nem is neki van, nem magyar fülnek, éppenséggel nem annak – ezt nevezzük fordításnak…)

Olyan számomra Pilinszky, mint egy modern fizikus: aki a világ szerkezetét vizsgálja, hol élünk és mi történik velünk és a hollal, ha ezeket a kérdéseket föltesszük. Használatos fogalmai azonban nem a kvarkok meg a téridő, hanem: pokol, magány, szabadság, kegyelem és így tovább, egy keresztény ember szótára. A költő több, mint a szavai (a vers kilép a szavak országából).

Nincs művész, aki mélyebben ismerné, tudná minden és semmi, gyöngeség és erő, szent és profán, bűn és bűnhődés közelségét, kockázatunk nagyságát, vagyis a kockázatot és a nagyságot. „Bűnünk: a legnagyobb veszélyünk és a legnagyobb lehetőségünk." De a jó és a rossz nem szimmetrikus ellentétpár. A dráma nem ebből az egyensúlyból vagy eldöntetlenségből adódik, a jó, mondja Pilinszky, döntően más, mint a rossz. A jó: a létezés birodalma. A rossz: a tagadásé, a nem-létezésé. A jó: valóság. A bűn: képzelgés.

Mi a szenvedés, mi az értelme? Hogyan működik a kegyelem? Milyen az a mindent-akarás, amely nem nagyravágyás? Mik az üdvösség útjai? („Van, amikor mi dolgozhatunk üdvösségünkön, s van, amikor egyedül az Isten? A fájdalom ilyen szakasz volna?") Ezek Pilinszky kérdései. A hit természetéről, radikalitásáról, súlyáról és nagyszerűségéről kapunk hírt. És hogy a szelídség nem lágyság, a hűség nem beletörődés, és mit jelent az, hogy nem latinórán vagyunk.

A költői megismerés tényleg más, mint a tudományos, mégis úgy gondolom, Pilinszky világkutatásában van valami a tudomány világosságából. Az igényből, hogy a dolgokat átvilágítsuk. Átlássuk. A költőket nem az eszükért szeretjük, szemtelenkedhetnénk, ám a nagy költőkben sok okosság van. Az okosság köti Pilinszkyt József Attilához.

De nem ezt érzem a legfontosabbnak. Hanem azt, hogy a középpontba, művészete, létezése középpontjába Auschwitz botrányát állítja. Ez Celanhoz köti. Pilinszky azonban ezt a botrányt, és ez alapvető, összekapcsolja a Krisztusével. Hogy ez ugyanaz a botrány, a teremtésnek *ez* a botránya és természete. Ennek a természetnek kutatója, tudósa, embere Pilinszky. Végül is tanúságtevő. Krisztusról tesz tanúságot. Vagyis a világról. (Ez állítás.)

Schütz János-passiójáról írja: „életműve arra int, hogy a háború nem hegyomlásszerű, idegen katasztrófa, hanem bűnös természetünk következménye és lelepleződése”. A botrány, a botrányunk tehát nem különlegesség, nem szerencsétlenség, nem a körülmények balszerencsés összjátéka, nem felelőtlenség: hanem következmény és lelepleződés. Ahogy Kertész Imre mondja a maga rémületes lakóniájával: Isten megteremtette a világot, az ember megteremtette Auschwitzot.

Pilinszky mintha folytonosan Heidegger kérdésére válaszolna: Wozu Dichter? Ínséges időkről beszél Heidegger, mondanám, a Leverkühn utáni időkről, ahol már nem érvényes a Beethoven-szimfónia. „Nemcsak az isten, az istenek menekültek el, hanem az *istenség fénye* is kialudt a világtörténelemben. A világéj ideje ínséges idő, mert egyre ínségesebb lesz. Már olyan üressé lett, hogy isten hiányát sem képes hiányként érzékelni. (…) Ínséges az idő, mert hiányzik belőle a fájdalom, a halál és a szeretet elrejtetlensége.”

Wozu, mi a bánatnak is a költő? Heidegger válasza: „Költőnek lenni ínséges időben azt jelenti: éneklően az elmenekült istenekre figyelmezni.”

Éneklően az elmenekült istenekre figyelmezni: ez Pilinszky. Költészete, miközben folyamatosan hallható a „mit-érdekel-engem-a-költészet-maga”-szólam, megmutatja a művészet értelmét, sőt, mondjam így durván: a hasznát. Láthatóvá válik, hogy van létezésünknek olyan tartománya, melyet sem a hit, sem a tudomány nem képes földeríteni, csakis a művészet.

Szóval hogy dazu, az egészre, hiányt hiányként, jelenlétet jelenlétként érzékelve, erre a bánatra, éneklően.

Ein Mezol*

Azt írja Bornemisza Péter az *Elektrá*jában: Jaj, jaj énnekem éjjel-nappal könyvez az én szemem. Ezt a mondatot szívesen és haszonnal értettem félre. Erről van szó: jaj, jaj és éjjel-nappal és könyvez; lehetne ez is mottó. Tán a jaj, jaj-t kéne még pontosabban értelmezni, legyen ez egy komplex jaj, jaj, nem egy nagynéni sápítozása, nem is egy nagybácsi mindent megértő sóhaja, hanem, ahogy azt egy német (szász) falvédőn olvastam (mondhatni nem most jöttem le róla: akkor), más összefüggésben, „kéj és kiáltás, öröm és fájdalom, kihívás és válasz, bizonytalanság, akarat, tudás, űr, gyávaság, erő, félelem és vakmerőség". No igen.

Az a jó, akkor érzem magam jól (abban az értelemben, hogy más életvezetéssel sem érezném jobban magam, meglehet rosszabbul sem, például elképzelhető, hogy ugyanilyen jó volna valami nagy barom zsarnoknak lehetni, egy izének vagy a másiknak, meglibbenteném a kisujjamat és sutty, ezer fő hullana a porba, még a szemüvegükre is rálépnék, elképzelhető; de nem erről álmodozom, csupán megemlítem – a félreértések elkerülése végett, melyek nem kerülnek el), ha van egy könyv, amelybe bele lehet esni, mindenestül, belehullani és beleszerelmesedni, ha újra meg újra akad egy ilyen, amely belevon a saját világába, amelyben így aztán el lehet tűnni. (Ha ehhez még az a könyv is működik, él, amelyet, hogyan fejezzem ki magam?, amelyet éppen írunk, akkor abban is el lehet tűnni. És akkor még van ez a valódi világ, idézőjelek elhagyva, mint könyv, és még abban is.) Eltűnni nem a rejtőzködni értelmében, inkább a fölszívódniéban, az eggyé válniéban. Egy könyvet el *lehet* fogadni. Ez a jó bennük. Nem belenyugodni, hanem tudomásul venni.

Vezérelt: a minap a jó sors egy német ajakú városba, ott meg a szokás egy könyvesboltba. A kereszténység nagy ünnepeire a vásárlás emlékezteti az európai embert, az ausverkauf, lego és kindertojás. Az ember mint vásárló állat; állati ösztöneimet könyvesboltokban igyekszem csillapítani,

amivel nem akarnék úgynevezett jobb színben föltűnni, inkább – hogy a fentiek szerinti és tandoris fordulattal *éljek –:* el.

A fordulat egyébként, ha például tandoris, nem csak stílgyak vagy bravúr: hanem gondolkodásmód, vagyis (és főleg nála) élet. Ostoba ember az, aki irályt tanul(na), vagy kufár, esetleg fölhasználó. Az író, vagy maradjunk a konkrétban, Tandori nem erre való: hanem kihasználni az általa teremtett szabadságot. Fölismerni, kihasználni, fölhasználni, el, szét, össze-vissza, beletelepedni. És akkor hirtelen fölkiálthatsz: De hisz itt még van egy kiút! Egy lejárt, egy last exit. Vagy már-már megnyugtatóan nincs semmi. Ő sem talált ott semmit. Ő is olyan őrült, mint te. Nyomorult, fényes. Amikor TD megváltoztatja a nyelvet, akkor az életet változtatja meg, vállat se vonok, ez engem olvasóként még hidegen hagy; hidegen hagy olvasóként, hogy már megint életben akar egy kicsit maradni, it iz jor problem, hallgatunk hűvösen, minthogy egy kicsit – olvasóként – mi is életben akarunk maradni. Ám a jó író mindenféle életeket megváltoztat. Olvasni veszélyes.

Egy szójáték ilyen sok volna? Ilyen súlyos? Ennyi minden volna benne? Ó, nem. A szójáték (satöbbi) az még semmi, olykor még annál is kevesebb. De amikor a szójáték, vagy inkább így: az a játék a szóval egy fél(?) élet rémületes munkája nyomán áll elő – akkor ez meglátszik rajta. Kap valami nehezet, komolyságot; azáltal, hogy úgymond összefüggésbe kerül. A helyére. Lesz neki helye és odakerül. Egyre inkább ezt látom az írói munka lényegének: ezt a helykeresést. És ez is a nehéz benne, a munkás, ez adja a munka nehezét; jó mondatot majdnem mindenki tud írni, a *dolog* utána kezdődik. TD mindig a halálról beszél. Ezt érte el, idáig jutott, hogy beszéljen bármiről is, a halálról beszél, ilyen messze. Vagyis: Tandori halandó – Tandori Tandori – (tehát!) Tandori halandó.

De más előnye is van annak, ha valaki halandó. Mert ha egy késő este, senki nincs az utcán, csak a sötét, bevetődik a halandó egy indiai étterembe, és mért ne vetődnék be, és már éppen dobnák ki nagyon udvariasan, záróra, és akkor a halandó bemutatkozik, benyomja ezt a tandoriasan csengőt – akkor: mi szemszájnak ingere! *Akkor mintegy utolért a nevünk.* Halál és vacsora: ennél többet ki akarhat?! (Ebben az összefüggésben bizonyos rostélyossal próbálkozni: útszéli volna.)

Gat-get. (Turcsányi Sándor szép megfigyelése: TD-t váratlanul Hrabalhoz köti: a hadarás által. Hogy mindketten hadarnak, a hadarás mint

a most beszéde, a beszippantás. Igaznak tetszik. Minden hadarás az ő hadarásuk is.)

Vissza az el-hez. Könyvesboltban vagy nagyon jól érzem magam, vagy nagyon rosszul, mert könyvek közt általában jól érzem magam, hacsak. Hacsak el nem fog a pánikra hajazó mélabú, látván a könyvek akkora *tömegét.* Nem tiszta kultúrpesszimizmus ez, egészséges irigység és hiúság is tartozik hozzá.

Némiképpen ennek megfelelően elsőre a szépirodalom felé veszem az irányt, lassan, nem kapkodva, terelve vagyok, egy ilyen nyugati könyvesbolt mindig nagyon aktuális is, akciók vannak és Schwerpunktok, mindent kitalálnak, hogy az emberek könyvet vegyenek, ám az emberek épphogy vesznek könyvet; hajszálhíján veszik őket. Éppen a dán Peter Høeg könyvéből voltak mindenféle térbeli formák építve, kocka, téglatest, piramis, méteres magasságban, az egyik gyerek épp most tanulja őket, felületszámítás, térfogat. A koppenhágai repülőtér könyvesboltjában külön fachja van: angol irodalom, skandináv irodalom, Peter Høeg. Rokonszenves, szőke, komoly fiatal férfi.

Kóvályogtam ott, mint aki egyszerre idegen és mindenestül odavaló, amikor kicsapódott az ajtó, mintha szél tépte volna föl, és ott állt: egy hajlott hátú törékeny öregember, fejét megemelte, akár egy madár, körbepillantott, majd határozott léptekkel a pult felé tört, s már messziről kiabálta, hogy megvan-e (meg-e van, de német fordításban nem jött ki) az a *magyar* könyv, megjött-e már.

Összerezzentem, és körbepillantottam, hogy fölismertek-e. Azonosítottam magam a magyarsággal. No comment. De nem ezt akarom mondani. Az eladó kisasszony azonnal tudta, miről van szó, unverbindlich, kiáltott föl az öreg, s mutatóujját fölemelte, minden kötelezettség nélkül, nemde! Vagyis az öreg óvatos duhaj, nem akar látatlanba venni könyvet, megrendelte, de unverbindlich, ez őt nem kötelezi semmire, ha szereti, hadd vigye, de még nem tudja, szereti-e, ich denke oft an Piroschka, majd megnézi, mi is ez onnét a Lajtán túlról, aztán majd dönt.

Szóval ezt itt lehet. Lehet könyvet rendelni, és ehhez nem kell személyesen *jól* ismerni az eladó kisasszonyokat (bár…), ez mintegy jár, sőt, lám lehet hepciáskodni is, szabad hezitálni. A rendszer finom és

valóságközeli: beléje van építve az olvasó tökölése is. (A kelet-európai mindig személyesen tököl; előny, hátrány.)

Kíváncsi voltam nagyon, kinek a könyvét hozza a lány. Egy oszlop mögül leselkedtem. Azt rögtön láttam, hogy nem az enyém, de nem tudtam megállapítani, kié, miféle, az öreg szinte kirántotta a lány kezéből a könyvet, s azonnal kinyitva a pultra tette, a magyar konyhától Petőfiig minden lehetetett. A mozdulatból, ahogy belehajolt, belémászott a könyvbe, láttam azt is, hogy megrögzött, megveszekedett olvasóval van dolgom (illetve nincs), eddig azért volt tehát dühös, dühösszerű, mert mást kellett csinálnia, mint olvasnia.

Nem maradhattam csak úgy bámulva az oszlopnál, ezért a könyvespolc felé sompolyogtam, és onnét folytattam hazafias földerítő munkámat, a nemzet napszámosa. De nem ezt akarom mondani. (Múltkorjában, nem tudtam megakadályozni, egyszerre gondoltam Torgyánra és Immanuel Kantra. Mit mondjak, érdekes volt. Szép.) Már másutt hivalkodtam vele, külföldi könyvespolcon első dolgom rendet teremteni, magyarán a magyar könyveket előrébb húzogatni, szemernyit.

Az olvasó hátralapozott, gondolom, a tartalomjegyzékhez, mindjárt kiderül, mit ér a magyar kultúra, a dobostortától Wirth Imréig. Éppen az ő könyvét, azt a szép eszkimósat toltam Voltaire elé, tavaly ősszel jelent meg Berlinben, Hans (János) Skirecki fordításában. Látatlanban lefogadom, hogy erről nem lehetett magyar lapban olvasni. Csak a rinya, hogy nyomják Krahácsot meg a figyelmetlenség (mint súlyos szakmai hiba).

Ahogy lenni szokott, az olvasó lapozott, figyelmesen elolvasott egy olyan jó fél oldalt. Mit akar még? Mit izél itten velünk, fölülről, kívülről, könnyű onnét, tegye vissza, unverbindlich, túl fogjuk élni, a törököket is túléltük, túl fogjuk az osztrák (nem) olvasót is! Igyekeztem valamit leolvasni az arcáról, széna, szalma, de csak a figyelmet és az ebből fakadó szigort lehetett. Igazi jó, nagy olvasónak látszott lenni az öregúr.

Közben tovább piszmogtam a könyvespolcon, helyére pofoztam a magyar irodalmat, Szabó Magdát odatettem Szymborska mellé, nagyasszonyok, Imrét, Kertészt most nem kellett följavítani, őt most maguktól előreteszik, fél éven belül már a harmadik nagy német díjat kapja, szabiraty urozsáj, viszont odatettem melléje egy Kosztolányit, és így tovább, kollegiálisan, a szívnek meg kell szakadni, még Hessét is

hátranyomtam X. kedvéért. Nem állítom, hogy mindezt csupán azért tettem volna, hogy kellő erkölcsi alapot nyerjek, de így kellő erkölcsi alapot nyertem, hogy hátakkor végül is, de nem utolsósorban nemde elmatassunk ott jó Umberto Eco és Flaubert Gusztáv *közt,* szemernyit.

Figyelt személy újabb és újabb mélyfúrásokat végzett. Nem értettem. Nem olyannak látszott lenni, aki potyán akar olvasgatni. Jelzem, ez is legitim, állt is ott távolabb egy asztalka, teával, akár az Írók Boltjában. Hosszú távon ez is mindig beválik. Beválik, ha az emberek jól érzik valahol magukat. De miféle könyv lehet ez? Nyilván nem szépirodalmi, abba elég csak belenyalni, az ember tudja, hol van, kell, nem kell. Melyik magyar könyv az, amelyik ennyire kiismerhetetlen? Vagy ennyire gazdag. Egy enciklopédia. Valami egészen új műfaj, amely különféle diszciplínákat fog egybe… Azért tart el ez ilyen soká…

Eltelt vagy egy fél óra. A fölspécizett könyvespolc egyértelműen mutatta, lássuk be, hirdette, hogy itt most épp vagy magyar kulturális napok vannak, van tehát magyar és van kultúra, vagy a tulaj gyökerei lógnak le Kiskundorozsmáig, vagy egyszerűen ilyen az európai irodalom szerkezete: magyarok az oszlopai.

Az olvasó fölemelte a fejét. Nem volt diadalittas, inkább fáradt. Vagy az se. De mielőtt a belépéskor látott türelmetlenség újra elkapta volna, fény futott végig az arcán, olyan lett tőle, mint egy diák. Előtte az élet. Igen, bólintott az eladónak. Ekkor megláttam, kinek a könyvén nézhettem végig a kultúránk működését, mert valami ilyesmivé stilizáltam föl, mintha az öreg lett volna *az* európai, *az* olvasó, aki két évezred tudásával, vágyaival, frusztrációival, lehetőségeivel és lehetetlenségeivel rávetette magát erre az idegen tárgyra, megnézendő, mi is az. Hogy s mint van.

Vajon ő milyen kiutat talált, és honnan s hová tűnt – el?

Nagy, erős és jó kedv fogott el. Ha szerencsés vagyok, eztán mindig erre fogok könyvesboltban gondolni. Ein mezol, szólt a kisasszony a kassza felé. *Miklós Mészöly, Geflügelte Pferde, Geschichten aus Mitteleuropa, 1998, Hanser Verlag, gebunden 39.80 DM (ÖS 295), 296 S.*

Mészöly Miklós tündöklése[*]

Itt abba is hagyhatnám, ennél többet nem fogok mondani, csak ismételni. Kezdő író (nem kezdő) édesanyja olvassa az ellenőrző füzetben: *Fia a pad alatt Mészölyt matatott. Büntetésül írja le százszor Mészöly Miklós nevét! Kérem személyesen ellenőrizni!* Írjuk le százszor MM nevét, mintha jutalmul; ennyi ez.

Nem mintha egy pillanatra is elfelejtettem volna, illetve pillanatokra mindenkit elfelejtünk, csak jelezni akartam, nem vagyok hűtlen.

Mégis amikor ott álltam a könyvespolc –

Nem, előbb még másról. Két másról. Az egyik a magyar irodalom már-már legendásnak mondható figyelmetlensége – a múltkor ejtettem erről pár szót az ún. nyugati magyar irodalom kapcsán *(beh* leírtam volna akkor Karátson Endre nevét, de a mondat, az akkori, ritmusa nem engedte; most meg Ferdinandy György neve maradt ki; meg a Bakuczé; akkor most ennek a mondatnak ez a ritmusa, csak kimaradt a Vitéz György).

Nem ápoljuk rendben kertjeinket. Szinte tetszőleges részhalmazt választhatunk, *üstöllést* látszanak a mulasztások. Huszadik századi klasszikusok. Utolsó húsz évben meghaltak. Meg nem haltak. Félig. Nőírók. Fiatalok. Középkorúak. Öregek.

Az öregek a másik. Mostanában, okát nem látom[*], csupán így van, többet gondolok az öregekre. Nem az öregségre, nem az én öregségemre, és nem is az én öregeimre, nem is az öregség művészetére – örök ifjúság? nana! őszikék? mi?! fuck your golden age! –, hanem az öreg művészekre. Kéne egy sorozatot csinálni, nem fogok, *Az öregség dicsérete,* abból az érzésből, hogy érdekünkben állna figyelni, figyelembe venni az öregjeinket. A tudásukat és a nem-tudásukat, azt, amit fölhalmoztak, és másfelől azt az idegenséget, amellyel ők állnak a világban, azt a kis merevséget, mellyel részint nem tudnak, részint nem akarnak belesimulni a mostba.

Persze lehetne mondani: mi az, hogy öreg? Hogy az öregség alig függ az életkortól. Van, aki sosem lesz öreg. Vagy várjuk ki? A végét? Valami

mindenkivel történik majd, amit mégiscsak legegyszerűbb öregségnek, öregedésnek nevezni.

Az újjászületés az öregek kiváltsága (de nem kötelező). Például az új Jancsó! (Itt eredendően, látatlanban, haloványan ellenkeztem volna [Bakáts Tibor] Settenkedővel, hogy Hernádi nem leválasztható Jancsóról, az ún. Jancsó-film megteremtésében nagy érdemei vannak, de aztán láttam, hogy Pósa Zoltán, H.-monográfus, részletesen belemegy ebbe s főleg másba; de ha már így alakult a zárójel, megjegyzem, igaza van Pósának, amikor azt mondja, hogy bizonyos prózaszerkezeti vagy milyen eljárások, melyek a hetvenes-nyolcvanas években lettek fontosak vagy láthatóak, azok vagy affélék Hernádi Gyulánál jó tíz évvel korábban már megvoltak, lényegében az új-sympozionistákkal egy időben.)

Álltam a könyvespolc előtt, odakeveredtem, s majdnem látatlanban levettem MM *Sutting ezredes tündöklésé*t, s majdnem látatlanban belelapoztam. *Egy vadász sokáig kergetvén egy madarat, a vadak megölték, esztendő múlva a madár a koponyára szállván innya, megborította.*

Szinte megijedtem a mondattól, visszahőköltem, mint amikor mondjuk tormába hajol az *ember*. Ez a heves hatás, hűség ide vagy oda, meglepett, ennyire nem gondoltam mindig MM-re. Majd összevissza lapozgatni kezdtem, belekaptam, továbbléptem, s mindenütt ugyanazt az elképesztő megmunkáltságot (és még többet) találtam. Te jó ég, sóhajtottam a könyvespolcba, mi minden kacatot, hevenyészett jópofaságot és komolykodást merünk prózának nevezni emellett! – Én olykor szoktam mondani, nem okvetlenül rá, hogy a lába nyomába se érek, szün, és főleg azért nem, mert én másfelé megyek. És ugyan ez igaz lehet, de azért: csöndesebben.

Szilasi Lászlónak van egy régebbi *Jelenkor*ban szép öregmészölyözése; lassú, akkurátus írás, szöszmötölős, bölcs (de nem túl bölcs) – ahogy összeveti a *Családáradás* kapcsán a „kemény” s „lágy” beszédeket, ahogy mutatja, hogyan beszél ugyanarról e kétféle. Szilasi nagy újraolvasó, igazi kertápoló (hogy ekképp minősítsem túl gyorsnak, magyarosan figyelmetlennek előbbi általánosító kritikámat).

Kétélűen hangzik, de egyélűen mondom, leírólag: véletlenszerű részletben – nem bekezdésben, nem mondatban, hanem fragmentban – bizonyosan MM a legnagyobb magyar író, mindent és mindenkit belevéve a *Halotti beszéd*től mondjuk Benedek Szabolcsig.

Nagy erőt sugároznak ezek a darabok, fényt, és azonnal, tisztán mutatnak is valamit az irodalomból. Nem azt, miért, minek az irodalom, azt a remekmű mutatja (van neki ilyenje) – hanem hogy *milyen,* milyen is az irodalmi nyelv. Persze ő, mint mindenki, csak a sajátját tudja mutatni, s nem nyelv van, hanem nyelvek, és ki tudja, mi az irodalom: és mégis.

Fölhívja a figyelmet, hogy a nyelv (ott a papíron) mennyire megmunkált nyelv, stilizált, mű (mű persze a laza, élőbeszédes Hrabal- vagy Kerouac-nyelv is, természetesen). Az anyagra mutat rá; nem arra, *amiből* születik egy mű, hanem a már megdolgozott matériára.

És bárhol megfogom, megérintem: mutatja magát az a művészi radikalitás is, amely sokkal inkább természetes a zenében és a képzőművészetben, mint az irodalomban. Főleg a kilencvenes évek (világ)irodalmából hiányzik ez a fajta keménység, szigorúság, komolyság, megalkuvásnélküliség, bartókság. Azonnal látni a mészölyi nehezet is a szövegben, azt, hogy mért nem fütyülik az utcán.

MM is változtatott a magyar mondaton. Nem szelídítette meg, mint a zseniálisan plump Mikszáth, nem bontotta ki, mint Krúdy, nem nyeste meg, mint Kosztolányi, ennyi tér már nincs. Húzott rajta egy kicsit. Megfeszítette (magát, hogy stb.). Lett egy kis hajlás a mondatban; mint egy íj, pattanás előtt. Robbanás előtt. Valamit matatott ott belül a molekulák közt, amitől telitöltődött energiával a mondat.

Van ebben a feszítettségben valami korosztályi is, mintha ugyanezt a „lehelet szegést" lehetne érzékelni Pilinszky vagy Nemes Nagy anyagában. És persze Beckett. A modernitás hübrisze.

Vannak, akik unják (már) ezt a *mondatozást;* ha akarom, értem, és akarom. Rendben is van, de azért azt (majd) meg kell mondani, hogy mi van a mondatozás helyett, megmondani, ha nem is az unóknak, de a mondataiknak vagy annak, ami a mondat helyett lesz.

Mészöly minden porcikájában arra figyelmeztet, hogy minden mondat mögé oda kell állni mindenestül: ez különbözteti meg az irodalmi szöveget

minden mástól. Mindig, mindenestül.

Öreg az – hogy legyen definíciónk –, aki elmúlt hetvenéves, vagyis MM öreg. Nem gondoltuk, hogy így lesz, de így van. Itt van tehát egy öreg ember, szálfa és fölkiáltójel, s anélkül, hogy egy szót is szólna vagy pláne fölemelné a mutatóujját – soha életében nem emelte föl –, csak avval, hogy belélapozhatunk, emlékeztet minket, a céhet, ezt az alig létező közösséget: önmagára, föladataira, az elvégzendő munkára.

A Mészöly-szöveg, e big brother, figyel minket, s addig jó nekünk, míg ez így van.

Az ország[*]

Napok óta járkálok a mészölyeim közt, ünnepélyesen és tehetetlenül. Úgy érzem magam, mintha temetésen, esküvőn vagy keresztelőn lennék, beszélni nem akarok, csupán ünnepelni. Ünnepélyesen, kicsit meghatódottan, szótlanul ellenni. Vagy ahogy ama viccben van, fölébred a részeg az út szélén, kérdi, hol is van, hát Csillaghegyen, a bolt előtt. P…ba a részletekkel! Melyik ország.

Mészölyország nagy ország. Nem tágas, de nagyvonalú, gazdag és szigorú, dús és szikár. Sokat éltem ott, és az jó volt nekem. (Jelenidő.) Keverednek bennem a személyes és a könyvemlékek, ez a jó és a nehéz az ún. élő íróban. Nem is teszek különbséget a legendás trikók és a legendás mondatok közt. „Sokszor magam se tudom már, mit miért gondolok. Néha azon veszem észre magamat, hogy hirtelen forróság önt el, minden megtisztul, de ki is üresedik körülöttem. És ez az üresség mégis a lehető legjobb, amit valaha éreztem. Mintha valami kisebbnél is kisebbet sikerült volna megérintenem.”

A nagyobbnál is nagyobbat. Se emlékezni nem akarok, se elemezni, de valahogy meg szeretném osztani e születésnapi ujjongásomat.

A nagy, kortárs prózaírók közül MM a leginkább kortárs. (Ottlik eleve klasszikus, Szentkuthy kortalan [így aktuális], Mándy szinte mozdulatlan, a nagyon kortárs Örkényt meg egészében inkább a színházhoz veszem.) Mészöly van, volt benne leginkább a prózamozgásokban, ő van a legközelebb. Lehet, hogy tőle tanultam a legtöbbet. Vagy, ami ugyanaz, tőle nem-tanultam a legtöbbet. Az is nagy élmény, amikor az ember nem képes.

A magyar nyelvet MM emelte a saját pontosságához(ba). Ebben, ki gondolta volna, Kosztolányi-tanítvány. Miközben őt nem a nyelv szépsége, hanem a nyelv igazsága érdekli, foglalkoztatja és nyomasztja, a modern utáni nyelvi tobzódást pedig megtisztelő ingerültséggel figyeli. Mi már egy Mészöly utáni magyart kaptunk kézhez, hálánk örök s önző.

Soha szemernyit nem csökkent a radikalitása, se a stiláris, se a morális. Az üstöke se változott. Mindig fiatalabb volt mindannyiunknál (talán csak Nádas, aki igazi tanítvány, egyidős olykor vele).

MM szálfa ezüstfenyő. Van benne valami személytelenül fenséges, amely váratlanul egyszerre emlékeztet az élet és az irodalom (elfelejtett) kemény, pogány fenségességére.

Az ezüstfenyő magában áll. Már nem tudod megérinteni. De bárhol vagy is, látod. Nézed, látod, köszönöd.

Örkényről egy Mészöly-köszöntő kapcsán*

Olvasói levél

Gyönyörű, ihletett, láthatóan szívből jövő írással köszönti tanult kollegám a januári *Jelenkor* élén a 80 éves MM-t. Ebben ezt *olvasom:* „A nagy kortárs prózaírók közül MM a leginkább kortárs. (Ottlik eleve klasszikus, Szentkuthy kortalan [így aktuális], Mándy szinte mozdulatlan, a nagyon kortárs Örkényt meg egészében a színházhoz veszem.)”

Ami az utolsó félmondatot illeti, ennél nagyobb (fájóbb) ökörséget már rég *olvastam.* Sakkvakság, mondhatnók, amiképp a százlábú 100. lábának elvesztésekor elveszíti hallását, azonképp a kollega sakkvak lesz, ha mikor MM 80. A hálatelt szív zsírosan betolakodik az agyba.

Elegendő csupán az *Egypercesek*re hivatkozni, amely, röviden szólva, a magyar próza csúcsa. Ravasz, sokrétű, gazdag, követhetetlen műfaj, párját nem látom a világon, miközben az ún. kispróza ezernyi válfajával Dunát, Volgát, Szajnát, Themzét, Mississippit lehetne rekeszteni. Ha e sorok írója értene a színházhoz, arról is el lehetne tűnődni, hogy vajon a színpadi szerző Örkény nem nagyon is látványosan a próza felől érkezik-e a színházhoz, sőt, sokszor ott is az marad, és hogy nemcsak a prózája próza, de a világhírű darabok mögött is az van (Tóték, Macskajáték). És ezek nem is „mögött” vannak.

A magyar irónia elgondolhatatlan Örkény prózája nélkül.

Azt is érdemes volna megvizsgálni, hogy stilárisan mit köszönhet Örkénynek az ún. új próza. (Pl. én – én, én, én.)

Azért ide írtam [az *ÉS*-be] ezt a helyreigazítást s nem ahová illik, a cikk eredeti megjelenése helyén, mert gyorsan, azonnal javítani akartam, ne kerengjen má’ egy ilyen marhaság ennek a szép országnak a légterében.

Lám, sok mindenre jó ez a MM 80, arra is, hogy Örkényről beszéljünk. Mészölyről bármi az eszünkbe juthat. Kevés ilyen ember van.

Szikla, horhos, sólyom, fa*

Kicsit gondolkodtam, letagadjam-e, mostanában sokszor azon kaptam magam, hogy Mészöly Miklósra múlt időben gondolok. Múlt idejű mondatban. Nagy tahóság. (Tegnap Bak Imrével beszélgettem, s azt találtam mondani, hogy az ő szigorú, geometrikus művészete, amellett, hogy megtartotta jellegzetességeit, valahogy elbeszélősebb lett, városok keletkeznek a téglalapokból, New York meg mediterrán kontúrok, és mintha ez a folyamat hasonlítana a Mészölyéhez, és itt jött a múlt idő.)

De hát a fénykép a múlt idő művészete, éppen azért, mert a pillanaté, s a pillanat az, ami elmúlik, hiába kérleljük, maradj még! A portré az elmúlás műfaja. Ilyen volt szőkesége, tudom már!

Hát… tudom is meg nem is.

A korai képeken mindig a *Koldustánc* kíméletlenségét keresem, próbálom elképzelni a zseniális szekszárdi suhancot, akit egyszerre mozgat (rángat) kéj és szégyen. Ez a férfias suhancosság az, ami állandó rajta. Én mindig úgy bámultam őt, akár a Lollobrigidát, tátott szájjal – a szépség mint istenbizonyíték.

A mostani arca emlékeztet az öreg Weöresére (bár ez pontatlan, lévén kortalan, nincsen öreg W.), érezni, hogy egyre inkább magába fordul, a tekintete már nem azt látja, amit mi. Nagy szakadékok vannak ezen az új arcon.

Bár mindig olyan volt ez az arc, olyannak mutatkozott, mint valami természeti jelenség. Szikla, persze. Meg sólyom meg horhos. Most meg valami nagy-nagy fa.

Ha múlt időben, ha nem, sokat gondolok rá.

Majd*

egy órája ülök a papír előtt, elkezdek mondatokat, aztán kihúzom őket, és lényegében két dologról gondolkodom, vagy inkább álmodozom, két dologról mint tárgyról: a magyar nyelvről és Mészöly Miklós arcáról, testéről.

Nyilván a pannon kötődései és egyáltalán az általa hangsúlyosan használt „pannon” szó miatt, sokszor gondoltam rá úgy, mint valami rómaira. Egy római férfi. Filozófus és hadvezér. Egy Marcus Aurelius. Férfi és arcél. Erkölcs, méltóság, becsület, pogány életöröm, vagy nem tisztán öröm, de tiszta igen. Test és magány. S e magány nagyszerűsége. – Lenyűgözött a szépsége. Sokszor néztem messziről. Nézegettem. Nem tudom, hány centi volt, de nagyon-nagyon magas, daliásan magas. Mindig kimagaslott.

Nagy szünetekkel írom ezt, nehezemre esik. Ez a nehéz most olyan, mint egy Mészöly-parafrázis: legszívesebben nem írnék mondatokat, úgy szeretnék írni. Mintha ő csak jobb híján használta volna a szavakat. Alig van próza, amely ilyen közel állna a csöndhöz, a hallgatáshoz, mint az övé.

Nemcsak a nyelvet változtatta meg, hanem a prózaíró viszonyát a nyelvhez. Fölmondta az évszázados kedélyességet, amely elfogadta a trehányság ezer kedves (esetenként nagyszabású) formáját, ebben egyedülállóan következetes volt, egyedül állt. Kurtág György jut eszembe. Mészöly az egyetlen, aki poétikai radikalitásban a zenészekhez mérhető. Mert mintha a zene sokkal következetesebb lenne, *hard, tudna* lenni, jobban látszik az anyag kezelése, illetve annak a korlátai (az anyagnak is, a kezelésnek is) és az ebből levont szükségszerűségek.

Mészöly nagy életműve mutatja: ő minden következtetést levont. És úgy cselekedett, viselkedett, ahogy mondta: fejjel a falnak, s az ütött résen tovább. (Nem elfelejteni.) Mészöly után más lett az irodalmi nyelv. (Ottlik után, például, nem lett más, ő a Kosztolányi hozta nyelvet teljesítette ki vagy be.) Ezért neki az is tanítványa, aki nem az (önéletrajzi megjegyzés); megkerülhetetlen.

De nemcsak megváltoztatta, hanem az említett társtalan poétikai küzdelemben fel is tárta a nyelvet. Persze a feltárás maga a változtatás.

Csak megmutatni lehet: ez is a magyar nyelv. Ez a pontosság, dísztelen pompa. Ez a feszültség és polifónia. Ez a mozgékonyság: ahogy a nyelv (és az emlékezet!) elfeledett rétegei megelevenednek. Vagy olykor épp a szavak. Ő, a szószkeptikus, úgy tudott szavakat mutatni, akár egy Rabelais, akár egy ínyenc, pedig nem volt az. Nyelvművelése a Kosztolányiéhoz s a Bartókéhoz mérhető.

Értelemszerűen sokat tudott a tradícióról, mert sokat tudott arról, ami van. Arról, hogy mi ez az ország. Sokat az emberekről, nőkről, férfiakról, saját magáról. Mindig nagyon erősen utalt erre a közösre és erre a személyesre. S minthogy a hagyomány főként nem valamiféle halmaz, valami meglévő, amelyből szemezgethet az ember, hanem sokkal inkább e meglévőhöz való kapcsolódási mód, ezért Mészöly műve azt is állítja, hogy a hagyomány gazdag.

Korlátok és gazdagság.

Avval akartam kezdeni, fennhéjázva, hogy szinte nincs is fájdalom bennem, és hogy így van ez nagy írók halálakor, megszoktam már, hogy a fájdalom, a gyász jótékonyan elszemélytelenedik s válik a világról való kissé melankolikus ún. tudássá. De addig-addig üldögélek itt, amíg lassan belekámpicsorodtam ebbe az új ürességbe. Pedig fölkészülhettünk volna már rá: évek óta szoktatott minket a hiányához. Ez volt az ő rettenetes udvariassága.

Ha élne, kis megvetéssel nézné a búcsúztató írásokat, de nem él, meghalt.

Azt szoktuk*

Sírbeszéd

mondani, amikor meghal valaki, hogy nem halt meg, mert, mondjuk, örökké a szívünkben él. És egyébként is itt van közöttünk.

Most nem lehet így beszélni, annyira idegen volna tőle a vigasznak és vigasztalásnak ez a könnyű módja. Nem, nincs itt köztünk, és aki meghalt, az nincs többé. Föleszik a férgek. Könyvek vannak, és van emlékezet.

Ha rá gondolok, inkább erdőbe képzelem, mint emberek közé. Horhosba. Vadnak vagy vadásznak, majdnem mindegy. Amivel nem azt akarom mondani, hogy az emberek közt különösen magányos lett volna. De ha elgondoljuk civilizált életünk terein, színpadain, Szekszárd vagy Budapest díszpolgáraként, a Széchenyi Akadémia alapítótagjaként vagy az Írószövetségben, akkor muszáj erre a vadságra is gondolni. Az intézmények, finoman szólva, hidegen hagyták, de nem véletlenül tartozott ide vagy oda, egy városhoz, egy társasághoz. Az a vadság figyelmet is jelent. Mindig figyelt. Arra figyelt, ami fontos volt számára, például 1956-ban az Írószövetség. Figyelemben élt.

A bátorságára emlékezem. Bátor az, olvasom, aki veszélyben vagy a veszélyes következmények tudatában is félelem nélkül, legjobb meggyőződése szerint cselekszik. A félelmeit nem ismertem, ehhez nem álltam elég közel hozzá – nagyon közel és nagyon távol voltunk egymáshoz, egymástól –, de a bátorságát láttam, ahogy mindenkinek látnia kellett, annak is, aki elfordította az arcát, ezt a folyamatos bátorságot, amely nem egyes akciókra korlátozódott, amikor a helyzet mintegy kikényszeríti belőlünk (vagy éppen nem, s akkor gyáván elbukunk).

Úgy volt bátor, ahogy más levegőt vesz. Hozzátartozott a testéhez.

Életének több mint a felét diktatúrában élte. Diktatúrában nehéz bátornak lenni, mert bele lehet halni, ezért természetes, ha domesztikáljuk a bátorságunkat. Evvel ő nem törődött, lélegzett.

Demokráciában is nehéz bátornak lenni, könnyen azt lehet hinni, hogy már nincs rá szükség. Az ő bátorsága töretlen volt, rezzenéstelen. Azért is, mert miközben hibátlanul és példát mutatóan teljesítette azt, amit ez ügyben az ország kirótt rá, bátorsága nagyobbra nézett, a létezés bátorsága volt az övé, az Ember bátorsága.

Kisebb szavakat kéne használni.

Bátorsága az ember pogány nagyságáról szólt. Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette, s ez akkor is igaz, ha nincsen Isten. Mészöly Miklós arcán ezt a kettőt láttam egyszerre. Az arca, az élete mintha valami szent ellenistenbizonyíték volna. Hogy lehetséges méltósággal élni akkor is, ha csupán az van, ami van. Akkor is, ha a halott meghalt, és nincs immár köztünk, és nincs sehol.

Azt mondta egyszer egyikőnknek, Kisorosziban, alig komolyan, csak úgy, hogy majd a hamvait Trieszntnél kéne a tengerbe, legkedvesebb tengerébe szórni, s annak utána mi, a barátai, üljünk be ott egy kávéházba, ha háttal álltok a tengernek, a főtéren baloldalt, és igyatok meg egy kávét. Hallgassatok vagy beszélgessetek, de ne rólam.

Volna tehát most már ez a valóságos, virtuális, örök, mediterrán kávéházunk, lehetni, nem vele, de általa.

Mészöly Miklós meghalt. Nincs. Amen.

1 könyv a „Hol élünk?”-sorozatból*

Móricz *Rokonok*ját olvasom, mert veszem maradék maradékjaimnak két példányban a Millenniumi Könyvtár darabjait (ez a reklám helye), s most épp ez volt soron.

Jó.

Azonban feltűnő az a görcsös akarás, amellyel Móricz az időszerűség talmi parancsának kíván megfelelni; túlaktualizálja regényét, teletömi a napi botrányokkal, politikai oldalvágásai ugyan nem sandák, de mégiscsak rövidlátóak; ahogy bizonyos jelenetek egyértelműen Torgyánra játszanak (sőt olyik Hingyire), ahogy, megengedem, bravúros rajzát adja a Fidesz közeli arcélnek, s mindezt mintegy beleágyazva egy posztkommunista érdek-, érzelem- és reflexhálózat fingszagú, baldachinos ágyába – nos, szerzőnk jobb szolgálatot tenne vitathatatlan tehetségének, ha tekintetét az örök emberire vagy magyarira függesztené, s akkor művét nem a perc izgalma éltetné, akkor akár hetven évvel későbben is élvezettel s tanulsággal olvasandjuk majd.

Olvasó olvas[*]

Új olvasó – új olvasás. Nem *egészen* új, megnézi a régebbieket is, támaszkodik rájuk, elveti őket, viszonyul.

Amikor én először olvastam az *Iskolá*t, az majdnem afféle titkos olvasás volt. Szinte nem is lehetett érteni, hogyan létezhetik ez a könyv, olyannyira nem vette figyelembe a „reálisan létezőt”, miközben azt tapasztaltuk, hogy – a maga módján – *mindenki* figyelembe veszi. (A maga módján persze Ottlik is figyelembe veszi – de akkor ez a mód volt az, ami elképesztett.)

Amikor először írtam Ottlikról (és Ottlikot), a 70. születésnapja körül, akkor még mindig nagy-nagy távolság volt, szakadék, az ún. szakmai és az ún. hivatalos értékelés közt, sőt, ettől nem függetlenül, a szakmai és a (kicsit szélesebb) olvasói megítélés közt. Számítson kultúrbotránynak Ottlikot nem ismerni! Monográfiát ízibe! És így tovább.

Most itt tartunk, a satöbbinél. Ottlik a helyén (a helyein). Egy nem jól működő irodalmi közegben – ahol például a folyamatos értékelés hiánya következtében a helyek túlságosan lebegősek – valaminek az igenlése azonnal mások nemléseként lesz értelmezve. Az persze igaz, hogy az írónak nem hívők kellenek, hanem olvasók. És az is igaz, hogy egy nem szabad országban az olvasó kissé hívő is, azzá teszi az a cinkosság, amelynek éltetője a szabadság hiányából adódó közös sors, illetve az ezen való kicsi meghatódottság.

Manapság, úgy látom, illik ingerültnek lenni Ottlik-ügyben, mondván (talán), hogy eltakarja az ügy az írót, a kegytárgy a tárgyat, a kultusz a kultúrát, hívő az olvasót. Tekintsük ezt természetes re-akciónak – én csak kevesebb összeszorított szájszélt szeretnék, kevesebb kelletlenkedést és több örömet az olvasáshoz.

Mert Ottlikot olvasni jó. Nem elomolva, pihegve – hanem egy olvasó önző (szigorú stb.) szeretetével. Így kell – értsd mindig: így jó, így érdemes – egy könyvvel lenni. (Igaz, hogy mi a jó: az ki-ki alapon van, így aztán vehetünk vissza, majdnem, mindent: ez már megint nem megoldás, csak vélekedés.)

Szabad országban élünk (szabadban és elég vacakban), minden, ami pusztán a nem-szabadságból következett, érvénytelen, Doberdó, újra kell teremteni a cinkosságokat, doberdő.

Szombathelyen egy fiatal tanárember és diákjai Ottlikkal foglalkoznak (szöszölnek), az *Iskolá*val, a „tereppel", a „miből-mi-lesz"-szel, a Wahrheit és Dichtunggal, saját magukkal. Fiatal emberek – kezdenek valamit (megint) egy nagy íróval.

Fecsegések a határon*

Megjelent a HVG-ben egy kellemetlen cikk, mely szerint az *Iskola a határon* című regény körül valami suskus van, *tán* nem is kizárólag Ottlik írta, hanem egy Shakespeare nevű Shakespeare, aki fölhasználta a halott barát, Örley István kéziratát.

Ez létező pletyka. Ezt a pletykát zsolozsmázza a cikk tovább, megerősítve magát a HVG tekintélyével. Az írást elolvasván annyi marad meg az emberben, hogy valami nem stimmel itt, valami bűzlik. De hát ez így semmi, csupán duma, fecsegés, sörözés közbeni észjáratás. (Ilyen sörözős cikk, ejtsd: érdekes gondolati kísérlet, az a hajdani Kukorelly-írás is, ugyanezen témában.)

A regénynek van egy kézirata, első változat, második változat, tessék hát megvizsgálni, megkutatni, s ha valami megállapítható, állapítsák meg. (Lengyel Péter közleményben hívta föl a figyelmet, a kézirat mostantól nyilvánosan kutatható – mostantól, de nem tudok róla, hogy eddig bárki is meg akarta volna nézni, de akadályba ütközött.)

Ez így csupán nívótlanság és ordenáréság. Ottlik (természetesen) nem védett állat, ám a tárgy nélküli gyanakvás az csak gyanúsítgatás (bár látszik, van, akinek tetszik ez, ez az áldeheroizálás).

Az a közvetett érv, hogy a regény előtti novellák és az utáni *Buda* mintegy gyanúsan vagy rejtélyesen gyöngébbek volnának, nem áll. Gyöngébbek, de nem rejtélyesen. Mert szerintem nagyon is jól látszik a korai írásokon, ahogy az *Iskola* felé tartanak, mutatják azt, hogy Ottlik közelít az ő nagy témájához és formájához (és találja azokat meg az *Iskolá*ban). Hogy az *Iskola* mekkora, az értelemszerűen folyamatos megbeszélés tárgya kell legyen. Van, aki azt mondja, felül van értékelve. Nem hiszem, de beszéljünk róla.

Úgy jó húsz éve keletkezett Ottlik körül egy kultusz; érdekes volna azt is megnézni egyszer, miért, mik lehettek ennek az okai, és mennyiben voltak ezek irodalmiak és mennyiben társadalmiak vagy politikaiak, és miért épp ő, és miért nem, mondjuk, Szentkuthy. Ő is integer figura, független szellem, civilkurázsi, miminden, poétikailag pedig sokkal

radikálisabb és érdekesebb, „posztmodernül” bizonytalanabb, mint Ottlik – cserébe nehezen olvasható. *De másolni lehetett volna.* (Én persze nem kultuszból másoltam, hanem csak mint az állat, úri passzióból.) A kultusz hülyíti az olvasást, úgyhogy hántandó; de marad elég.

Maga az *Iskola* pedig azt is mutatja, miért hallgatott utána Ottlik, mért nem akart vagy tudott elmozdulni az *Iskola* „helyéről”, mért lett szükségszerűen a *Buda* olyan, amilyen. Illetve nem is tudjuk, mi is az a *Buda,* szerintem nincs ilyen könyv, csupán ilyen kézirat van. Ennek egy „filológus”-kiadása talán megint érdekes volna, verziók, cetlik, nekiiramodások (musilozások), a nagy töredék-monstrum.

Az *Iskola* valóban kiemelkedik az életműből, de nem érthetetlenül, különösen nem gyanúsan.

Eszezéssel nem hozható hírbe Ottlik munkája, utánajárni pedig nem járt utána senki. S itt fordítanék akkor Mohai V. Lajos cikkének megítélésén. Amely nem rossz szándékú, de végül maga is maszatolja csak a maszatot. Ám ezt azért teheti meg, mert valóságos helyzetre reagál. Valami ürességre, hiányra, erre a pletykára. Pletykára s nem rejtélyre. Nincs Ottlik-rejtély. (Juszt se kurziválom, hacsak nem így.) Rejtély majd akkor lesz, ha kutakodván a szakférfiúk s -hölgyek, találnak valamit. Az izgi lesz, hogy majd abból (miből) mi következik.

Addig csak az Ottlik-kutatók rejtélye van. Végül is, ha bányászni is kellett utána, ez a cikk érdeme, erre hívja föl a figyelmet. Ha olyan fontos az irodalomnak, nekünk ez a regény, akkor mért nem tudunk mindent róla, a keletkezéséről, az Ottlik–Örley kapcsolatról?

Lehet, hogy Mohai V. írása megmozdít valamit?

Addig is: 1 könyv, 1 szerző. Nem több, nem kevesebb.

Opus magnum*

Baránszky László: *Kosztolányi húga.* Pécs, 1998, Jelenkor.

A kötet, olvasom, Casablanca betűvel van szedve. Nem szereti a szemem a Casablanca betűket. De eszi, nem eszi, nem kap mást: olvass, kutya!

Nagy cím, jól meg lehet jegyezni. Ahogy Bodor Ádám *Sinistrá*jának darabjai, úgy szivárogtak ezek is, éveken, évtizeden át, hol itt, hol ott bukkant rá az ember, itthon, kinn, várva, várakozva: Kosztolányi húga bújócskázott velünk.

Nagy dolog az, ha valaki rátalál a könyvére, arra, amelyet neki kell megírnia. Ez több, mint az, mikor valaki megtalálja a hangját, bár az sem kevés. Az, amit Baránszky László tud, az a sok, az itt összegeződik. Ez az ő nagy műve. Ebben a vékony, füzetnyi kötetben valaki *betetőz.* Műfaja: betetőzés.

New York az első rész címe, Dunakeszi a másodiké, mégsem nevezném egy hazatérés történetének. A hazatérés, tudhatjuk meg amúgy a kötetből, folyamatos, az ember állandóan hazatér. Talán a fájdalom is innét, a mindigből.

BL elment, kint volt, van, visszajött, itt van, volt. Sokan vannak ebben a most már örök kétlakiságban, s ha a magyar irodalom a szokásos figyelmetlenséggel fogadja is (be) – önmagát, lassan azért látszik a hozadék, látszik a változás és gazdagodás, mely az ún. nyugati magyar irodalom hozadéka; a hozadék, amely ő maga, ki már nincs.

S nemcsak önmagukat hozzák, hanem a nézésüket is, a viszonyaikat is. Mondjuk Kemenes Géfin hozza a régi nyelvhez való viszonyát, Kibédi Varga Áron valami angolosan franciás elméleti nagyvonalúságot, Kabdebó Tamás egy új Dunát, Czigány Lóránt – de abbahagyom, névsort nem jó mondani, névsor az, amelyből valaki (odavaló) kimarad. BL is hozza a cuccát, egy kora keresztény művészettörténeti utalás, melyről valamiért Határ Győző jut az eszünkbe, egy sortördelés, amelyről a *Magyar Műhely*

– és ez mindőjükről mond valamit, innét nézve valami újat. Satöbbi, természetesen.

Ez például a rendszerváltozás tiszta haszna.

Szóval amikor valaki visszajön, pontosabban ideér, és persze nem is ő, hanem a könyve, akkor hozza ezt az új tekintetet is, azt a mást, amit, igaz, ő képvisel, de ami azáltal is más, hogy nem itt élt. Műfajánál fogva (kritika és siposgyula) erre Sipos Gyula a nagy példa, az ő végre összejött kötete (említsük akkor itt irodalombaráti hálával Wilheim András nevét, aki ezt „összejötte”), amely egyszerre siposi és párizsi (és persze mégis magyar), úgy láthatunk rá szerzőkre, ahogy innét nem tudunk vagy talán nem is lehet.

Bocsánat a lelki higiéniás kitérőért, apropó magyar: azt hittem, ez nem lesz többet, de világos, mindig lesz: már megint oktatgatnak magyarságból meg hagyománytiszteletből. Angyalka, én már évszázadok óta (de négy évszázada tutin) magyar voltam meg katolikus, amikor te még csak kerületi vagy milyen KISZ-titkár. (…) Ezenfelül a Fekete Gyula bácsi kedvéért négy darab maradékom is van (egészséges vidéki gyerekek hibátlan ikesigeragozással) – hogy te ki ne pusztuljál!

Nem témára talált BL, hanem versformára, beszédmódra, ritmusra, erre az élő beszédre, melyet mindenki Szabó Lőrinctől tanult, melyet itt csöndben ellenpontoznak a klasszikus metrumok. Az összhangzattant megtanulta, és sürgősen elfelejtette. Ez a hang, a levegővétele, nagyon mai, eszünkbe juthatna a rap is, mellérendelésekből katedrálist és káromkodást. Permanens duma. Vagy még inkább kántálás. Rafinált, ún. spontán emlékezés, mintha csak úgy folyna abból az érzékeny, szép emberből, *szóval hol is kezdtem,* minden sor ezerszer megkalapálva, egyensúlyozgatva. Csöndes mondatok többnyire, rendesek, csak épp nem tudni, hol van az elejük meg a végük, torlódnak, interferálnak, lengenek. Egy lengő mondat, egy jobb lengő mondat…

Aki beszél, folyton beszél, csak mi nem folyton halljuk. Mert ez a beszédfolyam főképp láthatatlan, nincs, olykor egy pillanatra előbukkan – ezek a versek, a versidők, showtime –, azután eltűnik, van (rosszul mondtam az előbb), mondódik, folyik tovább, kánt és rap, csak mi nem halljuk.

Úgy jó (nekem) elgondolni ezt a költészetet, mint egy végtelen beszédet; végtelen, mint az emberi élet; egy végtelen, mely véget ér; végeket ér.

Van itt valami a Tandori-féle valóságérzékelésből. De a tehetetlenségük másféle. A végtelen és a véges közti különbségből fakadó rémület a Tandorié. BL se domesztikálja a végtelent; mondanám: gyakorolja. Szerepel az egyik versben egy szigligeti Pilinszky-anekdota, hogy ő, azt mondta, csak egy szót szeretett volna írni a jambusai helyett: jajj, jajj, jajj. BL is erről a jajról beszél, ezt a jajt mondja, de föld alatti, föld feletti végtelen beszédében nem az el-*gat-getés* rémülete van. Az le van itt fedve valami valódi kedéllyel, érzelemmel, linkséggel, szenvedéssel, amely azonban folytonosan gyeplőzve van.

Az oldalakkal szaporodnak a rozsdátlan csillogó orvosi műszerek, a tabletták, a csövek (megmérettél és így tovább): az álmoskönyvek szerint az ilyen nem jót jelent a lírai énnek – hiába gördítik itt kolosszusa elnagyolt mellkasát.

Kerülgetjük képlékeny bugyrainkat.

Nem nagyon dicsekszik vele, egy kicsit, nem nagyon takargatja, de hát halljuk: egy nagybeteg beszél, mellesleg. E tárgyban elképesztő tárgyilagosság: nem a stílusban, hanem a világ nézetében. Itteni kórház, ottani kórház, amottani kórház: egy kórház van. Kórházuniverzum.

Egy istentelen világ istenes versei? Persze mi nem az? (Hát például – „a kézirat itt megszakad".)

Érdekes összevetni, mondjuk így, New Yorkot Dunakeszivel. (Nevetés a karzaton.)

Ha nem mondták volna is, hamar észrevenni, hogy már nem New Yorkban vagyunk. „Újra megtanultam fát vágni." És kárörömmel látom, hogy már az első lapokon megjelennek a mesteremberek: a hely, ahol – szobánk mintegy(!) fehér lesz. Az én most már nemcsak nem panaszkodik – sose is panaszkodott –, hanem mondja is, hogy nem panaszkodik (honos vagyok itt, enyém ez a táj). De azt azért nem gondoltam volna, hogy már a második dunakeszi versben megjelenik Kafka. Kafka mint trivialitás, mint napi tapasztalat és gyakorlat. Kafka mint taj-szám (enyém ez a taj-szám).

Az önsajnálat nagy magyar hagyománya itt nincs művelve – de a kísértés nő: „elég egy rossz pillanat és becsúszik valami retorika”.

Az első rész komplexebb, a második egyfelé húz, megjelenik benne egy irány. Az emlékezés mindig idő is, de az amerikai versekben, még ha Tihanyról szólnak is, van valami egyidejűség. A múló idő itt, Dunakeszin került a könyvbe.

Ugyanaz beszél, ugyanúgy, módszerei és szenvedélyei is ugyanazok – és mégis. Érdekes látni ezt a radikális különbséget.

Egy másodperc alatt: Muhi, Mohács, etcetera, a családtörténet is itt indul be (vagy kerül a föld fölé; azt hiszem, az igazi nagy dumás a nagy világtörténetekkel az ott van a föld alatti folyamban, ott hagyja BL ezt az egész, hangos, magyar macsót; elhagyásban, a mit-ne-ben talán megint Szabó Lőrinc-tanítvány), *warum az ajtót vágni neked igazán muszáj!*

Hirtelen tárgyak veszik körül, a kicsoda micsodája, a valakinek a valamije, melyek mindenfélére kötelezik, megkezdődik az örökség birtokbavétele.

BL itt van, és a szövegéből látszik, itt is volt. Nem mintha… Mindenki itt van.

Van egy jó hasznosíthatóságú fiam (12), neve mellőzését kérte, rendben, Miklóskám, apádra mindig számíthatsz, *csak arra vigyázz, ne otthon tartóztassanak le,* akinek ha odavakkantom, akár egy kutyának, baránszki, akkor ő megtorpan, daliásra húzza magát, akár a nagyapja, és gőgösen odaveti nekem (hogy örüljek): A húgomat a bánat eljegyezte. Néhány napja ezt játsszuk. Jó játék.

Varga Domokos: *Kutyafülűek*[*]

Azt az apát, aki VD könyvéből elénk áll, ezt a VD nevű apát, tiszteljük, szeretjük, becsüljük, bámuljuk. Egy jelentős apa körvonalai bontakoznak ki előttünk. E sorok írója is próbálkozik az apa-műfajjal, próbálkoztatják, hitelesen mondhatja hát, hogy a lába nyomába se ér VD-nek. Ha itt most az irigység kénsárga szirénhangja hallik, az helyénvaló –

A könyv tárgya a család. A nagycsalád. A nagycsaládok egyformák. Nincs két egyforma család. Ezt a tárgyat én jól ismerem, alulról is, fölülről is, voltam négy gyerek egyike (sőt, voltam kutyafülű is, volt egy nagybátyánk, aki így hívott minket is), s vagyok négy gyerek szüleinek egyike. Erről sokat tudok és sokat nem tudok (de akkor *erről* nem tudom azt, amit). Szóval noha nem vagyok irigykedő természet, ezt itt most irigylem. Szívesen írtam volna ezt a csöndes, jó kis könyvet –

Pedig hányszor megfogadtam magamnak (nem hányszor: négyszer, pontosan négyszer), hogy írásban, jegyzetelve követem az épp aktuális gyerek nőlését, főleg és konkrétan a nyelvtanulásukat meg azt az egészet, irodalmi ambíciók nélkül, csak hogy meglegyen. Erre nem maradt erő –

Ismerem: az apai zordonság gerjesztését, a sziszegést (ha megmozdulsz, agyonütlek), az apát, aki egy *kicsit* meg akarja úszni, az anyát, aki mindig mindenkinek mindent adna, az apaszagot, a tehetetlenséget, a belebonyolódást, az innét-azért-már-nem-hátrálhatok-ot, a gyöngeséget, a beletörődést, az elkeseredést (nincs ezeknek lelkük, hogy csak bántani tudják egymást?), a gyávaságot a bátorság leplében, a rémült és önzetlen (!) tekintélymentést mint csalást, a csöndes kétségbeesést, hogy fogytán az erő, a mámort, az áhítatos testi szerelmet, a szerelmes szülőt –

Ismerem ezeket a történeteket (mindnyájan ismerjük), a torkon akadt tízfilléressel, a lenyelt forinttal, gombbal, nadragulyával, jegygyűrűvel, egyáltalán: a gyerekek szenvedését (amelyben egyenrangúak lesznek, felnőttek), a titkos, éjszakai sírásokat és a nyilvános éjjeli bőgéseket, az

idegek táncát, a gyilkos dühöt, azt, ahogy el tud tűnni egy gyerek (kimegy a világból, amitől az megváltozik és érthetetlen lesz, micsoda világ ez?, a rémület van a gyereket kajtató szülőben, és ez van aztán leverve a megtalált pulyán), ismerem a gyufagyújtogatást, a gyújtogatót is, a zuhanyeregetőt is, a gyanakodás szégyenét, a gennyes fülgyulladást, azt, hogy idegenebbek az idegeneknél, és a kelletlenséget, hogy hasonlítanak –

Mondtam már én is, és talán mondták nekem is: Aludj szépen! Szeret apád. Apaetalon –

Megjelent 1966-ban a Magvetőnél. Én antikváriumban vettem, 11 forint helyett 10 forintért. Egy kis érdekesség: felelős szerkesztő: Maár Gyula. Vélhetően ma nem hozzáférhető. Helytelen. (Fölhívtam az Írók Boltját, ahol mindent tudnak, így azt is, hogy a Hétkrajcár Kiadó 94-ben kiadta újra.) Úgy olvasom most, mint valami szakkönyvet, így gondozd a kölykeidet, vagy könnyen, gyorsan apául. Ez ami nincs, hanem lassan, nehezen, jó nehezen. De nem akarnék dicsekedni –

Varga Domokos nyíltan beszél, nyílt szívűen, fedetlenül. Nem takargat és nem mutogat. Beenged a házába, beenged az érzelmeibe. Még a családi szlengbe is beenged; minden aggály (és reflexió) nélkül – pedig az nem veszélytelen, az tud feszélyező lenni, főleg a házaspárok titkos nyelve, a gyerekeké jobb, az mindig kevésbé gügyögő. De megússza, anélkül hogy látnánk az egyensúlyozási erőfeszítéseket. Mert van nagy egyensúly, hogy úgy mondjam: egy szöveg mögötti, amelyből beszél a könyv –

Emlékezni is jó egy könyvet, nem csak olvasni; emlékeimben nagyobb és regényesebb, keverednek benne más olvasmányélmények és személyes emlékek. A jó könyv az így működik, növekszik, mozog bennünk (míg mi alszunk) –

Olvasásélmény: azt a mondatot, hogy „Akinek volt már gyereke, tudja, hogy az első hat hét szokott a legnehezebb lenni.”, úgy olvastam, hogy az első hat-hét szokott nehéz lenni; négyig igaz, ezt tudom –

VD nem főállású szülő, de hát az életét azért be- és kitölti a *dolog*. Normális apa, és ez a lehető legnagyobb, ez a földönjáró épeszűség.

(Vekerdy Tamást hallgatva szoktam erre gondolni, pedig ő elméletibb beállítottságú…) Nem kell rögtön megijedni, de ha meg kell, akkor meg kell. Az ezernyi majdnem-történet, amikor majdnem leesett a negyedik emeletről, majdnem fölgyújtotta, majdnem elveszett: mennyi tragédia: egy szülőnek mindennapos történetek. Aztán van, hogy tényleg leesik… de csak a fáról (önéletrajzi megjegyzés, kettős kéztöréssel). Az enyémek még mind megvannak. De erről nem én tehetek, se az anyjuk, se más: a gyerekekre lehet vigyázni (az se könnyű), de megőrizni őket nem lehet. Vagy megmaradnak, vagy sem. Idézem s mondom. Ilyet csak sokgyerekes szülő tud mondani, az képes erre a felelősségteli nyegleségre –

A könyv nem a nehézről szól, nem is a mámorról, ezek említve vannak, mindazonáltal hiszünk a szerzőnek. Valahogy hiszünk, így azután szól mégis ezekről. Rálátni egy életre, amely hiteles, amelynek erőfeszítései rokonszenvesek. Közeliek; ezért hiszünk. Hogy ez a, ahogy olvasom, Varga-család milyen vagy milyen volt (hi-hi: valójában), az nem érdekel, de a könyv által bizonyosan: nagy, szép, gazdag: valóságos. Van –

Mellesleg egy szerelmeskönyv. (Mi boldogságra szövetkeztünk.) Ilyet ma már nem írnak, csak tucatáruként, giccsként –

Van VD elbeszélésmódjában valami gyermeki (hát persze!), elképesztő ártatlansággal vet oda roppant súlyos vagy éles mondatokat. Ahogy regisztrálja a saját korlátait (ez az apa, aki én lettem azóta, már nem…), vagy ahogy kegyetlenül odaejti egyik fiáról szólva: aligha született boldogságra. Én ezt nem merném leírni (csak regényben; igaz, hogy mi a regény, azt én mondom meg). Nem károg, nem elemez – beszél. Annak azért örülök, hogy később mégiscsak megijedt, mi lesz, ha elolvassák a gyerekek. Mért is örülök –

Apaként, gyerekként olvasom. Mint a jó regényekben: hát hisz ez rólam szól! Ki más volna ez az üvöltöző, érzelmes, rémült alak, én, én vagyok az, az ifjú Baradlay. Regény ez? Nem. (Sőt: na nem.) Nincs is regényesítve, se novellásítva. Elvileg ezek afféle irodalmi beszámolók, nem nagy műfaj. Mi az, ami a könyvet maga fölé emeli? Ami mindig jó jel, nem kell erre gondolnunk, nem érdekes, meglehet, ez csak afféle

alkalmazott műfaj a kis színes, a tárca és az emlékirat háromszögében, de nem jut az eszünkbe. Apa-beszél, ez ennek a könyvnek a műfaja –

Látszólag nem kell sok hozzá, öt-hat gyerek, egy személyiség, és rajta! Hogy ez nem ilyen egyszerű, azt mutatja a folytatásnak nevezhető *Kölyökkóstolgató,* amely szintén jó olvasmány, szeretem is, ám ott nincs meg ez az egyensúly és teljesség, ami itt látszik. Azt gondolom, fontos, hogy a szöveg végig „benne marad a családban”, családon belül marad, sikerült az elbeszélőnek úgy irányítania a tekintetét, hogy csak a tárgyát lássa. Azt és csakis azt. Ez is az egyensúlyhoz tartozik, ez a nézés, hogy nem szigorúan, nem következetesen, hanem természetes módon kizárólag a tárgyát nézi. Ezért nem lesz esszézés, prédikálás (az utolsó néhány oldalt kivéve), okoskodás. Nagy teljesítmény –

Alapkönyv. Apáknak kötelező olvasmány. Apáknak és magtalanoknak. És anyáknak. Régi tréfával: boldognak s boldogtalannak, e kettőnek –

„Úgy kell rúgni, művészkém!”*

(A német Suhrkamp kiadónál megjelentek Örkény egypercesei, fordította és Rácz Erzsébet ötlete nyomán válogatta Terézia Mora. Ebből az alkalomból íródott ez a cikk a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* irodalmi mellékletébe.) Terézia Mora! – kezdjük ezekkel a szavakkal és fölkiáltójellel, mert ez akkor kifejezné elismerésünket és tiszteletünket a fordítók iránt, kiknek fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, és ravaszul rögtön meg is kerülném azt a problémát, hogy a konkrét fordítást megítéljem, részint igazán meg sem tudom (magyar fülem van, sőt magyar tollam, természetesen ezt se németül írom, és akkor ide is egy felkiáltójelet! – körmönfont utalás, hogy az írást, ezt, Zsuzsanna Gahse németítette), részint elfogult vagyok (TM fordította a *Harmonia cælestis*t).

Emlékeim szerint, amikor Örkény István első egypercesei megjelentek, még nem létezett Közép-Európa, csupán Kelet-Európa, azaz volt, ami volt, csak még nem beszéltek róla. (Definíció: Közép-E. a divatba jött Kelet-E.) Azonnal roppant népszerűek lettek az írások, társaságban, mintha viccek volnának, mesélték, mint népdalt énekelték, és az utcán a borbélylegények is fütyülték, akár a *Traviatá*t. Ha pedig az ember fejből citálta a legújabbakat, hódítási esélyei megnövekedtek a nőknél (férfiaknál etc.).

És ha legjobb barátunkkal arról tűnődtünk, hogy mi is az, ami a legújabb lányból hiányzik, „noha szép, de még milyen szép!, tündöklő, igézetes”, akkor nehéz szívvel mondtuk ki a megoldást, az Örkény-mondatot, a lélek melege, az hiányzik belőle. Persze ehhez még hozzá kell tenni valamit. Mit? Hogy szép. Hogy tündöklő… De valami, valami kevés, valami apróság mégis hiányzik belőle. A lélek melege, sóhajtotta aztán valamelyikünk.

Az abszurdban könnyen mozgott a kelet-európai ember. Helyesbítek: nem könnyen, hanem természetesen. A kelet-európai abszurd a 60-as évek és a 70-es évek elejének nagy műfaja, amely a látszat és a valóság elképesztő szembenállásából táplálkozott, ezen sírt, bőgött, nevetett,

röhögött Mrožek, Hrabal, Örkény, Konrád György *(A látogató*val), Páral, Fuks, Havel, Sorescu, Rózewicž; dühös élvezettel, játékos fájdalommal lajstromozták ezeket az ellentmondásokat. Valóban, a „reálisan létező", melyben élni adatott nekünk, nem volt ugyan nagy találmány, de hihetetlenül érdekes. Hihetetlenül. (Csak mellesleg említem, hogy a történet úgy folytatódott, hogy a 80-as évekre beleuntunk ebbe, a látszatnak és a valóságnak ebbe a huzavonájába, ebbe a tündöklő és ocsmány bújócskába, ahol mi voltunk a kísérleti nyuszi. Belefáradtunk, ez lett a groteszk vége. Maradt az irónia – természetesen ama konstruktív, amelyről Musil beszél.)

A lélek melege, amely úgy hiányzik, a *Kereplő* című írásban olvasható, amely a 30-as évekből származik. A fiatal Örkény természetes hangja volt a groteszk, amelyet azonban elengedett, és csak jó harminc év múlva tért hozzá vissza. Nevetséges fogalmazással azt lehetne mondani, hogy se a háború, se a kommunista diktatúra nem hozott jelentőset Örkény munkásságában, de mégiscsak úgy van az, hogy épp a háború és a két diktatúra az a mag, az a csönd, az a rémület, amely Örkény művészetét táplálja.

A rövid levélke, melyet barátjának írt az orosz frontról, már egy egyperces: „Se operába, se hangversenyre nem nagyon járok. Mostanában a hasoncsúszásra és az emberölésre fektetem a hangsúlyt."

Csak 1946 végén került haza a hadifogságból („sokszor kerültem a halál közelébe, jártam olyan mélységekben, ahol az emberi morál megszűnt"), aztán sodorta tovább a nehéz kelet-európai történelem. Innét is inkább csupán egy anekdotát említek. Örkény akkoriban afféle szocialista realista újságíróként riportokat is írt az épülő szocializmus tárgykörében. Egy átadásra váró vaskohóról tudósított épp, amikor az őt informáló öreg szaki megtudta, hogy Örkény a híres Österreicher patikus fia, erre bizalommal félrevonta, a hatalmas építkezésre mutatott, és azt mondta: „Szar fog itt folyni, Österreicher elvtárs, nem acél." A mondat nem épült bele a riportba, de túlélt mindent akkorról. Aktuális, jól használható, élő mondat.

Az egypercesek is nagyon élők, nem „régi” szövegek, nem esetleg érdekes híradások egy elmúlt időről, rendszerről. Nádas Péter azt mondta egy interjúban, hogy neki „olyan Örkényt olvasni, mint tengervízben fürödni. Most a tengert értsük úgy, hogy valamilyen végtelen meg elérhetetlen, mert, mondjuk, Magyarországnak nincsen tengere”.

Az egypercesek egyszerre a tenger meg a magyar pocsolya, úgy kozmikusak, hogy pontos bevezetést adnak a magyar történelembe, mentalitásba. És ennek már (természetesen) köze van a műfajhoz. Titokzatos tárgy az Örkény egypercese. Nem tisztán rövidpróza, sokféléből van kikeverve. Anekdota (mégpedig nem a magyar, amely szereti magát mindig győztesnek látni, így a kedélyes öncsalás műfaja, inkább a cseh verzió, melyben több az önirónia, az önmagunkon való nevetés), aforizma, jegyzet, talált tárgy, mese, vicc, parabola, van itt mindenből, van Kafka, de Örkény parabolái egyszersmind paródiák is, Danyiil Harmszban több a költészet, Peter Bichsel otthonosabb.

Örkény menekül, és méltóságát az adja, hogy tudja, nincs hova.

Mi, magyar írók, ezer szállal kapcsolódunk hozzá. Ami nyelvhasználatát illeti, Örkény a Kosztolányi-féle purista vonalba tartozik. Hiányzik belőle minden szentimentalizmus, mondjuk, ez köti a legnagyobb józanhoz, Mészöly Miklóshoz, meg még a szövegeknek a szikársága, a mondatok dísztelen puritánsága. Reménytelen (magyar) küzdelmet folytat a fogalmak tisztázásáért, ebben Nádas Örkény-tanítvány, a romlékony köznyelv használata pedig e sorok írójának adott bátorságot – saját magához. Én még Kertész kegyetlen iróniája mögül is hallom Örkényt.

A fáma szerint Puskás Ferenctől megkérdezte volt egyszer Zelk Zoltán, hogy miként lehetséges az, hogy az ő labdái mindig olyan pontosan célba érnek. Úgy kell rúgni, művészkém, válaszolta állítólag a ballábas, nagy magyar gondolkodó. Örkény ezért lehetett szakmai példakép: látni lehetett, hogy ő „úgy rúgja”.

Nem mesél, kimond. Amit ír, úgy filozófia, vagyis gondolkodás, hogy nem absztrakt. Szellemes, de nem kedélyes. Éles, kíméletlen, kegyetlen: költői. Fanyar, akár egy angol, elegáns, akár egy francia, következetes, akár egy német: magyar. Márait követően az egyetlen polgár. (Őutána meg

Nádas.) Karteziánus rend és credo, quia absurdum, kiábrándultság és derű. A kiábrándultság pátosza. „Éljen a kérdőjel, vesszen a pont.”

Olykor olyanok az egypercesek, mintha azok az Auschwitz utáni versek volnának, melyeket nem lehet megírni. Martin Lüdke említi az új Semprun-könyvről szóló kritikájában, hogy Semprunt majdnem baj érte annak idején a táborban a német kultúrában való jártassága miatt. Ezt a magyar olvasó már rég tudja az *In memoriam dr. K. H G.* című írásból.

– *Hölderlin ist Ihnen unbekannt?* – kérdezte dr. K. H. G., miközben a lódögnek a gödröt ásta.

– Ki volt az? – kérdezte a német őr.

– Aki a *Hyperion*t írta – magyarázta dr. K. H. G. Nagyon szeretett magyarázni. – A német romantika legnagyobb alakja. És például Heine?

– Kik ezek? – kérdezte az őr.

– Költők – mondta dr. K. H. G. – Schiller nevét sem ismeri?

– De ismerem – mondta a német őr.

– És Rilkét?

– Őt is – mondta a német őr, és paprikavörös lett, és lelőtte dr. K. H. G.-t.

A világ, mondjuk így, ontologikus abszurditását mára fölváltotta a hétfők, keddek abszurditása. Így siklanak az egypercesek is ég és föld közt. A hihetetlenből hihető lesz, ami végképp hihetetlen. Ki érti ezt?, ez Örkény alapkérdése. De ha nem értjük is, vagyunk, akik vagyunk, megismételhetetlenek.

– Ki vagy, te hosszú hajú, sudár, szép, fiatal lány?

– Az én teljes nevem Vorazlicki Klára Nóra Annamária Olga, de csak úgy becéznek: Kuksi. És a bácsi kicsoda?

– Az én nevem is Vorazlicki Klára Nóra Annamária Olga, és engem is Kuksinak szoktak becézni.

– Érdekes. De hiszen a bácsi öreg, kopasz és jobb szeme egészen fenn van akadva… Én ezt nem egészen értem.

– Tanuld meg, Kuksi, hogy nincs két egyforma Vorazlicki Klára Nóra Annamária Olga a világon.

– Milyen kár!

– Bizony, ez nincs másképp.

Ki érti ezt? És: Bizony, ez nincs másképp.

Szomorú, sokat szenvedett ember, így gondoltam rá mindig. Hogy kortárs. Hogy kelet-európai, *tehát* sokat tud. Sokat és ab ovo keveset. Mindezt látni véltem a meggyűrt, nehéz, nevetős arcán. Több mint húsz éve halt meg, 1979-ben, az irodalmi emlékezet ilyenkor a leghálátlanabb, legfeledékenyebb. Örkény a nagy kivétel. Természetesen én nem akarom semmire rábeszélni az olvasót, egyszerűen csak nem látom *értelmét* nem elolvasni ezt a könyvet. Annyi ránc volt az arcán, mint a nagymamámén. Ha most regényben volnánk, azt mondanám, pontosan ugyanannyi, megszámoltam.

Kardos G. György temetése napján*

Pilinszkynél szoktam erre rá, és jól bevált. Hogy a halál, a halála, a meghalála utáni napokban olvasgatom az *illetőt.* Ide-oda lapozgatok, együtt töltjük az időt; irodalmias nagyravágyás, hogy így a halál kicselezhető legyen. (A minap Orbán Ottónak mesélem ezt; kérdi, és kit akarsz következőként olvasni? Csillog a szeme, hiú ember, láthatóan mindennél fontosabb neki, hogy olvassák. – Persze kinek nem. – Gyöngéden megfogom a kezét, mély tüzű szemébe mélyesztem tekintetem, bennem, ami az olvasást illeti, megbízhatsz. És hogy tényleg megnyugodjék, hozzáteszem: Ottó.)

Mintha az író tovább élne az olvasóban, így illegeti magát a nagyravágyás. Hahh, a műveiben. De ebben a néhány „követő" napban ez igaznak tetszik. Kuli neem meghal…

Természetesen minél személyesebb ismerős a halott, annál kevésbé igazak a föntiek. Kardos G. György valahogy mindenkivel *erős* személyes viszonyban állt, azzal is, akivel alig ismerték egymást. Szépen mondja Spiró a búcsúztató írásában: …Magyarország nekem nem az többé, ami volt. Most K. Gy.-vel süllyed el végleg a szemem elől a jobbik Magyarország, mert ő mindazzá lényegült csudálatosan, amit és akiket szeretett. Elsüllyed most a szemem elől a remények, a melegség, a szerelem és a barátság országa, az anekdoták, az ugratások, a kávéházak Magyarországa, a szolidaritás, a hűség, a költészet országa…

Mindenki visz magával valamit, valakiket, Kardos G. sokat vitt. Hová tűntek a…? A történetnek ez is (a) vége. (R. úr meséli, hogy Csurka búcsúztatója ennyi volt Tersánszky halálakor: Viszontlátásra, drága. – Igen.)

1 könyv az a három, melyet most lapozgatok, 1 nagy, húsz éve már, hogy először olvastam őket. Ez a mostani nem rendes olvasás, ide-oda mászkálás inkább; jelen idejű is, meg nem is. És nem is tisztességes dolgozás, nem 1-könyvezés, nem csinálok jegyzeteket, nem gondolok arra,

mit kéne erről, ezekről mondanom, írnom; a szerzőre gondolok, a temetésre.

Régebben elkövettem azt a hibát, hogy egy-egy (számomra) fontos ember temetésére nem mentem el, mondván, hogy ez csak társadalmi esemény, akkor jobb, ha otthon maradok: éppen mondjuk olvasni. Nem. El kell menni, el kell temetni, imádkozni kell, vagy hallgatni: úgy, ahogy a szokás előírja. Azt kell csinálni, amit mindig. Minthogy az is történt, ami mindig.

Weöres Sándor temetése után gondoltam erre: költőt és kutyát gyászolni előnyösebb, mint más (volt) élőlényeket. Mert a költő verssorait mormolva őt mégiscsak jelenlévővé prolongáljuk, a kutyák ugyan ritkábban írnak verset, viszont be lehet szerezni egy majdnem ugyanolyat (fekete puli); haladékok.

Ez a mostani olvasás, nevezhetjük farkasréti olvasásnak, nem alkalmas arra, hogy az ember ténylegesen megnézze, mennyire él *most* a szöveg, mennyire fontos vagy aktuális, mert nem látszik az egésznek a tere, hogy van-e és mennyire tágas, kizárólag részeket látni, a szövegszövést, a mineműséget. Fogdoshatjuk, mint egy jó tweedet, ez itt első osztályú anyag.

A Kardos-szöveg fütyül az úgynevezett korszerűségre. Gyanítom, egy szint fölött, minden szöveg fütyül, az is, amelyik látványosan megfelel kurrens irodalmi trendeknek, az is, amelyik nem. Kardos nem provokatívan nem korszerű, hanem magától értődőn. Nem ellenáll, van. Könyvei megint egyszer világosan mutatják, hogy az irodalomban *előre* nem lehet megmondani, mit lehet, mit nem, nem lehet azt mondani, hogy „ma már így nem”, ezt legföljebb valószerűsíteni lehet, látván bizonyos *ígyek* folyamatos csődjét. Ám akkor egyszer csak jön valaki és *így* csinálja – és valamiért az jó. Itt ezt például – apage satanas! – lehetne akár realizmusnak is nevezni, akár egyébként Ottlikot is: és nekik elhiszem, sőt eszembe se jut, hogy valami kérdés vagy kérdésesség volna. Ugyanez X esetében egyszerű hazugság. (És most ne tessék megint hisztériázni, hogy ki ez az X. Senki, példa. És hogy ki ne hisztériázzon? Senki, példa.)

Agota Kristof nem magyar íróként magyar tájon játszatja regényeit. Ez nagyon izgalmas (nekünk). Ennek a fordítottja, amikor magyar szerző „használ” idegen geometriát. A Kardos-trilógia geometriája látványosan

távoli. Alig tudjuk, hol vagyunk. Bodor Ádám egyik érdekessége szintén ez az idegenség, konkrétan: ama hegyek. Itt persze bele lehetne keveredni valamiféle politikai felhangba – mennyire idegen Erdély –, de most nem (nem, soha) keveredünk. – Mint mulatságost említem: ez növeli a szövegszerűséget, a szövegbenvalóságot, hisz olyan ismeretlen valóságról ír, amelyet nem tudok ellenőrizni. Csak a mondatokat tudom ellenőrizni. Szövegkéj.

Nem most jut eszembe, már néhány éve gondolok rá, hogy két dolgot elmondjak neki; nem megbeszélni, csak említeni, szóba hozni. Az egyik, mert ugyan tudhatta, voltak erre utaló félmondataim, tisztelgő kötőszóim, de amúgy finoman, áttételesen, körmönfontan bele az arcába, aránytalanul, férfiatlanul nem mondtam: hogy mennyire becsülöm a mű-ű-vészet-jét, azt a hármas egyet. Hogy gőgösen mondjam, talán örült volna a maga hányaveti módján.

A másik rosszabb történet, rosszul is tudom elmondani. A 81-es vagy a 86-os íróközgyűlésen (ez a bizonytalanság egyébként eléggé jellemző a kádáridőkös tudásunkra, a mai napig az arra az időre jellemző maszatossággal és tárgyszerűtlenséggel beszélünk arról az időről; említsem megint a *Beszélő* Beszélő Évek sorozatát, mint valami minimumot arról a korról, kiindulási kicsit, hogy mi mikor volt és mi is volt az, ami mikor – így gondozd a Kádár-korszakod –; ha a felsőbb kuratóriumok is úgy akarják, nemsokára talán könyv is lesz belőle), inkább talán a 86-os volt, ahol Gyuri váratlanul fölszólalt, és egy eléggé pecsovics szöveget adott elő; én így emlékszem. Ez volt, amit meg akartam neki mondani, természetesen nem számon kérni akartam, csupán annak akartam véget vetni, hogy ez mindig az eszembe jusson, ha látom vagy gondolok rá.

Tudja, kollega drága, most itt nálunk karácsony lesz, nem tudom, hogy ott maguknál ez hogyan van, ami például azt jelenti, hogy a lapoknál előbb van a kéziratleadás, lapzárta vagy hogy. Magát is le kell most adnom, december nyolcadika van. Délután meg mennem kell egy temetésre. Hallom, Maga is ott lesz; viszontlátásra, drága.

Az ember méltóságáról*

Utoljára Berlinben láttam a tavasszal, valamiért oda még el akart egyszer menni. Rémesen nézett ki; Petri Györgyön világéletében látszott, hogy Petri György halandó, ám olyan régóta olyan közel állt a halálhoz, hogy szinte megszoktuk már.

De most még elesettebb volt, amikor érkeztünk – mert meghívott néhányunkat, kósza, ideiglenes berlini magyarokat magához, magukhoz – ágyban feküdt, le kellett dőlnie, nélküle kezdtük az estét. Rossz ünnepélyesség fogott el, most látom utoljára. Ez feszélyezett, tapintatlannak éreztem magunkat, minek tolakodtunk ide.

Amikor kijött a szobájából, s óvatos mozdulatokkal leült, odaült az asztalhoz, akkor, ha lehet, még rosszabb lett. Mert ott volt a nyakán az a rémséges seb, mint valami fekete, végtelen odú, alig mertem odanézni, és nem tudtam elvenni a tekintetemet. Féltem, akár egy horrorfilmben. De jó lenne nem itt lenni.

És ekkor valami hihetetlen történt. Mint egy példázat. Hogy látva lássunk. Hogy megértsünk valamit (valakit). Ami történt, nem egyik pillanatról a másikra lett, hanem egyszerre csak ott lett. Nem lehetett látni, mikor. Soha nem fogom azt a negyvenkilós kicsi férfit velem szemben elfelejteni, aki – aki nem tett semmi különöset, csak azt, mint mindig: figyelmesen hallgatott minket, derűsen közbekérdezett, kicsit a szakállába motyogva, mint a nap, okosan, ahogy szokta.

Ez az „ahogy szokta” volt olyan, mint a csoda. Elsőre ebből annyi látszódott, hogy valakiből ekkora nagy nyomorúságában is teljességgel hiányzik az önsajnálat. És hogy e kis rongy testben már nincs erő, erőt nem sugározhat, semmit sem sugároz, de esettségében is végtelenül finom. (A keze!)

Az a csöndes és éles figyelem, amely – tehát – soha el nem hagyta, most egyszer csak megnőtt, és jelképessé vált. Ahogy fejét oldalt hajtva figyelt bennünket, mintha mi is megnőttünk volna, mintha mi lettünk volna

az élet maga, a világ, hiszen másképp mért érdemesültünk volna figyelemre.

Mi pedig láttuk az embert, szenvedésében, tehetetlenségében és nagy, istentelen méltóságában.

Nem az öröklétről beszélt ez a csoda, hanem a végről, a semmiről, de mégis úgy, mintha ima volna, mintha lehetséges, vagyis érdemes volna imádkozni, az ember méltóságáról és szabadságáról.

Elég hamar elfáradt, visszament a szobájába. Visszavonult. Eddig vártam, ekkor kivettem az utolsó lazacos szendvicset. Már előbb is elvehettem volna, de csak lassan fogtam föl, kivel lehettem együtt.

Mindenről

Az idegen*

Egy ideig úgy kellett tennem, mintha nem tudnék a *Szigeti László-i merényről*, de hát aztán gyanús lett: minden. Hogy írnék a korról, a korosságról, talán a félszázról, amit akarsz, öregem, mindegy. Hm. Meg egy hosszúkás fotó, az kéne. Én meg arra gondoltam:

Ötvenéves lettem én

meglepetés e regény

ece

tera

*

Ötvenévesnek lenni az öregség (és a fiatalság) szempontjából: nevetséges. Én ebben az évben leszek ennyi (ha); fiatalnak öreg, öregnek fiatal, e cikk írására nem ideális kor. A témát illetően: a kokettálás és önsajnálás évada.

Nem vagyok öreg, de az idő körülöttem öregszik. Egykor és most: még nem így osztom föl a világot. Egykor és most: ez az öregség sine qua nonja. De azt már mondogatom: még. Beteg *még* úgy igazán nem voltam. *Még* ugyanannyit dolgozom. *Még* ugyanolyan jól (tehetségesen) alszom.

Aki méget mond, az ismeri a márt is. Az ízületeim (derekam stb.) *már* nem a régi.

A nyafogásnak ezt a metafizikai dimenzióját mint kiérdemesült futballista ismerem. Mint ilyennek van tapasztalatom a testről, vagyis az öregedésről, a sejteknek azon romlásáról, amely legkésőbb harmincévesen elkezdődik.

Sejtjeink valóban a halál felé menetelnek – egész életünkben. Előbb-utóbb nem lehet nem arra gondolni, hogy kéz a kézben mi is velük tartunk… Minden egyes pici izomhúzódás (vagy hogy a ma délelőtti

konkrétumot említsem: minden feszülő, begyulladt Achilles-ín) *emlékeztet* a halálra és csakis a halálra. A futball e vonatkozásban kegyetlen, kegyetlenebb, mint például a tenisz, mert olyan mozgásokat követel, melyekre az ember negyven után (kevés kivétellel) nem képes, vagyis nem csak arról van szó, hogy amit csinálunk, egyre rosszabbul csináljuk, hanem olyasmit csinálunk, amiről – ha valaha is értettünk ahhoz, amit csináltunk – tudván tudjuk, hogy nem vagyunk képesek csinálni.

Vagyis ki vagyunk forgatva saját magunkból. A futballpálya, amely addig – az ágyaktól stb. eltekintve – a legotthonosabb helyünk volt, egyszer csak idegen, ellenséges terep lesz. Ahol megtűrt alakok vagyunk.

Ez az emlékeztetés játékos, de éppen ezért (halálosan) komoly. Nem a betegség trivialitásával operál. Könnyű, de legalábbis magától értődő úgy a halál jegyében állni, ha nagybetegen fekszünk… Ám egészségesen, lényegében fitten, fiatalosan (bár föltehetően a tartalékpadon ülve) lenni az elmúlás fennhatósága alatt, az mély, komoly, bonyolult élmény.

Ezt a bölcseleti mélységet minden harmadosztályú futballista birtokolja.

Van bennem félelem az öregségtől. A betegségektől, a fájdalomtól, a karbantartási nehézségek növekedésétől. A betegség mint foglalkozás: ezt szeretném megúszni. A poklot kórháznak képzelem.

De ez a kisebbik félelem. A nagyobbik az az egész embert érintő változástól van, amely függetlennek tetszik – s a félelmem erre vonatkozik, s nem a változásra magára – a változást elszenvedő alkatától. Vagyis hogy *kitalálhatatlan,* milyenek leszünk öregen. Ez elvileg lehetne izgalmas is, de inkább félelmetes. Selten kommt etwas besseres nach.

Sok, öreg, jó ismerősömben egy új, másik embert találok. Egy idegent. Anyámnak például más szaga lett. Szinte meg voltam sértődve erre az idegenségre.

És sértődéssel várom (sajnos) az én idegenemet is (az én új szagomat). És persze majd nem fogom fölismerni. Mert ez is az öregedéshez tartozik: ez a tehetetlenség, a reflexió hiánya. Nem lehet fölkészülni. Nem lehet, mert nem érdemes szólni fiatal barátunknak, hogy figyelmeztessen, ha látja felbukkanni a helyemen ezt az idegent, mert én

nem fogok idegent látni, csak magamat. Azt fogom hinni, én vagyok az, én beszélek, én cselekszem.

Közbe lehetne vetni, hogy ez akár talán már most is így van. Egy ilyen közbevetést most is, harminc év múlva is ingerülten visszautasítanék. Lám, mindenki meghülyült, mondanám. Pedig csak én hülyültem meg. Szegények, mondanám. Szegény, mondanák rám.

A halálra nem gondolok (még), csupán erre az idegenre (már). De hát soha nem fogok vele megismerkedni, csak magamat fogom láthatni… úgyhogy akkor… akkor nincs is semmi probléma. Semmi baj. Tényleg úgy látszik, ez a világ a létező világok legjobbika. Nyugodjam békében.

A bennem növekvő idegen nem érdekel, mert nem érdekelhet, de a világ növekvő idegensége igen. Az akkor is érdekel, ha abban, úgymond, „egyre kisebb lehet a szerepem”. És ezt nem rezignált kijelentésnek szánom, hanem leíró jellegűnek.

Ennek kicsit ellentmondani látszik, hogy nem szeretnék most újra húszéves lenni. Igaz, nyolcvan se. Azt szeretném, ha ötven lehetnék, április 14-én, pénteken, amikor is a Nap kél négy óra ötvenhétkor, és nyugoszik tizennyolc óra harminckettőkor.

P S. Egy szempontból volnék boldog, ha most nyolcvan lehetnék. Akkor ugyanis már soha életemben nem kéne a lakást újra festetnem, soha.

VZ[*]

Volt nekem egy osztálytársam, a Marsalkó Tibi. A Marsalkó Tibi olyan buta volt, hogy az már nem számított. Nem volt érdemes csúfolni, mert – emlékszünk: akár a túlontúl egyszerű balbekk a cselt – nem vette észre. Asztalos lett, bútoros; ráálltam az intarziára, mesélte egyszer később, jól keresett, rátalált a (egy) komcsi vonalra, és mindenféle fő- meg középfunkciknak csinált intarziás bútorokat, van, apám, egy szarvassorozatom, azt kajázzák nagyon, a bika föltartja a fejét a nap felé, tiszta szakmai kihívás, apám, körbe meg az ünők, mert, érted, gróf, bazmeg, a nőket ünőknek hívják a szarvasok, jó, mi?!, a másik tuti meg, már bocs, a grófi sorozat, liliom, kard, korona, címerpajzs, monokli meg egy kis ötágú, ezt nagyon nyomatják az elvtik, ne mondd azt, hogy elvtik, mért ne mondanám?, ne becézd őket!, ugyan, gróf, nincs ezeknek sok vissza!, má mé ne volna?!, és akkor a Marsalkó egy finnyás esztéta mércéjéhez igazodva, röhögve mesélte, hogy *ezek* tőle intravénás bútorokat szoktak rendelni, és hogy így nem lehet, bazmeg, országot vezetni. Ez ugyan mélyen igaz volt, de hát amíg az ilyesmi kiderül!; a nagynéném a Hitlerre is legyintett csak, mondván, egy olyan férfinak, aki úgy öltözik, mint az Adolf, annak nincs sansza. Valóban: de amíg erre mindenki rájött, már nem volt mindenki életben.

A Marsalkó édesapja profi futballista volt régebben, enbékettő, enbéhárom, öregembernek látszott már akkoriban, legalább ötvennek, és egyedül nevelte a Marsalkót (maga is Marsalkóként). A Marsalkó mamája szertárosnő volt T.-ben, az MTE-nél, ahol az öreg csapata barátságos meccset játszott a Rajk-pör idején, és akkor már egyre nehezebben fért be a csapatba (sérvesen), de azt a meccset végigjátszhatta, és vágott egy hármast, és ettől olyan éktelen vidámság fogta el, hogy ottmaradt éjszakára a szertárban, meghúzódott, és ottan fogant a Marsalkó, focicsukák, edzőlabdák és dresszek közt: szép kezdés, gerozánszagban, de a szüléskor meghalt a mamája.

Mindezt már nem az osztálytársamtól tudom, hanem az apjától, aki akkorra nálunk kertészkedett a kertben. Édesanyám valahogy beszervezte. Nagy tisztelettel szerette az édesanyámat. Nem is nagyon értettem. Néha a

fiával küldött anyámnak ajándékot, nem tudom, mit, be volt – gonddal és randán – csomagolva, a Marsalkó szótlanul átnyújtotta nekem, én biccentettem, szótlanul átvettem, nem beszéltünk erről a postáskodásról sosem, de nem volt kellemetlen – csak nem értettük. Ha kellemetlen lett volna, azt értettük volna.

Kezdetben nem szerettem, macerás volt, mindig nekem kellett elmennem citromért meg főleg szódáért. Ez volt a kikötése, hogy szoldavíz. A Marsalkó, a marhája, titkolta, hogy a faterja spíler, de én rájöttem. Két lépésben jöttem rá. Először észrevettem a labdát a szatyrában, kenyér volt benne meg egy fűzős bőrlabda. Én akkor már futballista családból származtam, és föl nem tudtam fogni, mire kell a tompa Marsalkó apjának az uzsi mellé a labda. És akkor kiderült. Anyám nem volt otthon, én meg korábban értem haza. Az öreg Marsalkó olyan Deák Bambás ék lehetett, tankszerű gólvágó, később sokat mesélt meccsekről, a Szürke Taxi ellen, meg amikor gólt rúgott a Nagyváradnak, éreztem a kaput, mondta és elpirult, magas, erős, jó fölépítésű pali volt, *büszke testű,* úgy járkált a kertben, mintha ő is jegenye volna, idetartozó. Leselkedtem, egyszer csak kivette a labdát a szatyorból, megsimogatta, a földhöz ütögette, és elkezdett: dekázni. Egy vénember ott a kertünkben csak úgy dekázik. De nem úgy, ahogy én vagy te, vagyis koncentrálva, akaratosan, elég ügyesen és elég sokat, nem, ő mintegy oda sem figyelt, nem jó vagy baráti viszonyban volt a labdával, hanem az hozzátartozott a testéhez, dekázva *sétált* a kertben. Nem volt szabad Károly bácsinak szólítani, hanem vagy Károly bának, vagy Károly bátyámnak. Azt szerette volna, hogy beszélgetés közben emelgessünk, de én vagy labdáztam, vagy beszéltem. Vagy szó, vagy labda. Szó.

A Marsalkót – mert ide akartam kilyukadni, csak én lassan lyukadok: ilyen a természetem – természetesen Marslakónak hívtuk, hogy legyen neki végre értelme.

Ha egy marslakó írná e sorokat, annak volna előnye és volna hátránya, igaz, ha én írnám, annak is volna eze-aza, úgyhogy majdnem mindegy.

Azt bizonyítani, hogy a marslakó Fradi-drukker, fölösleges. (Az állítás magától értődő – legföljebb ez idő szerint kicsit nem tudjuk, mi az, hogy fradi, és mi az, hogy drukker, az ember Fradi-drukker, a marslakó ember, és kész – legföljebb minden krétai hazudik.) A marslakó mind a

nyolc szíve nagyot dobbanna, amikor megtudná, hogy az edző most Varga Zoltán. A Zoli. De itt meg is állna, nem hátrálna visszafelé az időben, a marslakó úgy utálná a nosztalgiát, mint a kukoricagölödint, nem gondolna tehát az ifjúságra, amely elmúlt, az édes ábrándozás nem öntené el, nem emlékezne kapásokra, ollókra, rüsztökre, a kapufás-szezonra, arra az újfajta, lövésszerű passzra, amely addig hiányzott a világmindenségből, egyáltalán ez a bokából pofozgatása a labdának, gőze nem volna, mi az az „oda-vissza bőr egy Noskó nevűnek”, ennek emlékétől nem jönne úgy izgalomba, mintha egy szép elmúlt szerelemre gondolna, és fordítva, semmi ilyen szenvedés nem mérhető ahhoz a csalódáshoz ott 68 őszén, egy hódmezővásárhelyi laktanyaudvaron, a sötétben, egyedül, sírdogálva, hogy ilyen nincs, ez lehetetlen, a világ nem lehet olyan, hogy a Vargazoli csak úgy elmegy belőle, a csalódás tárgya a világ volt tehát, nem VZ, és amikor a pityergőhöz odalépett egy népi demokratikus őrnagy, hogy mit kaszinózik itt, akkor a megszólított, akár egy szánalmas civil, csöndesen elküldte a bánatba a férfit, aki amúgy veszélyes vaddisznó volt, de valamiképp megérezte, hogy a közlegény magasabb erők hatása alatt áll, és nem csinált botrányt, legyintett, aludja ki magát, katona, és otthagyta.

A marslakó nem volna tájékozott, nem ismerné a dörgést, és ez Magyarországon veszélyes státus. (A marslakó ennyiben hasonlítana VZ-hez.) Nem ismerné a Fradi-vezetőség belső erőviszonyait, a konfliktusokat a szurkolói kemény maggal, azt végképp nem értené, hogy egy mindközönséges szurkoló miként mászkálhat be csak úgy zavarólag az edzésre, és hogy a játékosok állítólag tök kussban nézték a jelenetet, ezeket az erőket látná, de nem ismerné, a pletykákat és sztorikat sem, hogy a Telek Manci kifordult volna magából, jóllehet(!) vallásos, nem beszélve a gazdasági hinterland mesevilágáról, hogy contraxra játszottak, de fenyőre kellett volna vagy mire, vagy fordítva és Nyilasi, de ez nincs bizonyítva, ő ebből semmit nem értene, hisz a Marsról jött (amely Mars közepes naptávolsága kb. 228 millió km, keringési ideje 687 nap, átlagos hőmérséklete –15 Celsius, tehát elég zimankós, egyébként marsnak hívják az ugrós, lengetős és váltó lépésekben gazdag menettáncot, a háború istenét, valamint egy francia színésznőt, valódi neve Anne Boutet, és főleg Victor Hugo-darabokban aratott nagy sikereket az 1800-as években; a tudás hatalom), a marslakó fütyülne minderre, nem érdekelné a múlt, a jelen érdekelné, a sivár semmi, a széteső szétesés, ebben és itt és most érdekelné őt a VZ nevű lény.

Arra gondolna, hogy lám, mindig van valaki. Mindig. Akad, mondaná Mándy, mert a marslakó persze Mándy-rajongó volna. Odafújja a szél, kinő a földből, ebből a jó, magyarból, futballmagyarból vagy idejön a Marsról. *Valaki, aki miatt mégis rá lehet nézni a jelenre.* A válogatott idén a 75. a sorban és a többi. És mégis. A valaki nem megváltó, és nem is az egyetlen, aki itt rendesen, vagyis nívósan és szenvedélyesen dolgozik (bár velük Dunát rekeszteni nehéz volna – hacsak a szlovákok el nem terelik Lengyelország felé), nem valami bezzeg-ürge. Nem kell irigykedni rá, nem is kell utánozni, azt a hátraoxit a pálya mellől úgyse lehet, meg nincs is jelentősége.

Csak van. VZ van. Vagyis legyen. Vagyis hagyni kell dolgozni. VZ nem legenda, persze az, nem a beteljesült álom, VZ egy komoly ember, fahmann. Akar valamit. A Fradi se legenda, persze az, hanem egy komoly csapat – lehet. Lehet, kérem, reménykedni. Kell ennél több karácsonyra? Az öcsém agyonrúgott térde is szépen javul.

Mármost ami a Marsalkó Tibit illeti, a belvárosban van neki jól menő intravénás bútorüzlete.

Egyedül, nézve*

Van nekem egy barátom, tényleg van és tényleg a barátom, aki úgy utálja a futballt, mint a kukoricagölödint. Undorodik tőle, rühelli, ki nem állja, kavarog a gyomra, majd kihányja a belét. Kezdetben azt gondoltam, ez valami gyerekkori trauma, hogy tornából föl volt mentve, meg biztos szemüveges is volt, állt az árnyékban, az iskolaudvaron, a gesztenyék alatt, míg a többiek ugráltak egy labda körül, megizzadtak, büdösek voltak, a szokásos.

Visszagondolva, az általánosban engem a futball mentett meg a természetesnek nevezhető kiközösítéstől. A foci lehetett a normalitásom maszkja, az osztálycsapat oszlopos tagját tekintették a valóságos énemnek, és azt a kellemetlen mindentudócskát afféle félreértésnek. Megbocsátották, hogy szorgalmasan tanulok, hogy osztályelső vagyok, és nem vagyok kisdobos, és még hittanra is be vagyok íratva, noha avval rontok valamiféle statisztikát. Ebből én nem érzékeltem semmit, csupán fociztam.

Én mindig túlontúl közel álltam (!) a focihoz, hogysem ráláthattam volna. Nem néztem, nem láttam: játszottam.

De facto már nem játszom – volna egy vasárnap délelőtti társaság, ahol kéne: de már sehogyan sem találok olyan embert a pályán, pedig állok, nézek, kutatok, kövéret, soványat, bajuszost, aggastyánt, senkit, nem találok senkit, akit le tudnék futni, el, mellette, pedig még a saját csapatombélieket is hozzáveszem; ami azt jelenti, hogy ha odaérek valakihez, akkor ijedten, totyogva befékezek, és valahogy oldalvást bocsánatkérően megszabadulok a labdától (múljék el tőlem e keserű kehely): ez visszafogottan szólva elbonyolítja a játékot, ténylegesen megcsúfolása, amihez nem szabad már segédkezet, segédlábat nyújtani.

Mégis én sosem nézem, mindig játszom ezt a játékot. Soha nem pillantok kívülről rá. Nem is voltam szurkoló sosem. Néhány éve, amikor kezdtem kikopni a pályáról, akkor – helytelenül, félreértésből – megpróbáltam azzá lenni. És akkor láttam azt, amit a barátom – kicsit kevesebbet –, ezt a megvetésre méltó bunkóságot, linkséget, hazugságot, sunyizást, mindazt, mi körülveszi a futballt, vagy, szigorítana a falábú barátom, hozzá tartozik, belőle nő ki, a tahó erőszakot, mely olyannyira

otthonos a lelátókon, ezt a folyamatos frusztrációt, mely a szurkolótáborok sine qua nonja.

Most, hogy egy hónapig a világbajnokság idejére oda vagyok láncolva a tévé elé, és terveim szerint minden meccset megnézek, letagadtatom magam, és ha nehéz sorsom úgy hozza, családomat is irtani fogom, most gondolok arra, hogy én mindig kizárólag a játék felől néztem a meccseket. Ez nem tisztán esztétikai szempont (még kevésbé egy széplélekké), mert volt csapatom – hol saját jogon, pontosabban örökölve édesapámtól, a Fradit, hol a (futballozó) öcsém jogán –, és annak a csapatnak – mindenekelőtt – nyernie kellett, ebből a szempontból szurkoló voltam, vagyok, korlátolt barom, ahogy kell.

Ám mégsem igazi, mert – vagy ha igen, azt tekintsük véletlennek – nem voltam tömegbarom. Én sosem ültem a lelátón („lelátón") – egyetlenegyszer: apaként, amikor megmutattam a fiamnak a brazilokat, muszáj volt, nehogy azt higgye, a világ egy siralomvölgy, mert lényegében ezt akarom a fiamnak elmondani, és hazugság nélkül ez nehéz, és úgy akarom, hazugság nélkül, hogy a világ nem a siralom völgye.

Mert lehetséges, hogy amit a lelátóról látni, az csupán a pénz vonaglása – puff neki, tényleg a tőke az úr – meg valami kulturális üresség, félelmes kultikus cicoma, de belülről ez a játék számomra mégiscsak A játék, és látom akkor is ezt az ideát, a játék szépséges és drámai ideáját, ha nem hunyom be a szemem, hanem nézem, nézem a tévét, vakulásig.

Oliguria és olívaolaj*

közt helyezkedik el az „olimpiai játékok” abban a kommunista lexikonban, amely épp kéznél volt. Szavakból szeretek, tudok elindulni. Az olívaolaj az olívaolaj, az oliguria pedig, mint jól tudjuk, a kiürített napi vizeletmennyiség csökkenése. Egészséges egyén (magyar ember – de erre még visszatérek) átlagos napi vizeletürítése 1–1,5 liter; oliguria esetén ez 1–2 dl-re is lecsökkenhet.

Sokra így nem jutottunk, bár ez a véletlen adta *ellenfennkölt* mondjuk jelezhetné, hogy ma már nincs olimpiai szellem, csupán olimpiai láng, nem igaz az, hogy csak a részvétel fontos, nem igaz, hogy csak amatőrök vesznek részt, és a háborúk sem szünetelnek, „Isten békéje” nem tilt már semmit, miként hajdan az ókori görögöknél.

Az olimpia mára egy normális világbajnokság lett, kicsit fölspécizve (hagyomány, rizsa ala Coubertin, olimpiai falu, láng); nem az, aminek gondolni szeretnénk, nincsen mögötte több ethosz, mint bármely nagy sportesemény mögött.

Az szép gondolat – idegen toll, ékeskedés –, hogy itt nem a hatalom, hanem a dicsőség felosztása a tét vagy hogy. Na jó, legyen így.

Olimpia idején a nemzet a világ legtermészetesebb képződményének tetszik. Pedig hát a nemzet képzelet dolga (Krasztev Péter cikkében olvasom Benedict Anderson meghatározását: a nemzetek *elképzelt közösségek),* és ki ezt képzel, ki amazt, ki így, ki úgy.

A minap egy fiatal emberrel néztem együtt a magyar–olaszt, már rég drukkoltam ennyire elszántan, elkapott a gépszíj, kiabáltam, acsarogtam, ujjongtam, rendben, ahogy kell. Drága magyar fiaim.

És akkor egyszer csak észrevettem, lassan észre kellett vennem, hogy az ifjú ember, Észak-fok, titok, idegenség… hogy ő… a másik oldalon áll. Nem hittem a szememnek.

– Hát te… te az olaszok… az olaszoknaknek… – Ki se bírtam mondani.

– Ühüm – hangzott az analitikus válasz.

– De hát ez hogyan lehetséges? – meredtem rémülten az idegenszívű gyerekre. Az erre értelemszerűen nem válaszolt. – Hát magyar vagy te? – nyögtem ki a csurkai (stb.) kérdést.

– Ez most hogy jön ide? Egyébiránt persze.

De akkor hogyan képes a magyarok ellen drukkolni? Úgy, hogy az olaszok jobbak, szebb focit játszanak, az nem is foci, amit a magyarok csinálnak, ő nem is érti, mit beszélek, és éppen én, akinek állítólag olyan fontos a foci, a játék. Egyszerűen igazságtalan volna, a játék méltóságának a megcsúfo…

– Fütyülök az igazságra és a méltóságra! Nem a jobbiknak kell győzni, hanem nekünk!

– Vajon? – Szokásommal ellentétben most nem lágyultam el finom nyelvi megoldásaitól. – És ki az a nekünk, akinek nyernie kell?

– Nekünk magyaroknak!

– És miért?

Erre hirtelen nem tudtam mit válaszolni. – És ha megtámadják az országot?! – kiáltottam.

– Ez most hogy jön ide?

– Hát neked semmit nem jelent a haza?

– De, hogyne… Csak közbe nézzük a meccset is… De az már nincs, mint ’48-ban, hogy élni, halni. Élni, halni, az már nincs. Meg amúgy is NATO-tagok vagyunk, megtámadás sincs.

– Rút, sybarita váz! – üvöltöttem. Azt hitte, némiképp tréfálok. Édesen rám vigyorgott.

– Ték it ízi, fadör. Nédd csak, milyen zseni a Totti!

De látta, hogy nem nyugodtam meg. Valahogy megcserélődtek a szerepek, úgy szólt hozzám, mint egy apa, egy nyugodt apa.

– Nyugi, öreg, nincsen semmi baj, csak másképp gondolkodunk. – És megint vigyorogni kezdett, mint aki boldog.

Az olívaolaj az olajfa (Olea europaea) csonthéjas terméséből előállított, többé-kevésbé halványsárga, jellemző szagú, kellemes, édes ízű folyadék.

Puskás, Gödel, passz[*]

Vegyük komolyan a komolytalanságot. Ami nem ugyanaz, mint nem komolyan venni a komolyságot. Nem is az ellenkezője: lám, a világ gazdag. De a nyelv bizonyosan.

A mostanra rendelt házi föladat az volna, hogy „szórakoztatóan és szellemesen” ünnepeljük és jellemezzük az épp véget érő századot, írván egy olyan személyiségről, aki fontos szerepet játszott benne, kinek életében, életművében visszacsillámlanak századunk jellegzetességei, mint cseppben a tenger.

Pars pro toto. Innen, a totóról jutott eszembe (de ha nekem nem is, a mondatnak bizonyosan) a futball. Onnan meg tényleg egyenes út, mit út!, allé!, évszázados, elegáns hársfákkal szegélyezett *magyar* allé vezet: Puskás Ferencig, az ötvenes évek úgynevezett aranycsapatának első emberéig.

Újonnan szerzett, friss sütetű komolyságunkban mindazonáltal tegyük föl a kérdést: szerepelhet-e egy közönséges futballista, még ha oly kiváló is, egy névsorban Prousttal, Primo Levivel, Miłosz-sal vagy – jelzendő, hogy a komolyság nem szakállas fontoskodás – Walt Disneyvel? Vajon nem az *anything goes* posztmodern, vidám sollenjéről van itt szó? Hogy nincs nem, nincs merszünk nemet mondani? Ám korunk gyermekeként tehetünk-e másképp?

Mindenesetre kezdjünk el beszélni, hátha mondunk is valamit.

Én amúgy – eltekintve a következő négy szótól – *közismerten szerény ember vagyok,* most mégis hadd hetvenkedjem, kijelentvén, hogy választott témámhoz mint futballista fogok közelíteni. Igaz, hogy ötödosztályú, igaz, hogy kiöregedett, mindazonáltal valóságos. Én egy valóságos, nem létező futballista vagyok.

Puskás többszörösen is csepp. Már maga a labdarúgás is csepp a sport tengerében, amely csepp a játékéban, amely, nemde, maga is csepp: azután az a tíz év is az a százban, amely tíz év, mondjuk így, Puskás évtizede volt.

Pályán eltöltött éveim viszont azonnal föltetetik a kérdést, lehet-e egyáltalán csapatsportban személyről beszélni. Lehet-e és szabad-e? A pályán ugyanis egyén és közösség igen erős szimbiózisban él. Személyek és egyéniségek (vagy később azután egyre inkább: szerepek) adják a csapatot, de ezek csakis a csapat „szűrőjén” át képesek létezni.

Jól egyedül nem lehet futballozni. (Legföljebb kevélyen azt lehet jelezni, hogy a többiek milyen rosszak. Azt, hogy ha én jól játszanék, akkor jól játszanék. Vagy még ennyit se.) Még tizenegy magabiztosság sem segít, ha nincs a „mi”-nek öntudata, ha ez a mi nem bízik magában. Vagyis ha nincs csapat, az nem tud jó se lenni! Az egyéni képességek is csak a csapat fényében, terében érvényesek. Rossz játékosokból nem építhető jó csapat, de, ahogy a közhely mondja, 11 jó játékos még nem jó csapat.

Tézisem – Istenem, milyen régóta várok erre, hogy tézisem legyen: egy fél évszázada élek e „reményét és emlékezetét vesztett bolygón”, s eddig még a közelében sem voltam, hogy tézisem legyen! – a következő: Puskás a futball utolsó személyisége, személyes személyisége, a modernitás utolsó villanása és összefoglalása, az út az egyetlen metafora felé. Őt követően már (csak) sztárok vannak, a léthelyzetnek nem megoldása van, hanem válaszverziók vannak, magas szintű, perfekt *változatok.* Illetve, hogy gyorsan korrigáljak: Beckenbauer, Cruyff: az átmenet: valami már nincs és még nincs, és ebben az ürességben világol a bajor és németalföldi csillag.

Másképp fogalmazva: Puskással szűnik meg a játék, s kezdődik a szórakoztatás korszaka.

Mintegy zárójelben: hiba volna Puskásban vagy a futballban túl széles metaforát látni. Aki focizott vagy aki valódi drukker, az tudja, a futball a győzteseké. Idegen a játék szellemétől például azt mondani, hogy inkább játsszunk jól, szépen, és veszítsünk, mint rossz játékkal nyerjünk. Nem. Nyerni kell. És ha nyerünk, azt úgyse lehet mindig rossz játékkal. Van a futballban valami szép, hideg gyakorlatiasság. A művészetben ritka a Goethe, az inkább a veszteseké, inkább a hiányé, mint a vané, inkább a vágyé, mint a beteljesülésé. És szerintem az ún. életben sem kell állandóan

nyerni. De a futballpályán igen. Aki ott nem akar nyerni, az nem tiszteli a játékot. Az élet pedig megnyerhetetlen.

Puskás tehát az, akivel eltűnik valami a világból, más lesz, megváltozik, már nem olyan, mint előtte volt, és soha nem is lesz olyan. És ez a század vajon nem az ártatlanság elvesztésének százada? Minden korlát elvetésének és a korlátok szükségszerű létének a belátásának a százada? Egyszerre beszélek (tudom, tudom: csupán „beszélek") a természetet legyőzni akaró, de legalábbis mindenestül megismerni szándékozó természettudományokról, a matematika elvi korlátaira rámutató Gödelről, a totális háborúról és Heisenberg bizonytalansági relációjáról, Auschwitzról, a lyukról a történelemben, mely a történelem szükségképpeni része, és a fénysebességről, melyről kiderült, kiderítettük, nem érhetjük el soha.

Szegény Puskás.

Puskás nem osztotta Heisenberg nézetét, ő mindig egyszerre tudván tudta a labda helyét is, sebességét is (igaz, a futball Eukleidész világa, ahol a kapufák szögeinek összege mindig 180 fok).

Én nem láthattam őt játszani, csupán egyszer, 1981-ben, hogy úgy mondjam, post festa, amikor 56 után először visszajött Magyarországra, és rendeztek neki egy díszmérkőzést a Népstadionban. A rendszer mintegy megbocsátotta, hogy nagy fia elhagyta 56-ban, örült, hogy Puskás legitimálja őt, emlékszem az ez ügyben mondott sok megrohadt kádárista mondatra, amely, a rendszer alkatának megfelelően, mondott is valamit, meg nem is.

Puskás akkor már ötvennégy éves volt, világnagy pocakkal, tulajdonképpen önmaga paródiája, mondhatni, ezen a túlsúlyos módon korszerű, amit, a parodisztikusságot, nem is fedett el a 100 000 ember nosztalgiája, mert ez már a nyolcvanas évek józan vagy ironikus nosztalgiája volt, a csodálat és a csúfondárosság keveréke.

Ám amikor Puskás egyszer avval a bizonyos legendás bal lábával úgy indította a szélsőt, hogy a labda negyvenméteres röppálya után, a hátvéd frizuráját borzolva esett a hátvéd mögé, úgy, hogy a szélső éppen akkor ért, lépett oda, s evvel a lépéssel azonnal behozhatatlan előnyre tett szert, akkor a 100 000 fáradt embernek elakadt a lélegzete: színről színre megjelent előttük, akár egy angyal, az emberi zsenialitás. (Ezeket a hosszú átadásokat eredményesen lehet gyakorolni, minél többet, annál jobban tudja az ember.

Én ott fölmértem, tehetséges, ötödosztályú futballista, hogy nekem körülbelül 357 év gyakorlás kéne ahhoz, hogy ezt tudjam.)

A zsenialitás nem a képességek kiválóságával azonos. Czibor kiismerhetetlenebbül cselezett, Kocsis fejelt a világon a legjobban, a szintén zseniális Bozsik megbízhatóbb volt, Budai gyorsabb, Lóránt értelemszerűen keményebb, egyáltalán, Puskás jobb lába kizárólag emberi szempontból volt értékelhető, szakmailag nem.

Az ő géniusza abban állt, hogy azonosulni tudott a játékkal, egy volt vele, vagyis ő határozta meg a világot (a pálya négyszögéről beszélek), a modern álom maga, nem?, s nem a világ adta, meghatározta lehetőségek közt választott, választotta ki a legjobbat. Ez az időtlen benne.

Itt nem tudom nem elmesélni, pedig már nem először teszem, életem egyik nagy teljesítményét: megadta az Ég, hogy egy alkalommal együtt focizhattam a nagy Hidegkutival, Puskás és Bozsik mellett az aranycsapat harmadik zsenijével. Itt lakik a szomszédunkban, és ő mint nagyapa, én mint apa voltunk ugyanannak a focicsapatnak a tagjai egy év végi szülők és tanárok kontra diákok meccsen. Ő akkor már túl volt a hatvanon, de még így is tátott szájjal lehetett figyelni, amit csinál. Egyébként semmi különöset nem csinált, hanem *mást.* Amikor én a magam, a már említett nívójú, de valóságos futballista rutinjával láttam, hogy erre meg erre lehet mozogni, akkor ő mondjuk lépett egyet hátra, épeszű ember, aki ért a futballhoz, egy unsereiner ilyet nem csinált volna, csak egy Hidegkuti, és teremtett ezáltal rögtön egy másik, új teret, amelynek új esélyeit azután már én is fölismertem. Igen tanulságos volt egy íróember számára. A szünetben egyébként nem állhattam meg, és kérdeztem az 1954-es berni döntőről.

– Elmúlt – mondta semlegesen, és az arcáról nem lehetett semmit leolvasni.

Puskás megteremtette egyén és közösség egységét, amely nélkül az egyén, ő, nem létezhetett. Nem mintha kellemes egyéniség lett volna, folyton veszekedett, vitatkozott, dirigált. Nagyszájú, nem a békesség embere. Szélvihar, mondták róla kortársai. De: őt nem kellett kiszolgálni, ő egyszerre szolgált és irányított. Alávetette magát annak, amit ő teremtett.

Egy volt a labdával. Erről számos anekdota szól. Amikor egy edzésen a pályáról kigurult labdát egy gyerek *kézzel* dobta vissza, akkor állítólag elsírta magát.

– Kézzel! Láttátok, kézzel ért a labdához! – zokogott.

Puskás a Nagy Elbeszélés, a teljes személyiség és az élhető sors utolsó villanása, aki még úgy tudta mondani (a játékával), én, mint Fontane.

Káprázatos, gyors karrier, szegénység, világválság, proli környezet, a kis Ferenc, akit mindenki, azután az egész világ Öcsinek szólított, mintha mindenkinek a kistestvére volna, már az apatejjel együtt szívta magába a focit, Bozsikkal, a későbbi nagy csapat másik nagy emberével játszott együtt a kispesti grundokon, reggeltől estig, mindig, 16 évesen már a Kispest (a későbbi Honvéd) első csapatában a felnőttek között, 18 évesen pedig a nagyválogatottban, sic itur ad astra, és ott, a csillagok közt következik a dráma – Puskás tehát az a valaki, akivel még történhet dráma –, 1954, Bern, a világbajnoki döntő (amelyről e helyt és más helyt se kívánok bővebben beszélni, csupán tartom magamat a régi szokásomhoz, kijelentvén, a magyarok győztek, győztünk, legendásan 3:2-re; annak idején nálunk az a pletyka terjedt el, hogy a németek borsókombájnokat adtak nekünk ingyen, hogy ne nyerjünk, Puskás pedig még évekig állította, hogy a németek doppingoltak volt; az ember próbálkozik), következett 56, szétesett a világ, szétesett a csapat, Puskás a 31 évével már öregnek számít, öreg és el van hízva, de szinte csodaszerűen összeszedi magát (a szorgalom része a zsenialitásnak), és a világ akkori legjobb csapatának, a Real Madridnak lesz éveken át alapembere.

De kell-e egyáltalán az életrajz? És lehet-e kizárólag a pályán lévőt figyelembe venni? Vagyis hogyan olvassuk Puskást? Hisz például a játék–szórakoztatás váltás alig irható le a pályán belülről. Vagy amikor Herbert Zimmerman (dicsérjünk meg engem az objektivitásomért, ahogy itten vájkálok a nyitott sebben!), a berni döntő riportere fölkiáltott: *Rahn schiesst! Tor! Tor! Tor! Tor für Deutschland!,* akkor ez az esemény nagyon is túlmutatott a futballpályán, és szinte a Bundesrepublik újraalapításával lett egyenlő. S van olyan vélekedés is, hogy az aranycsapat 56-os szétszóratása is jelképes, azóta nincs csapat, azóta nincs ország, a magyar nemzet gerince törött volna el 56-ban, azóta sem találja magamagát, illetve elbújt az ország, egy-egy személybe bújt bele, ahol Thomas Mann, ott Németország, ahol Puskás, ott Magyarország.

Igen, hát ez marhaság.

De azért legyen ez alkalom föltenni a kérdést, egyáltalán mennyiben magyar Puskás. Azt hiszem, a géniusz mindig nemzetek fölötti. A hagyomány, a gyökerek több mint fontosak, de megkockáztatom, csak a közepes futballista lehet német vagy magyar, ám, mondjuk, Beckenbauer csak most bajor, régebben, a pályán, Beckenbauer volt.

Ha *szorosan* olvassuk (close reading) Puskást, akkor a társadalmi összefüggések még kérdésesebbek. Hisz milyen következtetést kéne levonnunk Puskás bal lábáról a sztálinista párttitkár, Rákosi Mátyás tar fejére vonatkozóan és fordítva? Mit jelent az, hogy a történelem egyik legundorítóbb rendszerében virágzott a történelem legszebb futballcsapata?

Persze tudom: a diktatúrában a politika használja a sportot mint legitimációs lehetőséget. Ó, azok a zseniális szovjet hokisok! Könnyedek, játékosak, megannyi Mozart! Milyen nehéz szívvel utáltuk őket, milyen nehezünkre esett átállni az esztétikai megítélésről a rosszkedvű morálisra!

A futball a tömegtársadalom terméke. Az arisztokrácia az individuális sportokat preferálta. (A mamánk például állandóan ostorozott minket, hogy teniszezzünk, a fehérben olyan elegánsak volnánk…) Mégis Puskás (mint a század paradigmája): az utolsó teljes személyiség, az egyén mint személy, az utolsó, aki a szívet, a szellemet és az észt harmóniában birtokolta. Mára a szív vagy szégyellendő, vagy nyálas giccs.

Ha már lúd, legyen kövér, és akkor legyen már *antitézisem* is: Puskás az első posztmodern, Puskás, aki nincs is, csak a róla szóló elképzelések vannak, a tiszta lap, amelyre bárki bármit írhat, a népmesei hős, aki helyettünk győz, a ravasz sváb, aki túljár a kommunista diktátorok eszén, Puskás, az áruló, a vesztes, az önző. Ha egy Puskás van, ezer Puskás van, Puskás az, amit képzelünk róla (eltekintve a konkrét bal lábától), Puskás a megelőlegezett ezredvég, Puskás az örök lehet, a személyességtől megfosztott én, ő az én mint akárki.

Azt mondja Nabokov, mondja Nooteboom, hogy az elbeszélő-Proust nem az ember-Proust, és regényalakjai az ő képzeletén kívül nem éltek soha, sehol. Hát ez igaz Puskásra is. Sapienti sat. Mindezek Puskást a

legnagyobb futballistává teszik – ennek a túlontúl hosszú évszázadnak a legnagyobbjává.

Maradt itt még egy kis probléma, az, hogy Puskás él. Ezt én valakiről írván nem szoktam figyelembe venni, de hát azt sem, hogy én élek.

Álszerényen meg kell mondanom, hogy az öcsém révén, aki hivatásos futballista volt, személyesen ismerem Puskás Ferencet, sőt kezet is fogtam vele, amely kezemet azóta szent ereklyeként hordozom magammal. Tudom jól, mi történne, ha ez a pár sor a szeme elé kerülne. Egyszerűen fenékbe billentene. S a személyes horizonton ez volna a *szintézis*.

Én pedig ereklyeként hordoznám magam, de legalábbis pars pro totomat.

De mit is akartam mondani?, miről?, mit? Passz.

Lehet-e[*]

Lehet-e Svájcról úgy írni, olyan szöveget szerkeszteni, melyben ne szerepelne mondjuk a bank szó? Úgy értem, elképzelhető-e egyáltalán, elvileg, van-e olyan vad és szabad és szomorú fantázia, amely ilyen szöveg létezését megálmodni képes volna? Nem úgy van-e, hogy a számítógép banktalan svájcszöveget egyszerűen nem hajlandó kinyomtatni?

Írni persze mindent lehet, csak élni nem lehet akárhogy. Élni nem lehet úgy Svájcban vagy Svájc környékén, sőt Svájccal kapcsolatosan sem, hogy – nem fejezem be a mondatot.

Húsz-egynéhány évvel ezelőtt jártam Svájcban először, átutazóban(!), Franciaországba igyekeztem, egy távoli nagynéném kért meg, hogy vigyem el neki a Budapesten hagyott, Zsiguli típusú, szovjet gyártmányú autóját a festői Vence-ba. Azért említem a részleteket, hogy világosan kitessék, semmit nem terveztem Svájccal. Viszont megéheztem, ami végül is legitim, lekanyarodtam hát egy kis faluba(?) valahol Neuchâtel környékén, és betértem egy semmi-különös, de rokonszenves fogadóba. Itt elkövettem azt a hibát, hogy az árlap ellenőrzése nélkül rendeltem, nem voltam tisztában az árakkal, de gondoltam, úgy tízszerese lehet az otthoninak, Budapest mégiscsak egy világváros, ez meg egy ismeretlen porfészek, nemdebár.

A százszorosa volt. Következésképp nem tudtam kifizetni. Volt nálam ugyan még német márka, de eszembe se jutott, hogy azt csak úgy elfogadnák, gondoltam, valahol beváltom, és visszajövök. Bonyolultan hazudozni kezdtem, viszolyogva hallgatták, otthagytam biztosítékul a feleségem és a slusszkulcsot, s fölkerestem a helyi bankot. Egy megtört, megalázott, önbizalma vesztett kelet-európai (fiatal!) férfi lépett be a helyiségbe (akkor ugyanis még nem volt Közép-, csupán Kelet-Európa), nem részletezem, beváltottam a 37 DM-t, és új emberként léptem ki a vélhetőleg klimatizált épületből, méltóság, önbizalom és általános konstruktív beállítottság voltak főbb jellemzőim.

A svájci bankok szeretetreméltók, vontam le a következtetést.

A banknak persze csak akkor van értelme, ha van pénz is. Ha nincs pénzünk, a bank értelmezhetetlen képződmény. Minden svájci gazdag, vontam le további következtetéseket. A szegény svájci sérti a teremtést. Ha az ember szegény akar lenni, legyen albán vagy magyar. Svájciként ez luciferi lázadás, pökhendiség, az alázat hiánya. A szegény svájci: contradictio in adiecto.

Na jó, rendben: ez marhaság. De a banktitok az már tényleg szeretetreméltó. Az európai kultúra nagy teljesítménye. Konkrétan a felvilágosodásé. Kétségkívül van árnyoldala is, hol fény van, van árnyék is, de onnét a messzi szocializmusból egy szép, tiszta citoyen vívmánynak látszott, bizonyítéknak, hogy van magánszféra, és ez egy olyan országból valónak, ahol az állam korlátlan hatalommal bírt, és a költőibb alkatúak úgy érezhették, üvegből van az életük, mert mindenki át- és benézhet rajta, nagyon is jelentősnek tetszett.

Das ewig schweizerische Bankgeheimnis zieht uns hinan.

A svájciaknak köszönheti a világ a „guthaben” szót, szépség és igazság és jóság ötvözetét.

Az öcsém négy évet futballozott Svájcban. Kérem, meséljen valamit. Közhelyeket várok tőle, csikós, gulyás, puszta, Puskás, Piroschka. Fondue, raclette, rösti, lósteak, Schaffhausen, mondja jólnevelten. Futballpályán egyformák az emberek, von vállat végül, csak azt a hop-hop-hop-ot meg a kolompot nem lehet megszokni.

Azután összeszedte magát és elmesélte, hogy amikor a szomszédja átjött vendégségbe, és azt hitte, ő nem látja, gyors mozdulattal végigsimított a szekrény tetején, hogy poros-e. És mindezt a férfi, nem a nő. És ami a legszebb, akkor is meg volt elégedve, ha porosnak találta, és akkor is, ha nem, mert mindkét esetben magával volt megelégedve.

Egy szavát sem hittem az öcsémnek. (És mennyire igazam volt! A történetet ugyanis Nádas Péter mesélte egy közös magyar barátunkról, akinek svájci az édesanyja. Dichtung und Dichtung, ahogy a költő mondja.) Van még valami vicc is, mondta búcsúzóul a rokonom, hogy három igazán kemény dolog van ebben az évszázadban: a gulág, a holokauszt és a baseli rendőrség.

Lóarcú, csúf Habsburg-ivadékokat képzelek magam elé világtól elzárt, gyönyörű völgyekben, kik egymás közt házasodnak. Azután az ifjúsági tévésorozatból Tell Vilmost, amint épp Schiller fejére teszi a rothadt almát, miközben a gonosz Gessler kormányzót maga Goethe játssza, Suchard mogyorós csokit majszolva.

Teli a csónak. Arannyal. (Ulk, élc.)

Svájc a reménytelenség maga: javíthatatlanul jó.

Rosszul jár egy ország, ha beszélni kezdünk róla, ha kizárólag csak róla beszélünk. (Ez már önmagában elegendő kéne legyen a nacionalizmus ellen, de nem elegendő.) Ha valaki csak svájci, csak magyar, csak zsidó, csak férfi – az szánalmas paródia csupán. Egy (1) valaminek lenni veszélyes. – Legalább annyira vagyok kínai, mint francia, mondotta Flaubert, és a legkevésbé sem arra gondolt, hogy inkább volna kínai, mint francia. Nincsen egyetlen svájci ismerősöm, akire mint svájcira gondolnék. Mindig „csak”: Christoph, Gunhild, Andreas, Urs, Reto, Beat. Erről jut eszembe: az olvasói gyalázkodó levelek mindenütt egyformák. Sind sie denn überhaupt ein Schweizer?, svájci ön egyáltalán?, idézi Max Frisch a naplójában.

A külföldi értékeli Svájcot: szép, tiszta, stabil. Megint Frisch szavával: was sie geniessen: Geschichtslosigkeit als Komfort, hogy amit élvezünk, az a történelem-nélküliség mint komfort. Ebből a szempontból Magyarország az ellenpólus: itt minden tele van, minden fulladozik a történelemtől. Igaz, ez összekapcsolódik az amnéziával, amit akár már Geschichtslosigkeitnek is nevezhetnénk. És komfortnélküliségnek.

Édesanyám nagyon szerette a hegyeket. Ebből a szempontból legszívesebben Svájcban élt volna. Ha kirándultunk, anyám nem tudott betelni ezekkel a magyar ormokkal, folyamatosan lelkesedett, és boldog volt az 500 méteres magyar Zugspitzékkel. Neked érdemes hegyeket teremteni, mondta apám elégedetten.

Berlin, mon amour*

Egyszer azt írtam (vagy valahonnét másoltam?): minden városnak van titka. Budapest titka a csalárdsága.

Már nem emlékszem, miért írtam ezeket a mondatokat. Nem szeretem őket, a fajtájukat. Berlin titka a csalárdsága. Ez is jól veszi ki magát. Hűtlen lett önmagához, teszem azt. Most pedig épp visszatalál magához? Kihez.

Jelöljük Budapestet B-vel, és feledkezzünk meg a dologról. Azután vegyük újra elő jegyzeteinket, és máris B-ről, Berlinről találunk *okos megfigyeléseket.*

Berlin nincs, elmenekült. Vagy: Volt egy nap Berlin történetében, amikor mindenkinek minden sikerült. Álmomban ne jöjjön elő! Annyi szenvedést még város nem látott. Vagy: Van egy gonosz Berlin, van egy élvezkedő Berlin, egy hatalomvágyó, egy könnyed, egy búskomor, egy mély, egy szellemes, van egy ganéj Berlin, egy hazug, egy lator, egy úriember, van egy formátlan Berlin (műanyag), egy rímfaragó, egy közgazda, a túlzott fölény és a túlzott alázat városa. Vagy: Berlin nincs, ellopták, eltűnt, nyoma veszett, elkoncsorgott, fölszívódott, mint egy vakbélműtét, elkujtorgott, akár egy hűtlen eb. (A megbízást a sintérek felé kieszközöltük.)

És végül: Volt egy nap, amikor minden berlini férfinak fölállt a farka. Alig fértek el egymás mellett a szűk sikátorokban (középkori városmag). Emiatt a várost *finoman* átépítették. Ha ezt nem látod, idegen, semmit sem látsz a városból.

Szóval ezért volna az a nagy tülekedés ott a Potsdamer Platzon (mely tülekedés maga a Potsdamer Platz)?

Nem. Ez a nem létező, újra keletkező Platz (német az eredetiben) azért van, mert egyrészt volt, másrészt pedig mert volt egy világháború és volt egy fal (röviden: voltak a század botrányai). Gazdag terület tehát ez, sűrű, bonyolult vidék, teli idővel és daruval. Gyorsan nőnek az épületek, de az épületek gyorsabbak, mint az emberek.

Én úgy vagyok Berlinnel, mint a katolikus egyházzal: nem félek tőle. Pedig ez, a hasonlat mindkét fele, hozzátartozni látszik az európai jómodorhoz. Hogy Rómától miért nem, azt majd máshol kifejtem (egyébként a fogorvos nagybátyámmal van kapcsolatban), Berlinnel meg az a helyzet, hogy szeretem.

Lehetne kérdezni, miért. Lehetne, de fölösleges. Hisz valakit nem a jó tulajdonságaiért szeretünk, nem okvetlenül azért, mert szép, vagy izgalmas, vagy reményteli a jövője – hanem: csak. Többnyire nem is tudjuk, kit szeretünk. Őt. És ő az ő.

De az inkompetenciám még súlyosabb. Én Berlinnel először 18 éve találkoztam, s akkor még West Berlinnek vagy Berlin (West)-nek hívták, mert én azt és csak azt érzékeltem Berlinnek. A Hauptstadtot nemlétezőnek tekintettem. Az a Berlin, amelyet én láttam, az például alig látszott németnek; nem tudtam hasonlítani semmihez. Ő ő.

A város mindkét fele hazudott, a keleti fele „von Haus aus”, s a nyugati fele sem tudta a valóságost megkülönböztetni a pótléktól. Nyugat-Berlin kiesett az időből, a Hauptstadtban meg nem létezett az idő, meg volt fagyva (Budapesten is, olykor érzem is a kezemen a fagy nyomait: ilyen szép költői ez).

Aki Berlinről beszél, az Európáról beszél. Berlin eddig is embléma volt, eddig a botrány emblémája, a fal városa, a kettéosztott Európa kínos cégére, most meg az újé, amelyről nem tudjuk, micsoda.

Ennek a nem-tudásnak a városa az új Berlin. Az a kérdés (és mintha ez mindannyiunk kérdése volna), mit kezd Berlin a múltjával (mondjuk így: Schinkeltől Speerig, Teutóniától Germániáig), és mit kezd önmagával, a kettéesettségével. Nem csak a város esett volt ketté: a történelem is, a múlt, a jelen, az élet, a nyelv, az ingek, a nadrághajtókák, a desodorok, az autók, az arc fintorai, a szempillák. (A járásáról látszik, hogy karl-marx-stadt-i – így nagyképűsködtünk annak idején a Balaton partján.)

Mintha megint Berlin, Németország volna az, ahol látható volna, hol tart Európa. Mit kezd magával, mit tud magáról. Mit akar tudni. Mit tud tudni (a Bismarck–Hitler–Alexanderplatz–Ku damm négyszögben).

Az emblémanélküliség emblémája? Identitás helyett identitások? Egy centrum nélküli tér centruma?

Szerintem ma Berlin percenként mást gondol magáról, szellemisége, szellemi klímája óráról órára változik. Vagy centiről centire. Egy város az, amit hazudik magáról, idézhetünk a már említett jegyzetekből.

Berlin azonos a közhelyeivel. Egy testben két lélek. A fal a fejünkben. Berlin fölött mindig kék az ég. Bája a csúnyasága. Fontane városa. (Oskar Pastior városa.) Nem is város, falvak füzére. Günther Grassé. Christa Wolffé. Az öreg Fritzé. A Gonoszé. A kellemetlen iróniáé. Okos város. Irracionális. Denkmalstadt. A-zsidók-szisztematikus-kiirtására-vonatkozó-tervek-városa. A végrehajtás városa. A szó városa, nagyképű, a Schnauze városa. Szenvedésváros. Vákuumváros. Élvezetváros. Az erős nők és a gyönge férfiak városa. Fordítva. A nagyvonalúság városa. A monumentális kisszerűség városa. Hol provinciális kisváros, hol az egyetlen német metropolisz. Egy város, melyet folytonosan újra kell építeni. A kell városa. A tervek városa, egy város, amely mindig *lesz*.

Egy (magyar) festő ismerősöm azt mondja, Berlinbe kell jönni, itt történnek a dolgok, fiatalok, galériások, új éttermek, Berlin az, ami régen Párizs volt, ez a jövő. Egy (berlini) ismerősöm mondja: el kell innét költözni, agresszív porosz város, egyre inkább elviselhetetlen. Egyik fiam mondja: most kéne menni Berlinbe, most még jó.

Tavalyelőtt hosszabb ideig voltam a városban, sőt ott éltem, Grunewaldban, tehát Nyugat-Berlinben. Ott még…, nemde. Most sokkal inkább éreztem szigeten magam, mint 1980-ban. Akkor csak a Tagesschau elején kellett erre gondolnom, mert ott volt egy rajz, a város, s körben a gonosz NDK-tenger, de amúgy nem, mert úgy éreztem, teljes világban élek, univerzumban. Nekem az a rész az egész volt.

Most érzékeltem a szigetet, azt, hogy valami eltűnőben van, hogy valami éppen hogy létezik még. Vagyis nyugat-berliniként viselkedtem, ostoba Wessiként. Tehát gyáván, nosztalgikusan, nagyképűen, kicsit sértetten, mint a gyerek, akitől elvették a játékát (Handke-effektus).

Berlinben ma csak a kelet-berlini meg a nyugat-berlini érzi rosszul, vagyis inkább idegenül magát. Először ezt így akartam folytatni, lezárni: és az ember Berlinben vagy keleti, vagy nyugati. De hát ez, talán, mégsem bizonyos. Ott vagyunk a régi kérdésnél: mi a berlini? Mi a német? (Ősi

magyar kérdések.) Mindenesetre úgy látszik, én leszek az utolsó nyugat-berlini, nevetséges, tehetetlen, hűséges és derűs alak.

Nem tudni, hol laknak e város istenei. – A Reichstag új kupolát kap, de már örökre be van csomagolva: ez jó.

Patriótagyakorlatok[*]

Das Leben ist Schwerpunkt.
(Goethe?)

Hol van már a tavalyi Svájc

Tavaly könnyebb helyzetben voltam, Svájcról kellett és lehetett e hasábokon írnom. (Az e hasábok nem e hasábok, hanem a *Neue Zürcher Zeitung* hasábjai, az ő fölkérésükre íródott ez a kis patrióta színes.) Svájc innét, ahol ülök, Budapest egy külső kerületében, ahol már a régi rómaiak is megfordultak, és itthagytak egy víziorgonát, amelyet minden évben meg kellett az iskolával *tekintenünk,* és ha elblicceltük, súlyos retorziók jártak érte, valamiért a kommunistáknak fontosak voltak a régi rómaiak vagy legalábbis a víziorgonák, szóval innét Svájc messzi van, szépen, nyugodtan reá lehet vetni a tekintetünket, és én ezt szívesen is tettem – bár még így is sikerült megsértenem a baseli rendőrfőnököt (ami legtitkosabb vágyaim közt sem szerepelt) egy politikailag mérsékelten korrekt anekdotával. Melyet itt, most nem mesélek el még egyszer (minthogy itt az itt az ott, mégis elmesélem, illetve csak a poént, ad notam csavaros a hüm-hüm fasza: hogy milyen kemény a huszadik század, Hitler, gulág, de ez mind semmi a baseli rendőrséghez képest), elég annyi, hogy amikor eljuttatták hozzám a rendőrfőnök korholólevelét, én azonnal roppant gerincesen elhatárolódtam saját magamtól. Érdekes egy efféle levél. Érdekesek az emberek. Olyan sokféle van a fejükben, és oly különbözőfélék. Érdekesek a rendőrségek. Azt már el sem árulom a kommandantnak, hogy valójában nem is anekdotáról van szó, hanem valódi, megtörtént történetről (az öcsém, Marci mesélte, és a Nagy Antival történt meg). De hát én volnék az utolsó, aki egy történet „valódiságával" kívánna érvelni.

Lehet-e, tettem volt föl az enyhén rosszindulatú kérdést, Svájcról úgy írni, olyan szöveget szerkeszteni, melyben ne szerepelne a „bank" szó? Hogy volna-e egyáltalán olyan számítógép, amely banktalan svájcszöveget kinyomtatna.

Vajon mi volna Magyarország esetében ez a szó?

Bár manapság éppenséggel sok szó esik nálunk is a bankokról. Mára a magyar nyelvben a *banktitok* és a *nagy dobra verni valamit* szinonimák lettek. Magyarországon mostanában többször ébredünk arra a hírre, hogy hajnalban, árokparton, újságírók több zsák bankiratot találtak. Az iratokban adatok, nevek, melyeken azután hetekig elcsámcsogunk. Ez az egyik

dolog, amit a magyar néplélek a bankokról tud. A magyar bankokról. A másik, hogy konszolidálni kell őket. Valahogy mindig konszolidálni kell őket. Hogy ez pontosan mit jelent, azt nem tudjuk, mindenesetre sok pénzbe kerül, és mindig az előző kormány a hibás.

Rossz svájciak volnánk.

Puszta, csikós, paprika, gulyás, Piroska

Általában tartani szoktunk a közhelyektől, országunk közhelyeitől, a közhelyeinktől, szégyelljük, lenézzük, sőt hamisnak, hazugságnak tartjuk őket. Pedig igazak. Ha nem volnának igazak, pontosabban, ha nem tartalmaznának valamit az igazságból, akkor nem maradnának fönt, nem maradnának élve. Akár a demagógia, az is így működik. Lapos igazság, ez a közhely.

Amivel máris a *pusztá*nál vagyunk. Szögezzük le: Magyarországon van puszta. Elég szép. Tanult kollégám, Petőfi írt róla ihletett sorokat. Én tájleírásban, hogy büszkélkedjem kicsit, nem vagyok jó: a puszta olyan, mint a nagy svájci hegyek, csak fordítva. Nálunk, ahol a hegy volna, ott nincsen semmi. De nem úgy, hogy onnét hiányoznék valami, a nincsen van, mert, úgy látszik, ott van a helye.

Ha nyugat felől jön az ember, a puszta az első Nincs. Addig csak Van van. Európa teli van, bárhova fordulunk, térben, időben, ott van valami. Amikor átlépjük a Dunát (nyugatról keletre), valami megváltozik. Nem olyan egyszerűen, hogy véget ért Európa, de annyira legalább, hogy ez a vég eszünkbe jusson, és rögtön cáfoljuk. De hogy talán mégis igaz, amit a 19. századi Abendland gondolt rólunk, hogy végtére mi egy Európában véletlenül lehorgonyzott, nomád nép volnánk. Vad és félelmetes.

Arra gondolhatnom, hogy én egy vad és félelmetes nép volnék, igen kellemes.

A puszta azonban nemcsak ez az ijesztő és fenséges metafizikai ásítás, hanem konkrét is. Flóra és fauna, ritkaságok. Keresztes viperát én is láttam. És valami hihetetlen, csillagokkal tömött, augusztusi égbolt tud fölé borulni. Az alatt állva mást gondol az ember magáról, a világról, mint mondjuk Budapesten vagy Aarauban. De ez, gondolom, így lehet a Matterhornon is. (Először Zugspitzét írtam, de kiderült, hogy az nem is Svájcban van.)

És akkor még nem beszéltünk a pusztán előforduló legelképesztőbb tüneményről, a délibábról. Az olyan mesés, hogy meg sem próbálom elmondani. Iskolában tanultuk a fénytani magyarázatát, de már elfelejtettem. Az álmokat úgysem lehet megmagyarázni.

A pusztán vannak lovak is, és a lovakat csikósok pesztrálják. Pörge kalapjuk, lobogó, bő gatyájuk (a néprajzi leírásoknak megfelelően) hetykén köszönti: a külföldi turistákat. Vagyis a csikósok nincsenek, csak az Önök számára vannak, de nem léteznek.

A puszta, mint láttuk, nem ilyen, az akkor is létezik, ha Önök nincsenek ott. És nem ilyen a paprika sem, a gulyás sem, és semmilyen Piroska sem ilyen.

Nézzük a *paprikát*. Van édes-nemes, rózsa, kalocsai, szegedi, bogyiszlói – hogy összevissza mondjam a neveket. Én Hódmezővásárhelyről szerzem be. (A város nevét helyesen kiejtő ős-svájciak közt a szerkesztőség Nádas-bölcsességeket sorsol ki.) (Először Konrád-bölcsességeket írtam, de azt azután becenzúráztam. Akkor finomítottam Konrád- és/vagy Nádas-bölcsességekre, de ez meg olyan, mintha egyensúlyozni akarnék kettejük közt, ami nem igaz. Akkor legyen ősi magyar bölcsességek, de ez meg nem elég jó. Úgyhogy fölhívtam Nádas Pétert, hogy bejelentsem?, megkérdezzem?, mit szól a merénylet-tervhez. Nádas, ahogy telefonon megállapíthattam, azonnal térdre rogyott, és a maga nagyvonalú módján zokogva könyörgött, hogy ne tegyem ezt vele. De bizony a művészet nem tűr kompromisszumot, kedves Péter, mondottam neki vagy magamnak. Petőfi nem alkuszik!, ordítottam hát a gombosszegi remetének, noha rögtön tudtam, hogy ez német fordításban nem veszi ki olyan jól magát, mint az eredetiben.)

A paprika nekem tulajdonképpen házhoz jön, mert van egy ottani ismerősöm, egy – most már – idős parasztasszony, aki időnként följön Pestre, ő hozza. Archaikus, rátarti személy, szeretem. Ilonka a neve. Nénit nem szabad mondani. Alig van pénze, de Pesten kizárólag taxival hajlandó közlekedni. Javaslom neki a metrót, az pont elviszi az állomásig.

„Rendes ember, Péterkém, nem megy a föld gyomrába”, mondja hetykén, szigorúan. Szép nyelvjárásban beszél, amelyben bizonyos e-ket ö-nek mondanak, Szeged helyett Szöged, Péter helyett Pétör. Nagyon erős, piros őrölt paprikát szokott hozni nagy, literes dunsztosüvegben. Ha ennek a paprikának íze nem volna, csupán színe, már avval is világhírűnek lehetne lenni. Hogy milyen ez a piros? Hát paprikapiros. Magyarpaprikapiros.

A paprika természetes módon vezet a *gulyás*hoz. Jó paprika nélkül nincsen gulyás. Csak mellesleg jegyzem meg, hogy a gulyás az leves. Amit Önök ezen a néven enni szoktak, az a pörkölt. Az is jó. Nem akarok ebből presztízskérdést csinálni, nem kell az éltüket megváltoztatni, láthatják, nem is kurziváltam a pörköltet.

Szóval a gulyás az leves. És marhalábszárból a legjobb. És a krumplit hosszában kell elvágni. Ahogy a mamám csinálta. Mert a mamám csinálta a legjobb gulyást a világon. Most a feleségem próbálkozik. Az se rossz, végül is. Három tányérnál kevesebbet ma sem tudok megenni. De régebben…! Régebben futballoztam, nem különösebben jól, de egyesületben. Ami azt jelentette, hogy az évad végén évadzáróvacsora tartatott. És az évadzáró vacsorán vagy gulyás volt, vagy pacal. Pacalpörkölt. De az nekem mindegy, mert a pacalt is nagyon szeretem, a gulyást valamivel jobban (és ahhoz még hozzájön a mamám is). Mármost én ezeken a vacsorákon legalább négy, de inkább öt tányérral beettem. Ezért azután nagy presztízsem volt a csapatban. Nem tudtam az évad során olyan rosszul játszani, hogy azt az öt tányér gulyás ne egyenlítette volna ki.

Vagyis a gulyás is valóságos dolog.

Maradt még a Piroska. Van egy satöbbi.

Hoher Himmel

Evvel az önidézettel akkor már az irodalomnál volnánk. Ez egy ilyen ősz. Ha Magyarország, akkor irodalom. Évszázadok óta erre várt az ország. Vagyis ami a bank Svájcban, az az irodalom Magyarországon. Ez azután azonnal látszik is a szociális helyzetünkön.

Hoher Himmel, enges Tal (mondjuk: tágas ég, szűk völgy, a tavalyi díszvendég, Svájc jelmondata volt). Ez szó szerint ugyanaz, mint az *Ungarn unbegrenzt.* Ungarn azt jelenti, hogy hoher Himmel (a könyveink ezt talán majd mutatni is fogják), és az unbegrenzt azt jelenti, hogy enges Tal.

Mondják, a könyvvásár bemutatkozás. Szerintem nem az. Nem tud az lenni, és jó is, hogy nem tud az lenni. Ahhoz tudniillik kellene valamilyen közmegegyezésnek lennie, az irodalom, az ország arcára vonatkozóan. Ilyen közmegegyezés nincs. Arcok vannak, arcaink és álarcaink. Amit pedig bemutatni tudunk, azok részletek, arcrészletek, a dolgok természetének megfelelően. Itt egy pisze orr, ott egy elegáns fül, egy-egy jelentősebb bibircsók, egy csókos száj – ez az, amit föl lehet mutatni.

Az mindig kicsit véletlenszerű, hogy mit ismerünk meg egy másik ország irodalmából. Természetesen nem független az értékektől, nem független az adott irodalom önértékelésétől – de nem is egészen ezek szerint alakul könyveink külföldi sorsa. Ez még a nagy nyelvek irodalmára is igaz, és fokozottan igaz mostanra, amikor ez a befogadás nagyon gyors lett – *a könyv lassú, a könyvvásár gyors –,* és többnyire csupán egy-két nevet jegyzünk meg, emblémákat. Frischdürrenmatt.

Kurt Neumann

Ilyen esetben égető szükség van nagy olvasókra. Ennek alaptípusa számomra a bécsi irodalmár, Kurt Neumann. Amikor egyszer kérdeztem tőle, hogy olvasta-e már az új Handkét, azt válaszolta, nem, még nem, de most azt úgyis annyian olvassák, most ő inkább X-et olvassa, és mondott egy általam soha nem hallott nevet. A megjegyzésben (helyesen) nem volt semmi rejtett Handke-ellenesség, csupán K. N. a maga módján igyekezett a világ egyensúlyához hozzájárulni.

Pályi, Baránszky, Szepesi, Tolnai

Magyarországról is vannak nevek, melyek Frankfurtban el sem fognak hangozni, mondjuk, Pályi Andrásé, Baránszky Lászlóé, Szepesi Attiláé, Tolnai Ottóé, első rangú írók, szemernyit nem rosszabbak, mint mások. Mások. De ők is mi vagyunk (ha van mi).

Közbevetés

Ha már itt, Tolnai Ottónál tartok: az elmúlt napokban hallhattuk délutánonként a rádióban nagy beszélgetés-sorozatát, amelyet Parti Nagy folytatott vele, amely maga volt a csoda. Tolnai a tandorii szabad-beszéd mestere (Tandori meg a tolnaiié), amely egyszerre laza fecsegés és motívumokra ügyelő költői szöveg, egyszerre szemérmes és leplezetlenül személyes. Az efféle életmű-beszélgetés veszélyes műfaj, a hiúság terepe, dics, presztízs és márványtábla. Jó sorozata ez a rádió Irodalmi Osztályának, de ezeket a veszélyeket nem tudhatja mindig elkerülni. Ezen tudniillik a személyes szerénység nem segít. Az egész beszédet kell máshová áttenni. Ahogy azt Tolnai is tette. Ez így ahogy van, önálló műfaj, ez a matt, már-már motyogó, de élesen, pontosan fogalmazó és föltartóztathatatlan Tolnai-hang. (Szerkesztő: Jósvai Lídia, zenei munkatárs: Molnár András. Az ilyen munka mutatja, hogy a rádió, elvileg, szellemi hely.) Kérdés és érdekes, hogy mi lesz vele, a hanggal (majd) papíron.

Közbevetés ez is: mert közben, az alcímből meghalt Baránszky László. Laci. Nyugodjék békében Kosztolányi húga. A könyveit úgysem fogjuk békében hagyni. És azok sem minket.

Folyt.

Egyáltalán: bármelyikőnk itt olvasható könyvében értelemszerűen ott az egész magyar irodalom, az a gazdagság, amely nyilván minden irodalomra jellemző, de amelyből mindig csak, mondjuk így: azokat ismerjük, akiket ismerünk.

Mindannyian köszönettel tartozunk tehát ezeknek a nagy, kis és közepes és errefelé ismeretlen neveknek, véletlenszerűen fölsorolok néhányat: Kölcsey, Ady, Kemény Zsigmond, Tamási, Móra, Móricz, Babits, Szabó Lőrinc, Szilágyi Domokos, Dsida Jenő, Németh László, Kormos István. (Egy cikket olvastam épp – örülhetnek, hogy Önök nem olvasták –, onnét írtam ki.)

Ungárise közbevetés

Ők ott nem olvasták, de mi itt olvas(hat)tuk Csurka cikkét Frankfurt kapcsán, a végén a névsorral, benne kurziválva, kik is?, hát, olyan zsidószerűségek, mindenesetre olyanok, akik kurziválandók. A MIÉP demokratikusan megválasztott párt. Nem kevés polgártársunk szavazott rá, sajnos, tehát okkal és joggal létezik. Ilyen a demokrácia, ilyen drámai. Azonban. Ami engem illet, én nem vagyok nagyon hepciás, *higgadt, magyar úr, macskakörömben,* és inkább érdeklődéssel, mint megvetéssel nézem az emberi aljasságot. Az új tíz évünkben is sok ilyet lehetett látni, ez a dolgok rendje. De ez a kurzivált névsor túltesz mindenen. Éppen mert olyan egyszerű. Nincs mit rajta vitatkozni, ezt nem lehet így nézni vagy úgy nézni, félreérteni vagy -értelmezni, ez rémisztően és undorítóan egyértelmű, megítélésében nem segít (gátol), hogy valaki kormánypárti vagy ellenzéki, öreg vagy fiatal, becsvágyó, bölcs, főpap, káplán, liberális féreg, Antall-hívő, VIP-listás, miniszterelnök vagy miniszterelnöki tanácsadó – elegendő, ha az ember ember: hogy fuldokoljon ettől az aljasságtól. Nincs olyan érdek, amely ezt tolerálhatná.

Ahogy telnek a napok, úgy tartom egyre botrányosabbnak és hitványabbnak ezt a bedöntött névsort. „Minden végzet valahol kezdetét veszi." Amit még alant Csurkával kapcsolatban írtam, most azt se szeretem. Van az ő itteni fölidézésében valami játékosság, ami nem idevaló. De hát igaz. És mégiscsak ostoba, de mindenesetre szerencsétlen volnék, ha a Céline-szöveg iránti tiszteletemet föladnám a Céline iránti iszonyodásom miatt.

Folyt.

Vagy megemlíthetném akár Csurka István nevét. Akit Önök is ismerhetnek mint… mint… hát nem akarnék pörbe bonyolódni… Le Pen legnagyobb magyar barátja, a kemény Céline-vonal, annyira persze nem jó, de annyira egyikőnk se jó, és régebben jó novellákat írt, és ezek a novellák is ott vannak abban az említett gazdag névtelenségben.

Residenz Verlag

Megismerkedni valakivel, megismerni valamit nem könnyű. De felejteni sem könnyű. Mert lehet, hogy Önök már rég elfelejtették az ez évi Schwerpunktot, s már rég lengyel nyelvleckéket vesznek, talán már a márciusi hó is elolvadt, s Önök mégis egy könyvet lapoznak, melyre mondjuk az van írva: Attila Bartis: *Der Spaziergang,* Suhrkamp. Vagy Sándor Tar: *Ein Bier für mein Pferd,* Volk und Welt. Vagy például per absurdum az is elképzelhető… nem, mégsem, azt ízléstelen volna említenem, Residenz Verlag.

Mindenről*

Megnyitóbeszéd a frankfurti könyvvásáron, 1999. október 12-én. A beszéd németül, a kurzivált részek magyarul hangzottak el.

Hölgyeim és Uraim.

Milyen érdekes volna – intereszánt –, ha egyszerűen fognám magam, és magyarul kezdenék itt, most beszélni! Aki magyar, velem tart. Volna, ki értené, volna, ki nem. A hallgatóság, fölteszem, mosolyogna. Egy ideig. Azután lassan, szép lassan kínos kezdene lenni. Paradigmatikusan – paradigmatisch – elkínosodna. Erre azután megállnék.

Hogyan tovább?, kérdezném magamat ebben a kicsi bizonytalanságban. Amíg magyarul beszéltem, ránézésre láthattam, ki magyar. Szép érzés. Magyar az, állapíthattam meg, aki nevet. Akinek értőn csillog a szemecskéje. A magyar tehát boldog. Ez volna akkor a bemutatkozás és önmeghatározás első köre. Egy vidám, jókedvű nép – mondhat Johann Gottfried (von) Herder, amit akar.

Nekem senki, senki élőlény nem jelezte, hogy itt németül kéne beszélnem. A magyarok esetében ez még érthető, nem egy szervezőnép mint olyan. A németek, a róluk szóló paródiák szerint, viszont nem szeretik megmondani, mi hogyan is van.

Azt olvasom például egy hivatalos levélben, hogy ettől a kis országtól mind irodalmilag, mind politikailag izgalmas bemutatkozás várható, és még a vasfüggönyt is lebontottuk volt.

Kis ország. Nekem nincsen kisebbségi érzetem, talán gőgös sem vagyok, és Magyarország tényleg kicsi, petit, de ez mért jön elő egy ilyen mondatban, mért ez az önkéntelen fölülről-le? A na-agy Németország? Ez rosszul hangzik, és a franciák is morognának. Ha nem kicsi, ha nem nagy, akkor nyilván közepes. Mittelmass. Tessék: kicsusszan ez a kicsi magyarok – s Németország máris belefullad a középszerűségbe! Mittelmass und Wahn. Magnus magnum labat. (Középszerűség és elvakultság/rögeszme/őrület. Hans Magnus Enzensberger esszékötete.) Egyik szó jön a másik után. De csusszanjunk tovább.

Mindenről lehet beszélni, prédikálni, állítja a Kurhessen-Landeck tartományi egyház plébánosa. Amit nem értek egészen pontosan, mert ez a gronaui plébános, és Gronau része Bad Vilbelnek, amely azonban a hessen-nassaui tartományi egyházhoz tartozik, nem pedig a hessen-landecki tartományi egyházhoz. Na, mindegy.

Mindenről, de nem húsz percnél többet: erről a mindenről lesz ma itt szó.

Ha magyarul beszélnék, a magyar nyelv azonnal mutatná is ezt a mindent vagy egy mindent, és egyszersmind azt is, hogy Önök nem tartoznak ehhez a mindenhez, nem részei az univerzumnak. Ahogy egy magyar mondás tartja (az ősi magyar mondások egy része valamiért latinul van, hogy miért, azt a plébános úr tudná megmondani – meg én): extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita.

Tulajdonképpen egy szót sem kéne szólnom – természetesen magyarul –, és máris prezentálva volna ez a finom, magyar történelmi nagyképűség és kevélység. Prezentálva volna – tételes fölsorolás nélkül, a bizonyítás kényszere nélkül – az évszázados magyar gloire.

Persze gloire-ja, ahogy csöndje is, évszázada is, minden országnak van. Nincsenek jó országok és rossz országok. Szerbia is jó ország és rossz ország. Ez idő szerint az ő vállán nyugszik több a közös emberi rosszból. Most az ő vállukon, máskor a magyarokén, megint máskor a németekén. És még más országok is vannak. Olykor kínos szerbnek lenni. Olykor kínos magyarnak lenni. Amerikainak lenni. Ünnepi szónoknak. Olykor kínos írónak lenni. Rövid búcsú egy hosszú írótól. (A rövid levél és a hosszú búcsú: Peter Handke regénye.)

Szóval gloire-ja van mindenkinek. De nem mindenkinek van Kosztolányija, Krúdyja, Karinthyja, hogy csak a K betűt említsem. K betűje viszont (majdnem) mindenkinek van. Künter Krass, például.

Csak nem fogok egy vacak szóviccért a szomszédba menni!

Lefordíthatatlan szójáték. Ist der Ruf erst ruiniert, lebt man froh und ungeniert. (Radnóti Sándor szíves szóbeli közlése nyomán. Csak ha már a

jóhírünk is oda, élünk vidáman s fesztelen tova.)

Ne reménykedjenek, ez a frankfurti magyar csönd, ha volna, de nincs, mmmm, mindenféle szemrehányásokat is tartalmazna. Misshör' mich nicht, du holdes Angesicht! (Rémlik, Goethe, ne érts félre, bájos orca!) Sok mindent szeretnének Önök hallani, de ezt bizonyosan nem szeretnék hallani, ezt az örök, reflektálatlan kelet-európai nyavalygást, érzelmes-morális sértettséget. Ezt még Lipcséből vagy Drezdából hallva se szeretik hallani. Köztünk szólva nem is kellemes. És unalmas is. Ott meg azt nem szeretik, hogy itt nem szeretik. Egyáltalán: nem szeretünk szenvedésről hallani, mások szenvedéséről, a huszadik század végén nem illik szenvedni. Ez azután összeköti Frankfurtot, Lipcsét és Budapestet.

Mélységes mély a szemrehányások kútja: mi már a tizenhetedik században a puszta két kezünkkel tartottuk föl a törököt – pedig még kettős állampolgárságuk sem volt –, voltunk az Abendland utolsó mentsvára, védőpajzsa, mialatt Önök itt, ugye, gyarapodni és okosodni tetszettek. Na és mi volt a hála? Nem volt hála. Legfeljebb mondjuk I. Lipótnak egy kegyes és unott pillantása. (Bár családilag én nem panaszkodhatom erre a Lipótra…)

Szép forradalmaink eltiportattak, az ország szétszabdaltatott (vagy ezt talán majd inkább Párizsban), aztán 45-ben is magunkra maradtunk, emlékezzünk Churchill legendásan cinikus céduláira, mint két lókupec handliztak Sztálinnal az életünkről, és 56-ban is cserben tetszettek hagyni minket, azután parolázni tetszettek a mindenféle kommunista gyilkosokkal (mi is paroláztunk, mi is cserben hagytuk magunkat – ezért azután még hangosabban szájalunk), de az persze jólesett, mi, amikor tíz éve kiengedtük a keleti testvéreiteket, mindenki megrendülten zokogott, mert emlékezzetek csak, akkor még testvérek voltatok, és ein Volk, csak későbben lettünk osszi meg vesszi, s lett ez a finom kelletlenkedés, s maradt az 5,5 százalék szolidaritásadó. (Amit valami rejtélyes oknál fogva tőlem is szeretnek levonni.)

Hallgassunk másról. Egy szónok már-már kötelező hülyeségével azt mondanám, Magyarország irodalmi ország. Irodalmi nemzet. Mit jelent

ez? Eltekintve attól, hogy, köztünk szólva, nem jelent semmit, igen sokfélét jelent, gazdag tradícióink vannak e jelentés értelmezését illetően.

Sok, nagy, nehéz tradíció. Van egyébként másféle? Vajon nem minden hagyomány olyan, mint a csülök gombóccal vagy a fülesfotel: nagy és nehéz? Ab ovo?

Azt most nem mondanám németül, hogy ab ávó, lábjegyzetelhetnénk napestig, nem jutnánk semmire.

Ez most tényleg lefordíthatatlan szójáték volt. Becsületszavamra. Az nincsen egészen ellenemre, hogy Önök időnként, mintegy ízelítőül, megtapasztalják, milyen keserves ez a nyelvi kiszolgáltatottság. Mi, ha nem tudunk egy nyelvet, akkor azt tényleg nem tudjuk, becsületesen és mindenestül, tetőtől talpig, semmit. Nix dajcs. Önöknél ez általában másképp van: indogermán varnyú az indogermán varnyúnak nem vájja ki a szemét.

Tehát a hagyományok. A fölesfotel. Ezek egy része zökkenőmentesen kapcsolódik az általános kelet-európai indignálódottsághoz. Hogy Arany János jobb verseket írt, mint Goethe János, és Petőfi Sándor nagyobb, mint… mint Klopstock. Messias wurde geboren… Van egy tüneményes nagynéném, az, ha rosszkedve van, Klopstockot citál. Nehéz élete volt, a törökök, az oroszok, Churchill, Mussolini. A Mussolini, fiam, az legalább egy fess ember volt, nem úgy, mint az az őrült mázoló, ezt szokta mondani, ha jókedve van. Nagy család.

Szóval hogy Magyarország irodalmi nagyhatalom, csak hát nemde a nyelv börtöne… Wie ungerecht, wie ungerecht, sagt die zersägte Dame. (Régebbi német sanzon, minő igaztalanság, minő igaztalanság, mondja a kettéfűrészelt hölgy.)

Kettéfűrészelt hölgyeim és uraim – Kelet, Nyugat, férfi, nő, test és lélek, minő igaztalanság, minő igaztalanság –, történhetett volna úgy is, hogy napokon át magyar kurzusokat tartanánk.

Önöknek legkésőbb péntekig fejből kéne tudniuk az összes Árpád-házi királyokat, született, meghalt, uralkodott ettől eddig, a fontosabb vesztes csatákat, wie ungerecht, wie ungerecht, természetesen betéve kéne tudniok irodalmunk klasszikusait, nem ám örökké, hogy Dalos–Konrád–

Szabó Magda – *a sápadtarcúakra vonatkozó ősi magyar tréfát most nem mondom el, de közel vagyok hozzá –,* pardon, hanem Pázmány Péter, Csokonai Vitéz Mihály, itt már a helyes kiejtésért is pluszpont járna. Azt pedig, hogy Weöres–Pilinszky–Ottlik–Mészöly–Mándy–Nemes Nagy–Szentkuthy, azt úgy kéne fújniuk, mint azt, hogy Rahn–Morlock–O. Walter–F. Walter–Schäfer. (A részleteket hagyjuk.)

Szombaton vizsgáznának, volna kis népi–urbánus keresztkérdés, hogy el ne bízzák magukat (meg mi se!), aztán jöhetne a neheze: az olvasás. Előbb természetesen a könyv-vevés, blokkot áfával megőrizni az esetleges későbbi ellenőrzés végett.

Volna végre rend a világban, centrum és periféria viszonya dialektikusan pulzálna, a kis német lurkók Weöres Sándor-verseket mormolásznának elalvás előtt – *őszi éjjel izzik a galagonya, izzik a galagonya ruhája –,* s ettől persze megváltozna az életük. Őszintén szólva ez az egész elképzelés nem is áll tőlem olyan távol. Reggelente magamhoz kéretném a német népet, kikérdezném az előző nap föladott memoritert, aztán Ady Endréről cserélnénk eszmét. Én is megtudnék új dolgokat, a nép is.

Ach! Es geschehen keine Wunder mehr! (Schiller, ah, nem történnek már csodák!)

Lehetne ünnepelnünk az elmúlt tíz évet, számunkra a szabadság első tíz esztendejét. Ha erről akarnék beszélni, nem akarok, akkor jobb, célravezetőbb volna, ha én Nádas Péter volnék. Azt hiszem, a mulasztások és árulások éveiről szólnék, az európai tehetetlenség struktúráiról. Talán. Én nem ő vagyok, ő nem én (ez elég érdekes) – mindenesetre nem nevetgélnének itt ennyit. Én sem.

Lehetne ünnepelnünk az elmúlt ezer évet is, ezer év Magyarország, ezer év kereszténység! Engedelmükkel, azért mégiscsak mi volnánk az egyetlenek, akik fennmaradtunk a népvándorlás népei közül! Az egyetlenek! Próbálnának csak egy besenyő Schwerpunktot szervezni!

Legyenek magyarok, és örvendjenek ennek! Olyan szépen múlna így ez az őszi hét! Önök csak úgy feszítenének a nemzeti büszkeségtől! Ez a németeknél amúgy is mindig problematikus, valahogy nem tudják jó szívvel szeretni az országukat, folytonosan kompenzálnak! Bagoly mondja verébnek, természetszerűleg.

De mindezt talán még meg kellene beszélnem Martin Walserral.

Mi is normális ország vagyunk.

Nem szeretném e helyt ide-oda dicsérgetni az irodalmunkat. Természetesen auch meine Eier haben zwei Dotter (hogy ti. az én tojásomnak is két sárgája van). Magyarul ez a mondás úgy hangzik, hogy minden cigány a maga lovát dicséri. Magyarul én ez a minden cigány vagyok. Meg a ló. És akkor már a lovat sirató Nietzsche is. Jedes Wort ist ein Vorurteil. (Nietzsche, Bacsó Béla szíves szóbeli közlése nyomán. Minden szó előítélet.)

Irodalmi ország, mondottam. De azért ez nem csak paródia volna. A magyar irodalomnak nagy történelmi tapasztalata van az ellenállásban, a törökök, Churchill, tudják már, mire gondolok. A közelmúltat illetően ez főként a diktatúrára vonatkozott, és a diktatúrának vége. Mi is normális ország lettünk, vagy ezt már említettem?

De van ennek az ellenállási hagyománynak, ennek a rilkei dagegennek egy ettől a konkrét történelmi helyzettől nem független, ám tisztán irodalmi része, valami göcsörtösség és vonakodás. Mintha irodalmunk vonakodna elismerni, hogy az irodalom egy jól olajozott gépezet, ő maga inkább volna homokszem ebben a gépezetben, ebben az általános olajozottságban.

Nem akarok névsort olvasni, de bárki jut eszembe, látom ezt a finom ellenállást, azt, ami mondjuk egy véget nem érő Nádas- vagy Krasznahorkai-mondatban, Tandori-bekezdésben van, de tényleg nem mondok listát, csak Mészöly Miklóst említem még, primus inter pares, az ő kemény szövegfelületeit, amelyekről úgy verődik vissza a napfény, hogy utána hosszan könnyezve hunyorgunk. Mészöly jelmondata: Fejjel a falnak – és az ütött résen tovább!

Erre a továbbra és hunyorgásra emlékeztet legjobb pillanataiban az irodalmunk. Emlékezteti az olvasót, hogy ő olvasó. Nem vásárló, nem reklámok áldozata, nem szabadidő-eltöltő. És hogy olvasónak lenni vidám tudomány, és olyan vidámság ez, amibe bele lehet pusztulni, erre a nehéz vidámságra hívja föl a figyelmet, arra, hogy olvasni, az valami nagyszabású, olvasónak lenni nagy dolog.

A mi irodalmunkban, hogy egy itt érthető példát említsek, Kertész Imre regénye mondja, hogy az élet szép. Legalábbis, ahogy én olvasom őt.

Mindez kicsit túlzás, a cigány lova. A magyar irodalom nem ennyire jó. De ilyesfélék a lehetőségei. Azt szeretné, hogy mint a régi térképeken, ahol ő van, oda legyen írva: hic sunt leones. Persze minden homokszem, minden jó könyv ezt szeretné, Metro–Goldwyn–Mayer.

Olvasó az, aki olvas, de van, amikor az olvasó nem olvas. No problem. Nemcsak könyvet hoztunk, hoztunk bort is. Bort és borászt. Közülük most csak egyet említek, a mestert Villányból, Tiffán Edét. Ő a borászat Mészöly Miklósa. Teszem azt. A neve könnyen megjegyezhető. Breakfast at Tiffán. Egy ország olyan, amilyen a borászata. Ez alapján mi reményteli, kezdődő ország vagyunk, ezeréves kezdődő ország.

Végezetül szeretném legalább a saját történetemet tisztességesen végigmesélni.

Ezért a borról eszembe jut az édesapám. Az, hogy szegénynek milyen sok vacak lőrét kellett meginnia életében. Kilépett a szerkesztőségből, ahol fordítóként dolgozott – német, angol, francia, ahogy illik –, azonnal egy kocsma felé indult, szaladt, ott a nyolcadik kerületben sok pince működött borkimérésként, fürgén iszkolt a föld alá, nem nézett se jobbra, se balra, nem akarta látni a világot, melyben már – kis megszorításokkal – élni is lehetett, és nem akarta magát sem látni, szaladt le a lépcsőkön a savanyú homályba, abban az émelyítő büdösben jobb volt neki, mint hazajönni.

Jobb volt neki ott.

Tavaly meghalt.

És azt találtam ki, hogy megkérem Önöket – mert lesz itt utána valami fogadás –, hogy az első kortyot abból a szép villányi kékoportóból (rubinpiros, zárt buké, gyümölcsös, szép utóíz), hogy az első kortyot igyák az apám emlékére.

Úgy. Mindenről lehetett beszélnem, de nem mondtam el mindent. Például: Jövőre: díszvendég Lengyelország. Még nem veszett el Lengyelország. Jövőre.

Köszönjük, az apám és én köszönjük a figyelmüket.

A Bermuda-háromszög*

A 21. század nyelvéről

Hogy a 21. század írója, ha van, s ha egy van neki, milyen, az innét még nem látszik, a 20. század írójának a forma lett kétséges, ezért, ha még él, állandóan a formáról beszél. E tekintetben egy Nervensäge. (A szöveg először németül hangzott el, ami magán, a szövegen, viseli nyomait. A N. szó szerinti jelentése: idegfűrész, vagyis valaki, akitől a falra lehet menni, egy idegekre menő alak.) – Én soha nem tanultam szisztematikusan németet, sok mindent hallás útján jegyeztem meg – rosszul. Így a Nervensäge-t úgy hallottam, hogy Nervensegler (idegvitorlázó), annak volt ugyanis értelme, el is képzeltem azt a kellemetlen frátert, aki az idegeimen fel s alá vitorlázik, láttam vigyorgó, napbarnította arcát, ahogy hátra kihajol a hullámok fölé, fejét lehúzza, hogy ne üsse bele a visszacsapódó vitorlarúdba, és így is mondtam mindig, Nervensegler, még talán két éve is, többnyire elismerően bólintottak, hogy milyen jól és eredetien és játékosan bírom a német nyelvet. A félreértés mint a mély megértés alapja?

A kérdésessé vált – kétségbe vont és kétségbeesett – forma éppen a formalizmust erősítette, minthogy a forma természetessége szűnt meg, ezért a művészet a készen vett formákat használta, s rögtön reflektálta is az eljárását, s mutatta, hogy készen vett formákat használ. Ez vezetett oda, hogy a regényeknek nem formájuk lett, hanem struktúrájuk (pontosabban ez lett a formájuk). Ez vezetett oda, hogy míg a régi szép időkben a kolléga azt mondhatta (és kellett mondania): Madame Bovary c'est moi!, a 20. század írójának már csak ez maradt: der Ich-Erzähler c'est moi! Van különbség. Vagy még inkább: az intertextualitás c'est moi!

Ha német közönség előtt beszélek, és értelemszerűen németül, akkor előfordul, hogy túlontúl magától értődő lesz (nekem is, a hallgatóságnak is), hogy németül beszélek, és hogy megértjük egymást. Jót tesz ilyenkor, különösen ha a nyelv a téma, ha magyarul kezdek el beszélni (és jó szokásomhoz híven elkezdtem egy kicsit magyarul beszélni), és csak beszélek, beszélek, beszélek, enyhén hosszabban, mint az kellemes volna,

a hallgatók forduljanak irritáltan egymás felé, mi ez, mi ez a blabla. Ha egy nyelv nagyon ismeretlen, akkor nem látszik rajta, hogy nyelv.

Mondják, messziről jött ember azt mond, amit akar. A messziről jött nyelv is azt mond, amit akar.

Ahogy múlik az idő – az, amelyik a születésemtől fogva múlik –, egyre inkább az az érzésem, hogy akkor járok el helyesen, ha regényben beszélek, és egyébként csöndben vagyok, tartom a szám.

De nem tartom a szám. Ennek a következetlenségnek, érzés és gyakorlat különállásának aztán sajátos következményei vannak, melyeket nem részletezek, talán csak annyit, hogy a megszólalás maga, ha nem csinál is regényhőst belőlem, de rám vetíti a már említettem Elbeszélő Én árnyékát. És fordítva: amikor nemrég egy írás kapcsán a saját személyes szabadságomról, bűneimről és hát, elnézést, tudom, hogy erről nem illik beszélni, fájdalmaimról és szenvedéseimről és ezek megvallásáról kellett gondolkodnom, érzékelhettem, hogy ez milyen nehezemre esik, nehezemre esik, hogy nem vagyok (mert az adott esetben nem lehetek) félig-meddig fiktív. Ott szerencsétlenkedtem magam körül, mint egy afféle szocialista realista író. És hogy ez olyan valószerűtlennek tűnik. Mert persze a fiktív felé való önkéntelen elcsúszásom nem azt célozta, hogy jobb (vagy rosszabb, és így jobb) színben tűnjek föl, hanem azt, hogy valóságosabb legyek, valóságosabb legyen a szabadságom, legyenek a bűneim stb., és főleg ezek megvallása.

A nyelvről beszélek, arról, hogy nem én választom a nyelvet, hanem ő engem.

Amikor azt mondjuk: 21. század, óhatatlanul a jövőre gondolunk. S a jövőről való beszéd többnyire valami utópisztikus vagy vizionárius – föltételezések egy *szép új világról.* Ennek a reflexnek semmiképpen sem tudok eleget tenni, a vezérlőcsillag-gondolkodás nem az én műfajom. Az irodalom amúgy se a gondolatra épít, hanem a nyelvre. A gondolat kicsit mindig gyanús az irodalomban. (Ism.: Ha nekem írás közben egy gondolatom támad, azonnal fölugrom, és addig járkálok föl-alá a szobámban, amíg el nem felejtem.) Az irodalom (többnyire) nem gondolatokkal dolgozik, hanem gondolatokat teremt. Az a jó helyzet, ha az írónak nincsen mondanivalója, csak a könyvének. Ha persze a könyvének sincs, akkor nincs miről beszélni.

Akkor talán most kéne az a „pontos, precíz pillantás, melyet a múltra vetünk azon célból, hogy az emlékezés által a jövőről beszélhessünk”? Ahogy a slágerek mondják: a jelen a jövővel terhes, illetve ma lesz a holnap tegnapja vagy a tegnap holnapja, nem emlékszem már. A kérdés talán inkább az, hogy *képesek vagyunk-e* a múltra pillantást vetni, és *akarunk-e* egyáltalán a jövőről beszélni.

Vessünk egy pillantást a pillantásokra: jellemzően 20. századi mozdulat, ahogy alany és tárgy egybecsúszik, amikor nemcsak a néző nézi a képet, de a kép is a nézőt, s ha valamit megfigyelünk, az már nem valami, hanem a megfigyelt valami (lehet, hogy a 20. század nyelve a Heisenbergé?), és a fény is, ama bizonyos *mehr Licht,* hol ez, hol az, ha részecskeként kezeljük, részecskének mutatkozik, ha meg hullámként, azonnal interferenciacsíkokkal áll elő. Vagyis minden a kérdéstől függ. (Akár mint a rabbinál a viccben. Igazad van, fiam. Neked is igazad van, fiam. De rabbi, hogyan adhatsz igazat egyszerre két egymásnak ellentmondó felfogásnak? Neked is igazad van, fiam.)

Szóval saját hajunknál fogva emeljük föl magunkat, vagyis kezünket Escher keze rajzolja, melyet kezünk rajzol.

Van nekem egy fehér rokokó komódom. Szép. És a széppel még keveset mondtam. Illetve ilyenkor derül ki a szép brutalitása. Ahogy törzúz. A szép elsődlegesen nem harmonikus, hanem erős. Ez a komód szétrobbant egy mai lakást. Egy ilyen komódhoz más házakat kell építeni, más életet kell élni. A komód erről a másról beszél (kéretlen Rilkeként), hiába tettem rá könyveket, folyóiratokat, szendvicset, vagy ellenkezőleg, lepakoltam róla mindent, hadd fényeljen az a carrarai márványplató, esetleg alattomosan még egy ezüst gyertyatartót is odaállítottam – nem segített. Ezzel szemben az édesapám lakásában, amely tereit tekintve nem különbözik az enyémtől, alapvetően más a helyzet. Ott is van ebből a szériából egy sarokkomód, nem kevésbé látványos darab, de kussol, nem lázadozik, mint nálam. Az okát is tudni vélem: apám nézése, pillantása elhelyezi a fehér szörnyeteget, elhelyezi a múltban és a személyesben. Nekem nincs ilyen pillantásom. Én csak akkor tudok így nézni, ha becsukom a szemem.

Vagyis mintha azt állítanám, hogy a regényíró pillantása az igazi pillantás, hogy a művészet nyelve a releváns nyelv. Ilyen messze azért nem mennék el. (Amikor Samuel Beckett mellett a ragyogó napsütésben valaki

felsóhajtott, de szép idő van, ő lehajtotta a fejét és azt mondta, ilyen messze azért én nem mennék el.)

De sorolhatnám tovább a családi pillantásokat, a nagyapámét, vagy biztonság okából a *Harmonia cælestis*-beli nagyapáét, aki úgy volt arisztokrata, hogy mindenkit lenézett, s a regényapáét, aki senkit nem nézett le, s így volt arisztokrata.

Én meg pislogok. Ez a pislogás a 20. század végének a pillantása, ez a bizonytalan és szándékosan önkorlátozó pillantás. A századvég Faustja ezerszer meggondolja, hogy a tekintetét a nagyra emelje, ellenkezőleg, tapasztalatai arra intik, hogy aggályosan a lába elé nézzen, nehogy megbotoljék. A múlt század nagy botlásait nézve nagyon is érthető ez az óvatosság. De nevezhető-e ez a gyakorlatias, kicsi pillantás még faustinak? És ha igen, ha nem: hogyan egyeztethető össze ez az európai hagyománnyal? Vajon nem a legfontosabb eleme ennek a hagyománynak a reflexivitás, az, hogy az európai ember folyamatosan gondol valamit magáról és a világról, horribile dictu van erről valami víziója? De legalábbis elgondolása, képe. Szava.

Azért beszélek a pillantásról, mert szívem szerint a képről beszélnék? Melankolikus önsajnálattal arról, hogy a szó státusába a kép került volna? Ez azért talán nem ilyen egyszerű, noha érzékeljük, hogy a kultúrában elmozdult valami, mozdulás alatt van, és ez a mozgás erősen érinti a szó és a kép helyzetét. De nem úgy, hogy a szó – mely nemdebár kezdetben vala – letaszíttatott trónjáról, tehát hogy valami új barbarizmus kezdetén állnánk. A világ nem lett rosszabb. Igaz, jobb sem. Vagy ahogy a költő mondja: A világ nem egyre rosszabb lesz, hanem egyre kevésbé ártatlan. (Bár olykor azt gondolom, különösen az én szép hazámban, hogy valami mégiscsak rosszabb lett, hogy a beszédnek a rendje romlott el, a pislogásnak nincs rendje, a pislogás az nem tekintet.)

A kép nemcsak elnyomja, de inspirálja is a szót, hívja, kéri, új erőfeszítésre ösztönzi. A nyelv pozíciói egyre gyöngülnek és erősödnek. Látunk valamit, és nem hiszünk a szemünknek. A valóság új képei olykor annyira hihetetlenek, hogy utána kell kérdeznünk: mi ez? Valóban az, aminek mutatja magát? És mi ez az az? Pl.: háború ez már? The pen is on the table. Is the pen on the table?

(Jut eszembe: Amikor Pat Barker írónőt megkérdezték, mit szól az írókollégák szeptember 11-i kommentárjaihoz, azt felelte, hogy amikor a

repülőgépek beleütköztek a toronyba, akkor szerte a világon sok keresztény, zsidó, muszlim és istentelen felkiáltott: Jaj, Istenem! És ennél többet azóta sem sikerült senkinek mondania. Jaj, Istenem.)

Az alcím azt sugallja, mintha ez a nyelv, a 21. századé, már más nyelv volna, új nyelv, új gondolkodás, új, sőt még azt is sugallja, hogy erre az újra nagy szükségünk volna. És ugyan ez utóbbi igaznak látszik lenni, ne feledjük, a nyelv olyan, akár az óceánjárók vagy mint egy hegy vagy mint egy elefánt (vagy ami ugyanaz: egy nagyobbacska egér): hatalmas, lassúdad, fenséges (és kopott és foltos és mindennapi és főleg satöbbi) – királyok jönnek, királyok mennek, a nyelv marad.

Talán nem túlzás a 20. századot a nyelv századának nevezni. Az én tapasztalataim a diktatúrából valók. Megdöbbentő és egyben lefegyverző, hogy a Kádár-diktatúra mennyire egyetlen szótól függött. Legitimitását (maga előtt) és erejét az adta, hogy ellenforradalomnak nevezte az 1956-os forradalmat. Ez a szó aztán kasztokba sorolta az embereket, az vagy, aminek 56-ot mondod, nyíltan behódoló, *ellenforradalom,* nyíltan lázadó, *forradalom* (egy kézen meg lehetett számolni, hányan voltak, most már több száz Síva kéne), vagy nyíltan semmilyen, a Kádár-rendszer ezt is megengedte, sőt támogatta, *56-os események,* később kis iróniával (bár, hogy hova mutatott az irónia hegye, nem tudni): 56-os *sajnálatos* események, vagy egyszerűen 56. – Mostanában is mondják: a szeptemberi események, és én hallom mögötte a kis megtorpanást, dadogást, hogy mondanánk is valamit meg nem is.

A 20. század a diktatúrák százada, és a diktatúrák nyelve a csönd, a halálos, végtelen csönd. Amit én ismertem, az már egy javított változat volt, vagy gyönge változat, *soft pornó,* ennek a nyelve a hallgatás, éppen a diktatúráról való hallgatás, mert a gyönge diktatúra is diktatúra, a gyönge is erős, fölzabálja az alattvalók életét. A Kádár-diktatúra konkrétan 56-ról hallgatott. Ez a, hogy így fogalmazzak, nyelvi aránytalanság érdekes helyzeteket eredményezett. 54, 55, 57, 58 – ez a négy szám így leírva már politikai provokációnak számított volna, és ha föléírjuk: Négysoros, akkor igazi, bátor hazafias verset kapunk, mely kifejezi a magyar nép örök szabadságvágyát, lehetne elemezni a Gottfried Bennt idéző új tárgyszerűséget, mely Petőfi Sándor okos lelkesültségével ötvöződik. Kimennek az oroszok, Magyarország szabad, demokratikus állam lesz, s ha most valaki azt mondaná, 54, 55, 57, 58, csak vállat vonnánk, mi van,

kegyed nem tud számolni? Hová lett Benn, hová Petőfi? Elvitte a kiscica, értsd, az orosz katonák.

Folyamatosan viszik-hozzák a nyelvet. Az amerikai katonák is. Vagy német, francia. Vagy magyar, mindegy. Nem akarom aktualizálni, amit mondok, de most beszélek.

Aki diktatúrában él, az félelemben él, a félelem országában él, én tehát negyven évig félelemben éltem. Nem jó. Megalázó. Még utólag is, hisz arra, hogy *minden* a félelemre vezethető vissza, arra is, értelemszerűen, csak utólag jöttem, jöhettem rá. Az ember nem élhet állandóan félelemben, tehát ha állandóan félelemben él, akkor a félelmet nem félelemnek nevezi. Hanem – hogy egy példát mondjak – bátorságnak.

A magyar diktatúra története leírható két mondattal. Kezdődött: aki nincs velünk, az ellenünk, és végződött: aki nincs ellenünk, az velünk. (Arra, hogy melyiket mondta Krisztus és melyiket Kádár János,* már senki nem emlékezett, most pedig a nem-emlékezésre nem emlékszünk.) Aki nincs velünk – ezt a mondatot mostanság is lehet hallani. Megjelenik egy „mi”, amelyhez igazodni kell. [Ahogy most utólag gépelem a szöveget, látom, az itt és mostani egyértelműséghez hozzá kell tennem, vagyis hogy a szöveg is azt gondolja, amit én, hogy itt főként az amerikaiakra gondoltam, és nem a Fideszre, noha amely szintúgy akinincsvelünközik.] Aki diktatúrában élt, annak érzékeny a füle az ilyesmire. Persze most nem diktatúrában élünk.

A félelem, a szabadságban élő ember félelme összetettebb jelenség. Mondtam, a félelem rossz. Másfelől a közmondás szerint jobb félni, mint megijedni. Vagyis jobb, ha az ember ismeri a veszélyeket. Úgy mondanám tehát, hogy félni igen, de nem félelemben élni. Mindezt azért említem, mert mintha a századvég embere, a nyugati ember, elveszítette volna a félelemre való képességét, elveszítette vagy eltakarta, elnyomta. Most pedig megijedt. Ijedten beszél. A 21. század nyelve előtt álló feladat: visszanyerni a félelemre való képességet, visszanyerni a konstruktív félelmet, ami nem más, mint az ember igénye a világ ismeretére. A józan figyelem, sőt éberség – de nem gyanakvás.

Az előbb kimondatlanul már említettem egy tornyot, mint a (rossz) ijedtség és a (jó) félelem lehetőségének forrását, de a nyelv kapcsán

természetesen Bábel tornya magasodik (ha nem is nagyon magasra) elénk.

Nem kéne vajon örömmel fogadnunk ezt a posztbábeli nyelvi káoszt, a párbeszédre vonatkozó, újra meg újra megmutatkozó tehetetlenségünket – hisz végül is nem maga az Úr volt-e az, aki összezavarta a nyelvünket? Az egynyelvű ember talán túlontúl is megértené egymást, mindenesetre úgy tűnik, szükségszerűen égig érő tornyot akar építeni, és ezt valamiért opponálja az Úr. De nem úgy van-e, hogy újra meg újra megpróbáljuk az égig érő torony építését? Nem így tett-e a természettudomány, amikor azt hitte, mindent meg fog tudni? És nem a matematika nyelve az az egységes nyelv, amely ezt szolgálja? A matematika univerzalitása valóban nagy dolog: nincs az az elvakult fundamentalista iszlám matematikus, aki össze tudna különbözni a bigott katolikus kollegával azon, hogy kétszer kettő az négy. Legföljebb gyanakodva visszakérdeznének, hogy hanyas számrendszerben vagyunk, ámen.

Beszélhetünk erről úgy, mint a nagyravágyás nyelvéről, a tudomány, amint meg akarja érteni a világot, a világot mint jól körülírható tárgyat *leírni* akarja, keresi ama világegyenletet, amely egyszerre írná le az elemi részecskék és az Alpok, illetőleg a Kárpátok törvényszerűségeit. Mondhatni ez monologikus nyelv. Időközben a matematika is belátta korlátait, erről szól Gödel nevezetes tétele, s ha most kocsmában volnánk vagy meccsen, szotyolázás közben el is mondanám, miről szól, valahogy arról, hogy „rendes” rendszerben szükségszerűen jutunk olyan állításhoz, amelynek igaz vagy hamis volta eldönthetetlen, és ha ezen állítás vagy a tagadása elfogadásával egy új rendszerhez jutunk, ott szükségszerűen találunk ismét egy ilyen állítást. Mindig! Ha tehát egy rendszerben mindent meg tudunk mondani, minden állításról el tudjuk dönteni, hogy hamis-e vagy igaz, akkor ott valami nincsen rendben, ott valami baj van, az a rendszer „hazugságon” nyugszik. A nem-tudás, ennek szükségszerűsége mint valami megbízhatóság sine qua nonja. Nem mélyen szép dolog ez? Hirtelen Gödel látszik a jövő afféle paradigmatikus figurájának. Ez a vidáman belátott korlátosság, egy korlátosság, ami talán nem is korlátoz, hanem felszabadít.

Jó volna, ha a 21. század nyelve ezt is tudná, ezt a nemtudást.

A huszadik század fölfedezte a beszédet. Az újkantizmust felváltotta a fenomenológia, azt pedig a hermeneutika, s a nagy, az egyre nagyobb Wittgenstein azt mondta nekünk, hogy a szónak nincsen jelentése, csak

szóhasználat van. A világot az emberrel együtt kell megérteni, mert csak az emberrel együtt lehet. Ezért, hogy kevésbé a nyelvet keressük, a lingua francát, hanem inkább a beszédet.

Van az a lejárt szavatosságú vicc, hogy a kommunista párt azon hibák kijavítására jött létre, melyek nélküle nem is léteznének. Valahogy az ember is így látszik működni: azon katasztrófák elhárítására törekszik, melyek nélküle nem volnának. Vagy ahogy a nagy Sztálin epigrammatikus szépséggel megfogalmazta: Van ember, van probléma, nincs ember, nincs probléma.

Van ember. Sok ember van. Az ijedt ember szeretne különbséget tenni ember és ember között. Mintha az embertelen tett nem volna emberi. Mindenki ember, aki ember. Ebben nincsen hierarchia, nincsen első világ, második világ, harmadik világ, nem lehet lezárni a birtokon átvezető utakat, valaki mindig átmászik a kerítésen foga közt egy halkéssel, nem lehet franciául beszélni a cselédség előtt. Nem lehet elbújni.

Néhány évvel ezelőtt, amikor egy ideig Berlinben laktunk, didaktikai családi kirándulást tettünk a két kisebbik gyerekkel Buchenwaldba, nem láttak még tábort, lássanak. Egy ilyen kirándulás szükségszerűen generál olyan mondatokat, melyek brutális közvetlenséggel mutatják az állandóan jelen lévő botrányt. *Először menjünk fagyizni Weimarba plusz Goethe, és aztán a koncentrációs táborba vagy fordítva?* Ez nem cinizmus, nincs mit csinálni. – A gyerekek nehezen bírták, többek közt azért is, mert ebben a táborban volt annak idején Kertész Imre, akit ők jól ismernek és szeretnek, mindent tehát evvel a konkrét rémülettel néztek. Amikor azután láttak egy hullaszállító taliga- vagy kordélyszerűséget, s annak aljzatán, szélén egy afféle vércsatornát, mert az európai racionalitás rájött, hogy a halottak eresztette lé problémát fog okozni, és a gyakorlatiasság, a hagyomány, a technika, a civilizáció ebben a kis elvezető csatornában, ebben a kicsi, de szellemes ötletben koncentrálódott, akkor ez, és nem a rettentő statisztikák, a sok millió halott, nem a megdöbbentő képek, hanem ez a kis horpadás indította el fantáziájukat – és a kisfiú, aki fegyelmezetlenebb és vadabb, idegesen csapkodni kezdett a karjával, mint egy nehéz madár, aki repülni szeretne, és fejét ingatva, lefojtott hangon, mintha gyűlölne valakit, ismételgette: *Menjünk innét! Menjünk innét!* Amire a nővére lesütötte a szemét, és kimondta a szerintem legfontosabb mondatot a holokausztról: *Hová?*

Hová, nincsen hová, minden itt van, és minden mi vagyunk.

Magunk mögött hagytuk a hamis nyugalom végtelennek hitt évtizedét, mely azt gondolta magáról, hogy „megy minden” és mehet minden, nagy kérdésekkel nem kell és nem lehet foglalkozni, semmit se tudok vagy mindent tudok, ennek nincs jelentősége. Az ijedt ember nem mer a világ arcába nézni, a túl nyugodt ember vállat von vagy ironikusan pislog, és így nem néz abba az arcba. Mindkettőjük nyelve az önsajnálat nyelve. A fegyelmezett önzésé és opportunizmusé. Jaj, csak ne bántsunk meg senkit és főleg magunkat ne bántsuk meg. Ennek a nyelvnek a centrumában a közhely áll, a szellemes vagy újabban a szigorú közhely – hogy takarjon el mindent. Személyesség helyett személyes és kollektív egoizmus.

Az új ijedtség azonnal összevont szemöldökű, szigorú férfiakat tolt előre, mintha mostantól kezdve csak komolyan és fontos dolgokról lehetne beszélni. Jó volna, ha a 21. század nyelve tudná, hogy ez milyen rémes és hazug volna. De azt is tudná, hogy az milyen rémes és hazug volna, ha senki nem beszélne így. Hogy tehát újra föl kell tenni az ember, az emberi gondolkodás alapkérdéseit, mi az ember?, mivégre vagyunk a világon? Mi az, amit komolyan veszünk? Vagy hogy tálibosan fogalmazzak: Miért adnánk az életünket? És valamelyest fordítva: Hogyan maradhatunk életben? Miután megállapíthatjuk, hogy a szót értés elemi föltételei sincsenek meg (bizalom, közös szótár helyett gyanakvás, tornyok) – beszélni egymással. Mi az a közös, amiben mindahányan meg tudunk egyezni?

Mondván, keveset tudunk, mindig a részletekről beszélünk, ez a 20. század végének a nyelve. De jobban meg kell dolgozni a nemtudomért, vagyis fájóbb, zavaróbb ez a nemtudás, nem magától értődő, hanem valóban hiányzik valami. Szóval mégiscsak meg kéne ismételni Kant kérdését, hogy lehet-e a részről beszélni az egész nélkül, értelmes dolog-e célszerű részről a céltalan egészben beszélni.

Toljuk magunk előtt ezeket a kérdéseket, legalább fél évszázada. Nem, pontosan meg lehet mondani: Auschwitz óta. Lehet, hogy a 21. század nyelve a 20. század kérdéseinek megválaszolására kell? Vagy ha csak ezt tudja, az eleve katasztrófát jelent?

Amikor a kisfiamhoz, a buchenwaldoshoz, új berlini osztálytársai kérdést intéztek, értelemszerűen németül, akkor ő, aki akkor egy szót sem

tudott az említett nyelven, nem kezdett el kézzel-lábbal mutogatni, infinitívuszokat előbányászni, *ih kommen ungarn,* hanem hibátlan, Kemény Zsigmondon edzett magyar körmondatokban válaszolt az elképedt kicsi poroszoknak. És amikor óvatosan kétségeimnek adtam hangot az eljárás hatékonyságát illetően, akkor hidegen annyit válaszolt: *Ők mondtak hosszú német mondatokat nekem, én pedig hosszú magyar mondatokat mondtam nekik,* és nézett rám kitartóan, akár egy felnőtt. Egy nyelvi szimmetriát kellett szegénynek erőszakosan előállítania, mert öntudatlanul tudta-érezte, hogy aki a nyelvet birtokolja, azé a hatalom.

Ez az egész, ez a toleranciára, racionalitásra, általában a felvilágosodás értékeire épülő érvelés – a gazdag európai érvelés. Az értelmes önkorlátozás (melyet nagyon is korlátozottan gyakorlunk, in concreto például 200 milliárd dollárt adunk ki egy harci repülőgépért, miközben az egész Nyugat az összes fejlődő országnak mindösszesen 60 milliárd dollárt ad, az emberarcú kapitalizmus körülbelül olyan messze lehet, mint volt az emberarcú szocializmus), szóval az értelmes önkorlátozás – ez a gazdagság nyelve. De akinek nincsen semmije, az nem tudja magát korlátozni. S mert nem tudja, nem is akarja.

Rendben, egy igen-nem világ helyett, egy többértékű, többszólamú, nem bináris világgal van dolgunk. Játsszunk egyszerre több játékot, beszéljünk több nyelven. Igen ám, de ez többek közt alkat kérdése is. Mi van avval, aki nem akar egyszerre többet? Vagy nem tud. Aki nem szeret, aki nem tud játszani. Aki monogám. Vagy nincs humora. Hol az ő helyük? Sok ember van.

(Csupán mellesleg jegyzem meg, hogy az író bizonyos értelemben fundamentalista, nekem ragaszkodnom kell az *egy* nyelvhez, a munkám lényege az, hogy a *magyar* nyelv lehetőségeivel és korlátaival dolgozzam, végességgel és végtelenséggel, „az ittlét mély bánata és a végtelenség boldogsága”, nem ugorhatok át németbe, ha netalántán filozófiáról kéne szólnom, onnét tovább a franciára, ha nőkről, s ha ványadt sorsom úgy hozná, hogy filozofáló nőkről kéne beszélnem, pontosabban az erre vonatkozó úti élményeimet kéne önökkel megosztanom, nem kérhetném az angol nyelv nagyvonalú támogatását. Indeed, sir.)

Amit bizonyosan tudunk a 21. századról, és ez egyik legfontosabb jellemzője, hogy ez az a század, amikor meg fognak halni a holokauszt túlélői. Mindenki. Ez megváltoztatja a világot, megváltoztatja a nyelvet, a

beszédet – legalábbis a világnak azon pontjain, ahol beszélnek a holokausztról, ahol ez *emberi téma;* a magyar nyelvet, ezt a botrányos érzéketlenséget a mostani állás szerint nem fogja érinteni.

Másképp beszél és másképp hallgat az, aki ott volt, ezért másképp beszél és másképp hallgat az is, aki nem volt ott. Van ebben az új egyedüllétben valami félelmetes és ijesztő, ahogy lassan elhagynak minket a túlélők és magunkra maradunk. Megint a felelősségről beszélek és nem az önsajnálatról. El akarjuk-e felejteni a történteket, mint egy rossz álmot (és evvel minden szenvedést értelmetlennek és fölöslegesnek mondunk), vagy elfogadni akarjuk, mint az emberi történet, civilizáció nagy traumáját? Ez a 21. század nyelvének nagy kérdése: elfelejteni akarjuk-e, vagy pedig ha nem is megérteni, de megtartani Auschwitzot szörnyű emberi mivoltában, vagyis az a kérdés, hogy a neurózis vagy a kultúra lehetőségeivel élünk-e.

Ha az ember magára marad – és ez is a 20. század –, akkor elveszett. Az embernek nincs esélye, az emberiségnek van esélye. Jó lenne, jobb lenne, ha ez idézet volna.

A Nervensägler mintájára én úgy hallottam, hogy a németek a Leidkulturról vitatkoznak (leiden = szenvedni), d-vel, mint Duna. (Valójában a Leitkultur volt a gőgös európai téma, hogy van-e vezető kultúra stb.) Csodálkoztam ugyan, a szenvedésről nem illik beszélni, de logikusnak tartottam, a kultúra többek közt erre való, a túlélésre, mikor a szenvedés egyénileg már elviselhetetlen, mert annyira értelmetlen.

A 21. század nyelve a Leidkultur nyelve, a reményen túli remény nyelve, egy nyelv, melyben nem válna szét gondolat és érzelem, és nem válna szét béke és szabadság (lehet, hogy egy regény nyelvéről beszélek?), ez a nyelv lehessen a felejtés nyelve is, tudván, hogy felejteni csak azt lehet, amit ismerünk, lehessen az „én” és a „mi” nyelve, tudván, hogy az ember a saját tekintetében nem találja meg embersége méltóságát, jó volna, ha a lét elviselhető nehézségéről tudna szólni, esetleg akár ama agyonbeszélt elviselhetetlen könnyűség közegében, az emberi mérték érvénytelen a világ számára, mondja Ernst Jandl, jó volna, ha olyan nyelv volna, amelyen ki lehetne például mondani azt, hogy naponta 20 ezer gyerek hal éhen, kimondani úgy, hogy ne hallatszódjék se demagógiának, se krakélerségnek, hanem jelentsen valamit, mert most nem jelent semmit, és legyen következménye, mert most nincs következménye, nem tud lenni,

rám nézve sincs következménye, a beszédem alatt kb. 600 gyerek halt meg, s azalatt, míg a gyerekhalálról beszéltem, beszélek, most (míg önök ezt olvassák) kb. 8-10 gyerek halt meg, a 21. század nyelvének kell tudni beszélni erről, ha akarunk egyáltalán beszélni, a 21. század a Leidkultur nyelve, a megmaradásé, mint ilyen univerzális, a Kanté, egy nyelv, mely ismeri korlátalt, mely korlátok szükségszerűek, tehát a Gödel nyelve, és gyakorlatias nyelv, tehát beszéd, mely esélyeit, reményeit „a gyakorlatias beszéd mint a gyakorlatias beszéd lehetetlensége" paradoxonból meríti, félreértések sorozatával jutni a megértéshez, a diplomácia nyelve ez, a Joschka Fischeré.

Ha tehát most befejezésül azt mondom, hogy a 21. század nyelve a Kant–Gödel–Joschka Fischer háromszögben, sőt, Bermuda-háromszögben beszél, akkor elértem azt a komolytalanságot, azt a megfontolt, szép hülyeséget, melyről fontos és komoly alkalmakkor sem akarok lemondani.

Idő van. Szerző az órájára néz, ne felejtsük, ez már a 21. század.

Az élet képei

Figyelni*

A házban, ahol élek, mert leginkább ott élek, a házban, szobanövény – sok a papír. Ennek egy része ún. könyv formájában helyezkedik el, részint ún. könyvespolcokon, részint szanaszét, egy részét postás hozza küldemény gyanánt, egy része meg, terminus technicus, cetli.

Régen, amikor még nem én voltam itten a családfő, hanem ugyanebben a házban gyermekként szolgáltam, régen is voltak itt cetlik, csak azok nem hemzsegtek ennyire. És főként szeriőz dolgok írattak rájuk, például 1 liter tej, 1 vaj, l kenyér, ha nincs, 10 zsömle.

Konstruktív káosz, gőgösen így nevezzük papírjainknak ezt a létet fölhabzsoló szerkezetét, ezt a kiszámíthatatlan mozgást, bosszút és hízelkedést. De addig jár a konstruktív káosz a kútra, míg utol nem érik, együtt a sánta pitbullal, melyre jön a dér. Ah, szamárság! De mi történik, ha egy kósza kéz, valami családi perpatvar, általánosabban: szenvedély keltette szellő átrendez? Magyarán, ha *be*esik, *mögé*csúszik, *alá*slittyan? Hosszú történet volna ez, emberi s szellemi kapcsolatok könnyes terepe – de hát főként az történik, hogy egyszer csak megtalálják a paksamétát, kallódások, lejárt határidők, passzék egyfelől, és az újra-bírás izgalma másfelől.

A minap, illogikusan, megemeltem egy füzetet, amely már szinte gyökeret vert az íróasztalomon – s ott voltak alatta, odaslittyantak. Finomságok, volt ráírva nagy betűvel az elsőre, ez áthúzva, alá: kis finomságok. Ott meg a kis fölé egy kérdőjel. Lehet, hogy nem történnek ma a művészetben nagy dolgok, vagy mert nincsenek, vagy mert nincsen szemünk, fülünk, szívünk hozzá, úgy tetszik, valóban ilyen idő ez. Ilyen idő. Lehet, hogy ma a művészet érdektelen, de aki erről akar beszélni (vagy hallgatni), annak mégiscsak érdeklődnie kell, s ha érdeklődik, ha figyelmes, akkor folyamatosan sok finomságra lel.

Például csöndes, lankadatlan, szép dolgozásra. Akkor most Hegedűs 2 László székesfehérvári képzőművészről beszélek. Aki néhány éve nagy árvizet bocsátott városára. Nem olvastak róla? Így megy ez. Nyakig ér az iszapos ár, és észre sem vesszük. Úgy teszünk, mintha nem történt volna

semmi. Pedig ott úsztak a halak szemmagasságban. Dokumentálva a Nagy Fehérvár Árvíz című mappában.

Én azóta figyelem Hegedűs dolgozását, ezt a nagyon intellektuális és nagyon kézműves munkálkodást, nézem a könyvtárgyait, könyvmobilokat, az otthontalanság nagy fészkeit, a szinte kötelező talált tárgyakat, s aztán az írásokat, ezen, azon, zacskón, falon, legújabban lemezeken.

Azt a rémületet lehet látni Hegedűs munkáin, amit minden valamirevaló 20. századi művészén. Azt a rémületet, hogy talán nem jut el ahhoz, amit úgy szoktunk nevezni: valóság. Vagy másfelől mondva: mit kell tenni ahhoz, hogy valósággá legyenek a tárgyak. Az ő eljárásai mind arra vonatkoznak, hogy a maga számára meg a nézője számára valóságossá tegye a valóságot. Szövegeket is megdolgoz. A szöveg státusa bizonytalan, elbizonytalanodott. Hegedűs megfogdossa, kivágja papírból őket és fölteszi a falra. Akkor ez egy többszörösen furcsa szöveg lesz, mert tárgy, amelynek jelentése van a vizualitása révén, de, mondhatni váratlanul, jelentése van azért is, mert úgy hurkolódnak azok a formák, hogy ún. betűket adnak, a betűk pedig ún. szavakká állnak össze, mondjuk Kierkegaard egyik mondatává. És akkor most ez a mondat, amelyet ezernyolcszáz nem tudom hányban írtak, és amelynek a szövegkörnyezetét és -összefüggéseit is tudhatjuk, mit jelent ott a falon? Ez igen termékeny helyzet, valamit kell kezdeni vele. Erre a kell-re törekszik Hegedűs nagy leleménnyel.

Végül is e munkák egy magányos embert mutatnak – bár ezt ingerülten azonnal vissza is lehetne utasítani, mert hát ki nem magányos; tehát ő nem személyében magányos, illetve ez érdektelen, hanem művész mivoltában. Éppen azért, mert jó művész és mai. És így nem bír más lenni, mert nincs mögötte közösség, nincs mögötte semmi. A 20. század művésze e semmi előtt áll, és ezért olyan furcsák a dolgaink.

Hegedűs 2 László kiállítása a fehérvári Csók Képtárban – rendezte: Sasvári Edit – már régen megnyílt és már régen bezárt. Ám minden továbbra is aktuális.

Figyelni.

1 Hegedűs 2 László*

A kiállításmegnyitó nem az őszinteség temploma, de azért egyszer le akarom írni, ki akarom mondani, nem szeretek kiállítást megnyitni. Nem utálom, mint a kukoricagölödint, de húzódzkodom. Van a megnyitókban valami túl kellemes, megnyugtató, jólnevelt – többnyire ellentmondásban avval, amit megnyitnak. Előbbi formalitás, utóbbi forma. A legrosszabb persze, ha még a formalitást sem tartjuk meg, ahogy most. Ily gyerekes trükkel ezt nem lehet megúszni. Biztatásul szokták az ódzkodónak mondani, hogy mondhatsz bármit, olvass föl valamit a *Háború és béké*ből. Ezen azért elgondolkodtam. Tényleg elkezdeném most a *Háború és béké*t, és az évek során, megnyitóról megnyitóra haladnánk a regényben előre.

Föl sem merült bennem, hogy ne nyitnám meg ezt a kiállítást, nem hiúságból, hogy egy ilyen jelentős esemény körül fontoskodhatom, hanem mert amiképpen nem szeretek megnyitni, azonképpen nagyon szeretem és becsülöm Hegedűs művészetét.

Azt nem állítom, hogy elfogulatlan lennék, mert én is, pontosabban a szövegeim is érintettek itten, aminek külön örülök. *20x20x1 cm-es fekete felületbe olvadó E.P.-szövegek (kékszakállú).* Mindig is szerettem volna fekete felületbe olvadó kékszakállú lenni. Ez olyan konkrét. Konkrétnak lenni jó. *Rozsdás lemezen E.P.-szöveg.* Használnak. Jó érzés használtnak lenni. Mintha valaki – hogy személyeskedjem – lemásolt volna. Cincálnak, szétszednek és összeraknak – telik-múlik az élet. Telik.

Hegedűsnek erős köze van a szóhoz, a szöveghez, mert köze van az észhez, az intellektuálishoz, ám megnevezni nem szóval nevez meg. Az ő beszéde másféle beszéd. De folyamatosan emlékeztet arra, hogy nézni is csak ésszel lehet. Emlékeztet arra, hogy a XX. században nemcsak a szó, a szó kimondása lett kétséges, hanem a kép is (tandorisan bennhagyhatnám az elgépelést is: a kéj is), a pillantás is. És ez ugyanaz a kétség, egy kétség van.

És sok kétségbeesés. Mit látunk? Látunk-e? Ugyanazt látjuk-e? Az én Istenem a te Istened-e, satöbbi. Ugyanannak a kérdésnek az orcái. *Tengerész kiegészítőkkel,* böhöm és fragil, egy németalföldi zsánerkép lehetetlensége és megvalósulása. Azt, mi mást, igyekszünk ábrázolni, amit nem lehet. Hegedűs képein látom, látni vélem, hogy *ugyanarról* gondolkodik.

Az alma álmát álmodjuk, *vászon, akril, 93x137 cm.* Az alma én vagyok. Ahogy ama férfi vagy férfinak öltözött nő is „A nagy…” sorozatból. A nagy nucifraga caryocatactes. Mint jól tudjuk: fenyőszajkó. A cilinder alatt a tekintet rémült?, kiábrándult?, vagy csupán okos? figyelmes? És a hozzáillő száj. Illők és illetlenek. Hegedűs illeszt és illetleneszt.

A Magritte-ot idéző *Fax a tengeren túlról* képről jutott az eszembe, elég sok áttétellel, Ernst Jandl. Ernst Jandl és az ő nyugodtsága. Hogy van (volt), lett egy nézési módja, amely nem valami kimunkált biztonságosság, hanem reflex, szenvedély, kiszolgáltatottság, magány és tehetség és következetesség, ezzel a pillantással néz nyugodtan körbe és lajstromozza a világot. Nem csinál semmit, néz.

Úgy érzem, Hegedűs is ilyesféle nyugodtsággal veszi számba és egyszersmind teremti a világot. Hogy errefelé mozdult el a művészete, valami teljességigény nyugodt bejelentése ez a kiállítás is. Totalitás és kicsiség, intellektualitás és érzékiség.

A képek igen erősen kapcsolódnak egymáshoz, Hegedűs újabb s újabb rendekbe állítja a tárgyakat, a tárgyait, a cseresznyéket, *kettő, egy, három,* a dominókat, feketén és aranyozva, az almákat, a gombokat, a krumplikat, a csillagos eget. Meg a vetési ludat.

És azt is szeretem benne, hogy minduntalan ugyanannyi esztendős, mint én. Eddig legalábbis így volt. Most ötvenéves. Ez a nagy kiállítás mutatja: ünnep ez.

Eh bien, mon prince. Genova és Lucca most már nem egyéb, mint Napóleon „jószága”. Figyelmeztetem: ha azt állítja, hogy nem lesz háború, ha még mindig megengedi magának, hogy mentegesse ennek az Antikrisztusnak (szavamra: én hiszem, hogy az) minden galádságát,

minden erőszakoskodását, akkor nem ismerem többé, akkor nem barátom – vagy ahogy mondani szokta –, nem „hűséges rabszolgám” többé. De azért isten hozta, isten hozta. Látom, megijedt tőlem, foglaljon helyet és beszéljen.

Így szólt 1805 júliusában a híres Anna Pavlovna Scherer, Marija Fjodorovna cárné udvarhölgye és bizalmasa, ezzel köszöntve a magas rangú, méltóságteljes Vaszilij herceget, aki elsőnek érkezett estélyére. Anna Pavlovna néhány nap óta köhögött, ahogy ő mondta, grippéje volt (a grippe akkoriban még új szó volt, csak kevesen használták). Valamennyi meghívóban – melyeket parádés inassal küldött szét délelőtt – szóról szóra ugyanazt írta:

„Ha nincs jobb időtöltése –”

A szerelmes ember[*]

A „nem tudtam ellenállni”-sorozatból

Őseimnek véres kardja
Fogason függ, rozsda marja,
Rozsda marja, nem ragyog.
Én magyar nemes vagyok!

Nem mindenkinek, de Rozsda Endrének van legendája. Az első magyar szürrealista. A magyar művészettörténet nagy ismeretlenje. Breton barátja, Picassóné legjobb magyar tanítója. Rozsda, aki még látta Bartók kezét, és ez megváltoztatta az életét. Európai Iskola, Max Ernst, Párizs, párizsi emberünk.

De fordítsunk egyet a dolgon. Ne tudjunk róla semmit – csak nézzünk. Végtére is talán mindig így kéne. Kiszakítva valakit a saját összefüggéseiből, mintha most látnánk először. Tekintsük az ártatlanságot munkahipotézisnek. Törekedjünk a saját szüzességünkre.

Mert mintha Rozsda is ilyesmire biztatna. Mintha képei azt sugallnák, hogy számára csakis az aktuális, az épp megmunkálás alatt álló vászonnégyszög létezik. *Nincs tér, csak felület.* A képről mintha (mintha) nem volna előzetes tudása, *minden* ott keletkezik, ecsetvonásról ecsetvonásra.

Rozsda képei teremtésmetaforák.

Kaleidoszkóp: azt csinálja, amit minden művész: szétszedi, szétcincálja, azután összerakja a világot. Minden művész gyerek, rossz gyerek, jó gyerek. Csak nem tudjuk, nem látszik, mikor melyik.

Ahogy a teremtés maga, ezek a képek is nehezen fedik föl magukat. Hosszan, elmélyülten, csöndesen kell őket nézni. (Persze mit nem…) De azért első pillantásra mondanak valamit. Nyilván nem ugyanazt mondják, de mintha volna egy közös dallamuk.

És ez a közös – meglehet, tévedek, és már megint, helytelenül, csak magamról beszélek – meglehetősen korszerűtlen, nem a kor szerinti: a

Rozsda-képek mintha azt mondanák, hogy a *világ szép.* Lehet, hogy ez a szürrealizmus. A szürrealizmus mint etikai magatartás? Legyünk önmagunk kortársa, ez Rozsda imperatívusza. És még talán az Isten sem halott. Kicsit lassabban, mert azért Rozsda nagyon is tudja, hol s mikor él; ha van Isten, az már csupán személyes Isten tud lenni, enyém-isten, tied-isten; ahogy egy régebbi képcíme mondja: Megmagyarázod az Istened.

Rozsda nem magyaráz, néz. Nézni persze csak azt lehet, amit látunk. Rozsda nekünk lát. (Na ezt tessék majd lefordítani…)

A nézés az nyelv. Amilyen a nyelv, olyan a világ. Akinek nyelve van, van világa. Ki tud lépni önmagából.

A kép a világ. Vagyis a kép teljes. Rajta kívül nincsen semmi. Te sem. Amikor a kép kész, megszűnik a festő.

Ezt látjuk folytonosan, ezt a nem létező Rozsdát. (Zárójelben említem, hogy az a létező férfi és művész, aki például az interjúiból elénk rajzolódik, az hozzám rendkívül közel áll, az, ahogy a művészetről beszél [„a kép egy kép, és nemcsak valami képen kívülinek az utánzása”], az, ahogy az alkotás folyamatát szemléli, vagy az, ahogy nem hisz abban a gondolatban, hogy fájdalom nélkül nincs nagy mű, hogy ő az örömben és az erőben hisz. Úgy beszél a színekről, formákról, ahogy magamfajta a mondatokról: „A kép még nem döntött a színeiről.” Vagy: „Ez a kék ott a képen semmi. És mégis az határozta meg a képet.” „Az üresség pillanataiból lesz a festmény, ahogy a csöndből lesz a zene.” „Nem vonok le következtetést, konstatálok, ez minden.” „Keresek, kutatok.” – Jól értem ezt, a jónál is jobban. Ha nem volna félreérthető, ezt így mondanám: *Szívesen bebugyolálnám ezekbe a vásznakba a könyveim, jól éreznék ott magukat.)*

Talányos, titokzatos, enigmatikus, kifürkészhetetlen, összetett, sokrétű, tekervényes, szerteágazó, szövevényes világot mutat nekünk a mester, amely többnyire drámai ugyan, de, igaz ez?, sosem fenyegető, nem félelmetes, nem undorító. És mindig szerethető.

Rozsda Endre szerelmes ember.

A nehéz és a könnyű szív*

Nehéz szívvel írom ezeket a sorokat. Pedig volnának olyan objektívnek tetsző környülállások, melyek alapján éppen hogy könnyű szívvel írhatnék arról a férfiról, akit 1998. május 4-én megismertem. Jobban mondva alig váltottunk néhány szót a kiállítása megnyitóján, ült egy székben, mintha egy király, s fogadta az alattvalókat. Mikor bemutatkoztam, akkor viszont úgy szólt hozzám, olyan nyugodt bensőségességgel, mintha jól ismerne, vagy én őt, vagy legalábbis én volnék a király.

Ám ezt a heves, váratlan néhány pillanatot azután lényegében elfelejtettem, elsodorta a másnap, akkor halt meg apám.

Egy évre rá egy budai étteremben találkoztunk. Csak úgy röpült az este a kis társaságban. Úgy beszélgettünk, voltunk, amilyennek én őt a képeiből kikövetkeztettem. Úgy éreztem, azok a képek ugyan – természetesen – nem az én hangomon szólnak, közvetlenül nem is ugyanazt mondják, de ugyanarról beszélnek egy számomra ismerős hangon. Ifjú koromban ilyennek képzeltem (álmodoztam) az estéimet: étteremben ülök a barátaimmal, hol fecsegünk, hol beszélgetünk, lazán és szorosan összetartozunk, nem vagyunk egyedül.

Ott, 1999. április 26-án este 8 és 11 között a Fő utcában megvalósult egy álmom. De jó város, motyogtam azután hazafelé menet.

Úgy terveztem, hogy sok időnk van még együtt. A nehéz szív innét. Hogy felelőtlenül hagytam múlni az időt, ahelyett, hogy önzőn, azonnal nekifogtunk volna a barátságunknak.

A szerelmes ember, írtam volt róla. A szerelmes ember a nehéz és a könnyű szívvel.

Évtizedeken át*

Kaján Tibort jó nézni; olyan, mint kedves regényeink: újralapozható. Nem a fölfedezésvágy visz ismételten hozzá, noha mindig találunk valamit, amin átfutott az agyunk, az *ébresztett agyunk,* hanem az otthonosság végett szeretünk nála lenni.

*

Kaján olyan, mint mi, csak jobb. Finomabb, elegánsabb, könnyedén használja a műveltségét, rezignált, de nem kiábrándult, valahogy jobbak az arányai, nincsen kívül, de mégsem liheg, rálát arra, amiben benne nyakig, vagy ő talán csupán szügyig.

*

Szeretjük és tiszteljük őt, és szívesen tiszteljük, és nem érzünk késztetést, hogy ezt leverjük rajta. Nem keresünk szeplőt, szívesen vesszük olyannak, amilyen.

Nem mert mindentudó; igaz, sokat tud. Egy öreg ember friss tudása az övé.

*

Van valami történelmi is a rajzaiban; de ha, akkor úgy kötődnek a közelmúltunkhoz, hogy élők maradnak, élők, mert valóságosak, valóságosak voltak akkor, és valóságos híradások most. Ez a művészet úgy beszél a múltunkról, erről a szürke, szűk, diktatúrásról, hogy pillanatra sem lesz provinciális. És ami igen ritka: nem látszik rajta a diktatúra ujjnyoma. Ez az ember élhetett volna Párizsban vagy New Yorkban is. És azt is látjuk, hogy itt élt, él.

*

Kaján Arcimboldóval meg Escherrel társalog, ők a kollégái.

*

A karikaturista nyelve valamelyest olyan, mint a színészé: ott, akkor, helyben kell működnie. Másnap az már egy másik előadás, egy másik világ. A karikatúrának is azonnal kell hatnia, sőt, villámcsapásszerűen, vagyis egyszerűnek kell lennie. Kaján meg nem egyszerű, ugyanolyan bonyolult, körmönfont, mint „mi". Aztán mégis. Kaján a jobbik intellektuális felünk.

A karikatúra nevetést akar. Nevet: kacag, göcög, gurul a nevetéstől, halálra, betegre neveti magát, röhög, rötyög, nyerít, nyihog, hahotázik, nevetgél, röhigcsél, nevetgérezik, kacarászik, röhincsél, heherészik, kuncog, pukkadozik, vihancol, mosolyog, bazsalyog, somolyog, vigyorog, derül. Milyen a Kaján-rajzon nevető nevetése? Lehet, hogy nem is nevetés? A fölismerés öröme? A szemek néma nevetése? Egy derűs hunyorgás, hogy élünk? És aztán egy felszabadult nyerítés?!

*

Kaján nem gőgös, hanem finom. Egy finom (konzervatív liberális) úriember világnézeti-kulturális jegyzetei ezek.

*

Kaján időiben mindig van időtlenség, napi végességeiben parányi végtelenség. Sokat gondol az égre, és sokat gondol a földre.

*

Néha, azt hiszem, ez nem dicséret, unatkozik. Nem is bírálat. Dráma.

*

Lábjegyzet: az Úristen meglehetősen jószándékúnak látszik e lapokon. És: folyamatos kis könnyű kultúrpesszimizmus. (Don Quijote mint Sziszíphosz és viszont és fordítva.)

*

Teremtés-rajzok (apokrif, természetesen). Egyáltalán: egy „konstruktív pali a középpályán”.

*

Rajzaira, portréira, világábrázolására nem szívesen használnám a „szeretetteljes” kifejezést, de az igaz (a szeretetteljes is igaz), hogy a pozitív tulajdonságokkal játszik, azokat túlozza, kavarja: *rajzolja:* Kaján nagy rajzoló: rajzban gondolkodik: a vonalban, nem a szóban keresi a humort, mindent.

*

Rajzolok, tehát vagyok, szólt egy előző könyvcím. Vagyok, tehát rajzolok – ezt látjuk évtizedeken át. És nézzük.

Kaján 80*

Hogy mi a polgár, azt mostanság kicsikét kavarjuk, mert volnának olvasmányaink, mondjuk valami hansastadti kollegától, vagy egy kassaitól, és volna ez a mai katyvasz, akarat, akarnokság és üresség és persze vágy, vágyakozás. A két kép oly messzi van egymástól…, tulajdonképpen, mint Makó Jeruzsálemtől, vagy hogy élezzem (má' megint a hely szelleme): pontosan olyan messzi van, mint a reálisan létező szoci gondolkodás a szociáldemokráciától. Ism.: egy távolság van. (Az erre vonatkozó költői üveggolyó pedig szeméttelepekről összebuherált rozsdás vasizé, amely tonnanehezen totyog végig az életünkön. „De más hasonlatok is mondhatók.")

Arról azonban, hogy az úriember mi, arról még elképzelésünk sincs. Kaján Tibor az, úriember. Nem létező állatfaj (ad notam: egyszer láttam, de az se az volt). Úriember és értelmiségi. Utóbbi minőségében szenvedélyesen lajstromozza a környezetet, lábjegyzetel, kommentál, fogalmaz, újraértelmez, előbbijében könnyedén rezignált, elegánsan pesszimista. *Szenvedélyes rezignáltság,* ez Kaján Tibor realizmusának emblémája.

Az úriemberek nem kortalanok, öregszenek ők is, de nem lesznek öregemberek. Kaján Tibor 80 éves, ám nehéz erről a 80-ról bármit is gondolni. Van, épphogy, jelentése, de nincs jelentősége. Nem érdemes csodálkozni, *jé, ki hitte volna,* és nem érdemes lelkendezni. Kaján Tibor nem jól tartja magát, hanem jól van, és van tartása.

Egy nagy öreg.

A „nagy öreg" komoly, fontos műfaj, minden közösségnek elemi érdeke, hogy legyenek ilyenjei. A nagy öreg (ellentétben a szent tehénnel) nem magát veszi komolyan, hanem a világot. Vagy épp komolytalanul. De veszi. De nem veszi meg. A nagy öreg régi ember, kicsit idegen itt, idegen már itt, és úgy figyel. E figyelő tekintet minket is megváltoztat.

Rajzolok, tehát vagyok, mondta egy Kaján-kötetcím. Rajzol, tehát vagyunk. Önérdek hát, hogy Isten éltesse őt.

Pápai, a most*

Aggasszunk jelzőket. Legyen Kaján az intellektuális nagy öreg, Sajdik a realista fantaszta, káoszteoretikus. Brenneré a Kádárkorszak, az emberarcú szar, a rendezett hétvégi kistelekkel, műanyag törpével: a nyugalom paródiája.

Pápai a most. Milyen ez a most? Mit mond erről egy közíró, aki rajzol? Olyan nagyon ő sem tudja. Ez-az hiányzik, ennyi biztos. Túl kevés és túl sok az új. Brennernél a környezet beszélt (a buhera!), ez itt hiányzik, majdnem kizárólag arcok vannak csak, kóválygás egy bizonytalan térben. Az új formátlanság rajzai.

Brenner arcai mindennaposak, fáradtak, fáradtan ravaszkásak. A Pápaiéi főleg gusztustalanok. Nála az emberek, istenek pártfüggetlenül randák. Nem tudom, igaza van-e (én másképp gondolom), de igazat mond. Kellemetlen alak. Azt remélni pedig, hogy az arcok mindig máséi, politikai szakszóval szólva: csacskaság.

Mindez lehetne egy kicsit viccesebb.

Úgy vagyunk mi most, ahogy az egyik rajzon olvashatjuk, hogy bizony összeszorul a szívünk, ha ezt a szegény Dajanát látjuk. Ekkor és csak ekkor.

Mi hiányzik honnét*

Egy olyan szobában ülök mostanság, amelyben nincs Váli-kép. A lakásban sincs, a házban sincs: idegen helyen vagyok; jól. Nem minden szobából hiányzik Váli. Ettől egy szoba még nagyon is rendben lehet. De ha már, kicsit véletlenül, ideértünk, fordítsuk meg: való-e kép egyáltalán lakásba? A lakásainkba? Olyanok-e a lakásaink (vagyis az életünk), hogy satöbbi, illetve olyanok-e a képek (vagyis az életünk), hogy satöbbi?

Mekkora is az, amelyik nálunk lóg? Nagy. Milyen nagy? Nagyon nagy. Mintha betakarná az egész falat. Vagy ellenkezőleg: hatalmas ablakot vág a falba, szorosan a másik, valódi ablak mellé. Evvel nyilván statikailag megbolondítja a házat. Földúlja. Elveszélyesíti. Nincs jó helyen, két okból sem. Egyrészt mintha el volna dugva, került, ahová kerülhetett, másrészt a fények úgy esnek rá, hogy betükrösödik, és akkor téblábolni kell előtte, oldalt hajtogatni a fejet, alkalmas beobachtungsstellét keresni (és végül nem találni).

Elsőre: kietlen hely. Egy börtön, ott a rácsos ablak, a priccs nem létezik, a kübli se, csak egy szék. Az elítélt sem látszik. Nyilván jó oka van, hogy idekerült. Nevetséges volna mindannyiunk ügyét justizmordnak tekinteni. Nem; jóok. *Vagy:* szikár hely.

Egy cella; aki itt él, nem kívülről kapja a fényt, a priccs nem látszik, a szerzetes sem, csak a szék. A szék a társa. Vele osztja meg a teret. Aki itt él, egyedül van és egyedül akar lenni, de nem magányos. Vagyis hát ez nem ilyen szépen van, nincs így kiendlizve. Vereségek sora látszik a képen. „18 éve hallgatok ebben a szobában, amiben élek.” *És:* „Nem jó képeket kell festeni, hanem újakat mondani.” *Vagy:* akár egy álom. A szék mintha egy másik álomhoz tartoznék. Színek nincsenek. A színek: ha akarom, lilás, ha akarom, barnás, ha, akkor szürke. Ha meg sokáig nézem, benne leszek a képben, ami mint kilátás elég nyomasztó. *Vagy:* univerzális hely. Olyan, mint a németalföldi „kis” képek. Mindegy, mi van rajtuk, egy falu látképe, egy csokor virág, egy arc: ott az egész. A kozmosz nem kicsi vagy nagy, hanem egész. Teljes.

Váli képe: *a hely, ahol most vagyunk.* A nagy világon e kívül. Nem az ő helye, hanem mindannyiunké. Az sikerül neki, ami 20. századi művésznek ritkán: én-ből mi-t csinálni (szándékosan nem a teremteni szót használom).

Egy olyan házban élek, amelyben van Váli-kép. A kép kedvéért át kéne építeni a házat, egy kicsit; és nem vet sem rám, sem a világra jó fényt, hogy ez csak mint tréfa értelmezhető. Másfelől: a kép által olyan lett az otthonom, hogy hiányoznék a kép belőle.

Bevezető[*]

Bevezetek. E pillanatban nem egészen tudom, hogy mit, de úgy döntöttem, ez nem fog zavarni.

Ez a CD tartalmaz egy Váli Dezsőt. Ez a tartalma. Mondhatnánk, véges miként tartalmazhat végtelent, rendben, javítsunk, a CD tartalmaz VD-ből egy jó nagy darabot. Tartalmazza VD egy nézetét. (Ki néz?) Egy változatát. Egy fölfogását. Úgy azonban, hogy mégiscsak az egészet *felöleli.* Mindent.

Mindent, amit VD összevillázott magáról, elsősorban tehát a műveit. Minden *látható*. Azok is, amelyek nem láthatók, mert mondjuk egy távoli, setét közraktárban telelnek vagy szanaszét, ki tudja, hol. (VD tudja, és mondja.) Mintha titokzatos, idegen helyekre pillanthatnánk be, valaki fogja a kezünket, gyere, mutatok valamit.

És nemcsak valamit mutat, vagyis a képeket, hanem mindent, ami a keze ügyébe akad, tőle, róla, írva, mondva, nézve, hallgatva.

Érdekes volna ezt az *egészet* műalkotásnak tekinteni, melynek tárgya, műfaja, médiuma: Váli. Egy Válit látunk hát, egy Váli teremtette Válit.

Az, akit az Úristen teremtett, szigorú, komoly művész. Itt, ebben a gesamtkunstwerkben azonban látunk egy komolytalant is, egy naprakészet, mozgékonyt, egy interneccest, hiút és hülyülőt, narcisztikust és így önironikust. Ahogy a költő mondja: egy ürgét.

Régi és új ritkán van így egyben.

A nagy szolnoki álldogálás*

Kevés fölöslegesebb dolog van, mint egy kiállítást megnyitni, az vagy megnyílik magától, vagy nyitogathatjuk napestig, minek. Ennél már csak az fölöslegesebb, ha egy kiállításmegnyitó arról szól, hogy ő milyen fölösleges.

Mindebből úgy tűnhetik, mintha bajban volnék.

Pedig ami ezt a mai délutánt illeti, meg ama tárgyat ott körben, a legkevésbé sem vagyok ott, bajban. Kis túlzással – ezt majd még megírom pontosabban is – én akkor vagyok bajban, ha nincs mondat. Ha nincs mondat – nincs valóság, csak a baj.

Itt lehetne rögtön mondat, van is, Szávai Istvánról, ahogy a meghívóról olvashatjuk, „a szolnoki ember, aki bevitte a Kalevalát rajzórára”. Dombra ment föl, hegyről jött le. Egy szenvedélyes tanár csodálatos élete stb.

Lehetne beszélnem a gyerekekről, akik – hogy káprázzunk attól, amit nem értünk – legalább háromszázezerszer véstek bele a dúcba. Ez a dúc is egy olyan dolog. Így a dúc, úgy a dúc, hogy harmincról lefogyott húsz kilóra (?)… a galambokról meg nem beszél senki. A gyerekek: ezt azonnal idézőjelbe kellett tenni, hisz ez a metszet 87 tavaszán készült, aki akkor volt 13-14 éves reményteli gyerek, mert minden gyerek reményteli, ma már 25-26 éves, kicsit már el is van hízva, van másfél gyereke, igaz, jól keres, de talán mégsem kellett volna férjhez menni. Vagy nem ahhoz.

Én egyébként évek óta a Szolnoki Metszőkör által készített levlapokon levelezek, vagy hát lapozok; azért is szeretem a lapjaikat, mert keveset lehet rájuk írni, *drága angyalom,* és már a lap alján vagyok, hála Istennek. Különösen jó, ha németül kell írni, *sehr geehrte,* hopp, és már nem is lehet folytatni. Napi kapcsolatban vagyok így velük, naponta megérintem így a munkájukat, ily módon ismerősek nekem ezek az ismeretlen (már nem is) gyerekek, akiknek köszönettel tartozom.

S lehetne mondat a Kalevaláról is – 1 könyv –, léha Lemminkejnen meg a tölgyfa, nos, a tölgyfáról külön is beszélhetnénk, szilnüj kak dub, a tölgyfa jó, a tölgyfa dús, legelőjén fű kövér…, nahát és a százötven év!, ennyi idős a Kalevala, micsoda mázli, megint egyszer fölfedezhetjük a finnugor, halszagú gyökereinket. (Ahogy a költő mondja, de tényleg csak zárójelben: Régi dicsőségünk halkések az éji homályban…)

És az sem volna meglepő, ha egy kiállításmegnyitó a kiállítás tárgyáról szólna. De nem.

Mert amire én most igazán gondolok, az azok a délutánok, amikor összejött az a sok szolnoki gyerek farigcsálni. Meg az az első felolvasás, amikor Szávai tanár úr, mintegy véletlenül, elkezdi a Kalevalát. És történik valami, valami váratlan, kiszámíthatatlan, amit lehet akár csodának is nevezni, de talán jobb valóságnak vagy valódiságnak. És ebből a délutánból kiindulva persze azonnal Szávai Istvánról lehet beszélni, a gyerekekről, idézőjellel és anélkül, a Kalevaláról, és a műről, a metszetről.

Hogy mi a művészet, nehéz megmondani. Én legalábbis nem tudom. De nem is érdekel. Mit érdekel engem… Maga…

Nem csodára kell várni, elegendő a valóságra, a valódiságra. Ha ránézünk erre a munkára, erre a huszonhét méterre, nem azon fogunk studírozni, hogy ez mennyire jó, mennyire kép, az, kép, mennyire ügyesek a szerzők vagy sem, hanem arra, és ez az igazi művészi hatás, hogy ezen tárgy kapcsán hány és hány ember került valóságos helyzetbe; nem klisébe, nem automatizmusba, nem abba, ahogy illik, ahogy előírják, ahogy szokás, ahogy praktikus, ahogy megéri, ahogy buli, ahogy hatékony – hanem ahogy van.

Ha ránézünk erre a képre, arra kell gondolnunk, hogy valakik valóságosan voltak, léteztek, azt csinálták, hosszabb-rövidebb ideig, amit kell. És ezért kicsit irigykedve és tisztelettel gondolunk rájuk.

Ezért jó itt állni. A Nagy Szolnoki Álldogálás.

Ki a gyilkos?*

A fotó, a fotózás, a fénynek a képezése drámai viszonyban áll az idővel. Ha a régi barnás kópiákat nézzük, szép, barna élmény, a klasszikus modernség juthat az eszünkbe, lázadó, izgalmas emancipák vagy a kezdődő újságírás mint az új kor jelképe. Manapság meg éppen ellenkezőleg, mintha passzé volna, lassú, szegényes, fintorgunk hűtlenül, mintha egy ősi VW-bogárról beszélnénk, amelynek megvolt a maga ideje, de ez immár nem az, lemaradt, nem bírta az új ritmust.

Van ebben igazság, Ám éppen ebben az úgynevezett lemaradásban, a korszerűtlenségben volna a fotózás sajátossága, új lehetősége. A száguldó riporterek kezében videokamera van, az is való oda. Másféle emberek kezébe kerültek a fotóapparátok, tűnődőbb, figyelmesebb figurák kezébe. Mélábbak is talán.

A fotózás azért mindig úgy működik, mint a *Nagyítás* című Antonioni-filmben. Oda néz, ahová nem kéne. A fotós ki van szolgáltatva a szemének. A fotó a titok ígérete.

Volna hasonlóság az irodalommal, az irodalom természetével is. Mindkettőben van valami idejemúlt, de valami egyszeri esély is: hogy bizonyos dolgokról csak így szólhatunk. Bizonyos gyilkosságokról nem tud senki, se a rendőrség, se a világ, nem létezik sehol, csupán egy filmnegatívon, csupán egy regény-epizódban.

A fotó emlékezésre késztet, mondtuk másutt, s mint ilyen, kellemetlen műfaj. Most inkább mondjuk úgy, hogy a „van" műfaja. Van a volt is. Létezik az is, ami elmúlt. Az önismeret műfaja. Ki tudja, mi van egy regényben? Nem mindig az a gyilkos, akit Phillip Marlowe fülön csíp. Ki tudja, mi van ezeken a képeken? Nem mindig az a város, amelyet a bédekkerek hirdetnek.

Természetesen Lugo és Aliona is egy „láthatatlan városról" beszél. De nem a nosztalgia könyve ez. Sétára hívnak a képek, városnézésre; ön-, hon- és városismeret. Anekdoták az órás bácsiról és az ékszerész néniről, a

hegedűkészítőről és a töltőtollasról. Idős mesterek arca egy elveszett világból, szabott árak. Gyönyörű cégtáblák és gépmonstrumok, egyszerre van jelen a 19. század és szűnik meg a 20.

A fotózás örök, állítjuk kimondva-kimondatlan. Mégis mintha Lugo és Aliona kitüntetett pillanatban végzett volna el valamit, végezte el a munkáját, *last pictures* ezek; az új, furcsa kapitalizmus éppen most falja föl végérvényesen a régi képeinket. Életünk egy része már csak fotókon létezik.

Nem nosztalgikusak, de nem is tragikusak ezek a képek, noha az elmúlásról is szólnak. De főleg a gazdagságról, az elmúlás is gazdag. Van Lugóban és Alionában valami blazírt ujjongás, hűvös lelkesedés, egy gyerek kíméletlen pillantása az övék, nehezen besorolható, ártatlan és profi, szigorú és barátságos. Elemző és összegző. Egyszerre veszünk el a részletekben, dinamóhuzalok, szelepsapka, pedál, kormányalátét, e. agy csésze(?!), és kapunk nagy ívű történeti, szociológiai áttekintést az utolsó száz évünkről.

Fölfeslik egy város.

A szerencse[*]

Mindegy, hogy miről írunk, mit festünk, fényképezünk, mindazonáltal véletlennek nem nevezném. Lugosi Lugo lassan mintha Budapest fotósává válna. Budapesté és az időé. Vagy a Budapestben rejlő, föltalálható időé. Emlékeztetnék a Frankl Alionával való közös könyvére, az *Eltűnő Budapest*re, melyben az épp eltűnő szakmák nyomait keresték és mutatták meg, mintegy az utolsó pillanatban. Városarcheológia.

Bizonyos értelemben persze minden pillanat utolsó, csupán meg kell találni a pillanat értékét, azt, ami kizárólag az övé, amit ő teremtett, s vele együtt el is múlik. Múlna – illetve múlnék, most éppen az ikes igék múlnak el, ki, ha például nem volna egy Klösz.

Szerencsénk van evvel a Klösszel. Hogy idekeveredett ott, ama századvégen a távoli Darmstadtból, s lett számunkra Georgból György, aki nélkül kevesebbet tudnánk a városunkról, az országunkról, a múltunkról, magunkról. Szak- és üzletember volt, pénzt keresett – és nézett. Nézett nekünk egy kicsit.

Lugo nagy és egyszerű, kézenfekvő eszméje az volt, hogy megnézi ugyanazt, amit nagy elődje. *Oda*áll, és néz. Természetesen kétszer nem léphetünk ugyanabba a városba (se), de azért próbálkozzunk.

Változnak az optikák, a gépek, a gyújtótávolságok, és vélhetően az emberek s a szemek is. A mai fotó a fotóról szól, az akkori a tárgyáról.

Nem lehet *ugyanoda* állni, csak *majdnem.* A majdnemre érdemes törekedni, nem az ugyanodára. Az idő amúgy is elcsellózza a kompozíciót. Addig-addig múlik, amíg csak belóg egy azóta nőtt lámpaoszlop vagy rémséges csillár.

Megdöbbentőek ezek a képpárok. E könyv után másképp kell néznünk a városunkra. És egyszer csak nem két várost látunk, hanem ezret. Ezeret. Csak kell egy szem, meg egy ember, aki fölmászik a szekérre meg a tejszállító IFA-ra.

Szerencsénk van evvel a Lugóval.

A hallgatás*

Azt írja a költő („költő”), van egy gonosz Budapest, van egy élvezkedő Budapest, egy könnyed, egy búskomor, egy mély, egy szellemes, van egy ganéj Budapest, egy hazug, egy lator, egy úriember, van egy formátlan Budapest (műanyag), egy rímfaragó, egy közgazda, a túlzott fölény és a túlzott alázat városa.

Vagyis mint minden városnak, a mienkének is sok arca van.

Azután van nekünk itt ez a Lugo az ő szemével, amely néz. Újra meg újra megnézi nekünk Budapestet. Hol az éppen eltűnő várost mutatja, hol azt, amely a régmúltból rendre elénk bukkan. Nincs, van.

A zsidó Budapest egyszerre ilyen is meg olyan is: tűnik el és bukkan elő. A nincs, amely van, s a van, amely nincs. Ez egy olyan Budapest, amelyet nézni kell, hogy lássunk. Akarni kell látni. Utána kell menni. Ajtókat kell kinyitni. Temetőkapukat.

Többnyire zárt tereket látunk itt, zsinagógák belsőit, lépcsőházat, ravatalozótermet és mosdótermet, rítusok nyomait, tóraszekrényt és tóraszekrény-takarót, gyertyatartókat, menórákat, örökmécsest és imaórát. És flódnit és maceszsütő kemencét. És virág helyett az emlékezés köveit.

Csönd, sőt hallgatás van ezeken a képeken. De talán ez nem is baj, először hallgassunk és nézzünk. Aztán persze beszélni is kell. Embereket nem mutatnak ezek a képek. De ott vannak, ott vagyunk.

Az élet képei[*]

Azt gondolom (látom), hogy ez a válogatás nem akar elérni semmit, vagyis nem bizonyítani akar, nincs egy gondolat, amelyhez képek kerestettek volna, hanem voltak (vannak) a képek, és valaki, egy „szemes ember” tallózik, kóványog köztük. Szempontjai esztétikaiak, amit egy album esetében természetesnek, sőt kötelezőnek hihetnénk, minthogy azonban egy diktatúrába pillantunk vissza, radikálisnak kell tartanunk.

Oda pillantunk, de nem azt látjuk. Többnyire életképek ezek, az élet képei. Nem valami görcsös „a derű óráit számolom”, csak épp látszik, hogy az élet él és élni akar. Mondjuk, látunk egy ruhapróbát 1960-ból. Ez nem az akkor nagyon is létező, mocskos diktatúráról ad hírt, hanem egy kultúráról, amely, mint ezt immár tudjuk, épp eltűnőben van. Egyáltalán, a 60-as évek Budapestje még emlékezik, emlékezni látszik önmagára, vannak formái, vagy legalábbis még láthatjuk, hogy voltak. A fontosnál is fontosabb a politikai emlékezet, és volt viszonyaink közt szükségszerűen politika lett minden (ettől koldulunk máig), ám ezeket a képeket nézegetve egy szélesebb, mélyebb vagy még inkább tágasabb emlékezés előtt nyílik lehetőség: kissé idétlenül úgy lehetne mondani, emlékezés az életre.

Mert az ugyan súlyosan igaz, hogy hol zsarnokság van, ott zsarnokság van, és csakis zsarnokság van, de mi most már nem onnét nézzük mindezt. Azt, hogy egy szerelmespár mindig több, mint egy diktatúra, azt csak most látni. És persze az emlékezés mindig több, mint pusztán az emlékek, emléktárgyak, emléklapok, de ezek a képek, számomra, 2002 őszén azt sugallják, hogy mindazonáltal az emlékezés nem függetlenítheti magát az emlékektől.

A régi képek egyik érdekessége, ha olyat mutatnak, ami már nincs, Kossuth híd, Nemzeti Színház, cipőpucoló (58-ban még volt ebben a városban cipőpucoló!) vagy a befagyott Duna (igaz, már akkor is Mátyás király nélkül). Ezek a képek inkább az ezernyi sok kis van-ról beszélnek, van kéményseprő, varrónő, martinász, utcaseprő (egy virtigli úr! – nem ám a Köztisztasági Vállalat dolgozója!), kertésznő, rakodómunkások (messzi már az állítmány, nem egyeztetünk!), újságárus, cipőbolti eladónő, járókelők, utcák, utcák, utcák, futballszurkolók (még ilyet! – feszülten

figyelik a mérkőzést, ilyet se lehetne most fotózni, legföljebb műteremben), hajógyári munkások, búcsúzó utasok, „Budapest új fényei", szabálytalanul közlekedő gyalogos (gyönyörűséges árnyékot vetve), szolgálatkész rendőr, rendőrnő, rendőrdobogó, sakkozók (+ papucs, sőt inkább fordítva), pincérek, taxisok (köztük mintha maga Lenin agitálna), sztriptíztáncosnő (nyitás a bűnös Nyugat felé) és bohócipari tanulók (a nagy Alfonzó tanár úrral!!!).

Rálátunk a város nem múló szépségére.

És 1964-ben bevezették a perselyes autóbuszt (a szoci luxus: „Az utazóközönség a vonaljegyek árát a kalauz mellett elhelyezett perselybe dobja, az egyéb jegyeket továbbra is a kalauz kezeli."), 1958-ban pedig, ahogy az MTI-képaláírás utolérhetetlen bájjal mondja: …az Éttermi és Büfé Vállalat új „Mackó" büfét nyitott… A büfé egyik érdekessége, hogy az infra hővel sütött ételek készítését az üvegfalon keresztül figyelemmel kísérhetik a vendégek. A hangulatos helyiségekben a közismert Roch-Ola zenegép szolgáltatja a zenét.

A szöveg a szocialista buherát idézi, a kép meg olyan, mintha egy Fellini-filmből volna. A Fellini meg olyan, majdnem, mint az Úristen.

Mit hoz*

Engem nem érdekel a jövő.

Evvel a hetyke mondattal gondoltam kezdeni ezt a szöveget, és ez elegendően *erős* viszony, hogy egy jövőről szóló album bevezetője lehessen.

De lassan a testtel, ahogy a temetői szakemberek mondják. Igaz ez? Egyáltalán igaz *lehet?* Tényleg nem érdekel, hogy ki lesz a Barcelona új edzője, hogy hány forint lesz a görögdinnye kilaja, mik lesznek a lottószámok és ki nyeri a választásokat. De.

A jövőről szólva emelkedettebben szoktunk beszélni, nem a görögdinnyéről, hanem az emberiségről, aki a jövőről beszél, szinte szükségszerűen *nagy* dolgokról beszél. Talán ez gyanakvásom forrása?

Vagy inkább az, hogy többnyire azért beszélnek a jövőről, hogy az olyan legyen, mint ahogyan beszélnek róla? Én nem akarok semmit a jövőtől. Megismerni pedig akkor akarom, ha majd jelen lesz, de akkor nagyon.

Akkor mi az, ami nem érdekel engem a jövőben? Ezt meg tudom válaszolni. Én. Minden más igen, *ez* nem. Azt nem akarom tudni, hogy velem mi lesz. (Zárójelben és őszintén szólva, most, 2002 márciusában a világon a legjobban az érdekel, hogy mi lesz velem úgy május végén, de ez egyrészt nem illik bele a gondolatmenetbe, másrészt május vége talán még nem is jövő, az olyan, mint a görögdinnye, arról meg már bevallottam, hogy nem érdekel.) Ez az ódzkodás logikusnak tetszik, evvel tulajdonképpen az életemet védem, az életem érdekességét, a kíváncsiságom tárgyát, a szenvedélyt, mely életben tart. Viszont ha avval kérkedem, hogy kíváncsi természetű vagyok, hogy ez alkatom legfőbb vonása, márpedig evvel szoktam kérkedni, akkor az nem azt jelenti-e vajon, hogy minden érdekel szőröstül-bőröstül, egy-ké-há-négy dimenzióstul? De.

A sci-fiket már kora gyermekkoromtól fogva ásítva untam. Viszont az időalagutakat azokat bírom. Kegymélem, ahogy a tájszó mondja. Egy Hondával Mátyás király udvarában. Király. 1930-ban dumálni kicsit Kosztolányival. Figyelj, angyalom, írtam egy verset, megmutatnám, *Hajnali részegség* a címe. Visszafele még az én se zavar.

Igen: a jövőkutatás, igen: az éntől megfosztott jövő. A struktúrák változásai: a sejteké, a társadalomé, a kultúráé, az időé, mindezek viszonyaié.

És hát az idő változásának a változása. Mert ez a legnagyobb változás. Másként múlik az idő. Nem csak a gyorsaságában, hanem már a linearitásában sem bízhatunk, sőt a folyamatosságában sem, s ha igazából értenénk, amit mondunk, akkor pirulás nélkül mondanánk, hogy már az irányára sem lehet mérget venni. Ez a másként nem csak érdekes (vagy riasztó), hanem fontos is, mert közvetlenül befolyásolja az életünket, a mindennapokat. Másfajta életekről beszél Balzac, Flaubert, Proust, mert másképp telt mindőjüknél az idő. (Vagy fordítva: az idő árjában úszva mindig ugyanarról?) A tizenkilencedik század jövője nem a huszadik század.

A jövővel talán nem is azért foglalkozunk annyit, hogy megtudjuk, mi lesz, hanem hogy a megsejtettből a mára következtessünk. Ha most így, akkor úgy. De ha úgy, akkor most ne így.

Volna itt még ez a jövőkép.

Amíg a kommunizmus rabigáját nyögtük, a nyugat-európai kerekasztalok kelet-európaiaknak címzett állandó kérdése így szólt: Szabad Ön? Az új kérdés: Van Önnek jövőképe?

Nekem nem szokott ilyenkor ilyesmim lenni, azért nem, mert nincs. És azért nincs, mert többé-kevésbé senkinek sincs. Ők is ezért kérdezik, ezért kérdeznek minket, egymást nem merik, pontosabban illetlenségszámba megy. Ha van utópia, az annyira személyes, hogy olyan, mintha nem volna. (Ha az utópia művé lesz, akkor már ki is lép az egy-személyiből, de ez nem a kerekasztalok esélye.)

Más azonban a helyzet, ha nem a nyelv, a logosz, hanem a szem felől közelítünk. Akkor a jövőkép is mást jelent. Ha nem is kisebbet, de konkrétabbat, földhöz ragadtabbat. Mindannyian ugyanarról gondolkodunk, tudomány, művészetek, filozófia, nem lehet másról – de

másképp. Ezért hol ennek, hol annak a diszciplínának vannak esélyei. Most talán a festőknek (és „festőknek”).

Nekem ez a könyv e pillanatban jövő. Mit hoz?

Nézzünk Forgácst![*]

Azt is megmondom, mikor, mit, mennyit, mért, hol. Forgács Péter már évek óta folytatja – mit is folytat? Mondhatnánk múltfeltárásnak, hagyománykutatásnak, általában hazafias cselekedetnek, de akkor már megint abban az egyre inkább elharapódzó, legyen, nyelvi térben volnánk, harapóddzon az a tér!, ahol a szomszédasszonyom azt képes mondani, még a süti előtt, hogy lássa, Péter, hát már itt tart ez a nemzet, miközben csak azt akarta tudomásomra hozni, hogy szar, vagyishát másodlagos frissességű a tévéműsor.

Úgyhogy Forgács Péter folytasson évek óta – művészi tevékenységet. Eljárásmódja, lehet mondani, mára klasszicizálódott. Kiindulási pontja, anyaga régi, lappangó magánfilmfelvételek, és azután ezekkel *jár el.* Ezek a régi filmek a világ, ezek jelölik ki a határokat, ahol lehetünk, csak az van, amiről kép van (világom határa a nyelvem határa), csak az tudható a világról, amiről a kép beszél.

Ám nemcsak kép van, hanem van szó is és zene is, és van lassítás és vágás és ismétlés: így lesz dimenziója, így lesz *helye* az esetleges privát felvételeknek (talált tárgyaknak). Így lesz a kuriozitásból mű.

A mostani film, *A püspök kertje* Ravasz László püspököt idézi meg, elsődlegesen a fiú, ifj. Ravasz László filmfelvételei segítségével (zene: Szemző Tibor). Látjuk a püspököt hatalomban a hatalmasok közt, s látjuk mintegy száműzve, leányfalui kertjében az unokájával. Halljuk hajdani rettenetes mondatait a zsidótörvényekről, és halljuk az öregember magába szállását. De főleg az arcát látjuk, egy életet, egy gyönyörű, kelet-európaian barázdált drámai felületet.

Forgács nem kommentál, elénk teszi a tárgyat, és úgy teszi elénk, hogy láthassuk. S látjuk is, ha látni akarjuk. És akkor beszélhetünk is, erre ad lehetőséget. Ismét az derül ki, hogy nem ússzuk meg egymondatos összefoglalással, rövid ítélettel. Nem igen vagy nem a történetünk, miközben a leghatározottabb igeneket és nemeket sem úszhatjuk meg. Forgács módszerei finomak, csöndesek, így beszél egy üvöltő századról. A film az *m2*-n lesz, csütörtökön, *2003. március 6-án, 21 óra 10 perckor,* egy órányi, a spanyol kupa (élő) második félideje még elcsípható.

A filmen még Bibó István is látható! Jókedve van ott. Jókedve nem reprezentatív, de szép látni.

Milyen az ember?*

Megyik János – gondoltam, evvel a két szóval kell kezdenem ezt a szöveget –, Zbynek Sekallal Megyik János ismertetett össze. Pontosabban Zbynekkel, a Sekalról nem volt szó, vagy ha volt is, elfelejtettem. Ez nem csupán egy ütődött anekdota – amely akkor még természetesen kitérne arra is, hogy magyarul ez a név, szekál, jelent valamit, nagynénéink szava, esetünkben nomen non est omen, Zbynek minden volt, csak nem szekálós, hisz aki szekál, az szükségképp kisszerű –, szóval hogy lényegében csupán a keresztnevet ismerem, ismertem, annak volna jelentése.

Az sem csupán véletlen, hogy Megyik mutatta őt – nem be, hanem meg. Másutt már mondtam, de mondom újra szívesen, Megyik számomra *a* művész. És ez összekapcsolódik a magányosságával. Ha magam elé képzelem – és van, hogy nem tehetek mást, és magam elé képzelem, az élet nehéz –, én Jánost nem kiállítótermekben látom, ahová való, nem a művészettörténeti listákon, ahol a helye, hanem a szobáiban, a híres, a számomra híres Kaiser strassei lakásában vagy most a kötcseiben. Egyedül, mint akinek semmihez nincsen köze, csak a pálcikáihoz.

És így gondolok Zbynekre is: a művész mint olyan. Egy szoba és benne tárgyak. Vagy nem is tárgyak: hanem összefüggések. Egy szoba és benne összefüggések.

Így persze a szoba azonnal a világ része: Zbynek is azt teszi, amit minden nagy művész: megváltoztatja a világot. „Elhanyagolható mértékben jobbá teszi.”

Természetesen az úgynevezett magányos művész is – és hát ki nem magányos – ezer szállal kötődik a környezetéhez. Most így mondom: természetesen Sekalnak is van helye és helyzete a cseh, az osztrák, az európai művészetben. Jó is lenne, ha ez a kiállítás alkalmat adna arra, hogy valaki őt elhelyezze ezek között a koordináták közt, tehát mintegy bemutatná, beszélne az életéről, amennyiben ez fontos a művészetére vonatkozóan, a háború hatásáról, a koncentrációs táboréról, a háború utáni párizsi látogatásokról, Dubuffet primitivisztikus alkotásmódjának a hatásáról, a prágai szürrealistákról, a kollázsokról, a könyvekről, a

könyvek fontosságáról, a filozófia fontosságáról, és így tovább, valakinek ezt majd szépen végig kell mondania.

Egy kiállítás, ha szerencsénk van, kulturális esemény és nem társadalmi. Ez olyan, mint a mise, ha szerencsénk van, az Istenhez van köze vagy a hithez, ha nincs, akkor csak az új kosztüm van megjáratva. A kiállításmegnyitó az semmi, legjobb esetben része a hidegtálnak. Nincsen semmi, ami ennyire messzi volna vagy idegen Zbynek művészetétől, mint egy ilyen megnyitó. Ami ennyire nevetséges volna az ő műveinek intenciója, intenciói mellett. Mindazonáltal én is végigmondom, amit végigmondok. Nagy megtiszteltetés nekem, hogy itt állhatok.

Tavaly, február 11-én, kedden, fél tízkor indultunk el Berlinből Prága felé. Két legyet szándékoztunk ütni egy csapásra, részint megnézni Zbynek életmű-kiállítását, részint másnap eltemetni Bohumil Hrabalt. Így is történt.

Addig én csak a szoba tárgyait láttam és kiállításprospektusokat, és ebből gondoltam el magamnak ezt a számomra nagy és jelentős művészt. Tulajdonképpen jól extrapoláltam, mégis úgy mozogtam, inkább kóvályogtam és keringtem azokban a prágai termekben, mint akit fejbevágtak. Mámorosan, ez a jó szó, mámorosan fogadtam magamba azt az elképesztő gazdagságot, a drámaiságot és halkságot, mely oly ritka erény ebben a században, aztán az anyag példás fölmutatását, sőt megdicsőülését, a szakrális terek létrejöttét, sőt megteremtését, vagy azt, amit Werner Hofmann úgy fogalmaz, hogy Sekal a legcsekélyebb részletnek, a hulladéknak és a sérült maradványnak is szép, jóllehet törékeny méltóságot kölcsönöz, és azután a mindeneken végigvonuló nyugalmat. Nem hiába idézi ő maga is magának kedves Kafkájától: Die grösste Sünde sei Ungeduld, hogy a legnagyobb bűn a türelmetlenség volna.

Nem csupán egy egész élet munkálkodására láthattam ott rá, hanem egy ember életét láttam ott meg, annak a gazdagságát. Azt tehát, arra kaptam egzisztencia-bizonyítékot, hogy az ember élete gazdag. Hogy tehát az ember ilyen. A művészetet ez legitimálja: megtudunk valamit az emberről. Zbynek Sekal megmutatott nekem valami fontosat. Mámorosan láttam tehát ennek az ismerős, de alig ismert férfinak az életét, mámorosan köszöntem neki ezt a pillanatot, amelyben a létezésünk szépségére láthattam rá – miközben ő akkor már halálos beteg volt.

Másnap volt Hrabal temetése. Addig még két, kettő darab csoda esett meg velem. Nem volt szállásunk, teljesen véletlenszerűen az U Medvídkůban kötöttünk ki, elég későn. Reggelinél derült ki, hogy ez *épp* az a hely, ahol utoljára Hraballal találkoztam, beszéltünk és hallgattunk, és söröztünk drámaian. Amikor pedig reggel a szobában elhúztuk a függönyt, szemben, az udvar másik oldalán egy nagy teremben *épp* táncóra zajlott. Nyilván idősebbeknek és haladóknak. Mekkora volt ennek a valószínűsége?

A temetés után fél kettőkor indultunk vissza Berlinbe és hétkor érkeztünk meg – 1 valószínűséggel.

Az ország képéről avagy hogyan javította föl hazánkat Kovalovszky Márta és Kovács Péter?[*]

Több képe van az országnak, ha egy is az imázsközpontja. Ez utóbbi, meglehet, szerencsétlen csillagzat alatt született, s maga is tett a firmamentum-szerkezetváltásért (hogyishívjáknál több, micsodánál kevesebb), de azért ha az ország képe nem tetszik (vagy mert randa, vagy mert nincs ízlésünk), az nem őmiattuk van, hanem mimiattunk. És fordítva: ha az imázsosok úgy működnének, mint az álom (hö-hö), nem ők adnák ama képet, hanem mi.

Sok minden történik egyszerre egy országban, a (nem véletlenül) túlpolitizált agyunk hajlamos azt hinni, hogy kizárólag a hannoveri villanyosoktól (álmomba ne jöjjenek elő) a Fidesz–kisgazda szappanoperáig terjedünk, amivel nem állítom, hogy e gazdag színvonaltalanság nem mi volnánk.

Ám a figyelmes szemlélő mást is lát, nemcsak azt, amit az orcájába vágnak fertelmes spongya gyanánt, amiből az is kitetszik, hogy a figyelmesség fontos erény, ön- és közérdek.

Titokzatoskodva kezdjük úgy, hogy valamikor február elején váratlanul levelet kap férfiak s nők egy talányos csoportja. Ezen magyarok azután sutba dobva félbe-szerbe hagyják mindazt, amivel éppen akkor foglalatoskodtak, és…

És mi zajlott eközben a Jókai utcában Székesfehérváron, ahol a címben már illetett művészettörténészi személyek tengetik életüket? Semmi, úgy bizony, nem zajlott semmi. A két ember, mint rendesen, szöszmötölt valamin, nem nagy kedvvel készítgették elő a nyugdíjba vonulásukat (bár azt nem tudták, hogy valóban ekkora vonulás lesz). Ugyan kaptak egy-két értelmezhetetlen telefont, majd találkozunk *úgyis* szombaton, efféléket, de hát szokva voltak barátaik összevisszaságához, kedvesen, mert kedves emberek, legyintettek. Annyit tudtak, hogy valami rövid interjúra szombaton, március 3-án be kell menniük a múzeumba, ahová amúgy vagy negyven éve járnak. Bandukoltak föl a lépcsőn, a falak a szokásosnál ünnepélyesebben álltak, de ez nem tűnt föl, fölértek a

kiállítóterembe, melyet oly jól ismertek, a belülrőlnél is belülebbről, beléptek – és kitört a tapsvihar, akár egy amerikai giccsfilm utolsó nagyjelenetében.

Mert mi történt? Mert az történt, hogy a Szent István Múzeum munkatársai, főleg, kurzív, *Sasvári Edit* és *Lakat Erika,* azt eszelték ki, hogy a nyugdíjaztatás alkalmából meglepetésül kiállítást szerveznek nagy titokban, és fölkérőlevelet írtak sokaknak *Tisztelt Mester!* megszólítással (ez is lett a kiállítás címe, Tisztelt Mesterek!), utalva ama híres és jelentős és romantikus akcióra, amely tulajdonképpen megalapozta a fehérvári gyűjteményt. Mártáék annak idején, 1964-ben több száz képzőművésznek küldtek evvel a megszólítással levelet, hogy ajándékozzanak egy-egy művet az induló gyűjtemény számára. Özönlöttek a képek (a „dolgok”). Ahogy, kicsiben, most is.

Barátok, tisztelők, toporogtunk izgatottan, Ujházi Péter beszélt kicsit, személyesen, mintha helyettünk, Kovács Marci táncolt, beleadott apait-anyait, konkrétan és pontosan annyit, Roskó szaxofonozott, úgy helyettünk, hogy nem kellett mélabúsan magunkra gondolni, se rá, hanem csak a szaxofonra és arra a két emberre, aki ott állt, mintha a levegőben, kicsit srégen, alig zavarban, inkább hitetlenkedve és meghatódottan és örömben, ahogy ott mindannyian, Pérelitől Jovánovicsig, Rajkig, Harasztÿtól Hegedűs 2-ig, Henczétől Nádlerig, Fitz Pétertől Fitz Jenőig (nincs névsorolvasás).

Én ekkor gondoltam arra, hogy milyen jó kis ország ez (pedig nem is ittam, igaz, mámoros voltam). És hogy mi is volna az, ami az elmúlt hónapban ebben az országban történt? Nem úgy van-e, hogy leginkább az történt, hogy ötven-hatvan ember, mondjuk, a magyar képzőművészet eleje (vagy vége vagy közepe, mindegy) fúrt-faragott, szőtt, festett, írt azon célból, hogy e két embernek meglepetésajándékot készítsen? Hogy ebben a hónapban itt öltött testet a nemzet géniusza? (Na ja, ez egy kicsit sok, géniusz is több van, cselekedeteink nem reprezentatívak.)

Látjuk, ez nem csak úgy spontánul megesett, kellett hozzá Sasvári Editék ötlete, lelkesedése, konkrét szervezése és munkája, kellett ez a játékos titoktartás, de mindez önmagában nem működött volna. Amiért ez azonnal beindult, amiért ez a sok energia hirtelen fölszabadult (fittyet

hányva, mint a művészetben mindig, az energiamegmaradás elvének), annak oka súlyosabb: amögött ennek a két embernek a negyvenéves munkája áll, csöndes tekintélye, az ő életük az, amely ezt a váratlan szépséget és testvériességet ilyen látványosan összerendezte.

A kiállítás valóságos kiállítás lett, nem búcsú és kegyelet és szipogás (bár a szipogás aztán vissza-visszakéredzkedett), rálátást adott e művészettörténész házaspár (ez a pár-ság, ez is idetartozik) korszakalkotó jelentőségére.

Amiképpen a mostani februárt illetően nem kellett az intézményes és személyes önzés, részvétlenség és nívótlanság tombolására gondolni, azonképpen látva itt a megelevenedő 60-as, 70-es, 80-as éveket, nem a kádárista trutymóval kell szembesülnünk. Nem is annak opponálásával, hanem valami mással, nem ama ottliki másik Magyarországgal (amely, tartok tőle, nem is létezik, csupán Ottlikban, s ez nem kevés stb.), hanem egy másik Magyarországgal. Egy nem lehetséges, de létező országot látunk, amikor Kassák szigorú arcát nézzük, vagy Schaár Erzsébetet és Vilt Tibort, amikor látjuk Pilinszkyt, amint megnyitja Kondor kiállítását, és aztán Nádast, amint a Jovánovicsét.

Az ország, amelyet Kovalovszky és Kovács mutat nekünk, nem feledteti a másikat, Pilinszky nem érvényteleníti Komócsint, de láthatunk egy szépet és nívósat és izgalmasat és korszerűt. Lóg ott egy fénykép, talán 69-ből, fiatal lányt ábráz, őrjítő kis kalapban, opartos lenge nyári ruhában, igen, ő az, azonnal fölismerjük, mai főhősnénk, s nem arra gondolunk, hogy múlik az idő (múlik), hanem hogy ez tiszta Párizs. Hogy itt van Párizs, vagyis itt van a világ közepe. Vagyis hogy időnként, szombatonként Székesfehérvár volt a világ közepe. És erről nem lehetett újságban olvasni.

És nem is jól mondom, csak nem bírok elég független lenni ettől a napi izétől, kis magyar hangütéstől, mert Kovalovszkyék nem az országról beszéltek, nem annak a másik arcát mutatták, hanem embereket, személyeket, személyiségeket, és ezeken át lehet (aki akar) gondolni az országra. Mert nem kell annyit arról beszélni, ellenkezőleg, ritkán kell, nem is kell rá gondolni – az opartos csajra kell gondolni, akiről leolvashatjuk a szabadságunkat (és annak hiányát).

Volt szendvics és pezsgő is, s ahogy ünnepélyesen, kipirult arccal forogtunk egymás körül, nézve és beszélgetve, azt is lehetett hinni, hogy

csupán egy jól sikerült vernisszázson vagyunk, pedig épp azt bizonyította két barátunk, az életük azt bizonyította, amit amúgy többnyire csak a remekművek: hogy érdemes. Hogy mi vagy mit is érdemes, az persze nincs pontosan megadva. Megoldás nincs, élet van.

Lányok

A lányok avagy a hely, ahol vagyunk*

Ahogy az ismert metafizikai traktátusból kihüvelyezhető: a lányok, a lányok, a lányok angyalok, a férfiak(kal) csak komédiáznak – de ettől most tekintsünk el.

A világ bármely városában az a kifejezés, hogy „menni a lányokhoz", többé-kevésbé ugyanazt jelenti. „Hol van apád? Hol volna?! A lányoknál!" – egy ilyen párbeszéd Moszkvától Santiago de Chiléig ugyanolyan hullámokat kavar a lélekben vagy éppen a testben.

Budapest kivétel. A fenti mondatok erotikus tartalma itt sem okvetlenül kevesebb, de, mondjuk így, más irányú, komplexebb. „Menni a lányokhoz" – ebben a városban szintúgy kujtorgást következményez, rejtélyes eltűnést, rendszeres kimaradást, az érzékiség elúrhodását, konkrétan az olvasás vagy még inkább a könyvvásárlás érzékiségéét, de mindközönségesen azt jelenti, hogy az ember betér az Írók Boltjába.

És akkor tegyük gyorsan hozzá, hogy a lányok persze nemcsak lányok, hanem lányok és fiúk, nők s férfiak: könyvárusok.

Manapság, nem kevés önsajnálattal, mindent, ami a könyvvel kapcsolatos, előszeretettel mondunk kivételesnek, heroikusnak. És reménytelennek. Heroikus és reménytelen könyvet írni, heroikus és reménytelen könyvet kiadni, könyvet eladni, könyvet olvasni. És aki ilyesmivel foglalatoskodik – hát az minimo calculo szembeúszik az árral, sziget az általános tahóságban, és egyébként is fehérek közt egy európai.

Mint látjuk, az önsajnálat nagyon közel áll az öndicsérethez és a nosztalgikus meghatódottsághoz.

Meg tudom pontosan mondani, mért szeretem az Írók Boltja intézményét (persze azt is meg tudnám mondani, hogy az intézmény, hogy úgy mondjam, egyes tégláit mért szeretem, kit mért, kit ezért, kit azért), nem csak azért, mert egyszerűen egy jó könyvesbolt, amelyből tényleg egyre kevesebb, ahol majdnem minden kapható, s ami nem, azt is hamar megszerzik, nem csak azért, mert hangulata van, *valamilyen,* személyes és lassú a gyorsuló személytelenségben, lehet teázni, kávézni, borozni,

beszélgetni, s ha szerencsénk van, még reformkonyhás, koleszterinmentes körömpörköltet is kapunk, hanem azért, azért szeretem ezt a helyet, mert mindezen különlegességeit mint *természetest* prezentálja. A saját vállalkozásának heroizmusát mint magától értődőséget. Hogy itt nem kultúrmisszió folyik, hanem csak szakmájukat szerető és értő emberek teszik a dolgukat.

Erre a *csak*ra hívnám föl a figyelmet. Ez a *csak* sok mindentől megóv, öncsalástól, értelmiségi szenvelgéstől. Nincs úgy, ahogy az említett traktátus állítja, nem kacagva szaladunk át az életen, de – most nem tudom befejezni ezt a mondatot.

Jó látni embereket, akik a helyükön vannak. Raritás ebben az országban. Van hely, és az az övék. Pontosabban: lett egy hely, egy olyan, amelyről elmondhatják: az övék. Ez is példaszerű: az van, amit megcsinálunk magunknak (vagy másoknak).

Nem sziget, nem a szabadság kis köre: hanem a normalitás terepe. A hétköznap mint ünnep, ez az Írók Boltja.

A munka mint munka.

Munka: szerintem ez ugyan nagyon is jó végszó, de talán másoknak kissé zord. Az Írók Boltja jó könyvesbolt, tehát az olvasóké, de a neve nem hazudik: az íróké is, egy hely, ahol ha nem vagyunk is annyit, amennyit lehetnénk, de lehetünk. Egy lehetséges hely. Nehéz megmondani, mi kell egy lehetséges helyhez. Nem elég akarni, nem elég a pénz sem. (Nevek, címek a szerkesztőségben.) De nem elég ezek hiánya sem. Gondolom, legfőképpen emberek kellenek hozzá: lányok, kik nők s férfiak.

Bevezetés egy szép estbe[*]

MAGVETŐ – gondoltam, mindenképp evvel a szóval kezdem a Jelenkor Kiadóról szóló est bevezetőjét (utólagos beszúrás: valójában ez a lap és a kiadó közös estje volt, de erről én, helytelenül, megfeledkeztem) –, én magvetős szerző vagyok, ezek itten meg jelenkorosok.

Amivel csupán annyit akarok mondani, hogy ezeknek a jelzőknek van értelmük, azaz, gyors szóval, vannak kiadók és nemcsak helyek, kissé önsajnálós fordulattal, szemétlerakodó helyek, helyeink, ahová – hát ahová lerakodunk.

Tudjuk, a jó szerkezetben minden elem fontos, mindennek jól kell működnie, én most itt mégis kiemelek egyet, és e nehéz órán nem átallok rövid himnuszt zengeni a Kiadó vezetőjéről, Csordás Gáborról. Tőle távol áll ez a műfaj, egyáltalán minden, ami a személyére vonatkozik, távol áll tőle. Nem is szokás róla beszélni. Lehet dicsérni a futballtudását, mely pocsék, az eszét, mely briliáns, de őt magát nem szokás. Valahogy nem is lehet, anyagidegen volna.

A Jelenkor Kiadó bizonyos értelemben egyszemélyes kiadó: Csordás energiája, becsvágya mozgatja. Egy kiadó teremtése igazi polgári vállalkozás, mert elvileg hosszú távú dolog, valaki vagy valakik (mert oldalborda másik Gabit, Kosztát is ide kell számítani) fölteszik valamire az életüket, és az életük rá is megy, de megmarad, megmaradhat valami, ami már van, létezik, ami már működik. Ez a reménypont kell ahhoz – nota bene: minden vállalkozáshoz, vállalkozásunkhoz –, hogy ez a rengeteg, nevezzük néven: emberfeletti munka elvégezhető legyen, vagy egyáltalán elkezdhető legyen.

Emlékszem, amikor néhány éve, már nem tudom, miért, valami pénzügyi rendelkezés következtében úgy látszott, vége a kiadónak. Akkor gondoltam azt, hogy ez milyen példásan reménytelen ország – itt a munkába még belehalni sem érdemes.

De talán igen. Azt talán igen. Csordásnak azonban nem érdemes belehalást kívánok, ellenkezőleg, azt kívánom, hogy ne kelljen emberfeletti

munkát végeznie. Az ember csak embernyi munkát tud igazán jól elvégezni. Azt kívánom a Kiadónak, hogy létezése ne legyen heroikus. Ne legyen egy csoda. A létezése maga legyen unalmas, jól olajozott, kiszámítható, arányos. Gazdag.

És minden heroikus, emberfeletti, izgalmas, kiszámíthatatlan, gazdag: a könyveiben legyen.

Ott is van mindez – mert igaz ugyan, hogy Csordás Gábor nélkül nincs Jelenkor Kiadó, de a kiadó nem a kiadó főnöke, hanem a szerzői, ők a kiadó. Kicsit udvariaskodva úgy fogalmazhatnék, hogy a jelen kor szerzői jórészt ennél a kiadónál vannak – akik nincsenek, az is tiszta haszon, legalább van, aki időnként bevezetőt mondhat.

Aki mai magyar irodalmat olvas, nem tud Jelenkor Kiadó könyvet nem kézbe venni.

Nem kívánok minden jót a születésnapra, csupán jó munkát kívánok, a kiadónak, vagyis a szerzőinek, a kollégáknak. Akiktől nem is venném el tovább a teret. (Függöny.)

Confessio Debrecina*

Hölgyeim és Uraim.

A debreceni Könyvhetet megnyitom. (Hosszú szünet.)

Azt hiszem, föl kell tennem a kérdést, hogy most megnyílt-e itten ez a könyvhét, vagy nem, vagy ahogy a költő mondja, senem.

Attól tartok, a könyvhét is olyan, mint a kiállítások – megnyitni meg lehet őket, de ki tudja. Egy kiállítás vagy megnyílik magamagától, vagy nyitogathatjuk napestig, tűzön-vízen, orrba-szájba, aztán mégis zárva marad.

Mitől nyílik meg egy könyvhét? Hát nem a megnyitótól.

Hanem a könyvektől és a könyvesektől – meg az olvasóktól. A szép irodalomtól és a szép olvasóktól. Legjobb formámban én se Kossuth-díjas könyvhétnyitogató vagyok, hanem szép olvasó. Szép magyar olvasó.

Azt nem mondom, hogy szeretek olvasni. Mert az túl kevés volna. Az olvasás az életem. Valahogy úgy alakult, hogy könyvek közt telik az életem. Nem sajnálom, hogy így van, de nagyon így van. Ezért aztán nem is veszem a bátorságot, hogy azt mondjam innét: tessék olvasni!

Ne tessék. Csak ha tetszik. Ha van kedvük. A könyvhét az nem éjféli mise – ja: azt nem tisztáztuk, hogy én meglehetősen katolikus vagyok, nyakas katolikus, kálvinista Róma ide, kálvinista Róma oda –, szóval ahogy némely pápisták (rendben, legyen: pilises pápisták) lelkifurdalásosan elmennek az éjféli misére és aztán egész évben soha többet még a templom felé se néznek.

A könyvhét nem a kompenzálás néhány napja, letud és kipipa, hanem ahogy jó hetven éve Supka Géza zseniálisan kitalálta: ünnep. És ünnep csak akkor van, ha van hétköznap.

Van, aki azt mondja, nincs mit ünnepelni, az irodalom elárulta az olvasót, és csupán csak a saját köldökét nézi, van, aki ezt mondja. Én nem szeretem az ilyen fanyalgást. Egyrészt van ilyen meg amolyan irodalom, remélhetőleg van olyan is, amelyik a köldökét nézi, másrészt meg az irodalom olyan, amilyent az olvasó megérdemel. Az író nem tud jobb lenni, mint az olvasó.

Az igaz, hogy megváltozott az irodalom helye, helyzete, szerepe, fontossága, az irodalom nyelve is csak egy a sok között – de nem azért, mintha az irodalom elhagyta volna isteneit, vagy őt hagyták volna el a jó szellemek.

Bár éppenséggel lehetne mondani, hogy én ehhez nem értek, mert túlságosan benne vagyok, vagy olvasok, vagy írok, vagy várok, hogy olvassak vagy írjak. Jó, akkor hagyjuk ezt.

De bárhogyan van is, az irodalom nagy egyesítő erő. Például az irodalom *mindig* hagyományőrző. Mindig. Mert egy úgynevezett irodalmi mondat mindig ismeri, ismernie kell az előzményeit. Minden mondat mögött ott van az egész irodalmi múlt, vagyis a közösség múltja, vagyis a történelem. Aki tisztességes mondatokat ír, az jó hazafi. Mindenesetre aki nem, az biztosan nem.

Aztán bármilyen megosztott is az irodalom élete, maga az irodalom nem az. A könyvek ugyanazon a könyvespolcon állnak. Azok a könyvek is egymás mellett állnak, melyeknek szerzői nem. Ez nem jelenti a valódi ellentétek elmismásolását. Fontosak a különbségek, fontosak az ellenszenvek is. De fontos az a közös könyvespolc is. Az az irodalom is fontos, amely – metaforikusan szólva – nekem nem fontos.

Mitől debreceni a könyvhét, ha debreceni? Hát erre nem lehet okosabbat mondani, mint azt, hogy Debrecentől. De mi az, hogy Debrecen?

Mindenkinek más. Nekem például most már örökre az a hely, ahol – napra 25 éve, sőt negyedévszázada – megjelent az első írásom. Ha akarom, hallom Bata Imre hangját, amint rémülten biztosítja Fülöp Lacit, hogy nincs semmi baj az írásommal, az minden kétséget kizáróan realista. Illetve ő úgy mondta: reálista. Amitől aztán mindenki megnyugodott.

Ezt az örömet én soha nem felejtem el Debrecennek, illetve az *Alföld*nek.

Debrecen az Oravecz Imre és a 100 éve született Gulyás Pál, Csokonai Vitéz Mihály és Méliusz Juhász Péter és Mészáros Sándor. De főleg azok, akik akkor is itt vannak, ha nem könyvhét van, és többnyire nincsen könyvhét, nem van. Őtőlük debreceni a debreceni Könyvhét, és azt remélem – messziről jött ember azt remél, amit akar –, ezt tudja az olvasó is, azaz tudja a város is.

Azt, hogy itt van az egyik legjobb magyar folyóirat, az Aczél Géza vezette *Alföld* Kereszturystul, hogy itt van az egyetem Vajda Mihályostul, hogy itt él Tar Sándor és Bálint Péter, Imre László, Borbély Szilárd vagy Görömbei Andor, nem akarok névsorolvasást tartani, és persze itt van Szabó Magda, mert ő akkor is itt van, Debrecenben, ha nincsen itt.

Ez volt az én Confessio Debrecinám.

És akkor most megpróbálom még egyszer: és ezennel megny.

„Szép vagy etc., legalább nekem etc.”*

Azt kéne megmondanom, mért szeretem az *Alföld*et. Én is ötven, ő is ötven. Mért szeretünk valakit, valamit – homályos vidék. Azért vajon, mert olyan szépen ível a vádlija? Ám szeretnők-e őt, ha három vádlija volna, vagy ugyan rendben kettő, de abból nehány kacska?

Csak, volna a pontos válasz, de evvel még egy vádli sem érte be. Vádliként magam is többre vágyom, többet akarok – elhinni. Említettem már másutt, én hálás természetű magyar ember vagyok, ha okom van rá, azonnal behálásodom. Az *Alföld* iránt érzett hálám nosztalgikus alapozású: „rendes” folyóiratban itt jelentem meg először (+*Magyar Műhely):* az első vádli fontos vádli. Kezdetben végtelennek (és természetesnek) tetszik a visszautasítások sora. Hogy ez most már mindig így lesz. És sehol egy gémeskút az egész láthatáron (úgyis mint horizonton). Nagyon örültem akkor annak az első közlésnek, okkal vagyok hálás. Írjam ide Fülöp László nevét. Az is kell persze, hogy szeressen vissza az a vádli. (A reménytelen szerelem csak a roppant jelentős vádlik esetében működhet. Az meg nemdebár majd csak visszamenőleg fog kiderülni.) A szerkesztőnek el kell hitetnie szerzőivel, hogy ők fontosak a számára. Ez a hitetés akár mesés formákat is fölvehet, nem kell száraz tényeken nyugodnia, de természetesen nem épülhet hazugságra. Hogy legyen *kedv:* alapföltétel.

És azért: az ív. Egy kis ív kell. Egy kis ív van: a Piac utcából (korábban, rémlik, Vöröshadsereg) ad astra.

Tudod, hogy hőzöngök…*

Aczél Géza új könyvéről

Aczél Géza: *Csülökcsemegék.* Budapest, 1996, Petit Real.

Egy könyv, amely a sokról és a gazdagságról beszél. A szegénység bőségéről, az eszköztelenség leleményességéről. Egy érett férfi keserű, boldog tudása. A lehetőség földön járó tudomásulvétele, a lehetetlenségek örök megkísértése, a nehezen lehető megvalósítása.

Minden ízében magyar könyv ez, mondhatni a magyar Alföld küldte őt nekünk, a puszta (az, ha nekik az, mi nekünk vigasz és etcetera), a lapály. Magyaron – hogy végre ezt is tisztázzuk – nem okvetlenül jót vagy értékest értünk (nevek a szerkesztőségben), hanem valami egyedit, a tudásnak, a tudatlanságnak, a finomságnak, a tahóságnak, műveltségnek és műveletlenségnek, bűznek, szappannak, dezodornak, rendnek, zűrzavarnak, önzésnek, áldozatkészségnek, hisztériának, higgadtságnak, szépnek, rútnak másutt össze nem álló ötvözetét, úgy is mint katyvaszát. E fölfogás szerint magyarnak lenni fantasztikus dolog, már föltéve, hogy az ember magyar, mert ha nem az, akkor nem olyan fantasztikus, vagyis tótnak, mócnak, oláhnak, olasznak lenni szintén igen fantasztikus dolog, vagyis *egy* fantasztikusság van, a levés, és ennek egy lehetséges és nem is a legkényelmesebb módozata a magyari.

Ezt a tudást – mely trivialitás, melyet csak az önzés, a demagógia, a született és a szerzett hülyeség, a mucsaiság, a karriervágy, a frusztráltság, a kisebbségi érzés (satöbbi, lásd katyvasz) tud elfedni –, ezt a magától értődő, egyszerű, nagy tudást bírja e könyv; 111 kis darabjának mindegyike nagy erővel sugározza ezt az általános emberi örömöt és tapasztalatot, amely épp itt, ebben a picinke országban képes létrejönni.

A jó könyv megteremti a jó kérdéseket magamagához. Tanultuk (Kincs tanár úr), na glupüj vaprosz nyet atvéta, genitivus. Rossz kérdésre hallgatnak a könyvek. Aki kiskocsmában homárt akar, pórul jár. És csalódott lesz a gulyásra vágyó a fényes étteremben. De az előbbi nem a természetesség maga és utóbbi nem a blöff, amiként előbbi nem a

nívótlanság és utóbbi nem az értékek értéke. Egyedül a McDonald’sban nem éri csalódás az embert, mert ott értelmezhetetlen a csalódás, ott ti. nincsen kérdés, amely helyénvaló vagy helyénvalótlan lehetne, a McDonald’s az *maga* a csalódás: ezért működik olyan jól.

Aczél Géza, e gazdag férfiú, debreceni poéta, tudor és főszerk, az előszóban anyaga méltóságáról és férfiasságáról szól. 111-szer lendül ugyanannak a méltóságosságnak neki, soha nem a levegőbe beszél, mindig mély megértés, ismeret, konkrét tapasztalás és jártasság rejlik a passzusok alján, e posztmodern mellérendeltségben. Szün és: csülökreceptekről van szó, 111 csülökreceptről, 111 esélyről, hidegen, melegen, abálva, dán módra, de szerzőnk elvisz Erdélybe, Oroszországba, Berlinbe, pincébe, tepsibe, tárkonyba, Gara módra, Juliska módra, pékné módra, rakott karalábéval, cukkinival, gombamártással, és van csülökfánk, csülökrétes, csülökpaprikás, csülökpörkölt, csülöktokány, van csülöktekercs és csülkös galuska és van csülkös palacsinta és csülkös pizza és csülkös pogácsa és van csülkös csusza.

Tőlem semmi nem idegen, ami – állati vagy nővényi – az asztalra kerül. Nem szeretném plebejussá föltolni magam, de ami az evést, az evés tágasságát illeti, nem érheti szó a házam elejét. Mert ugyan én dunántúli és katolikus vagyok, és mást eszik a Dunántúl és mást az Alföld, mást a pápista és mást a protestáns, mást és máshogy, de én mindent eszem. Eszem, de fájdalom – nem főzök. Ezért is nagyszerű érzés látnom e lapokon: egy férfi főz. A *férfifőzés* kicsit más. Nem kompenzálás, de köze van a magányhoz, a szerző szavával: szívmagány és a konyha melege.

Minden van, sugallja Aczél Géza hézagpótló munkája. E sorok írója fejet hajt e nagy debreceni teljesítmény előtt. (Említenem sem kéne, csupán a szakmai tisztesség mondatja, mely itt a kicsinyesség álorcájába öltözött, hogy a fokhagyma kezelésének tekintetében ellent kell mondjak tanult kollégámnak. Magam a *váncsai* felfogást osztom: ha túl korán kerül a fokhagyma a helyre: oda. Illó olajok illannak. Akár bele se tegyük.)

A lelkiismeretes szerkesztő kalória-kalauzzal is kedveskedik a lelkifurdalásos olvasónak. A könyv címe: *Csülökcsemegék*. Búcsúzzunk Frédi, vélhetően Vilmához intézett szavaival: Tudod, hogy hőzöngök, ha nem gőzölög az asztalon a csülök, mikor lecsücsülök.

HVG à la carte + Rohály[*]

Ínyes ember már régóta várja ezt a könyvet, egy igazi éttermi kalauzt. Az eddigi összeállításoknak volt mindig egy kis PR-stichjük, vagy ellenkezőleg, alig eligazítók, csupán listák, bár mint ilyenek olykor jól használhatók (pl. az AB OVO kiadványai).

Egyre nagyobb divat is ez a műfaj, lassan minden nagyobb (európai) városnak van ilyenje. A nagyok közül én a *Michelin*t és a *GaultMillau*t ismerem. Az előbbi szigorúbb, már bekerülni oda is olyan lehet, mint a *Nyugat*ban egy nyúlfarknyi verset publikálni, vagy nem is, nem is közlik, csupán Mihály azt *izeni,* hogy talán rendben, szóval nagyon prestige-hely. A GM fecsegősebb, ezért a konyhát illetően informatívabb, és nem csak a legeslegjobbakat közli, hanem a már nagyon jókat is.

Itt jegyzem meg, hogy évek (éveim) kellettek annak a trivialitásnak a megértéséhez, hogy a legjobb *gajed* sem pótolja a személyes tapasztalatot. Azt nem lehet megúszni. Egyrészt minden listából szükségszerűen maradnak ki számunkra kedves éttermek, másrészt a bentlévők közt is nagy különbségek lehetnek, melyeket azonban a kalauz nem tud mérni, kizárólag a haspók maga. Ha például a GM szerint eszik az ember, akkor majdnem biztos, hogy jót eszik, de ami egészen biztos: hogy drágán. Ami komoly hazafi számára önmagában nem megnyugtató.

Szóval hogy az élet nem megspórolható, élni kell, vagyis (bocsánat) éttermekbe járni.

Csak úgy átlapozva, srégen, látva, ami így elsőre látszik – köszöntsük hurrákkal ezt a vállalkozást! Jó, hogy van, jó, hogy megvan, jó, hogy, úgymond, elkezdődött. És akkor nézzük meg alaposabban.

A „hvg” mindent akar, vagyis nemcsak a felső tízezret, hanem a vendéglátás egészét kívánja bemutatni. Ami nem lehetséges. És szükséges. Főleg így, lényegében úttörőként. Vagyis nem arról van szó, hogy léteznek már mindenféle mértékek, vagyis mérések, vagyis listák, s ehhez hozzátesszük a miénket, hanem egy alig strukturált terepen kell egy struktúrával megjelenni.

Ami mondjuk azt jelenti, hogy egyszerre kell értékelni (és ugyanolyan elvek alapján!) a Csömöri úti Sport Vendéglőt és a Kempinskit. Ezt nem lehet. E konkrét esetben viszonylag jól jöttünk ki a dilemmából, a Sport, a szigorú elvek alapján kevés pontot kapott, de a szövegből kiderül, hogy nem véletlenül legendás hely.

Ezek a szövegek legalábbis változó minőségűek. Nem találják a formájukat. Olykor mintha vasárnapi kis színest olvasnánk, olykor egy félbemaradt novellettet vagy mit. „Halált megvető bátorsággal átküzdjük magunkat a pesti alsó rakpart forgalmán.” Kicsoda, kezitcsókolom? És mi közöm hozzá? És minő halált tetszik megvetni? De hát nem előételekről akartunk eszmét cserélni?

De nem akarom túlcsúfolni a dolgot. Ez a húsz sor, ez halálos műfaj. (Ez minő…) Gondoljunk csak a rövid könyvkritikára, könyvrövidkritikára. Utoljára a *Nyugat*ban működött. Vagy mintha Szörényi is csinálta volna a régi *Mozgó*ban. (Utánanézni.)

A szöveghang hol túl személyes, hol nagyképű, másszor bennfentes(kedő). Bennfentes információkat is kapunk, pedig az előszó azt ígérte, hogy a tesztelés a „normális vendég” álruhájában történt.

Máskor nem világos a szöveg és a pontszám kapcsolata. Az Adria Grillben, azt olvashatjuk, minden rendben volt, a számlát elszámolták. Az ilyen az bosszantó, tönkreteszi az estét (és a pénztárcát), ez a bosszúság érezhető az alacsony pontszámon, ami, szerintem, nem legitim. Mert vagy csaltak az étteremben, ez esetben diszkvalifikálni kell őket, vagy véletlen volt, ami kellemetlen stb., oda az este – de a tesztelő estéje! Ez esetben el kell még egyszer menni, és újrapontozni.

Az 50-es pontozás azt a látszatot kelti, mintha hihetetlen pontos és objektív volna az értékelés. Ez nem is nagyon lehetséges, és bizony nincsen is így. És avval a hátránnyal jár, hogy fölerősíti a sorrend esetlegességeit, melléfogásait. A győri Schweizerhof nem rossz étterem, de hogy egyértelműen a legjobb volna az országban, az komolytalan. Vagy hogy a Faustónál jobb volna a Robinson. És így tovább.

De ezeket nem tartom nagy bajnak. Még tulajdonképpen a szöveg bicebócáit sem: írjuk mindezt a kezdés szükségszerű nehézségeihez, és gönnoljunk hosszú éveket e kezdésnek.

Azt azért külön bekezdésbe teszem, hogy nem szerepel a listán az érdi Admirális, a veszprémi Villa Medici és a Mozsár utcai olasz Krizia. Ez már nem is hiba, mert ekkora hiba nincs. Ez nem tudom, mi. Majdnem olyan, mint egy tréfa. Lám, a strukturálatlan mező…

Fontos döntése volt a könyv gazdáinak, hogy tartozik egy Borkalauz is a kötethez, és az is fontos döntés volt, hogy ennek megírását Rohály Gáborra bízták. Nem akarok úgy tenni, mintha elfogulatlan volnék vele, különb-különb helyekről ismerem, főként mint a Borkollégium, mondjuk így, főnökét. Bátran a szemébe vágom tehát: Rohály nagy figurája a borszcénának, fontos közvetítő, nem is a borászok és a borfogyasztó közt, hanem a bor és a társadalom közt. Egyik (civil) katalizátora a magyar borászat változásának – amely szerintem az egyik legfontosabb társadalmi eseménye az elmúlt tíz évnek.

Ezt a negyven oldalt borértő és borkezdő emberek (polgárok természetesen) is haszonnal forgathatják, szakszerű, olvasható szöveg, hozzáértés és szenvedély mozgatja.

Összefoglalva: e kalauz hézagpótló munka, még akkor is, ha olykor ő maga a hézag. Nehezen nélkülözhető.

Meghalt egy nagy gourmet*

(Lassan beletanulok a gyászolásokba.) Ha volna itt középosztály, s nemcsak a szemforgató rizsa róla, akkor nem kéne elmondanom, ki Kövi Pál, természetes módon tudnánk róla, ismernénk az éttermét, az éttermeit, egyáltalán tudnánk, hogy mi az a gasztronóm (és megtanultuk volna, hogy a körözöttbe kevés sört öntsünk, majd tegyük egy órára a hűtőbe, mely alatt a sör könnyű erjedési folyamatot indít be), becsülnénk mint jelentős vendéglőst és ekképp mint kultúraformáló személyiséget. De a könyvolvasók így is ismerik: *Erdélyi lakoma* című könyve okkal tette híressé; tisztesség, tartás, sőt hazaszeretet összefüggései a főzéssel, a konyhaművészet történetével vagy az édesanyja kovászával: ennek természetességéről ad hírt ez a könyv, és ad hírt Kövi Pál élete is.

Ha két életem volna, rémlik, nincs, az övé lehetne az egyik.

Balassagyarmaton született 75 éve, Palócföldön, én is palócul beszéltem elsőre életemben (kicsit palócoztunk is olykor, „két fogás közt"), a háború után profi futballista lett Olaszországban, talán a Fiorentinában játszott, nagy irigykedésemben elfelejtettem, mindez már önmagában is elég volna (és akkor az én elhunytamkor is, mert azért hunyni elhunynék abban az életemben is, kondoleálna a Beckenbauer), és akkor jött még a hihetetlen vendéglősi karrier New Yorkban. Abban a városban tudott az első tíz közt lenni, ahol percenként alapíthatnak akár franciák is éttermet. Az övé, a Four Seasons meghatározta a New York-i szcénát. És egyáltalán: haptákban álltak előtte a világ nagy szakácsai! (Láng és Kövi: mintha Bozsik és Puskás.)

Palóc, foci, ínyenc: szép és nagy életem lett volna abban a másodikban.

Örülök, hogy – ebben az elsőben – ismerhettem, örülök, hogy itt-ott eszegethettem vele, hogy láthattam olykor működésben, ahogy például megbeszélt egy menüt a szakáccsal, kicsi ügyek, melyek mögött azonban egy élet összefüggései vannak.

Egy magyar úr New Yorkból (vagy inkább: New Yorktól Balassagyarmatig), egy polgári grand-seigneur, világkonyha és plebejus receptek, egy „komoly, magyar verzió". Mindenki Palkónak hívta, én nem

mertem sosem. Talán most majd, magamban. Hát, Palkó… Túl hirtelen halt meg. De mindenki túl hirtelen hal meg.

Séta Babarczy Eszterrel*

Babarczy Eszter: *A ház, a kert, az utca.* Budapest, 1996, József Attila Kör – Balassi.

Hogyan képzelem el Babarczy Esztert? Így: kisdarab, mosolygós nő áll a tanszékek közti nagy üvegajtóban (Duchamp), és könnyedén nekidőlve az ajtófélfának.

Könnyedén nekidőlve az ajtófélfának: sétál. Kart karba ölt. Vidám nő, de legalábbis jó kedélyű, mindenesetre derűs, elegáns, régimódi. Az angol klubok pörlekednének érte. Dír szőr, susognák neki. Virginia Woolf titokban beleszeretne, nyilvánosan molesztálná, majd hivatalosan neki ajándékozná a szivardobozát.

A séta természeténél fogva nem célra tartott, nem is céltalan (természetesen), célja maga a séta, ezredszerre citálva ifjabb Pliniust: Ez nem kitérés, ez maga a mű, valamint célunk majd megtalál minket (Weöres). Irodalom, filozófia, képzőművészet, kritika: ahogy mászkál az ember (ez az ember), eléje kerül ez-az. „Titokban persze azt reméli, hogy ez a békés sodródás igazi *út,* valahonnét valahová vezető…” Van, aki szerint gyanús ez a sokféleség, vagy zavarbeejtő. Egyáltalán nem hiszem, hogy sokat akarna a szarka, de nem bírja a farka. Nem, mert nem kell az *akarásra* gondolnom, baj is volna, ha kéne, oda volna a sétálás, s volna helyébe menés és caplatás. Legjobb esetben osztálykirándulás, kötelező élménybeszámolóval. Semmi ilyesmi: bír, amennyit bír, majd elválik; sokat bír.

Tavaly könyvhétre jelent meg B. kötete, *A ház, a kert, az utca.* Szinte egy ültő helyemben olvastam végig. Szép, nagy olvasmányélmény; el voltam varázsolva. *Jólesett* olvasnom ezt a finom, beszélgetős értekező prózát, ami, az esés, számomra fontos szempont. Tájékozottságnál több, műveltség, ez az, amelynek a természetességét itt látni lehet, amely tehát nem mutatni akarja magát, csupán van és működik; ritkaság. Birtokolva és

használva van. A szövegek nyugodtsága főként innét. Hogy a bölcsességük honnét, azt nem tudom.

Szükséges (de nem elegendő) föltétel a kíváncsiság. Kíváncsi nő ez, megspektálja innét is, onnét is a dolgokat. Megint a sétálás mint olyan. Másképp: B. mesél. Nem oktat, nem beavat, nem mondja meg, mi az igazság, bár az az igazság, hogy manapság inkább azt szokás *meg*mondani, az igazság birtokosának hangján, hogy nincsen igazság, nem sikong, hogy vége a világnak, Európának, ennek a kultúrának, miközben valóban…, hagyjuk, ne szólj szám, nem fáj fejem, hogy a menyem is értsen belőle, nyugodtsága *stílus és elhatározás,* nem pedig öncsalás. B. elmond nekünk ezt-azt, régi szóval: diskurál.

Nyugodtság, bölcsesség, diskura: mintha egy koravén. Nem.

Nemrégiben kicsit, tényleg kicsit, és nem is *azért* említem, hanem mert igaz, a szememre lobbantották, hogy az efféle írásaim „néha mellé beszélnek tárgyuknak, előfordul, hogy mindössze szellemes fecsegéssel, ügyes szövegszerkesztéssel kenyerezik le (egyébként első olvasásra sikerrel) a tárgyról valamiféle komolyabb állításokat remélő olvasót, néhány rosszabb esetben meg csupán rámutatnak egy fontosnak vélt dologra, személyre, műre, eseményre ahelyett, hogy arról különösebben érdemlegeset állítanának”.

A számból vette ki, uram. Akár mottó is lehetne itt. Engem zavar, ha látok valami jót, és annak nincs örülve. Ez engem kellemetlenül érint, főfájást kapok, enyhe szédülést, akárha holdórám jőne, belevaló magyar kan. Úgyhogy valóban előfordul, hogy csak a heves mutogatás marad – 1 könyv –, miközben az érdemlegesség: a rövidebbet húzza.

Mert én meg azt lobbantom az irodalmunk szemére, évi rendes lobbantás, hogy nem tud, akar örülni. Frigid. Nem veszi lelkesen számba a születő értékeit. (Kétértelműség, most, véletlen; már késő és nem baj.) Az is igaz, hogy én úgy beszélek, mintha volna egy közösség, az olvasóké, meg egy másik, az irodalmároké, vagyis előző figyelmét valamire föl lehet hívni, utóbbihoz pedig, mondjuk, tartozni lehet. Úgy beszélek, mintha *lehetne* mondani valamit. A szabadról nem is beszélve. Ebben van némi tanítónénis, meg annak tisztázatlansága, hogy ki beszél itten, honnét és mért. Mintha az örömem reprezentatív volna. Mintha általam az irodalom örülne. Ugyan és: hacsak úgy nem. (Remény, ennyi bevallható, van

bennem az örömre, de szándék nincsen. Ez mint program rémületes volna. Odafagyva az állandó derű a pofára. Csupa kékharisnya: brrr.)

Elvileg valóban csak regényt lehetne írni. (Ha-ha: de mi a regény?!)

És akkor, kérem, valamikor október vége felé, a kormánykoalíció már lejáratta magát, de a lehelet még nem látszódott meg a levegőben, egyszer csak hiányérzetem támadt. De nem úgy, hogy ha nincs, hát nincs, hanem hogy legyen. Szelíden kavargott az őszi lomb, és sollenek süvítettek az aranyló levelek közt. Micsoda dolog ez, dohogtam, mert így szoktam dohogni, micsoda működés és micsoda pocsékság! Sehol egy árva fia semmi az én nagy kora nyári olvasmányélményemről! Mért? Mért nem lehet Dunát rekeszteni a róla írottakkal? Mellesleg említem, szabadnapos hazafiként, hogy ez mily jót tenne a Dunának, egy Széchenyi tettével érne föl, melyikkel?, békét hozandna a tótokkal, úgyismint szlovákokkal, hogy baszom a csucsáját sógorasszony, idézet vége. Kis recik, zsupsz bele a *kanyarba,* komoly és komolykodó tanulmányok (volt valami tanulmány-paródia verseny Németországban, a három legmulatságosabbnak talált írás közül kettő *igazi* volt; nem kéne megijednünk életünk parodisztikus vonásaitól, vagy nem kéne azokat lenéznünk), személyes olvasmánybeszámolók és szigorú szakhozsannák, meg persze ellenkezések, viták, generációs feszültségek, közti és belüli, ah, egy virágzó irodalom egy virágzó országban, virágzó sorsokkal.

Érthetetlen. Mért nem megy ez magától? És ha nem, akkor viszont mért nem fontos ez senkinek? Azért, eszeztem, mert B. nem tartozik sehova. Puff neki, megint egy magányos farkas (aki ráadásul már volt e helyt szarka is)! Ám elképzelve a székeket, a pad alattot, mondott farkasok kedvelt odvát, alulinformáltnak mutatkoztam. Azt kellett látnom, nem igazodom el rendesen idősb és ifjú kritikusok hullámi közt, ami nem volna gyökeres baj, ha az írásaikban eligazodnék (hol el, hol nem), és nem volna az az érzésem, hogy a vitákban nem kizárólag fölfogások ütköznek össze, hanem mögöttük vacak személyeskedések húzódnak (lapulnak). Így lett a tavalyi, tavaly előtti kritikusvita, amely pedig végre irodalmi volt, mint ilyen az én életemben raritás, semmi népi–urbánus ökörség, lett kínos, helyi, vagyis provinciális. Vagy tekintsük első lépésnek? (Nemigen van más választás…)

Mégis, matatva a széklábak közt, révedezve jól el tudtam képzelni, hogy szerző errefelé nyilván túl megértő („nem minden relatív, de ilyesmi”), arrafelé persze poszt, de nem eléggé, viszont túlságosan, meg nyilván puha. Mintha a mai jó modorhoz hozzátartoznék valami keménység, harciasság. Van ebben jó, és szükségszerűség mindenképp, hisz, mondhatni hagyományszerűen, sok a taknyozás. Meg egyébként is.

Azt hiszem, ebből sok mindent értek. Azt is, hogy van egy része, amit nem értek. Ez is hozzátartozik az irodalom folyamatához: van abban kétséges, eleve, ha idősebb beszél a fiatalabbakról. Fordítva az eleve nem áll, fordítva nem kétséges, hanem érdekes. Tudniillik az idősebbről már *van* beszélve. De épp itt jön a de (mert ez is hozzátartozik, hogy jön a de, megértek én mindent, de; de tényleg), de azt nem szeretem, pontosabban nem találok benne semmi jót, amikor a harciasság kekeckedésbe vált (csap, ahogy a mennyiség a minőségtelenségbe), a totális kekecbe, a nem-akarniba, a fitymálniba, a cincálniba, a lenyomniba. (Bár még ebben is van, ami rendben: épp a nemzedéki. A türelmetlenség, a hetykeség, a roll-over-Beethoven-érzés! Meg, nemde, hol is volna a határ… A megnemértés megértését nagyon nem kell, mert nem lehet hajszolni. De nem az a probléma, hogy vannak konfliktusok, hanem hogy azok milyenek és mit kezdünk velük.)

„Lenyomtam X-et.” Ezt egyszerűen nevetségesnek tartom. Mindenesetre teljesen érdektelennek. Kevésnek. Germózni könnyű, ez nem hoz izgalomba. – Az persze lehet, jutott most sajnos az eszembe, hogy ami itt „jó”, az nem elválasztható a „nem-jó”-tól, egészben kell, ha, lenyelni a békát, nem lehet kimazsolázni. (Szépen ívül ez az állattani vonal, a szakszerű, magányos toportyán után volna most egy kimazsolázhatatlan békánk…)

Őszinteségi roham: azt szeretem, ha egy kritikusnak elvei vannak, de azt nem, ha nagyon ragaszkodik is hozzájuk. Ha tűzön-vízen át. Alkalmazkodják a műhöz, persze hogy azt szeretem. Akkor mit értek azon, hogy elfogadom a keménységet? Hát azt, hogy örülök, hogy látok elveket. – Mert ne feledjük, közben van egy környezet, amely tán irodalminak is mondható, ahol röhincsélve lehet „leverebezni”, vagy ahol az „én” magától értődőn a szerzőt jelenti, az irodalmat érintő politikai tahóságokról, előítéletekről nem is szólva, de azok úgysem érintik az irodalmat.

Lobbantás, zsakűz-ujjgyakorlat: nem tudnak olvasni. Kik? Hát akik nem tudnak olvasni. Olyik nem akar, olyik sohase is tudott. Olvasáson én azt a Márai-félét értem, erővel, áhítattal, szenvedéllyel, figyelemmel, kérlelhetetlenül, szűkszavúan, nem fölülről lefelé, elegánsan, nagylelkűen, életre, halálra.

Azt föltételeztem ott októberben, hogy az olvasás szempontjai hátrébb szorulnak, vagy (vagyis) mások a szempontok. Hogy például csak az lehet fontos, említésre méltó és satöbbi, ami benne van a trendben, oskolában, sodorban; széken ül.

Kérdezgettem, így van-e B. esetében. Mondták, nincsen így. Véletlen, meg nehéz embert találni, aki érdemben meg nyomdai átfutás. Hát akkor minden rendben, mondtam fancsalin.

Közben, magánügy, véletlen, elvesztettem a Babarczy-céduláimat, és nehezen találtam magamat, aki érdemben, és az írógép is.

Többszörösen össze van járkálva a kötet, függnek össze, szimmetriák, kapcsolódások, tükrök és tükröződések. Kritika és kritikus lehetőségeinek vizsgálásával kezdődik a séta és kertezéssel végződik. Indulásként néhány oldalon előttünk áll értelmezés és műértés feszültségeinek története, a kritika ingása és ingadozása, vagyis ingózása a filozófiai ház, a moralizáló utca, a műértő kert közt, a kritika feladata és a „kritika feladata". Legjobb megoldás nincs: a legjobb megoldás talán az, mondja B., ha a kritikus és esszéista megszemléli a romokat, aztán szépen teszi tovább a dolgát. És még más legjobb megoldások is vannak.

B.-ben megvan a közvetítés képessége és a tájékoztatás vágya, *képet* ad arról, amiről beszél, s ez igen ritka. Tárgyát elhelyezi a környezetében, innét is van az írások kiegyensúlyozottsága. Az, hogy képet kapunk, azt is jelenti, hogy a saját helyzetünket is végig lehet gondolni, állást foglalni. Ezért azt hiszem, B.-vel vagy a könyvével jól lehet majd vitatkozni. B.-t olvasva nem azt gondolom, hogy igaza van vagy nincs igaza, hanem azt, hogy ez így jó. Jó vele ellenni. Akár ellenkezni.

Az elutasító kritikáról szólva, nem olyan egyszerű lecseszni valakit, azt kérdezi, kérdése akár a lírikus éné, vak dióként dióban, szól-e a tágabb kultúrához az, ami nekem mond valamit. Megjegyzem, ez ma minden írás problémája, a regényé is, az én és a mi közti viszony ziláltsága. Kinek a

nevében. Van-e kánon, azaz van-e kultúra. Az kevés, hogy nekem nem tetszik. Ahogy Gombrich mondta, meséli B., egy tanítványának, akinek nem tetszettek Raffaello kárpit-tervei: Ez engem nem érdekel.

De B.-t ez valójában nem foglalkoztatja, jelzi, hogy a probléma megkerülhetetlen, aztán, ahogy mondja is, szépen teszi tovább a dolgát. Neki az a fontos, amiről ír. (A megszólalás problematikusságát Beck András tudja a legélesebben és legtisztábban megfogalmazni. Ő a legjobb problémázó. Nem is látom, hogy írna kritikát. Neki a helyzet tisztázása fontosabb, mint az irodalom vagy az arról való írás. S ha már itt: Szilasinak – jelentős kékharisnya, Jókai vagy egy Parti Nagy-vers a megmondhatója –, neki se a kritikusság a legfontosabb, neki, gondolom, a saját irodalmi munkája.)

A szerelem az, mondja Hannah Arendt, hogy minden személyes várakozásunktól függetlenül azt akarjuk, hogy a másik legyen. B. ezt így folytatja: Ha jól működik, a kritikus szeretete is ezt jelenti: hogy minden személyes várakozásától függetlenül azt akarja, hogy irodalom, művészet, zene, tudomány, bármi legyen. Legyen mit szeretni. Nem?

Ez a *legyen* világítja át a könyv írásait. Ebben egyedülálló.

Tandoriról és más kedves szerzőkről szól egy fejezet (Garaczi, Kukorelly, Podmaniczky, Solymosi, Szijj, Kemény), olyanokról, akiket a szerző barátainak egy része olvashatatlannak nevez.

A Tandori-elemzés a kötet legteljesebb darabja, ház, kert, utca. (Ritkán, de előfordul, hogy túl gyorsnak tetszik a séta, lenne hosszabb, kívánnánk, de nem úgy udvarolva, hogy még, még, a burzsujnak sohasem elég, hanem morogva, mogorvábban; ilyenkor séta helyett csupán mondva van: és még arra meg arra is elsétál*tunk.)* A korosztálybeliekről vállaltan elfogultan ír, de nem valami kötelező kűr ez, B. pozíciója nem a nemzedéki kritikusé, nem a fegyverhordozóé, hanem az olvasóé. Azt mutatja meg, ezért fontos, hogy miként lehetünk olvasók.

Talán rájuk, e szerzőkre gondolva szereti B. hangsúlyozni a szövegek vagy a szövegekre pillantás jellegéről szólva a felületességet, a konesszőrködést, a morál vagy a politikum hiányát. (Finoman szólva durván egyszerűsítek.) Vagy ahogy a Mi kérhető számon a művészettől?-kérdésre azonnal sikítjuk: semmi. Azért ezek nagyon a mostra szabott reflexek. És, ism., védekezés. Mert mindig az kell, ami nincs. Ha kötés,

akkor kötetlenség, ha tél, akkor nyár. Ha pedig sokáig nincs semmi, akkor (a) valami kell, kéne. – Állj. Most akkor épp azt állítom, hogy az irodalom mindig hiány-költészet. Mikor pedig épp az imént hallhattuk és fogadtuk el B.-től, hogy az általa elemzett szerzők (mínusz TD) *hangja* épp nem a hiányé. Van, és van, ami nincs, és ez van. Mondjuk. Akkor ez most mit jelent? Azt jelenti, hogy olvasni drámai dolog. Kaland – erről is szól ez a könyv.

Jut eszembe: korosztály. Mintha megint összetorlódott volna húsztól negyvenig mindenki. Akár húsz éve. Garaczi még mindig fiatal író a vénecske negyven évével. Úgy beszélünk harmincas éveikben lévő szerzőkről, mint reményteli ifjakról. (Igaz, arról is elfeledkezünk, igaz, nincs is jelentősége, hogy mondjuk TD meg nagypapa korú.)

Új nemzedékek dörömbölnek az irodalom kapuján? Nincs kapu.

Jut eszembe: Thomka Beáta, Mikola Gyöngyi, Babarczy Eszter. Volna egy (elméleti) (kritikai) női vonal? Vagy ez most férfihülyeség? Értsd: bátran intellektuális férfi-projekció (p.186). Láthatóan nem tudom, fiú vagyok-e vagy lány. (Jut eszembe: nézve az ún., nagyon ún. konzervatív sajtót: lassan a buzi lesz az, ami a zsidó rendesen. Igazuk van, kevésbé macerás.)

„A nagy esszéista az, akinek mindent megbocsátunk.” „Ha beszélhetek most olyan személyesen, ahogy Lukács tette 1910-ben…” – Én vevő vagyok az ilyen mondatokra, nem beszélve a sötéten habzó női ősmocsárról.

B. kertje nem tisztán kert, csellengő műértője morális és intellektuális élvezkedő, vagyis attitűdjében van valami „természetes”, föld közeli, szitokszóval szólva: normális. Nézni szabad bárhogyan, aki tud, annak lehet is, de úgy érdemes, hogy látni is lehessen, gondolom. Látni a műtárgyat.

(Paródia nézésre. Vázlat. – B. olyan Hahn-Hahn, akinek legalább két félszeme van, Balassa a heinei nőíró, egyik szeme a papíron, másikkal egy férfin függ, aki ő maga, Farkas Zsolt a sárga földbe nézné az irodalmat, kivéve, ha kuksiz, Kulcsár Szabó tekintete pedig, magyarul így mondanám: ist ein Projekt, das, mit Verlaub, im Kontext des

Sonderforschungsbereichs „Paradigma und Gegenparadigma: die Provokation des Mimetischen” der Universität Konstanz steht, Margócsy oldalról néz (szinonimák!), Radnóti nem szeretné magát zavartatni a látványtól, ezért úgy néz, hogy, nagyon nívósan, becsukja a szemét, Szegedy-Maszák… hogy is? hogy is?, csak a Kemény Zsigmond-osan szép szempillákra figyelmeztünk, Szirák Péter tekintete kilenc lyukú horizontú, Juku Horisontu, Brassóból menekült japán kulcsarológus, az egyetlen élőlény, akivel Jauss tegező fikcióban vagy gegenfikcióban van, de mindezt majd még nem írom meg pontosabban. *Halálos ágyamon mindent visszavonok.*[*]) (Ja: a Bán Zoltán tekintete kimaradt. Keresni a Hildesheimer-Archivban.)

Megértő ez a nő. Akkor is, ha a vizsgálat tárgya idegen tőle, egyébként persze nem kunszt megértőnek lenni, amit a Camille Pagliáról szóló írása mutat a leggazdagabban. Ez nem akadályozza meg, természetesen, ellenkezéseinek kifejtésében. Az ellenkezés konfliktus is. Erről a Perneczkyről szóló esszében kaphatunk képet (ő az a nagy esszéista, akin a nagy esszéista definícióját B. bemutatja).

Megértő: meg akarja érteni.

A kötet a JAK-sorozat 87. darabjaként jelent meg, sorozatszerkesztő Keresztury Tibor és Kőrösi Zoltán, borítóterv: Eperjes Ágnes. A könyv ára 420 Ft. A borító sötétzöld. Sötétzöldezek.

Szövegkéj és műkedvelés*

Könyvvel, egy gonosz női személy, név a szerkesztőségemben, egy úgynevezett novelláskötettel lepett meg; mint pók a gabalyodó áldozatát, vizsgált, ráharapok-e. Biztosra ment a galád. Magamfajta ember, és ő tudván tudja, én ilyen vagyok, magamfajta, azonnal elágyul, ha a nyelvet ennyire közvetlenül látja működésben, bizony, az efféle nyelvi tűzijáték akkor is lenyűgöző, ha meleget nem ád. Előre kell bocsátanom, hogy valóságos könyvről van szó, nem én találtam ki, mondjuk azon célból, hogy elszórakoztassam magam és a magyar népet, ez utóbbira meg, hogyan is másképp, visszatérünk; köztünk szólva nekem még sose sikerült úgy megérintenem a nyelvet, pedig fogdosom eleget, hogy így sikongjon, hörögjön, kacagjon, pihegjen, mint itten, ahogy azt látni foghatjuk. Talán fölös aggályoskodásnak tetszik a valóságosság bizonygatása, de üstöllést olyan mesés túrára indulunk, ahonnét nincs visszaút, s amely mindennek látszik, csak valóságosnak nem. Hihetetlen. A könyv címét és szerzőjét borítsa hódoló fátylunk, nem érdemes személyre kiszignálni egy közös, kulturális, nyelvi diadalomot, a kötet a Zrínyi Könyvkiadó gondozásában jelent meg, felelős vezető Eszes Máté, felelős szerkesztő Vasy Géza, az előszót Pomogáts Béla írta, ISBN szám: 963 327 265 3.

Azt a módszertani és lélektani problémát nem tudom föloldani, hogy egyfelől idéznem kell a könyvből, másfelől evvel megbontom annak tündöklő entitását, legszívesebben habzsolva az egészet ide másolnám. Igen: a nagy élvezet fájdalom is. Az ilyen könyv esetében könnyű a szerkesztő dolga, nincs mit tenni, vödörrel az óceánt kimerni akarni, mi ez, ha nem fölöslegesség és pökhendiség… Ám gyerünk hát, az óceán mindenütt óceán, türelmetlen és aránytalan vagyok, juszt se kurziválom.

Szépecskén, édesdeden tessenek olvasni: *Szabad idejében a rendkívül vidám és gyorsjárású alezredes pengeélű szél által kuszált hajával* – már eddig is gyönyörű, de most: –, *pörge is bajuszával* – még ilyet: pörge is bajusza!, a semmi ágán fusson, akinek nincs bora, nem értem, de tetszik! –, *széles homlokával, amerikaias arcával* – kéne mán egy állítmány! –, *humánus öltözködésével* – ládd, kicsinyhitű, nem állítmány, de bravúr jő,

humánus, azaz emberséges, emberségtudó öltözködés, mi a manó lehet ez?, tán hogy nyitva a slicce?, nem muszáj, én csak kérdezem, tovább: –, *angolnyelv-tudásával megnyerő volt a nők és barátai számára.*

Nem csodálom. Egy gyorsjárású alezredes pengeélű szél által: mir gesagt. Ugorgyunk: *Tamás, a tolmács, most is velünk tartott, aki közepesen magas, körszakálla kissé őszülőben…* – Művész úr, tessen ébredni, élvezünk: velünk tartott, aki közepesen magas: ehhez képest a német mondatszerkezet, pedig milyen büszkén babrálnak vele, egy slamperei *in se.* És ez nem fordítás, ez csak úgy jön belőle a magyar nyelvből. Ha avatott a kéz.

Becsüljük meg, amire bukkantunk, bukkantattunk, nincs az a Flaubert vagy Dobozy Imre, „amely" ennyire teli volna a nyelv ékköveivel, násfáival, több ez, mint bravúr, csak következetes gondolkodás- és létmód hozhat ilyes permanenciát; azt hogy egy autó *csendesen falja a kilométereket,* alig említem, de mutatja ezt a megalapozottságában tévedhetetlen griffet, vagy hogy *Eszter szíve alatt ott szunnyadt* – no micsoda szunnyadt ott, angyalka?, *a jövő,* bazmeg, az szunnyadt ott, elnézést, valami oknál fogva végig evvel küszködök itt, hogy ne ilyeneket mondjak. Még egyszer elnézést, úgy a magam, mint a.

És eddig tulajdonképpen nincs is miért szentségelni: nű, írónak lenni kalandos vállalkozás, az ember rakosgatja ide-oda a szavakat, személyes tapasztalatból tudjuk, milyen kevés az esélye annak, hogy mindenkinek tessünk. Műkedvelés, van ilyen. Jobb az, ha az ember írogat, könnyelműen hozzáfog a húrok pengetésihez, mintha verné az asszonyt, hacsak nem épp ezt kéri az asszony. (Múltkoriban például épp magamra borítottam a skófiummal kivert…, de hagyjuk.)

Ami esetünkben túlnő, alig, de mégis, egy glosszán, az az egységben gyökerező gesamtszépség: mer' van a könyvnek afféle ajánló fülszövege, de legalábbis hátsaja, és van neki baráti előszava, mindőjük a fent mutatott emeleten, sőt; igaz, itt könnyebb a dolog, mely nagy, mert a köteten belül a cselekménybonyolítás bonyolítása – ki, ha én nem értené ezt meg empátiával – olykor körülményesebben, szivárogva engedi szóhoz azt a nyelvi-gondolati-morális-szakmai-emberi invenciózusságot, amely itt: ragyog s gagyog, vagy fordítva.

Most sem a személyes bravúrt hangsúlyoznám (az amúgy is fölfoghatatlan, *tényleg),* ennél lényegesebb az általános tapasztalat, az,

hogy ráláthatunk arra, *milyen nyelvi állapotban is van az országunk.* Kitágul ez a kicsi ország, s ha előtte azt hittük, mindennek van határa, e lapozgatás után, mert azért olvasásról közvetlenül nem volt szó, boldogan nézhetünk enszemünkbe: nincs. Ami, ismét elnézést, nem azt jelenti, hogy semminek sem volna, nem ennyire idilli a helyzet – vigyázat: a szerzők ezt nem is állítják! –, hanem, hogy nem mindennek van határa, vagyis legalább van egy valami, amelynek nincs. Egy! Una. Una gens sumus.

Vessük magunkat újólag a frissítő habokba. Fül: *Rejtőzködésekre, menekülés után születő szerelmekre – ! –, a Bakonyban a főerdész halottas ágyánál addig* – muszáj megállnunk, cseppenként a borostyánt, már annak micsoda zamatja van, hogy a Bakonyban a főerdész, de hogy a halottas ágyánál!, és aztán a sárga irigység, hogy a halottas ágyánál addig, hát meddig?, meddig?, én végig, hogy én hogy szeretem az embereket, végig, mindenkit, férfit, nőt, kutyát, filodendront, írót, kritikust, rendőrt, bajuszkötőt, ah, be szép ez, embernek lehetni, csihadj, szív, csiha; tovább: –, *a főerdész halottas ágyánál addig titkolt lány gyermekére* – mármost aki itt, hol másutt, be bírja fejezni a mondatot, annak mától előre köszönök plusz aranyskófium, becsszó, akár állva is, és átadom a helyemet a 3-as metrón, és paródiát se írok róla, úriember biztosba nem fogad – *derül fény.*

Fény. Lux. Derül. Egy nagyzenekar zeng e mondatban, három Rolla meg kölcsönfúvósok, hogy aztán átmenet nélkül egy vonósnégyes csöndesen személyes, de soha nem személyeskedő bensőségességét kapjuk pacekba: *Az író fájlalja a kóborló ifjúság elmúlását.* Ez az!!! Tisztára ezt érzem én is, a nyelvemen volt pedig, fájlalom, na, hát hogy a kóborlóba ne! És azután a végső auftakt, egy korbácsütés, átvitt értelemben persze, sokat mondva és markolva, mintha Nádas, a nagy fülszövegíró[*] fogná ceruzáját – pro domo: nekem is van egy csíkos gatyám!, úgy ám, aranyskófiummal kivert –: *A könyv a tengeri kagylók zárt világát igyekszik feltörni.* Yes. Hacsak úgy nem… Kevesebbel beérni az írástudók árulása volna.

Amit a fül novellafüzérnek mond, regénynek az előszó. Finom és mély vita ez, amely nem akarja erőszakosan eldönteni a nem lényegtelen poétikai kérdést (lásd Márton László a *Sinistra körzet*ről). (El se olvasták! Befogod pofád!?) Elegáns ellentmondás, a megoldhatatlan mint feloldhatatlan, férfias szembenézés a vannal. De ne vonjuk meg magunktól a közvetlen csudálatot: *A férfias áldozatvállalást kedvelők* – jelen! – *és a*

szerelem titkai iránt érdeklődők – igenigenigen! – *egyaránt megtalálják itt* – mostan jön egy jelző, hogy milyen szórakozást találhatunk meg itt egyaránt, kicsi, egyszerű, zseniális szó, én, személy szerint, élek-halok érte, még ha időnként oly igaztalanul meg is hurcolnak érte, sebaj, vállalom, és amúgyse az én személyem a fontos, megint a fényt emelném ki a mondatban (nem a mondat*ból,* hohó, azt itt nem lehet: megbonthatatlan, zárt egész), hinnők, ilyen nincs, van, egy szó, amely odaröpíti a szöveget, ahol már ritka a lég: a magosba, magyar, ez az a szó, amely, mondani fölösleges, robbantja egész létünk, ápol, eltakar, küzdve küzd, rút sybarita, tovább – *egyaránt megtalálják itt a magyar szórakozást* – sírok a soktól, az érzéstől, fogadj kebledbe, sírok; don't cry for me, Argentina! –, *a mindennapok égboltján a hírvivő galambok szárnyalását.*

Az igénytelenség, a szokás, a nemzetközivé lett mucsaiság, sá-hág, megelégedném a magyar szórakozással, hisz mi kéne több, ha komolyan vesszük a jelzőt, és nem lajblinak és alibinak. Ám itt még váratlan ajándékként elnyerjük a galambokat is, szárnyalásostul, hacsak nem értelmezőként olvassuk, miszerint a magyar szórakozás nem volna más, mint ez a mindennapok égboltján a hírvivő galambok szárnyalása. Meggondolandó. Itt picikét ellenkeznék, mert ez, legalábbis első látásra, picikét szűkítő értelmezésnek tetszik – olybá –, volna, aki belekötne, de az, végül is, nem én vagyok. Én nem belekötni jöttem, de olvasni. Mindegynek.

Tovább: *a szerző párosítja a lírai szépségeket az események izgalmával* – pozor! pozor! emelkedünk! –, *a rügyeket rejtő asszonyokat* – édesanyám! drága mamikám! –, *noha körülöttük a leveleket ronggyá tépi az őszi szél.*

Noha. Item: *A merevült élet* – tetszik venni észre ezt a delikát, kecses hálózatát az utalásoknak a: a szerelem titkai, nota bene párosítva, majd a rügyező magyar-szórakozó asszonyok és végül a merevültség; intertextus silent Musae, elölről, törés nélkül, lendülettel: –, *a merevült élet kudarcainak bemerészkedésében a kopásra ítélt,* (vessző) *fogaskerekek közé, amelyeket állandóan olajozni kell, olykor égő gondolatok kínlódását érezni.*

Jaj, ezt nagyon értem, lófasz, a számból vette ki, uram, nagyon értem, hogyan is tetszik ezt gondolni, ahogy például az én kudarcom nap mint nap bemerészkedik a kopásra ítéltbe, reggelenként sokszor alig bírok fölkelni, és valahogy mindig úgy jön ki, hogy futni kell az autóbusz után, hát el

lehet képzelni ezt a merevült kudarcot, akár egy fluxus verte teve, de tényleg; ha volna még Trabant, alsózsírzás, akkor a közbevetett olajozás is megvolna, mert igaza van: olajozni kell, necesse est, hát hogy a…, hát hogyne égne az a gondolat, amelynek kínlódását, kínlódását a bemerészkedésben, amint elébb kimutattam, érezzük.

És rögvest érezzük-értjük azt is – via Trabant meg a futás valami után, így a negyvenes éveink végén, valami után, melyet csak az öncsalás hívhat autóbusznak –, értjük, mért olvashatjuk ezt: *Egy kicsi ország reménykedése is ott dereng a könyv lapjain.* Ott. Ez olyan, ha egyszer megígéri, akkor dereng. Én is így vagyok ezzel, ha megígérem a gyerekeknek, szőrös is vagy, büdös is vagy, de akkor derengek. Akkor nem érdekel, hogy nincs olajozva. Ezt hívja az előszó nagy tömörítő erővel *villámkezű összhang*nak. És a fül, a műgond az ilyen, olyan, mint az úttörő, segít, ahol tud, a fül, miként Vörös Csepelnek a Váci út, felel neki, midőn *rendületlenül a villámkezű katonák*ról ír.

A lapozgatástól, a hév, darabjaira esett szét a könyv, de ezt sem bírálólag említem, kié nem esett már szét Európa ezen fertályán. De mielőtt parttalan mélabú uralkodna el rajtunk, ah, egy főtt marhafertály szigorú tormákkal, nézzünk még egyszer, utoljára az előszó tükrébe, önarcképünk, mely az alábbi mondatból reánk pillant, nem a diadal arca, inkább a felelősségé és a reményé, mely nélkül nem művészet a művészet, hanem kisnyúl és üres maszkabál. *Az öregedő fák repedései mentén megbújó harántos kéreg mögé néz be az író: meglátja a könnyező törzsek belsejét, s éppúgy napjaink mélységébe is lát, bízik Európa sarjadó holnapjaiban.*

Elég. Végződjünk itt, Európa sarjadó, resztelt májában. Ami meg az aranyskófiummal kivertet illeti.

Öregszünk.

Szövegkéj és műkedvelés, folytatás*

Két héttel ezelőtt írtam egy könyvről. A magam módján dicsértem, mindenesetre szóval illettem az előszót, a felelős szerkesztőt s a felelős kiadót. Az ISBN-számukat külön nem csókoltam, de pozitív, mindenesetre tárgyszerű kontextusban megemlítettem. A múlt heti számból megtudhattam: az előszót nem az előszóíró írta, a felelős szerkesztő nem szerkesztette a kötetet, a felelős kiadó azt sem tudja, miről beszélek („milyen medve!?”), és még az ISBN-számukat is elcsaklizták az éj leple alatt.

Mi következik ebből?

Hazudnák, ha tunnám.

Mindenesetre az ISBN-számomat dugom el, ahogy bírom. A nejem is csak kesztyűvel érhet hozzá. Ha még emlékeznek rá, avval az aranyskófiummal kiverttel.

Ki ölte meg a Schrödinger macskáját?*

Mérő László: *Mindenki másképp egyforma.* Budapest, 1996, Tericum Kiadó.

Csodás könyvet tart, ha, kezében az olvasó; úgy értem, ahogy mondom, de azért, hogy ne látsszam elfogultnak, folytassam így: csodás dolgokról szól ez a könyv, a természet csodáiról, az ember csodáiról, az ész csodáiról. Amúgy meg: mért is ne lehetnék elfogult?

Szerző iránti elfogultságom csak annyi, hogy ismerem őt régről személyesen, igaz, ez meg nem tartozik a művelt olvasóközönségre, viszont az is igaz, hogy egyre több olyasmivel traktálják ezt az egyre kevésbé létező populációt, ami nem tartozik rá, lassan a kérdés, kire mi, föl sem vethető; hajdanán együtt voltunk 120 mm-es huszárok Doberdó mellett, a festői Hódmezővásárhelyen (sőt tudnék olyan történetet mondani, mely jellemző volna a szerző mint szerző eszejárására, szépen mutatna egy, mondjuk így, szigorú nyelvfilozófiai-logikai álláspontot, nekem mindenesetre tanulságos volt látni, milyen félelmetes tud az lenni, ha valaki komolyan vesz egy mondatot, nem is felejtettem el; szerzőnek ugyanis mondottak volt egy mondatot, egy fölszólítót, amelyet az adott esetben nem *lehetett* komolyan venni, épeszű ember azt vagy hallatlanra, vagy viccnek vette volna; hogy így ellentmondásba kerültünk volna a parancs-az-parancs természetinek tetsző igazságával, az ott senkit nem zavart volna, ilyen a világ, az ember beszél összevissza; de abban a fiatal, szigorú, különc agyban komolyan voltak a dolgok véve, rettenthetetlenül követte a felszólítást, és csak hosszas könyörgésre kegyelmezett meg ártatlan, tréfára és tréfálkozni vágyó, enyhén aljas fölöttesének), aztán meg együtt matematikushallgatók, azóta alig. Mindez azonban inkább hátrány, mint előny, eggyel több várakozásnak kell megfelelni, mert emlékszem arra az akkori, excentrikus fiatalemberre, és őt is keresem a könyvben. Nem őt találom, de amit találok, nem győzöm dicsérni.

Tényleg: mi volna, ha egy könyvismertetésben magáról a könyvről is szólnék? Vad gondolat. Olvasáskor csináltam jegyzeteket is, műgond és lelkiismeret. Most épp ezt találtam: „Édes kis töpörtyűm. Tök idióta.” Ez vajon mire vonatkozhatik? Válaszokat a szerkesztőségbe, a nevemre, kérem.

A Jancsi volt a legokosabb köztünk, mondta talán Teller Ede vagy a világ egy másik legokosabb embere „abból a bandából”, a Neumann Jancsi. (Többé-kevésbé mindenki magyar.) Szerző Neumann felől nézi át, ne kerteljünk, az egész világot, meg- és bemutatva eközben, hogy ez értelmes program. A racionális gondolkodásmód természetéről szól a könyv, az ismert klisével szólva: mért nincs, ha van, és miképpen van, ha nincs.

Barátságos, de nem könnyű olvasmány; nem könnyű, mert amiről beszél, az nem könnyű, ahogy az előszó idézi Karinthyt: „Nem én vagyok bonyolult, hanem a dolog, amiről beszélek”, és barátságos, mert szépen, lassan, konkrét, érdekes, játékos példák segítségével leszünk bevezetve a játékelméletbe (Harsányi János 94-es Nobel-díja után, úgy tűnik, elsőrendűen mélymagyar diszciplína), „a szellemi kalandra vágyó Olvasó igényeit célozva”, lépésről lépésre, tényleg kalandosan, mert tudománytörténetet is olvashatunk, amely *mindig* izgalmas: valami egyszer csak problémává válik, gonddá, mintha nem volna tovább, ott toporog az emberiség, s akkor jön egy Galilei vagy Gödel, mint egy Kinizsi Pál, és kész. Illetve még csak nem is ellenkezőleg: emelt fővel belátjuk, hogy a probléma megoldhatatlan, és egyébként is úgy hozzánk tartozik, hogy nélküle talán magunkra sem ismernénk. Azután ez is megtörténik: nem ismerünk se magunkra, se a világra. Nem hiszünk a szemünknek, pedig mi nyitottuk ki.

Csaponganék. Hofstadter, meséli Mérő – aki Hofstadternek, mesélem én, *Gödel, Escher, Bach* című könyve a 80-as évek nagy szenzációja volt, váratlan bestseller, és ha kicsit is kiszámíthatóan működnék a magyar könyvpiac, akkor Mérő könyvére is ez a sors várna, eltekintve attól, hogy ezt sosem lehet tudni –, pályázatot írt ki egy tudományos lap olvasói számára. Rongyos egymilliót lehetett nyerni, mindazonáltal dollárból, és ehhez nem kellett mást tenni, csupán jelentkezni a pályázatra. Jelentkezel, és tiéd a lé. Hacsak nem jelentkezik valaki még. A szemét. Mert akkor

sorsolnak, s aki nyer, kap félmilliót. És így tovább. Ha egymillió jelentkező van, akkor a sorsolás utáni nyertes egy dollárt kap. Ki a kicsit nem becsüli – de nem erről szól a játék.

Hanem arról, hogy van benne egy csavar, és hogy mit kezdünk avval. Az új jelentkező minden játékban csökkenti a nyerés esélyeit (több lesz a nap, mint a kolbász), ám nem csökkenti a nyerés nagyságát, vagyis az örömét. Itt igen. Ahogy szerző finoman megjegyzi (egyáltalán: szerző többnyire finoman jegyez meg, mondanám, humorában volna valami angolos; én szeretem az ilyet: „miután Einstein megvédte átlagos színvonalú doktori értekezését”, vagy az, amikor, nem, az nem jó, túl hosszú, pedig jó, a 310. oldalon van, és az a poén, hogy „ki is”), ez még magára a nyertesre is vonatkozik. Ha ugyanis nem pályázott volna, a nyertes többet kapott volna, meglehet, nem ő lett volna a nyertes. Vagyis aki játszik, az játékrontó. Ami nem rendes dolog. Rendes ember tehát nem. De ha mindenki így korrekt, akkor pénz az ablakban, ami több mint bosszantó, sőt még annál is több, nem áll alkalmi közösségünk érdekében, hiszen így „mi” lennénk szegényebbek egymillióval. A közös érdek megkívánja, hogy legyen köztünk egy mocsadék, aki mégis pályázik. Ez a játék olyan helyzetet modellez, amikor a (nagy) lehetőség megszűnik, ha mindenki él vele; természeti erőforrások kihasználása, taxivállalkozás. Ha minden olvasót a *közös* érdek vezérel, ha van ilyen, akkor minden olvasó ugyanazon gondolatmenet szerint dönt, vagyis ha *ugyanazt* a közös érdeket akarja szolgálni, akkor vagy mindenki pályázik, vagy senki, a Hofstadter meg mindenképp röhög a mesterségesen intelligens markába.

Akkor most hogy? – Mellesleg érdemes meg-megállni a könyv olvasásában, és mintegy résztvenni a felkínált játékokban, helyzetekben. Ahogy egy regény esetében. Mit tennék most Boka helyében. Szeredyében. Vagy ha az *ÉS* kiírna egy ilyen pályázatot. Illetve ezt mindjárt ki is próbáljuk. Kiírom én (lesz majd öröm a szerkesztőségben): AZ *ÉS* EGYMILLIÓ DOLLÁRT FIZET A FENT LEÍRT FÖLTÉTELEK MELLETT, és én is megteszem, amit a *Scientific American* kiadója, megengedem, hogy egyetlen levéllel akár többszörösen is lehessen pályázni (többszörös esély!), ezt is tessék tehát föltüntetni a levélben. Pályázni *most* lehet, *továbbolvasás előtt,* már így is túl sokat beszéltem, ellenőrizni nem tudom, de becsület is van a világon, NEVEZÉSI HATÁRIDŐ 1997. ÁPRILIS 14. Egymillió dollár! Becsszó. Ne legyen posztmodern a mamám, ha nem.

Vagyis se pályázni, se nem pályázni nem célszerű. És kilépni sem lehet a játékból, aki egy pillanatig elgondolkodott rajta, az játékossá vált, hiába legyintget, hogy hülyeség, nincs ideje ilyesmire. Se igen, se nem, se más. Tennék ide egy fölkiáltójelet: ! A matematikusok javaslata a patthelyzet megoldására: döntsön a véletlen. Mondjuk mennyi *ÉS*-olvasó van? Úgy kábé, mint égen a csillag. Minden olvasó földob tehát egy *ennyi* oldalú dobókockát, s ha megdobja a „hatost", pályázik, ha nem, nem. Ekkor minden pályázónak azonos az esélye, azonos elv szerint dönt (nem mocsadékozhatjuk a nyertest, sőt, ha van egy kis eszünk, és ebből indultunk ki, örülünk), és várhatóan csak egy ember lesz, aki nyer. Vagyis érvényesülni tud a közös érdek, hogy minél nagyobb legyen a nyereményünk, és találtunk egy *elvi* megoldást, most már nem eleve értelmetlen közös érdekről beszélni.

Neumann János hitt az ész hatalmában. De nem volt világos, hogy ez a hit milyen szilárd alapokon áll. Neumann zsenialitása abban állt, írja Mérő, hogy ebben a kusza, önmagába forduló láncban (én azt gondolom, hogy ő azt gondolja, hogy én azt…) meglátta egy új tudományág lehetőségét. Híres tétele megmutatta, hogy a játékok egy elég széles körében mindig lehetséges racionális játékmód, vagyis megtalálható az a fajta egyensúlyi helyzet, amelytől egyik játékosnak sem érdemes eltérni, és ezen boldogsághoz nem kell semmi más, csak egy dobókocka s némi számolás.

Szép passzusokat olvashatunk a blöffről, blöffölni necesse est, a skizofrén csigáról, ki szintén kevert stratégiával játszik, meg is kapja Neumanntól a magáét: a nyeregpontot, a pagony, hol megpihen a nyugtalan csigaszív, kiderül, hogy nem mindig a kooperáció a leghatékonyabb, hanem a versengés, gonoszságot ellensúlyoz bírvágy (az embert időről időre megkísérti ama grandiózus marhaság, hogy mily jó volna, ha mindenki többé-kevésbé egyformán gondolkodnék, értékrend, miminden; nem kéne azonnal jobboldali puccsra gyanakodni, csupán egy kis kényelemre, nyugalomra, biztonságra, arra, hogy magunkfajta emberekkel nyilván könnyebb zöldágra vergődni; immár ki lehet számolni, hogy *jó a más;* a biztonság bizonytalanabb *és* általánosabb, mint gondoltuk), az evolúció és a játékelmélet kapocsáról, jutva „a világot működtető végső racionalitás kereséséhez, miközben könnyen járhatunk

úgy, mint az egyszeri vevő a military shopban. Terepszínű gatya van? Van. De nem találjuk.”

Ha már evolúció, akkor létért való küzdelem, de nem az individuumé, mert akkor a győztes farkas nem hagyná életben a vesztest (ember embernek nem farkasa: ember; volt), és nem áldozná föl magát kedvencem, a tüskés pikó (miheztartás végett: az ún. dollárárverés és az ún. fogolydilemma játékokban nevezett pikók sokkal ésszerűbb viselkedésre voltak képesek, mint az emberek). A gén akar túlélni. Föláldozza magát, hogy az egészet mentse, vagyis föláldozza „magát”, hogy mentse „magát”, mert a gén nem tud különbséget tenni önmaga és övéi közt, nincsen neki, ha-ha, én-je, vagyis ott mindenki én – Flauberttől kezdve minden regényíró álma. Írja is Ombrowicz: Hétfő: gén. Kedd: gén. Szerda: bocs. Egyén és közösség soha nem álmodott harmóniája. Képzeljünk csak el egy mélymóc gént. Ah, mégse. Mégse képzeljük el. Lehetséges, hogy a világ gének története volna, a világ mint génakarat (a könyvben az ilyen mintek előtt helytelenül, igaz, következetesen mindig vessző áll), s az ember csak génhordozó, a könyv szavával, túlélőgép? Hello, Dolly(s). Volna ott belül egy titkos történet? Az is egy ezotéria.

Csoportszelekció vagy génszelekció. Nem ugyanaz, nagyon más világképet sugallnak, a bölcs természet, amely bölcsen gondoskodik az egyedek bölcs együttműködéséről a faj fennmaradása érdekében versus az önző gének pucér érdekháborúi, cél, bölcs sehol. Mérő szerint nem biztos, hogy a kettő kizárja egymást.

A válasz a kérdéstől függ. Talán ez a könyv legfontosabb mondata. Állandóan változik a leányzó fekvése. Az utolsó szó nincs kimondva, mert nincs utolsó szó. Mehr Licht. Ugyan, Wolfgang.

Nem csaponganék, de most már késő. A fénynek a csalfa természete is a kérdéstől függ. Ha részecskeként akarom látni, részecskeként viselkedik, ha hullámként, akkor gerinctelenül interferál. A természet türelmes. Hülyeségeket kérdezel, fiam, nyet atvéta, de szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál. Mehr nicht, csak azt tudjuk kérdezni, amit kérdezni tudunk. Amire szavunk van. Egy nő, mondja itt az egyik mottó, még mindig kiszámíthatóbb, mint egy elektron. Jelzem, ezt tudtam. Van egy elektron. Szeret. Írtam is erről egy könyvet; nem azér’…

A racionalitás se valami állandó, az is attól függ, milyen kérdéseket teszek föl, vagyis hogy milyen a játék, vagyis hogy mit gondolok,

milyenek a szabályok, vagyis hogy hol vagyok, vagyis hogy hol lakik az Úristen. Nemcsak, hogy nincsen pontosan definiálva a tiszta ésszerűség fogalma, de (Gödel) nem is *lehet.* Te mondasz egy tetszőleges racionalitás-fogalmat, s én mindig tudok egy olyan játékot mondani, melyben az befuccsol, azaz ha aszerint játszunk ésszerűen, vesztünk, noha (Neumann) mindig volna olyan ésszerűség, mely szerint mindnyájan nyerhetnénk. Nyugtalanító és megnyugtató fejlemény.

Az is kiderült, hogy a sok kis ésszerűtlenség kiadhat egy közös, végső racionalitást. Az ilyen ésszerűtlenséget kvázi-racionálisnak nevezzük, és az emberi gondolkodás a kvázihoz közelebb áll, mint a tisztához (egyes férfiak fölfogása szerint egyes nők fölfogása tiszta kvázi, pl.: balrát mond, jobbrára gondol, és eltéveszti). A tiszta racionalitás vívmányai így nem közvetlenül használhatók, „hanem azzal, hogy mély gyökeret eresztenek a gondolkodásunkba, és ezzel mindennapi, sokféle, kvázi-racionális gondolkodási stratégiáinknak akaratlanul is részeivé válnak. Ezek megjelenhetnek olyan mélyebb fogalmak megértésében, mint az önmérséklet, a visszafogottság, a tolerancia, a másik szempontjainak mérlegelése". Az eszesség ezért sarkalatos erény.

Tudományos próza? Civil próza inkább. Valaki megvizsgál valamit, valaki tud valamit, nem tud valamit, és erről beszámol közönségének, amely magától értődőn létezik; az a fajta személyesség ez, amely nem az énre hanyatlik és hagyatkozik, hanem valamilyen tárgyra és az említett közösségre. Viccből mondom, de komolyan: Mérő e tekintetben olyan, mint Fontane, vagy még inkább, mint a szórakoztató, jól megcsinált angol regények, tárgyismeret, műgond, tehetség. Nyugalom, nyugodtság.

Szerző olyan, mint egy gimnazista. Csak kisebb részben udvariasságból (hogy követni tudjuk), az alkata volna ilyen, innét a játékosság, a szakadatlan érdeklődés. A gimnazista a minden, mindenben illetékes, fesztelenül foglalkoztatja a világ természete, a minden; olyan gimnazista, akinek láthatóan jó matematikatanára volt és akinek főleg jó magyartanára volt. (Insider információ: Herczeg János, Gartner Éva; annak idején az ulánusoknál a volt berzsenyisektől folyton ezt kellett hallani, hogy így a Herczeg, úgy a Gartner, az ember alig bírt érdemben visszajelenitsezni, -pogányozni.) Természetes módon hivatkozik olvasmányaira, egy jó, működő *általános* műveltséget is látni itt, mondjuk

Rejtő Jenőtől Meister Eckhartig, Kanttól Eukleidészig, eszünkbe juttatva a magyar műveltség tradicionális féloldalasságát, irodalomközpontúságát.

Az ész valamennyire mindig felvilágosult ész, és ha tudja is korlátait, olyan, mint az orosz rajzfilmfigura: „mindent tudni akarok”. Ez is gimnazistás. Meglehetősen szép és váratlanul új a világ, amely a könyvből elénk tárul. Megismerésre méltó, még akkor is, ha a meghez többszöri félrén keresztül jutunk. Méltó, erről szól ez a könyv.

A racionális megismerés alapja a hit, hogy a világ teljes egészében megérthető, a misztikus megismerés alapja a hit, hogy a világ teljes egészében megtapasztalható. A művészi megismerés meg ott kóricál a kettő közt, se itt, se ott, hullám is, részecske is. Vagy másképpen *ugyanezt:* hullám is, részecském is.

Tisztességes krimiként a könyv válaszol a címben föltett kérdésre. E helyt csupán annyit jegyeznék meg félénken, félő, mindannyian a Schrödinger macskája vagyunk. S időnként egy jóindulatú, szeretetre orientált, furcsa, idős szakállas úr a felhők mögül (hol mindig kék az ég) kinyúl és fölnyitja a dobozt, amely macska és cián és rádium és detektor (azt, hogy „és” csak tréfából mondom, mert beszélek), és derűsen megkérdi. Hogy élsz, fiam. S mi mondjuk. Bizonyos valószínűséggel.

Az *Ókút*ról*

Szabó Magda: *Ókút.* Budapest, 1970, Magvető.

Úgy járt (velem, nálam) Szabó Magda hajdanán, miként Márai. Amúgy nem volna ez rossz járás; minden könyve megvolt édesanyámnak; sorakoztak, akárcsak a Máraik, és én ettől bizalmatlan lettem; nőiesbe, úrinősbe, polgárisba, valami lágyba vagy kontúrtalanba, biztonsági kűrbe, kultúrkellemesbe utaltam, olvasatlanul, „fiatal és kegyetlen voltam, még nem szerettem igazán senkit".

Húsz éve jelent meg a *Régimódi történet,* akkor olvastam, együtt az *Ókút*tal (melyre Bata Imre hívta föl a figyelmemet), így is maradt meg bennem, jó emlékezetemben, mintha 1 könyv volna, mégpedig fontos, jó könyv, illetve a fontos az értelmezhetetlen, legföljebb a jó részeként, fontos, mert jó. Előre megfontolt szándékkal újra kívántam olvasni, azon önös célból, hogy fölhívjam rá a figyelmet. Hogy javasoljam az irodalomnak, a szakmának és a nagyérdeműnek ezen könyv újraolvasását, a tudós szakembereknek s a tudós civileknek, miképpen a tudatlan civileknek és a tudatlan szakembereknek (Istenem, ha üres halmaz, hát üres halmaz – addig is, akinek nem inge!). Az irodalom folyamatosan újraolvasandó, és éppen az újraolvasás adja meg (ki), hogy mit olvassunk újra folyamatosan.

Ami a lényeget illeti, ez is történt, történik: az ajánlatom: olvassuk újra az *Ókut*at. Komoly diszciplína nem felejtős. Elképzelhető vajon, hogy a matematikának kimegy valami (nevezetesen saját maga) a fejéből? Hogy ánégyzet plusz, hagyjuk, pásszé, nem számít, régen volt… (Demagóg; most már mindegy.) Az persze igaz, hogy minden lüktet, hol ez, hol az lesz fontos.

De azért: ember tervez, könyv végez. Olvasni kaland, mindenki megváltozik tőle, könyv, olvasó, nem egészen lehet tudni, pontosan mi történik majd. Miklós fiam is kalandos életet gönnol magának, amikor én ellentételezésképp az eszcájggal való helyes bánásmódot bírtam fölajánlani. *Egyél rendesen! De én kalandos életet akarok, apám!* (Félre: *Anyád.)* Integratív erejénél fogva szerényen goetheinek mondanám a

folytatást: *És mi volna, fiam, ha nem fognád marokra a vellát,* meg *még kalandosan is élnél?!* Az ilyen jellegű helyzetekben gyermekeim vagy zokognak, vagy vihorásznak, hajlok jó jelnek tekinteni mindkettőt.

A nem várt változás: emlékeim szerint a *Régimódi* újramondta az *Ókut*at, kiegészítette és bekebelezte, ennek a friss arcátlanságára emlékeztem. Most bonyolultabbnak látom ezt a viszonyt, e helyt nem elemzem, mindenesetre az újramondásból az újra fontosabbnak tetszett a mondásnál, vagyis az a lehetőség, az az érdekesség, hogy a későbbi könyv tudásával nézzünk az előbbire. Az *Ókút* titkát kutatja a *Régimódi,* elképesztő gazdagsággal írva körül azt, amit onnét ismerünk. (A konkrétum, a dokumentum nagy csábító. Kinek ne kezdene el izgatottan remegni a keze, megérintvén egy elsárgult papírt, rajta nagyapánk valóságos írása: Milyen nyomorult az élet 24 év után. Az asszony kurva lett, és én egyedül ölöm az életet. A régi papír mint az élet bizonyítéka.)

Én élek-halok a családregényekért. Ahogy megy az idő, múlik, egyre inkább kurziválni kell ezt az élek-halokot, és a mondat egyre inkább egy önéletrajz vonásait veszi föl. Jól eligazodom ezen a terepen, és nem tudván semmit, szomjasan vetem magam rá, bele.

Szabó Magda – nevezzük egyelőre így – visszalép a régi debreceni ház kapuján, felnőtt, se apja, se anyja, már nincs, aki utána kiáltson, hogy nem szabad, nincs, aki óvja a múlt betemetett kútjától, süppedős, veszélyes ókútjától. Mire is óvná magát, más mesterséget választott, nem óvósat. Látszólag tehát író emlékezik gyerekkorára. Emlékezés van, gyerekkor is van, de nincs író, vagyis valaki, aki kívül volna a könyvön, Szabó Magdának híre-hamva sincsen itten. Miközben forma szerint nem fiktív, amit olvasunk, a szöveg által definiált hős emelkedését látjuk, vagyis regényt, tiszta fikciót. Ám ez a nem-fiktív alapozás jó hatással van a mondatokra, a valóságban, a valóságosságban tartja őket, a létezőben. Minden mondat él ebben a könyvben.

Önösen szólva, többféle bevezetés ez, nem a szépirodalomba, nem is a múlt mélységesen mély ókútjába, az csupán díszlet, vagy az anyag. Hanem bevezetés a megismerésbe. Valaki mintha először nézne apjára, anyjára, városára, egy lóra. De legelőször is a szavakra. Bevezetés ez a nyelvbe is, beletanulás a nyelvbe, ahogy fogalmak lassan elnyerik jelentésüket, ahogy valaki a méltó büntetését, a nyelv mint világ, a világ mint nyelv, mint egyetlen megismerésre érdemes. Sartre

legrokonszenvesebb könyve, *A szavak* juthat az eszünkbe, az az egészen elképesztő emlékezésprodukció.

Szabó Magda jó emlékező, sőt, nagy, de hiányzik belőle mindenféle programosság, illetve nem hiányzik, nincs benne. Nyelve: természetesen pontos. Pontoson azt értem, hogy bonyolult helyzeteket, tárgyakat, ügyeket *elképzelhetően* ír le, természetesen meg azt, hogy nem figyelek föl arra, hogy ezt tudja. Könnyen mesél, de nem fecsegősen, nem akarnok, és nem is könnyelmű. Ismeri a nyelv birtoklásának nehézségeit, a buktatóit, nem naiv, de nehézség nélkül birtokolja a nyelvet (a birtoklás módjáról beszélek, nem a belefektetett munkáról; munkás nő). Vele kapcsolatban le lehet írni, ami amúgy gyanús dicséret: jótollú. (Ápoltan ír, akartam írni, arra célozva, hogy ápolja a nyelvet, de ez így meglehetősen kórházosan hangzanék.) Szórakoztatóan tud írni, jó ritmusban, váltani hogyan, mikor: tudja nagyon. Valahová, ide, beszúrni: Szókincs. Sok szót ismer. Talán így: Szabó Magda közel van a nyelvhez, a magyar nyelv nagy használója.

De bevezetés az *Ókút* a szabadságba is. Az a kis lény ott Debrecenben, az a fantasztikus béka, a kis ihercéler (Ihercélerről magyarosított Szabóra), aki tanulja a világot, a szavakat: a szabadság bajnoka. Ezt tanulja varázslatos szüleitől, persze közben mindent, kultúrát, irodalmat, stílust, viselkedést, de mindez egy dolog felé fordul, egyre való: a szabadságra. Ezért kell az aranyhalakat is belegyömöszölni a lefolyóba, legyetek szabadok, ússzatok a tengerig. Példásan szép: a legvégesebb mint végtelen.

A főhős mint a szabadság ?-je. Mindenese. Kiszolgáltatottja. Ezt képviseli az *Ókút* Szabó Magdája.

Nőiesebb, mint Rónay György – nem gonoszkodás: sorrend: mely gonoszkodás –, nőiesebb, mint Nemes Nagy: ez elsőre megtévesztő, melyet erősít a nyelvhez való barátságos viszony. Ez félrevezető. Igaz, nem rugdolódzós, nem rúg föl mindent, de nem is hajol be, nehéz hagyományaink, mondjuk az anekdotikus vagy a hősiesen-tragikusan moralizálós, nem hajlították meg a derekát, e könyv tanúsága szerint, ismételjem, Szabó szabad. (Szívesen írom így, Szabó, igaz, sajátosan hangzik, de úgy, mintha egy osztályba jártunk volna – bár egy protestánssal?! sohse! –, hogy így a Szabó, úgy a Szabó, megdézsmálta a tanszerládámat!) De benne is megvan generációjának szellemi szigorúsága.

Amikor a tudás és műveltség még hozzátartozott a jómodorhoz. Az esszéken azonnal látszik ez a mély tanárnős. Tudni valamit, ezt a tudást átadni, átadni akarni. Az irodalom mint valami belső, családi ügy; Szabó Magda jó tanárnő.

Az *Ókút* fejezetei rokonszenvesen és könnyeden nem tartanak valahová, az emlékezés nem akar bizonyítani semmit, sőt, állítani sem, csak megmutatni, és megmutatni sem valami előre elgondoltat, hanem amit lehet, vagyis amit a nyelv megenged, amit a nyelv az írás közben megmutat. Jó író jó művében minden nyelvi, a problémák, a megoldások, minden a nyelven belül történik, s noha ez trivialitás, mégis hangsúlyosan említem itt, hogy lám, tényleg az, magától értődő, akkor is, ha valaki nem hangsúlyozza nyakra-főre, ahogy manapság általánosan bevett szokás. Az is igaz, hogy ez, a nyakra-főre, többnyire reakció ama nehéz hagyományokra (früher fősodor).

1970-ben jelent meg, a Magvető Kiadónál, tipográfus Bezúr Györgyi (tapasztalataim szerint az soha nem árt egy könyvnek, ha a kolofonban felbukkan ez a bezúrgyörgyi kifejezés), azaz a 60-as évek végén íródhatott, nem elsőrendűen irodalmi közeg, a várakozásokat és kísértéseket illetően sem. Mindenesetre egyetlen fals hang sincs ebben a regényben, egyetlen önsajnálkozó félmondat, félszónyi (politikai) magakelletés – semmi. Mindezt mellesleg, de raritásként; makulátlan. S főként semmi a korszak „társadalmilag fontos”, az idézőjel el is hagyható, műveinek szinte szokásos reflexéből, az itt-kicsit-maszatolok (értsd: benyalok, hazudom)-hogy-amott-keményen-beolvashassak öncsalási-túlélési riszálásából. Amelyben, végül is, van akceptálható, a beolvasás mégiscsak beolvasás, a kimondásnak van ereje, ha ára is, csak éppen mélyen irodalomellenes, a nyelv nem veszi jó néven, ha átalverik, a komcsiknak meg nem volt bemutatva, hogy értékelhette volna a politikai erőfeszítéseket. (Aczél György vagyok. Örvendek. A magyar nyelv vagyok.) Mostanra meg ha valami érdekes onnét, az éppen az irodalmi – már ami az irodalmat illeti. (Aminek nem mond ellent, hogy azután az irodalomban nem az irodalom az érdekes. Az irodalomnak ez az alaptermészete: kizárólagos, szigorú, rigorózus hűséget követel, s csak eztán ad teljes szabadságot.)

„Nagyot nevetett, rám fogta a mellét, mint egy vízipuskát, és a szemem közé fröcskölt tejjel. Eszementen visítozva menekültem előle, s mire az udvar szélére értem, már hánytam is." Hosszan lehetne sorolni a gyönyörű szcénákat, a nagyjeleneteket, az áriákat a szabadságra ítélt, de mitagadás, vonakodó aranyhalaktól a metaforikusságig emelkedő Varga utcai haldokló lóig.

És a szatír! Mint szó és így mint félreértés. Vélhetően valami alantas foglalkozás. A gonosz prelátus mosolyogva bonbont ígért, az a szegény, derék szatír meg csak azt kérdezte nagyon tisztelettudóan, milyen is volnék pucéran, ami nem nagy dolog, mért ne lehetne megkérdezni, mondtam is neki, hogy még nincs mellem. – Bár a „jobb ma egy szatír, mint holnap egy prelátus" elfogult pápistaellenességét a leghatározottabban satöbbi.

A szavak komolyan veendők. Mért sikoltozunk, ha átlépjük az országhatárt? Nyelvi tapasztalat ez is. Át-mehetni, beléphetni egy másik országba – akkor ott nyilván lennie kell valamiféle kapunak, ajtónak, zárnak. Ha nincs, nem értem, tehát sírok. Gondolkodom, tehát vagyok, nem értem, tehát hisztériázom.

És azután mint a csodáról, a szülőkről, egy őrült, poétikus házról, ahol, akárcsak e könyvben, „játék, varázslat és valóság" összefolyt. Képzeljünk el egy apát – elképzelhetetlen!, illetve most már, az *Ókút* után, nem elképzelhetetlen, ez Szabó Magda adaléka a teremtéshez –, aki vendégségben, míg a lánya vigyáz, le ne bukjanak, leszedi a légyfogóról a síró(!) legyet és mosogatja a légy lábát! A légy lábát! Egy apa! Ha Thomas Mann ezt tudta volna! (Ne tévedjünk: tudta.) Még a jégen is csúszkált, nem a lübecki, a Szabó Elek. Tihanyt is odaajándékozta a lányának! (Megszerettem, ezt a kis, nagy apát nagyon.)

Megtudhatjuk, amit én személy szerint mindig sejtettem (hiába pofáznak, hogy én magyarellenes volnék, a szegények), hogy az Isten az magyar, magyarnak született, mi másnak, meglehet, a könyv a hányást is elsőrendűen magyar fenoménnak tudja, mindenesetre megdöbben, hogy egy lengyel fiú is ugyanúgy hány, tud hányni, mint mi magyarok, a hányás mint sine qua non, kiderül, hogy Jeruzsálem még Pallagpusztán is túl van, Petőfi él, Buda áll, szegény Ferenc Józsefet pedig, a vérnősző barmot az aradi tizenhármak úgy kivégeztették, hogy punktum.

Szabadság és játék – mintha közük volna egymáshoz. Szabó Magda ismeri a játék természetét, annak komolyságát: a játékból nincs kilépés –

csupán a végén, de a végén mindenből van kilépés, hacsak nem végtelen a vég.

Ha a városról beszél, Sherwood Anderson bensőséges Ohio-történeteire gondolhatunk, itt képek vannak inkább, nem történetek, de itt is meg-megnyílik egy mondat alatt a föld, s belelátunk valaki sorsába, aki valaki mi is vagyunk. Újragondoltatja velünk a Tiszántúl-Dunántúl különbséget is. (Amúgy az ember inkább Galgóczit mondaná tiszán- és Szabó Magdát dunántúlinak; mondanám, sértődne halomra mindenki.) Hogy ez bonyolultabb, mint látni szokás. Magyarán: szokás elfeledni, hogy Csokonai is debreceni. S akkor van-e annál finomabb hely? (S akkor ebben az összefüggésben gazdagítsunk egy minapi kifejezést: a kilenclyukú horizontú. Elég.)

Az íróság története is a könyv, nem az íróvá válásé, inkább az íróság föltételeinek, lényegének a megértéséé, a részvéttől (hóembernek bilit ajándékozni, legyen mibe belefolynia a tavaszi olvadáskor) a lázadásig (segítőkész, derék, tompa rokon garnitúrájának lószőrkicibálással súlyosbított, módszeres kivégzése), a kételkedés megismerése az isteni cselekvés tükrök lezuhanására vonatkozó hatáskörének vizsgálata nyomán, a szó költői erejének, különleges helyzetének megértése a „sűrű setét az éj” segítségével, a különböző státusú valóságok megértése a kiszakadt színházi díszlet láttán (kiszakadt a tó, meg kellett foltozni) – egy író gyakorolja itt: a világot.

Körbe-körbe haladunk, nem előre, mert nincs hátra, de minden ebben az irányban mégis, ebben a (nyelvi, etikai, esztétikai) tanulásban; kaleidoszkóp rázogatva.

Ez a kislány a mennyországban töltötte a gyermekkorát, szülei félistenek, minden jó, ami meg nem az, annak értelme van, aminek meg nincs, annak majd lesz. Nem idill ez, hanem teljesség. Vagyis regény. Ide jutottam megint.

A 30. oldalon azt mondja az anya, „annyi titkom van”, ez életének utolsó mondata, a 123. oldalon azt mondja a lánya róla, „nem szerette a férfiakat”. De hiszen apánk is férfi!

Mint minden nagy regény, ez is alá van aknázva hát. A regény sosem arról szól, amiről beszél. Mindegyik egy-egy rémült csöndet fog körbe.

Megemlítem még, hogy „Szabó Magduska úri kisleány” napra pontosan egy évvel édesanyám születése után született. Belátom, ennek hír- és intellektuális értéke csekély. Hasonló jelentőségű, ahogy az apai ágam, könnyedén, éppenhogy, érinti az övét. Ez áll a *Régimódi* 410. oldalán: Fáradt, rosszkedvű, elkínzott Debrecen várja Jablonczay Lenke második gyermekét, a közhangulat Pesten még rosszabb, (…) sem Esterházy, sem Wekerle nem tudnak megbirkózni stb. Szóval a nagypapám nem emelte a születés körülményeinek fényét.

Akkor tehát, ahogy táncórán Renée néni tanította a nagy udvari bókot: Most kecsesen széttárjuk a két kart, bizonyos különleges, a szokásosnál lazultabb mozdulattal behajlítjuk a térdet, aztán lassan leroskadunk, és a mozdulatban mindig egyenesen tartjuk a derekunkat, hogy arcunkat jól lássa az, aki előtt meghajoltunk.

Édes*

Füzi Lászlónak

Baj történt. Az történt, az a baj, hogy olvastam 1 vacak könyvet. Az úgy történt, hogy eszembe jutott egy mostanság eszement kollégám, akinek azonban régebbről vannak irodalmi érdemei, melyekről az ember hajlamos megfeledkezni, a kortársi ítélkezés olykor kisszerű, személyes, szempontjai olykor: kortársiak. Mondott kolléga – ki az?, ki az? – nemrégiben érdekesnek ígérkező könyvet jelentetett meg, kicsi gonoszsággal arra gondoltam, erről írok most, s mivel az ötlet, az ígérkező, afféle posztmodern éca, a kolléga pedig nem szűnik hol morogni, hol hörögni e magyar posztmodernen, ki tudja, mi az, mely szerinte nem más, mint összeesküvés és tehetségtelenség, a könyvet, mint jellegzetesen posztmodernet leírni: barátságosan kaján ötletnek tetszett, kinevetni, mert megérdemli, megörvendeztetni, mert az örömre mindenki érdemes, ha érdemes; kihúznám a kelletlenkedés lába alól a talajt – ezt mindig szívesen megteszem. – Megengedem, nem veszélytelen föltételek vagy részcélok ezek, fönnáll a veszély, hogy *fölé*olvasok, hogy túlharisnyázom, de hát egyrészt mi nem veszélyes, másrészt meg fölteszem, hogy magamat nem csapom be, ami nem veszélytelen föltételezés, fönnáll a veszély stb.

Nem csipkézem ezt itt tovább: rég olvastam már ilyen moslék könyvet. Ezt kicsit finomíthatnám, hogy moslék, de nem mocsadék, ah, de minek, egy összegányolt, felelőtlenül odakent szar, se munka, se lélek, se szellem. Ha nagyon akarnám, föl tudnám magamat húzni, stenkerolni, merthát mégis milyen dolog ilyen szemetet kiadni a kézből, de hát ugyanígy le is lehet nyugodni, én könnyen vagyok nyugodt. Egyébként is megérdemlem, így jár, aki Timur és csapata. A picsába! – foglaltam össze az előállt kortársi helyzetet. (Ne tessék mondani, hogy ne beszéljek csúnyán, én nem beszélek csúnyán, csupán elővigyázatlanul elolvastam egy könyvet. Belementem 1 könyvbe és orcára estem. Hát ez nem is könyv, biztatgatom magam.)

*

Hirtelen nem volt helyem. A könyv az a hely. Innét jutott eszembe (meg mert Füzi megkérdezte), hogy mik is volnának az én helyeim. A táj. A táj, mely legközelebb áll hozzám. A mitnekemtezordon. Hogyan is abszolválnék egy ún. tájhoz kötődő vallomást, mely mint ilyen egy ecsetvonás volna a valóságos és a szellemi haza képén és mellesleg tisztelgés Szabó Zoltán *Szerelmes földrajza* előtt.

Mi a táj? Mondjuk, a föld felszínének földrajzi szempontból egységes része. Nyilván köze van a természethez. Mi a természet? Erdő-mező.

Megmondom, mért kóválygok ilyen óvatoskodva, már-már ijedten a szavak közt. Egyrészt mert mindig kóválygok, gat-getek rémületemben – amiben azonban így volna valami dicsekvés, valami nem igaz, noha minden rész igaz, a gat-get is, a kóvály is, a rémület is. Másrészt meg kapásból azt válaszoltam, hozzám nem áll táj közel, tehát nincs, amelyik legközelebb állna, vallomás meg különösen nincs. Bár vallomás ügyben nem szabad nagyszájúnak lenni. Ha kellően megverik az embert, például nagyon, akkor bevall mindent, a Nyírséget, a Balaton-felvidéket, az Árusok terét, mindent.

Ezt-azt ütés nélkül is össze tudok gereblyézni, ezt-azt a gyerekkorból, mondjuk egy nádasi őskertet Csobánkáról, időnként megáradó patakkal, kidőlt, korhadó óriástölggyel, kirándulások emlékét, Bakony, Vértes, Gerecse, azután később utazásokét, de ez félrevezető volna, mert turistás mindhez a kapcsolatom, semmi szenvedély. Különösen az ún. szép tájak esetében bólogatok jótanulósan.

Nekem Visegrád inkább idősebb Markó híres képe, inkább ez, mint az, amit személyesen tudok róla. Vagyis *éppen* ezt tudom róla személyesen. Viszont a tájhoz való viszonyban, ellenkezőleg, a közvetlenséget keresnénk, azt dicsőítjük. Attól tartok, közvetlen kapcsolatban tényleg csupán a szavakkal vagyok. Rám is igaz, ami egy elbeszélésem szereplőjére, mit ne mondjak hősére áll: „Ha az nem igaz is, hogy az élet helyett az irodalmat választom, mert az volna az élet (vagy mert: »ó, jaj, a lét rövid és hosszú a művészet«), az mégis helyénvaló megállapításnak tetszik, hogy én *papírközelben* volnék leginkább én, amit természetesen nem kívánnék nyereségként föltüntetni."

Hogy a szavak landschaftja volna az én „szerelmes földrajzom"? Egy-egy regény ligete? Hát ebben van valami, de nem minden az, ami ebben

van; erre épp a szerelmes szó figyelmeztet. Mert azért az nem teljesen igaz, hogy csak az íróasztal mellett, mögött volnék otthon.

Többnyire az otthonosságot szoktuk keresni, meglétét értéknek, hiányát rossznak mondva. Pedig idegenben lenni is szép, idegenként, gyökértelenként létezni, légüres térben hápogni, vákuumban – melyet aztán azzal tölt meg az ember, amivel akar. Az ember persze regényíró, és az űreset a regényével tölti meg, vagyis valaminek azért lennie kell a nincs helyébe, és mivel örökké nem lehet egy regényt írni – illetve lehet, de nem javallt –, az a szerencsés, hogyha ez a belső vagy külső emigráció korlátos, vagyis ha döntés kérdése. Úgy meg könnyű, mondhatnánk. De ha könnyű is, eddig erre nem gondoltam. Valahová tartozni, az felelősséget is jelent, az se csak majális, időnként kellemes ebből elhúzódni, szabadságra menni. Kevert stratégiával kéne dolgozni, mint Kabos a meleg vizes fürdő esetében: ebből is egy kicsit, abból is egy kicsit. Hát persze ha a nagy világon e kivűl nincsen számunkra hely – akkor hiába tornáztatom itt magam.

Szerelmes földrajz: kis ízléstelenséggel az íróasztalt kiegészíthetnők egy ággyal, de most nem egészítek. Meg az nem is erdőmező, igaz, az ágyat kitágíthatnók odáig, univerzálissá, de most nem tágítok.

Jürgen Osterhammel, ez a 18. századi nagy, szász utazó írja elfeledett, ám csodálatos *Tolpatsch und europäische Sonderbewusstsein*jében, hogy az ember azt a tájat szereti (kedveli) igazán, ahol még az sem zavarná, ha moszkitók csípnék, majd hozzáteszi németekre alig jellemző fád humorával: „függetlenül attól, hogy vannak-e ott moszkitók vagy sem, nemde”. Meglehet, ez csak tréfa, Osterhammel hű társa az utazásban, ez sem mindennapos akkoriban, egy nő, bizonyos Sabine Mosquit, és hogy talán őrá vonatkoznék a megjegyzés, bárhogy is volna, moszkitóval vagy Mosquittal: sokat rajtam ez nem segít.

A hozzám legközelebb álló táj: a futballpálya. Nem egy bizonyos, hanem mint olyan. Nekem egy rózsás naplemente, sziklás orom, bravúros vízesés, magyar lapály, úgyismint róna, olasz lanka, norvég fjord, erdélyi horhos – mintha a Kárpátok! Ámazonban az a téglalap!

Kikoptam már ebből a mágikus négyszögből, ún. kispályára még rá-rátévedek (hogy mi célból, ne firtassuk, de szabadjon megjegyeznem, e

tévedés élvezettel nem hozható kapcsolatba), ám nagypályára, rendesre már sose. Ha, elnézést, a távolságot mint üveggolyót megkapnám, akkor nem volna gond, egy Hesse-parafával zúznánk az ellent, de nem kapom meg – most már sose. (Egy ideig még próbálkoztam, hogy nem én mennék, hanem a tizenhatos jönne hozzám, de nem jött.) Ám nem erről akarok beszélni, nem a nincsről, hanem a vanról.

Azt olvastam valahol (Szegő Katalin Nietzsche-előszavában), hogy Heidegger szerint Descartes-tól gyorsult fel a „létfelejtés", amelyért Nietzsche Szókratészt és Platónt hibáztatta, és Cartesius a *„cogito ergo sum"* fordulattal elszakította az embert a természettől. A természetnek ez a felfogása N. szerint romlottá tett bennünket, s megfosztotta a modern embert a kultúra minden fundamentumától, mert még azt sem tudja, hogy valóságos élet van-e benne vagy sem, fogalom- és szógyártó üzemként talán még van joga azt mondani magáról, hogy *cogito ergo sum,* de azt már nem, hogy *vivo ergo cogito.*

Mármost ekképp futballpályán én nem voltam modern ember, azonos voltam a természettel, szavatolva volt a „teljes, zöldellő élet", és valóban azt gondoltam, nem, nem gondoltam, az volt a helyzet, hogy *vivo ergo…,* hát azt majd még meglátjuk, hogy mit. Olyan volt ott, mintha Nietzsche lett volna a balbekk.

Azt hittem, ahogy egyre kevesebb közöm lett ehhez a játékhoz, egyre kevesebb közöm lesz a kellékeihez is, és ez így is látszott lenni, egy felém guruló labdába ugyan még belerúgok, bele-bele, de ha emelgetni kezdek, valami miatt hamar leesik a labda (nyilván ez a magyarellenes, szemét libkomkoal gyártatott ilyen megmahinált labdákat, hogy evvel is elvegye a nemzet önbizalmát, és majd akkor lecsap majd rá akkor). És meccsre is alig járok. Pontosabban nem járok.

Ám.

Ám ha bárhol meglátok egy focipályát, heves izgalom vesz rajtam erőt; a látványt, a rajzolat arányait, a zöld felületek és fehér vonalak ismert „fordulatait" kevésbé nosztalgikusan veszem tudomásul, inkább úgy érzem, megérkeztem, otthon vagyok. Ez azért is roppantul (és példásan) ironikus, mert a pályákat többnyire elsuhanni látom egy vonatablakból, autóból. Természetesen azonnal hasonlítgatok, ez olyan, mint a csillaghegyi, völgyes-dombos, ennek lóherés a füve, mint a régi

Kábelpályáé, ez ferde, mint a Gamma – és így tovább: így lesz minden pálya konkrét és általános, szép és személyes. Szép és személyes.

Azt állítom tehát, hogy én a futballpályán volnék honn? De hát a pálya az olyan, mint a kert: *valamire* való, emez sétálni, az játszani vagy nézni, és én se ún. játékos, se ún. szurkoló nem vagyok.

Fritz W. Krarner írja *A pillantás koreográfiája* című esszéjében, hogy az evolúciósbiológusok (ezt hogy mondják magyarul?) véleménye szerint én genetikailag vonzódom a focipályákhoz, mert hogy azok igen emlékeztetnek a szavannás vidékre – a kies ligeteket a gondos pályamunkáskezek már kiegyelték a félpályáról –, a fűcsomók, a por, az ördögszekér, mely iránt az ember a tudta nélkül vonzódik, merthogy a homo sapiens annak idején Afrika szavannáin jött össze, és ezért olyan a járása, hogy addig megy, mígnem ilyen szavannásra nem lel. Akár a mellbimbó. Ezért lakik, például, aki teheti, zöld övezetben, rózsás dombok között, nem hóhmec: gén.

Ahogy a német mondja, legyintve: Aber gén!

Ez, láblabdáról lévén szó, kééézenfekvő magyarázatnak tetszik.

De akárhogy is: az a pillanat, ahogy suhan el a vonatablak előtt hátrafelé egy futballpálya, én ágaskodom, hadd látnám még egy kicsit, pillanat, maradj még, ha szerencsém van, még meccs is van, játszanak, hallatszik valami moraj, egy kiáltás, egy labdapuff meg sípszó: az az otthonosság édes, másodpercnyi öröklète.

P S. Azt álmodtam, hogy a jövő héten *A magyar kultúra állapotjáról* címmel glosszaszerűséget jelentetek meg, miszerint a héten három kollégától kaptam (sértődötten gazsuláló) levelet, akik magukra vették e cikk elejének ingét. Pedig csak, nemde, annyi volt írva, hogy egy moslék. Megígértem nekik, álmomban, hogy soha, soha, soha nem árulom el a nevüket.

Csirkejáték[*]

Rubin Szilárd: *Csirkejáték.* Budapest, 1981, Magvető.

Ha valamiről (olykor: végre) beszélünk, beszélni kezdünk, akkor a magyar reflex ezt szereti úgy értelmezni, hogy tehát másokról hallgatunk. Mondjuk, mért Ottlikot másolgattam, mért nem Szentkuthyt. Ami mögött természetszerűleg van (volt) valóságos hiátus vagy meg nem oldottság, feszültség, az, hogy egyikőjük sem lehetett a maga helyén, a saját (magas) polcán, és ez, például, efféle másolgatási gesztusokkal lett kompenzálva, de ettől még nem lett senki a polcán – mert nem volt polc.

Itt is fölmerülhet, mért ez, mért nem amaz. Udvariasan úgy mondanám, csak. De ez igaz is. Ahogy úri (stb.) kedvem hozza. Nem ígértem senkinek semmit, és ezt be is tartom. Azon se sokat (konkrétan: semmit) studírozok, mi ezeknek az írásoknak a műfaja; bele-belebotlottam egy könyvbe, és erről beszámolok, vagy nem botlok bele épp, és akkor arról számolok be, vagy másról – én ennyit látok ebből. „De félre bú."

A botlás egyik módja az újraolvasás. Azoknak, akik „az irodalommal foglalkoznak" (idézőjel nélkül ezt körülményes volna körbefogalmazni; az idézőjel mint (ál)fölmentés), munkaköri kötelességük a folyamatos olvasás, a magyar irodalom folyamatos olvasása. Mert valamiért az úgy van, úgy esik, hogy el-elfelejtünk szerzőket, könyveket, talán nem háládatlanság ez, hanem a dolgok természete. De mintha az is a természete volna, hogy minden változzék, változóban legyen, lehessen változás. Akár így, botlással.

Ha határozott céljaim volnának, leletmentés vagy egy irodalmi vonulat újraidézése, akkor most inkább kellene mondjuk Végh Györgyről írnom vagy és főleg Szobotka Tiborról, a *nagy* mellékszereplőkről.

Most amúgy sem Rubin Szilárd a téma, hanem egy könyve csupán (csupán?), mert azt ismerem; nincs szerző, nincs irodalmi (életbeli) helyzet, nincs ember (lenn), betűk gyönyörű rendezett halmaza van, sine ira et studio, kedvünkre.

A regény 1963-ban jelent meg (nekem a 81-es, második kiadás van meg, az oválos Magvető Zsebkönyvtár, El Kazovszkij színes, szép

borítójával), nem tudom, nehezen jelent-e meg, volt-e húzd-meg-ereszd-meg, de elsőre szinte elképzelhetetlennek tűnt ez a könyv ott, abban a zord évben; olyan lehetett, akár egy meteor vagy egy marslakó. Ámazonban akkor föllapoztam a Beszélő *Beszélő évek*jét (mely nem más, mint a Kádárévek számbavétele, mint ilyen fontos és nagy – meg persze magától értődő, kézenfekvő, kötelező, másolandó – ötlet és vállalkozás; gyűjtendő, elrakandó – nem érne meg egy kötetet?), és így azonnal „eszembe jutott”, hogy mondott év épp az amnesztia éve, még nyílnak a völgyben a kerti börtönajtók, de már látjuk amottan a bérci lapályt, XXIII. János, a Pacem in terris éve, ekkor jelent meg a *Rozsdatemető,* az *Ivan Gyenyiszovics* és főleg – mert ugyanígy marslakó – *A pálya szélén,* ez a feledés éve, a klasszikus Kádár-kor kezdete, az élhető takony, forradalom helyett Fradi-bajnokság, mindenki, aki nem, az igen, aki bújt, aki nem, vagy fordítva, de akkor is úgy, vagy nem úgy, de az ugyanaz. (Egyébként ezekben a *Beszélők*ben érdekes, radikális és hihető újraolvasások is vannak, Beck és Bán Zoltán Andrások, a *Húsz órá*ról, a *Rozsdatemető*ről, hajdani fősodort könyvekről.)

Ahogy innét megítélhető – megítélhetetlen –, a könyv nem lett botrány, sőt, tisztes sikert aratott, az akkori *Jelenkor* „az utóbbi évek egyik legjobb regényének” nevezi, az *ÉS* pedig „kiforrott tehetségre valló, komoly teljesítménynek”. (Ebben a számban, 63. szept. 21., van egy Várady Szabolcs-vers is.) Ekkortájt kezdődött a tü-tü-tűrés, abba tehát belefért.

Ahogy egy futballmeccsről szóló beszámoló újra és újra ismételni kényszerül a labda szót – és hibázik az, aki szinonimát kajtat: a pettyes, a játékszer, a bőrgolyó: brrr, akkor már inkább a rotterdami pokol –, úgy ismétlődik itt a finom, például: finom, franciás szövésű munka.

Elsőre mondjuk azt, hogy a regény nem szól semmiről, egy nő, egy este, egy zaj, jelesül a szívnek verése, egy vagon, „mely lassan, könnyű ringással gurulni kezdett, s Dombóvár beleveszett az éjszakába”. Efféle beleveszések sorozata is a regény. Kis világfájdalom, *már* nincs miben hinni, fiatalok falkában, lassú bomlások, kis árulások, jaj, múlik az idő és hogyan jutottam ide, az önsajnálat körözései, egy lecsúszás története is, egy lefejlődési regény. Mindez nagyon könnyű kézzel, finoman, csak úgy odavetve – akárha valami újhullámos filmet látnánk a 60-as évekből, olyan Truffaut-szerűséget, antoándüanel-antoándüanel, ha jól emlékszem,

amelynek alig van tárgya, vagy csak ez a homály, az élet maga, ama szívverés, az örök Mohács (természetesen nem a csata Mohácsa, hanem a mulandó ifjúságé), egy estem, egy nő, és da capo. Kicsi az élet, de bors, valami ilyesmi, fekete-fehérben, jazzes filmzenével.

Dunántúli könyv, ez mintha rokon értelmű volna a franciással; dunántúli: ez minden: bölcselet, életmód, stílus, tárgyak és geometria – és az e hang. Úgy dunántúli, ahogy nagyban Ottlik. Ez a könyv is egy (a)/a (egy) másik Magyarországról tudósít, az elveszett Magyarországról, hol dobog még a citoyen-szív.

Tizenöt fejezetből áll a könyv, nem folyamatosan van bonyolítva a cselekmény, minden fejezet egy jelenet, egy kép, határozott rajzú, a maga egrys kontúrtalanságában, lebegősségében, mely mindig lódít egyet a történéseken; 45-től 56-ig játszódik, egy szerelem története, mondhatni a fényes szellők nemzedékének a fonákja, a fényes szélcsend.

Nem definiálom, a jó könyvek vagy a valódiak esetében érdekes hullámzás figyelhető meg a cselekmény fontosságát illetően. Az ember hajlamos azt mondani, hogy a cselekmény egyáltalán nem fontos (de ez nem igaz: csak nem fontos, az egyáltalán az tévedés volna), mögötte, előtte, alatta, rajta „folyik a küzdelem”. Kezdetben üdítően függetlennek tetszik a könyv a történésektől, a belsőtől is, a külsőtől is, vagyis a kortól, mind a megírásétól, mind a regényétől. Miközben lassan megkezdődik a szivárgás, már születnek a jelszavak, melyeket nem a hivatalos fölvonulásokon, hanem a családokban zsolozsmáznak, az ország készül önmaga elárulására, „nem eladni magunkat, de érvényesülni”, ami előrevetíti az árnyat (még nem tudni, kiét, miét), a főhős fokozatosan légűrbe kerül, se a nép fia, se a nép ellensége, vagy legalábbis alkalmatlan ezen szerepek eljátszására, van, ahogy egy huszadik századi regényfigurához illik, két szék közt.

A cím is erről szól. Ha boldogulni akarunk, mondja a barát, másképp kell írni. Ez az egész nem más, mint időhúzás. Tudom, válaszolja az én. Amerikában úgy nevezik, hogy csirkejáték. Ki mer tovább a sínen maradni a robogó vonat előtt…

Itt meg, nemde, a történelem expressze elé áll a főhős. („Még hasra is vágódhatunk. Ha nincs idő elugrani, hát hasra vágódik az ember.”) Itt lesz akkor szerepe a cselekménynek, a korszivárgásnak, a szereplőknek, a fiú egy senki, választottja gazdag bácskai sváb lány, az új rendszer a senkiké

volna, tehát a fiúé, aki azonban túl finom, dekadens, öreg, magát ugyan még el tudja árulni, de nagy üzletet ebből már nem tud csinálni, így lesz a hangsúlyosan személyes történet mégis országtörténet is. Idézzünk egy idézésre termett mondatot, melyben az elbeszélő hős Julien Sorelnek látja magát, „akit Napóleon helyett Metternich bűvölt meg, s a forradalom korában támasztotta létráját az úri házak omló falához”.

De még nincs vége. Hahh, jöjjék a szintézis! Mert amikor így, haladván az olvasásban, megelégedetten definiáltuk a könyvet mint valami kedvünkre való finom impresszionista etűdözést – folyamatos proustozások, „ezért volt olyan örökkévaló abban a percben minden”, és minduntalan vissza a gyönyörűséges roothoz, a mohácsi szőlőhegyekhez, a pannon éghez, az ismeretlen birtokhoz –, és továbbérve észleltük, hogy nem egészen csak így, a finomság nem csupán lebeg, nem kevés, hanem fundált is, leér a földig, gabalyodik az élet és a gabalynak van története, akkor egyszer csak azon kapjuk magunkat, akár a könyv elbeszélője, hogy másutt vagyunk, mint ahogy hisszük. Hogy kiment a föld alólunk. Valahogy süvít a szél, vagy hogy.

Nem a történelem szele.

Dunántúl ide vagy oda, bekeményít a könyv, az elbeszélő nem csak egy keserves Werther, hanem gátlástalan szenvedő, akit csak egy dolog érdekel igazán, a saját szenvedélye. A szenvedély aránytalan és monoton, itt is újra meg újra kezdődik: ugyanaz. Mintha egy alkoholista ígérgetné: többet sose, vagy eztán mindig. A szép lelket fojtogatni kezdi a szenvedély, elhányja hát a szépet, s nincs olyan lent, amelynél ne volna lentebb, alázások, alázkodások, keresztbecsalások, a nevetségességig.

Ritka magyar nyelven az én rosszának ez a figyelmes vizsgálata; az érzelmesség, a meghatódottság hiánya, a szenvtelen érdeklődés hideg tüze, valami puszta vagy pucér vagy pogány tekintet, nem objektív, de közvetlen, leplezetlen; ritka. Nyugalom, nyugalom akár a vereségben is, a szégyenben vagy épp a hisztériában (a nyugtalanságban): van, ami van. Ez a nyugalom teszi egyedülállóvá a könyvet; meteor, marslakó – mégis.

A szerelem és szenvedély mint megváltás: ez a tét és ez a vadság.

Finoman bánnak itt (errefelé) a nyelvvel, láthatóan keresgélik a szavakat, itt a sötétben *napótt’* lánymellek világítanak, és van *szélvájta garmada,* még ha nem tudjuk is, mi az. Olyan fejezetkezdések és -zárások

vannak, hogy egy Kundera megirigyelhetné (vélhetően túlzok), pedig ebben nála jobbat keresve sem találnánk, igaz, nem keresünk. Ím a gyönyörű kezdés: A zebegényi üdülő szobájában, este tízkor háromszor pofon vágtam a feleségemet. – Az irigységtől megkeseredik a toll a számban. És egy egyszerű, tiszta zárlat: Ő félálomban kinyújtózott, majd a birtoklás nyugalmával magához ölelt, mint egy nagy és súlyos gyermekkori babát.

Érdekes, gondolom, véletlen, hogy a regény „úgy" végződik, ahogy az Ottliké, dunai hajón, takarékosan végigszíva; a könyv talán legszebb jelenete, ahogy a magányos én szólongatja maga-magát, elébb megnevezvén magát, Angyal Attila, azután mintha a barátja szólna, Till, figyelsz rám, öregem?, majd egy „nőszemély", majd a nagymama, Attila, kisunokám! – „Gondosan lepöccöltem a térdemre hullott hamudarabkákat. Szétszóródtak, és árnyékot vetve gurulni kezdtek a fedélzet bádogpadlóján. Közben, akár egy végső, szívtépő jajkiáltás: – Till, kisfiam! Aranyos, kicsi fiacskám! Semmi válasz."

Az egyik legszebb magyar regényvég.

De van még egy vége. Az utolsó fejezet afféle keretszöveg (ez is rímel az *Iskolá*ra), a szálak elvarrása stb. Ez a 81-es kiadásban más, mint az elsőben, ott a hős öngyilkos lesz, kerekedik egy barát, egy Zeitblom, egy Krisztián, naná hogy ő gondozza a kéziratot, az egész kicsit sok, akart, formális. Az első néhány mondat után az új véget is fölöslegesnek véltem – de nem: Finoman iránytalanul odatett, mintha egy véletlen (vétlen) kamera venné, kézből…

Itt olvas az én egy újságban „Hollywoodból hazatért nagy írónk hatalmas regénytervei"-ről: „Először is szeretném megírni a magyarság történetét, az egész ezer esztendőt. Persze, a magam européer művészi elgondolásai szerint." – Gyöngyszem és ellendefiníció: a *Csirkejáték éppen* nem ez a könyv.

A másik gyöngy a könyv utolsó „állítása", egy pislákoló neonreklám: *Tiszalux – Magasfényű zománc!* Így zárul a könyv: Tiszalux. Az egyik legszebb magyar regényvég.

Nem tudom, értelmezhető-e még a kis és nagy költő fogalma, mindig is homályos volt, mi alapján nagyobb mondjuk Ady Szépnél. Nyilván nem jobbságról van szó, hanem valamiféle fontosabbságról. Vagy hogy a

világból nagyobb darabot vesz birtokba? Na de és az intenzitás? – A *Csirkejáték* kis könyv vagy még inkább szerzője: poeta minor. De legfőképp poeta.

A fülünkben úgy van, hogy ha csirke, akkor *Csirkefej,* ha játék, akkor *Macskajáték.* Akkor tehát ne feledjük: van *Csirkejáték* is. Nincs minden meg, de ez megvan.

Több könyv*

et is kaptam *Andor Csabától,* az elsőt 92-ben, a dedikáció szerint Alfonz napján, hóttunalom, Madách Imre kéziratainak és levelezésének katalógusa, összeállította a küldő és Leblancné Kelemen Mária, kicsit lapozgattam, azután betoltam az M betűhöz, fektetve, mert nem fért be a könyvespolcra állva.

Azután jöttek sorban a többiek, a Madách-könyvtár új folyamának kötetei, melyek beszámoltak a soros Madách-szimpózium előadásairól, majd egy külön kötet Fráter Erzsébetről, azután a *Tragédia* cigány fordítása (vagy romát kell mondani?, a copyrightnál az van, hogy Gypsy translation Gustav Nagy), azután Balogh Károlynak, az unokaöcsnek a visszaemlékezései, és a legfrissebb: Madách rajzai és festményei.

Ha arról tűnődöm, mit tanultam az édesapámtól – ez, finoman szólva, olykor foglalkoztat, ha másért nem (másért is), hát azért, mert magam is egy *ilyen* volnék, s vajon az enyémek tőlem mit?, például múltkor derült ki, hogy az egyikőjük… ah, hagyjuk…, mindenesetre nem gondoltam volna –, mindegyre oda torkollok, hogy a munkát tanultam meg, a munka tiszteletét, vagy egyszerűen csak dolgozni, vagy még kevesebb fennköltséggel (de maradva a Kohn-te-dicsekszel hangfekvésben), hogy amit meg kell csinálni, azt meg kell csinálni. Hogy az nincs mondva, hogy ezt és ezt akarni kell, de ha igen, akkor azt meg azt nem lehet megúszni. Még az sincs mondva, hogy a munka nehéz, vagyis hogy ki volnánk űzve a Paradicsomból (Tomaten, ahogy fordítottuk a testvéremmel *hajdan),* hanem hogy a munka van. Gondolom emiatt is – e szent eredet miatt – örvendek én, ha munkát látok, és morgolódom, ha nem. Az idő haladtán egyre inkább zavar egy „elvileg jó megoldás", a „pedig edzésen milyen jól meg tudja csinálni", egyre kevésbé tudok értékelni jó, tehetséges mondatokat vagy abzaccokat, melyeknek nincsen helyük, hiányzik a környezetük, *ahol* ragyoghatnának.

Itt azonnal látszik a temérdek munka; rögtön meg is vagyok fogva.

Az irodalom eredendően csöndes (ism.: szöszöződs) ügylet. Noha vannak kiabálós könyvek (mondjuk Rabelais), de az más hangosság, az belső ordítás, az az olvasó fülében (hahh: szívében etcetera – májában, ágyékában) hangzik.

De ez ma már nem egészen így van, kíméletlen, műnemidegen harc folyik az olvasó figyelméért, hetente tudósítanak a világlapok egy-egy újabb remekműről; az irodalom belső tájékozódása is durvább lett, jobban igazodik a külsőhöz. A fordítás is így működik; ha egy irodalmat csak fordításokból ismerhetünk meg, akkor többé-kevésbé csak az úgynevezett nagy neveket olvashatjuk, és ha szerencsénk van, ezek többé-kevésbé megegyeznek az úgynevezett nagy szerzőkkel.

Kétségkívül vannak nagy és kis szerzők, fontosak és kevésbé fontosak, van hierarchia, ha nehezen megállapítható is, inkább hierarchiák vannak, „kávéházak", az irodalom nem okvetlenül demokratikus terep, nem kocsma. Bár most hogy leírtam, kétségeim támadtak. Mert abban az értelemben kocsma, hogy most ténylegesen mindenki azt mond, amit akar, vagyis nem egy angol klub ez, ahová csak az lép be, akit T. S. Eliot méltónak talál, azután persze mégis csak úgy van, hogy mindenki beszél, de nem mindenkit hallgatnak meg.

Ez a szelekció rendben is volna, hisz nagyon sok hülyeséget beszélünk. Meg hát, nemde, az érték! – bár itt már kezdődnek a nehézségek, hisz az érték megállapodás dolga, és nincs a megállapodásról megállapodás, és így tovább – de én nem is erről akarok beszélni.

Hanem arról, hogy az irodalom *lényéhez* nagyon is hozzátartoznak a kicsik, halkok; egy-egy kiemelkedő alkotást körül kell vegyen sok, jelentéktelenebbnek tetsző munka; a primer szépirodalmat a nyelvészek, irodalomtörténészek, az irodalmárok olykor kevésbé látványos működése.

A mindennapok kicsi, fontos munkálkodása látszik azonnal e könyvekből.

A minap találkoznom kellett egy fiatalemberrel, ültünk egy rémületes álkávéházban (talán nem is rémületes, csupán nem létező, bár lenni a nemlevőben mégiscsak rémületes), és jól beszélgettünk. Hogy az apázós szálat vigyem tovább: a fiú szépen beszélt az édesapjáról, olyan jól, irigylésre méltón ismerte az apja dolgait („ezeket a te dolgaidat, édesapám"), aki tanár valahol a Nyírségben, mondhatni itt-ott tanár, mert néhány év alatt mindig fölépít valamit, egy iskolát, oktatási központot,

fölfejleszt, ez épp elég idő arra, hogy összevesszék a környék uraival, és akkor továbbáll, és megint elkezd építeni. Én legalábbis így értettem, és eszembe jutottak a tanárok, mint a nemzet napszámosai, az ezer meg ezer tanár, alulfizetett, meg nem becsült (tanár úr kérem, ezt hogyan kell írni, egybe?, külön?), szétcincált – akik nem csak abban a gyakorlati értelemben volnának fontosak, hogy olvasókat nevelnek, hogy nélkülük nincs levegője a szellemnek, hanem ennél rejtélyesebben is és közvetlenebbül is alapozódik az irodalom az ő működésükre, létükre.

Ezekre az alapokra kellett gondolnom a Madách-könyveket lapozgatva is.

A filológia krimi. Régi levelek, kéziratok, dokumentumok, mind valamilyen talány hírnökei; egy élet talánya, a kézírásé, a kéziraté….

Kezdjük a nőknél, az a biztos. Meddig szerelmes vers a szerelmes vers, kinek szól, ki a ki és mikor? Sőt: kivel és mit: *A téli éj dicsérete* című vers alapján bizonyítottnak vehetjük a szexuális kapcsolatot (na, hála Istennek, olyan szomorúnak látszik a képeken az Imre mindig), ennek ellenére még csak föltevés sem fogalmazódott meg a lehetséges személlyel kapcsolatban. Palágyi Menyhért ugyan sejtette, kiről van szó, de nem kívánt róla nyilatkozni. „Rövid lejáratú szívkirálynéinak vajmi hosszú sorozatát szabad legyen hallgatással mellőznöm."

Szóval Madáchnak volt rövid lejáratú szívkirálynék vajmi hosszú sorozata. Ezt nem tanultuk az isiben. Fráter Erzsikéről se sokat. Akihez engem fontos szálak fűznek, róla írtam első szépirodalmi micsodámat. Az írás gerinctelenül férjpárti volt, illetve művészetpárti, illetve művészpárti, mert a művész az tökéletes, vagy ha nem az, csak azért, hogy a műve legyen tökéletes. Persze én azt sem tudtam, hogy a Mihály iszik, a Vörösmarty, igaz, ez alig befolyásolta a Madách házasságát.

Olvasható itt az *Egy szerencsétlen nő gyónása,* Fráter Erzsébet üzenete gyermekeinek, magamentsége, egy egyedül maradt ember drámai számvetése. A rég feledésbe ment közleményt Andor találta meg, s tette újra közzé. Ügybuzgalom, azt látni megint és megint, azaz van ügy és van buzgalom. (A minap Praznovszky Mihályt – aki szintén nem Madách-független, nem Madách-szűz – hallottam a rádióban ihletetten beszélni egy Mikszáth-töredékről; akkor is erre kellett gondolnom.) Az irodalomnak valamiféle titkos – valóságos, belső, titkos – serege jelenik meg e kötetekben Madách köré szerveződve. És fölsejlik egy társaságnak is a

belső élete, működése, egy város, egy település, egy iskola, ahogy segít, befogad, Balassagyarmat, Szügy, Csesztve.

Én élek-halok az ilyen jellegű világproblémákért: „Ezek után fel kell tennünk a kérdést (amelynek megválaszolása meghaladja a szerkesztő kompetenciáját): vajon használt-e egyáltalán kék ceruzát Madách…?”

Ennél nagyobb kérdést csalás föltenni. És ezt fontos tudni, mert az Arisztophanészen iskolázott *Civilisator* kéziratában, köztünk szólva a tizenhetedik fólió verzóján, Madách, a világtörténelemben nem először, de itt mégis egyedülállóan, a leányt pinára cserélte, „Honáruló? miért, hogy a pinát / Lakatra tettem? vajh mi különös”, és akkor a kihúzást valaki kihúzta, illetve aláhúzta, aztán két függőleges vonalkával… – és így tovább. Ha jól kérdezünk, akkor a papír sokat mesél.

A pináról jut eszembe a fasz, arról meg a Parlament, egy konkrét személyi része – nyilván Madáchról is szavaznának, hogy idegenszívű vagy hogy. Tíz évvel a forradalom vérbefojtása után előállni egy művel, amelyik tudomást sem vesz a nemzeti katasztrófáról, minden szinten kellemetlen, tagadja a haladást, fütyül a liberalizmusra – H. M. meséli, hogy a mostani edinburgh-i előadásból is kihagyták a Londoni színt, mert az még mindig sértő –, fütyül a magyar önsajnálatra, sőt még a szent magyar verstanra is fütyül: Aranyék meg az olvasóval együtt nagy dérrel-durral a mennybe menesztik. Micsoda tágkeblű, zseniális ország! (Mondja H. M., és én bólogatok.)

A manus tragédiája, így fordítanám vissza cigányból, és azon a nyelven a híres utolsó sor így szól: Phendem, manush: zurin, patyasa patya! Hát amennyire lehet, én patya („bár ilyen messze én azért nem mennék el”).

Okkal jegyzi meg Nagyné Nemes Györgyi, a Madách-képek kötet co-autora, hogy Madách „firkái” a Kafkáéihoz hasonlíthatók. (Ez nem az a nevetséges nagyravágyás és kisebbrendűségi érzés, mely Goethével keresi az összemérhetőséget. Goethe senkihez se mérhető – legföljebb a Steinnéhez.) Mintha itt is arról volna szó, amiről Kafka beszél: „Rajzaim nem képek; az egész nem más, mint egy magánjelrendszer”, ill.

„Rajzolgatásom nem egyéb, mint egy ismétlődő és minduntalan kudarcot valló primitív mágia.”

A rajzokból még talán arra is következtethetünk, hogy Madáchnak volt humora. Erre nincs sok írásos jel.

Azt írja Andor Csaba az egyik dedikációjában, hogy sokáig úgy hitte, Cervantes mondandója csak ennyi: „legyünk bolondok”, de ma már tudja, hogy az üzenet inkább konjunkciók sorozata (A. Cs. matematikán edzett férfiú, én is onnét ismerem még), amelyből ő – végsősoron – ezt választotta: „vagy szegődjünk el egy bolond szolgálatába”.

Azt olvasom az egyik könyv kolofonjában: Felelős kiadó, műszaki szerkesztő, borító: Andor Csaba. Vagyis ott épp: minden.

Madách mint világegyetem.

Cselényi, Tőzsér*

Íródott egyszer, hogy e könyvezéseimben irodalompolitika működ. Höhö, mondtam én akkor magamban (helytelenül), de most inkább úgy gondolom, hogy időről időre fölfedem e politika girincét, hogy mégis látszódjék az ív, úgy Babarczy Esztertől Rubin Szilárdig. Történt, hogy egy nagyon valóságos (értsd: helyes), Györgyi nevű nővel beszélgettem egy meglehetősen valószerűtlen (helytelen) pozsonyi (bratislavai) irodában (a dizájnra értem), de ez még nem a girinc, amikor, akár egy ikerárny, a nyitott (nem hangsúlyozom, hogy nyitott, csupán megemlítem, hangsúlyozza a Clinton!) ajtó előtt ellebbent két költő, címképző erővel.

Milyen kár, gondoltam, hogy költőkről nem írok, hisz prózaírókról is csak azért merek, mert azt, azokat, belülről ismerem, mert ha írnék róluk, akkor most írhatnék róluk, két possonyi poéták, ahogy lebbennek, és az jól is pászolna a Szabó Magda–Kertész Imre kánonképző tengelyhez. Nem mintha költőségükben összetartoznának, de ez a nyitott ajtó egy térbe tette őket.

*

Milyen poétikai következtetés vonható le abból a bizalmasan tudomásomra jutott tényből, hogy Cselényi László március 15-én született, Tőzsér Árpád pedig október 6-án? Hogy kisebbségben ez mán csak így megyen? Direkt ekkor születtek, hogy példát adjanak és erkölcsi erőt? Hogy Cselényi forró fejű márciusi ifjú volna, megalkuvás nélküli forradalmár, Tőzsér nyaka köré kötél szorul, nyakán kötél, nyilván nyakkendő hurokban, nyugodt iróniája innét, „túlról”? – Nem is annyira hülyeség, mint elsőre látszott.

Bloom veséje – könyörögj értem!

Amúgy – és mindenképp – szlovákiai költőnek lenni nem nagy bolt; a sajátosság méltóságát lenyúlták az erdélyiek („elvitte a kiscica, a Láng Zsolt”), a szakmai presztízst a jugóiak, nem beszélve a magyari

magyarokról, ütőér és fősodor. Klisék ezek („kösz”), de innét nézve úgy tetszik, hogy oda még igazán klisé se jutott, vagyis tulajdonképpen még durvább és pucérabb a költő-i helyzet.

Megkockáztatom: Cselényi a legmagányosabb magyar költő. Nem személyes sorsában, azt nem ismerem, élhet akár, mint Marci Hevesen, de lapozgatva mondjuk összefoglaló művét, a *Téridő-szonátá*t, vagy bármit a „folyamból”, a *Kiegészítés Herakleitoszhoz*t, vagy a kedvencemet (próbáltam e helyett valami más szót találni, mert ez több szempontból nem jó, sok meg kevés meg édelgő; ez volt a szótárban: favorit, libling, szíve bütyke v. csücske, kedvelt, kegyenc; sokra nem jutottunk, mindenesetre jelentkezzék az, aki életében vagy valaki másnak az életében már használta a szíve bütyke kifejezést, lehet az illető nem magyar is, azt talán még jobban el tudnám képzelni, egy mély-japánt, ahogy reggel fölébred és azt mondja az egyébként a sarki szusikereskedővel viszonyt folytató, Misima-hívő asszonyának: szajonara vagy mi, szívem bütyke!; ez így reális, minden író realista), az *Acetilén ágyak*at – s hozzágondolom mint környezetet Szlovákiát, a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas éveket… Mindez a visszhangtalanság olyan dermesztő közege lehet – melyet, hogy fordítsak a mondaton, akár még példásnak is lehetne nevezni: ez a valódi helyzet mindig. Bár ez a kijelentés meg ismét az önsajnálat felé tart. Üget.

Ő talán a legkitartóbb, legelszántabb avantgarde költőnk; mintha az ő esetében volna ennek a megjelölésnek értelme. Cs. L. megy az útján, írtam róla egyszer régebben. Megy, vagyis teszi, amit tesz, noha költészetének nem a mozgás a jellemzője. Ellenkezőleg, mintha egy helyben állna. Nem úgy értve, minthogyha toporogna, hanem hogy nem mozdul el a szövegei köréből, nem is jó, hogy egy helyben áll, hanem: egy hely van, és azon belül garázdálkodik, jár el, ez a jó, jár el.

Szokás éles különbséget tenni modern és posztmodern közt, centrum, nagy elbeszélés, etika, cincáltság, maszkabál, miegymás, részek és egészek, és ez nem is üres distinkció. De azt hiszem, kevés szó esik arról, hogy ez a mostani „helyzet” milyen sokat köszönhet a harminc-negyven év előtti avantgarde-nak, amely persze sokszor (csak) föld alatt létezett, magánszobákban, két betiltás közt, Erdélynek, Szentjóbynak, Galántainak, Bálintéknak, nem névsorolvasás, az *Új Symposion*nak, a *Magyar Műhely*nek.

(Egyébként az avantgarde története politológiai elemzésre is javallt, jól mutatja a tönkretett vagy nagyon megnehezített életekben, hogy a puha diktatúra az diktatúra; mostanság megint inkább csak azt hallani, hogy pufajkás rémálom volt, vagy ellenkezőleg: kompromisszumos előkészület a többpártrendszerre. Hát egy nagy faszt. Fölkiáltójelet mindazonáltal nem teszek. – Tűnődtem ezen a f....n. Mert nem vagyok híve a csúnya beszédnek. De mit lehetne ide? Teringettét? Egy nagy erest? De azon meg annyira látszik a sunyizás, az, hogy mi helyett van. De nem magyarázkodom. De most már késő. Most látom, milyen óriás ő. A f… tudniillik – hogy legalább a világ kerek legyen.)

Engem nem nagyon érdekel ez a korszakolás, inkább csak a játék és az igazság kedvéért hívnám föl a figyelmet Cselényi eljárásainak nagyon is aktuális jellegére, a példás szövegszerűségre, a világ(ok) mint szöveg, a szöveg mint minden, interjú-, napló-, levélrészlet és széphistória és legenda és esszé és líra egyneműsége, az életmű mint újraolvasás, Cselényi, amint (újra) írja önmagát.

Ahogy Bohár András mondja – idézi – laudációjában: az emberélet útjának felén, a végtelen variáció felé.

Március végén lesz Pozsonyban egy tudományos konferencia: Neoavantgarde a magyar irodalomban a hatvanas évektől napjainkig; remélhető, hogy az itt elhangzottak erősebben megrajzolják azokat a belső járatokat, melyek behálózzák a jelen művészetét. A találkozó – belterjben – lehetne akár a hatvanéves Cselényi, „a gömörpanyiti Popocatepetl” születésnapi köszöntése is. Én mindenesetre szívből idemásolom, zsúfolom, a *Téridő-szonáta* utolsó hangjait:

	k r k t
Születésnap zsúfolt	*i a a ban*
	s v t g

Cselényiben nincs sok humor, Tőzsér Árpádban sok humor van. De még mielőtt bármit is mondanék róla, fölhasználom az alkalmat, hogy kijavítsam a *Bevezetés a szépirodalomba* című könyvem egyik súlyos tollhibáját; a végén a névsorból elhagytam T Á. nevét. Tessék venni egy tollat (ebből az imperatívuszból látszik, hogy az országot kissé thomasmannosan gondolom el, olvasókként), és a 723. oldal aljára, Török

Sophie és Trakl közé bevésni mondott kollega nevét. Kicsit megváltoznak ettől az arányok, a hangsúlyok, lesz egy új könyvük!

Tőzsért, Cselényivel ellentétben, mozgásban látom, hogy *el*jutott valamihez.

Múltkoriban Jandl-verseket olvastam, s ott éreztem ilyesfélét: nyugalmat vagy lassúságot, látni valakit, aki „csak él”, nézeget, van egy kimunkált, de nem megrögzött viszonya a nyelvhez, a versek így természetes, megkérdőjelezhetetlen lenyomatai ennek a létnek. Ebben a nyugalomban akár még az öregség is benne van.

Tőzsér is öreg, vagy legalábbis öregkori verseket ír (lehet, hogy igaz volna az október 6-i tréfa, a halálraítéltek öregek?, öregek, ironikusak és humorosak?). Kálnoky László jut eszembe, bár Tőzsérnek nincsen Homálynoky Szaniszlója, inkább Szaniszlói vannak, a szerző, Kappus kapitány, Mittel úr, (egy) én, de mégsem weöresi sok-ság, szerepjátszások *kis* elmozdulásokkal; Tőzsér is eljutott egy könnyű, elegáns versbeszédhez, amely mintha maga volna a szabadság. Legalábbis az olvasónak az az érzése, hogy ez a költő bármit *szóba* tud hozni.

Szép az ilyen türelmes olvasói várakozás, a költészet szép pillanata, vulgo remény a neve.

Lószerszámtanfolyam*

Cselényi Béla: *Madárbüntető.* Budapest, 1998, Palatinus.

A múlt heti számban is volt egy írás az új Cselényi Béla-kötetről, a *Madárbüntető*ről, most is van, a jövő hetiben, értesüléseim szerint, nem lesz, de ezt tessék véletlennek tekinteni. Jobb kétszer mondani, kétszer mondani, vagy többször, mert így talán egyszer hallatszik; annyi könyv, annyi zaj – és Cselényi Béla halk.

Monstruózusan halk. Többnyire mormog vagy dünnyög, bár olykor sikoltozik vagy sikoltozva hallgat, de tud dalolni is.

Kozmikusan szelíd: ami félelmetes. Mintha mindig résen kéne lennünk, bármikor bármi megtörténhet ezekben a versekben. Láthatóan semmi sem korlátozza. Minden sorban ezt az iránytalan, szabad eltökéltséget érezni.

A kötet háromnegyede „válogatott versek"; erős rostálás, például, megszámoltam, az *Üzennek a falmikulások* 89 verséből 23 maradt; a válogatás így nem szemlézés vagy mustra, nem beszámoló a régi könyvekről, hanem ekképp egy új (el)rendezés, kötet. Ágoston Vilmos cikkéből tudom, hogy Cselényi sokkal többet ír, mint publikál (jellemző ez a félig titkos, föld alatti működés), és szinte a szerkesztők, a válogatók rajzolnak ki egy-egy új CsB-arcot. Ebben a könyvben a felelős szerkesztő Háy János. Akkor ez most talán egy Háy–Cselényi.

Csöndesség és tűnődés van ezen az arcon, de valami durva erő is; nem erő, inkább kiszolgáltatottság. Vagy csupán következetesség? A rettenthetetlenség volna ilyen durva, ilyen ijesztő? Vagy a távoli, a nem-itt?

A magány változatai. A magány mint vereség, mint tehetség és tehetségtelenség, mint tehetetlenség, mint rémület, mint természetes állapot. Álmok (egy 2 méteres és egy 3 méteres ember). Jeges nőjelenetek.

Van még 77-ből egy kis remekmű, a *lovon* című:

jaj üldöznek a rablók
jaj mindjárt elhagynak

Vagyis jaj mindenképp: üldöznek, de nem üldöznek, így azután nincsen menekülés sem, ám még nincs is minden veszve: csak épp vesztésre állunk. A vesztés jegyében. (A versek alatt ott a keletkezés dátuma. 1977. VII. 31. – IX. 1. Ezt is példásnak tartom, hogy ez a két sor egy hónap munkája. Hát persze, hogyan is másképp…) Cselényi erdélyi, onnét való az idegrendszere, a belső ideje meg időtlensége, az ottani társtalanságát cserélte az ittenire; ez a vers húsz éve ott természetesen mást jelentett, mint most itt. Vége a diktatúra-olvasatoknak. (Olykor játékból érdemes fölvenni a régi szemüveget, mert megtudhatunk valamiket a szerző alkatáról.) Ezek olyan versek, hogy élnek rendesen tovább, nem változatlanul (másképp olvassuk őket), de nem gyöngébben. Az „ellenkezés", amit politikainak olvashattunk, általánossá vált, tudott válni.

Nem tartozik ide, de azért megemlítem, mert rám tartozik, és én ide tartozom, hogy zilált napok vannak most rám szignálva, furcsa helyekre kell járkálnom – lelkiismeretesen cipelem magammal ezt a kis kötetet, lapozgatom, jegyzetelek. Kimásoltam például az *apám/2./* című verset.

krumplicukrot hoz ceruzát vesz fiókba tesz
vetít takar mond szarvasbőrrel reszel

Satöbbi. Krumplicukrot hoz. Önéletrajzososan olvasom.

Meg aztán egybeesett a demokrácia és a leadási határidő is. Ahelyett, hogy ezt írtam volna, tévéztem. Megindult felém a hirosimai teknősbéka, olvasom éppen, fölnézek… meg se mondom, kit látok a képernyőn. (Hö-hö: a mérleg nyelvét!) De semmiképp sem szabadna ezt a tiszta (de nem steril) költészetet beletuszkolni egy politikai tájba, tájazásba, nem mintha az eleve piszkos volna, de nem kéne: maszatolni, bár kétségtelen, hogy most – e nap – ebben vagyok nyakig… De félre bú és öröm: vita brevis, ars longa, pici a gazda, de hosszú a cselényibéla.

Érdekesek a magyarok, állítja egy verscím, s a vers így végződik:

ahogy létezik nyelvektől független gondolkodás
úgy létezik gondolattól független beszéd

Fuss haza, akasztják anyukádat, másolom. Az egyik kedvencem a *kudarc japán lánnyal:*

Ne nyúljad! Nem vételezek ki senkivel.
Neked is nem csinálom, gésa amit csinál.
Kinézel, mint kinéz majom.
Nem mozdulod, mert ütöm!

Rendben, nem mozdulom.

Milyen? Szép?, föltűnő?, mulatságos? – mindenesetre idézhető: a hosszú unalmas téli gyermek és a szalonnaszelő bácsi felelgetőse.

Podmaniczky Szilárd váratlan ugrásai, facsarulatai jutnak olykor az eszembe, mintha volna közük egymáshoz, rezignáltságban, heves szomorúságban, magányban, vadságban, fenyegetettségben.

Ha leltárt készítünk, mi marad? A vadászkés. Ölésre, nyúzásra alkalmas, sípcsontra szíjazható, az az övé. És jól érzi magát, ha lefekvéskor keze ügyében tudja. Persze, a helyzet az, hogy életformáját és egyéb körülményeit tekintve nincs szüksége vadászkésre, valamire azonban, ami az övé, szüksége van.

Kedvenc zeneszerzőnk Bartók Sándor. A valóság legnagyobb baja mindössze annyi, hogy majdnem harminc lejbe kerül a Lili Ivanova-lemez. A román szocialista nyombiztosítók – egy örök igazság – román szocialista nyomokat biztosítanak.

Cselényi Béla olyan, hogy időről időre elfeledkezünk róla. Így hoz szégyenbe. Múltkoriban, hosszabb idő után, találkoztam vele, együtt héveztünk estefelé. Nagyon megörültem neki – ahogy beszél, van, ír.

Lehet mondani, hogy túlzok, hiszen itt él, teszem azt, Oravecz, Tandori, Rakovszky, Parti Nagy és így tovább, de szívesen definiálnám Budapestet úgy, hogy a város, melyben Cselényi Béla költő él. Hogy ez egy ilyen csodás és bonyolult város. Nem mintha látni lehetne, nem mintha figurája volna a városnak, akit cinkosan fölismernénk, aki szalonok sztárja, nem. Cselényi Béla úgy van itt, hogy nem látszik. És ha minden szépen összejön, akkor éppen ő az, aki nem látszik.

A múltkori kötete fülére ezt a gyönyörű, rémes mondatot írta: A létért való küzdelemben én nem mindig veszek részt, és ez egyeseknek furcsa lehet, de ezen nem óhajtok változtatni.

Kár, hogy nem vagyok in concreto 1 kékharisnya (legjobb esetben is annak csak 1 följegyzése), mert akkor persze volna kedvenc költőm, ő, titkos favoritom, kit titokban meglesnék, négylevelű lóherét préselnék a kötetében, fütyörészném a verseit, mint egy Verdit, és kifognám a lovakat a hintajából.

Lószerszámtanfolyamra iratkozom.

Egy titok*

Cselényi Béla mint olyan azonnal fölveti a kérdést, mi is az, hogy költő, és ezt egyszersmind a legteljesebb mértékben érdektelennek nyilvánítja, ha nyilvánítana egyáltalán valamit. Vagy még inkább: fölveti a kérdést, amennyiben fütyül rá.

Cselényi Béla mindenestül (szőröstül-bőröstül, tokkal-vonóval) költő, a létezésmódja az. Ilyenkor Weörest szoktuk emlegetni, ez itt nem volna helyén, mert Cselényi, Weöressel ellentétben, úgy költő, hogy semmiféle erre vonatkozó várakozásunkat nem elégíti ki (eltekintve természetesen attól, hogy immár az antiköltő is költő, a negyed- és félanti is, sőt azt is hallottuk már, mert már mindent hallottunk, hogy mindenki az). Mindebből (talán) az következnék, mivel a költői levés háza a könyv, hogy a Cselényi-kötetekkel Dunát lehetne rekeszteni. Nincs így. Alig van kötete. Tehát miközben mintha igaz volna, hogy Cselényi írásaiban létezik, nem látjuk az írásait. Vannak azok, csak nem látjuk őket. Már csak ama jéghegy csúcsát és a Dunarekesztést kéne közös szólásba fabrikálni.

Cselényi Béla láthatatlan költő, a legnagyobb magyar láthatatlan költő.

Azt olvastam egy emlékkönyvben, hogy az igazi költő csolnakja mindig a nyílt vizeken jár, távol a partoktól, onnét tehát nem elérhető, nem irányítható, más, nem a parti hullámverésben jár. Cselényi ütött-kopott, zseniális ladikja, hogy azt ne mondjam lélekvesztője is ott kint van. Olvasván érezzük, *messzi* vagyunk, messzire vittek minket.

Egyszer azt írtam, írom megint: Cselényi erdélyi, onnét való az idegrendszere, a belső ideje meg időtlensége, az ottani társtalanságát cserélte az ittenire; a hajdani „ellen-kezés”, amit politikainak olvashattunk, általánossá vált, általánossá tudott válni.

Cselényi (értsd: a költészete, ez az *elrugaszkodott költészet)* nem olyan, hogy időről időre föl kéne fedezni. Ne fedezzük föl. Tudjuk. Cselényi Béla lehetne egy titok. Egy titkunk. Közös magyar költészeti titkunk.

Körmendy Zsuzsanna és sok könyv*

Önparódia

Már többször szerettem volna megírni vagy újraírni ama klasszikus rövidkritikát, miszerint a könyvet nem olvastam, de nem tetszik. Bár az sem rossz, mint elemző kritika: A könyvet elolvastam. Pocsék. Na ja: lenne ha az ember egy Osvát.

Mit is jelent, hogy Osvát? Hogy *van* Nyugat? Nem, az csak következmény. Osvát az azt jelenti, hogy mérvadó. Van mérv és adjuk azt. És van egy viszonylag egységes közvélemény, amely ezt fogadja vagy elutasítja. Nincs. Pontosabban: nincs, nincs, nincs. Mérvek vannak, adások vannak, fogadások vannak.

Az ellenkezője nem szimmetrikus státusú: A könyvet nem olvastam, de tetszik. Én ilyeneket szoktam írni (csak még el is olvasom), efféléket *tudok,* nemcsak mert gimnazistalányos alkatomnak ez felel meg („az ilyenről jut eszembe valami”), hanem mert az ilyenben, szerintem, kevesebb a mérvezés, ah, a királynőt megmérvezték, amitől nemdebár, ha nem royalista is az ember, ódzkodik az ember; ezeket az írásaimat a lelkesedésem legitimálja, ama (ma már a második ama – nehéz nap) irodalombarát kékharisnya. Azt készséggel elismerem (nevetés a karzaton), hogy ez – az öröm – a könnyebbik út – ha van öröm –, és meghajtom ősz főmet, pedig ilyenkor kétszeresen is begyűrődik a tokám, azok előtt, akik bátran hangot adnak nemtetszésüknek, leleplezve így a rosszat, hozzájárulva a világ szépségéhez.

Kevésbé (konkrétan: nem) hajtom meg említett testrészem a kelletlenkedés előtt (vulgo: szarozás, kelletlenkedve: holmizás), ez ennek az írásmódnak vagy inkább beállítódásnak a természetes veszélye, ebben már nincsen bátorság, csupán hiúság, fontoskodás és frusztráltság. A furtonfurt lelkendezőre meg az a veszély vár, hogy ha nem figyel, nem lesz megkülönböztethető egy szakszervezeti beutalttól: azoknak szokott ilyen derűs látképük lenni a világról.

A könyvhéten ismét volt Magvető-est a Radnótiban. Én is fent ültem a színpadon, pedig ez nem következett munkaköri kötelességeimből, nem jelent meg könyvem, minthogy még nem vagyok készen azzal a regénnyel, mellyel nem vagyok készen. De szívesen ültem ott, mintegy a családi érzést erősítendő, azt, hogy egy kiadó közösség is, és ez fontos az idetartozó írónak, ez a tartozás, fontos, hogy milyen szerzők jelennek meg vele együtt, s hogyan, fontosak az ebből származó személyes kapcsolatok.

Mindez nem azonos azzal, hogy a kiadó jó kiadó. Persze rossz kiadó nem lehet. Nem számoltam össze, hogy hosszú, kalandos életem során hány kiadóval volt dolgom, de nem kevéssel, és összesen ha három esetében éreztem-érzem ezt az odatartozást. Azt, hogy ez az „egész" valóságos.

Valóságosan felolvastam ott Cserna-Szabó András novellájából egy részt. Jó kis rész, jól is lehetett olvasni. Cserna-Szabó fiatal, tehetséges ember; a fiatal itt azt jelenti, hogy még nem látszik, mit kezd (majd) a tehetségével, és főleg az nem látszik, ami még fontosabb, hogy mit kezd a tehetsége korlátaival, vagyis mit kezd a tehetségtelenségével. Ám ezek későbbi kérdések. Most csak a tehetségességen érzett öröm kell legyen. Ilyenkor lehet látni, hogy mennyi óvatosságot igényel egy első könyv; olyan, akár egy növény, óvni kell, figyelni rá – hisz többnyire annyira védtelen! A Magvető valóban gondozta fiatal szerzőjét, szépen prezentálta, és együtt dolgozott vele a szövegen. A könyv szerkesztője Orsós László Jakab, címe *Fél négy.*

Volt ott még egy nem fiatal fiatalember: Bartis Attila. Nála már látszik, mit kezd magával, a zártságával, szemérmességével, komolyságával, hogyan keveri a földközeli emlékezést a posztdarvasi fantáziával, a szövegszerűséget a történetmondással. Számomra az egyik legfigyelemreméltóbb új hang. A kötet címe (és borítója): *A kéklő pára,* felelős szerkesztő Bodor Ádám.

(Múlt héten volt Nagy Atilla Kristóf temetése az Óbudai Temetőben [gyakran jártam ott gyerekkoromban ministrálni].

Igen sokan jöttek, főleg ez a korosztály, a harmincasok. Nagy Atilla Kristóf az első halottuk, így lehet mondani; ez a fiatal halott ember csinált belőlük visszamenőleg közösséget. Mindnyájan nagyon ijedten álltunk, ahogy a koporsóra zuhogtak a göröngyök. Nyugodj békében.)

Nem olvastam, de igen-igen-igen tetszik Oravecz Imre új kötete (Jelenkor Kiadó). Oraveczről mostanában kevesebbet szokás beszélni, mint mondjuk Tandoriról vagy Petriről, akivel együtt indult, pedig ő ugyanaz a nagy szerző, mint aki volt. Évek óta látni e grandiózus vállalkozás részleteit; a kötet tétje, izgalma az, hogyan áll össze ez az ezer rész, miként jön létre egy új gazdagság – s ha így, akkor ez ünnepe az irodalmunknak, nagy ténye.

Pókhálófüggvények vizsgálatát ígéri az új Marsall László-kötet, egyszersmind jelzi a szerző vonzódását a matematika iránt, e sorok írójához ez is közel hozza. Eszes és nyelves költő…

Állj. Meglepődve, a marha, veszem észre, hogy ha felsorolok, lista keletkezik, ki van rajt, ki nincs rajt (volt egyszer vagy húsz éve egy Kolozsvári Papp-novella a listáról, nem lehetett tudni, hogy mi a jó, rajt lenni vagy nem rajt lenni), hiába mondom, önparódia, ez már csak így megyen, az ilyennek ez a természete. Hát persze… na mindegy. Egyébként… persze úgyis. Csak az ökör következetes. Mégiscsak linkebb ez így, mint kéne. Kár.

Visszatérek hát inkább a Magvetőhöz, és maradok a hozsanna műfajánál.

Egy kiadónak minden embere fontos, elengedhetetlen, az igazgatótól a mindenes fiúig, az állítólag isteni hagymás rostélyosra képes terjesztőtől a mindentudó műszaki szerkesztőig, de első az egyenlők között: a lektor. A lektor nem a kiadó angyala, de nem is a szíve, nem is a lelke, hanem a lektora. Adandó esetben a főszerkesztője. Név szerint Körmendy Zsuzsanna.

A sine qua non. A kiadó mégiscsak a lektorairól ismerszik meg. A korombeliek úgy nőttek bele az irodalomba, hogy a lektor ellenség, hisz a kiadó embere, és a kiadó ellenség, hisz hivatalosság. Legjobb esetben közvetít a hatalom és a szerző közt, igyekszik intelligensen átfogalmazni a cenzurális kívánságokat, és igyekszik a pusztítást a lehető legkisebbre csökkenteni. Ez utóbbi egyébként már valóságos lektori föladat, diktatúrában mindennek furcsa kinövései vannak. Minden púpos.

De nem-diktatúrában is le kell küzdenie a lektornak mindenféle szerzői gyanakvásokat. Végtére is személyében olyan valakiről van szó, aki bele kíván nyúlni a szövegbe.

Először is el kell tudnia hitetni, hogy jót akar. Ez még nem elég. Tekintélyt is kell szereznie, ám nem szabad túl sok tekintélyt szereznie. A szerzőt nem kell szeretnie – de, egy kicsit kell –, a könyveit azonban nagyon. Nem mindenestül, de az egészet, úgy, ahogy van. Meg kell szereznie annak a hiú, bizonytalan, magabiztos stb. fráternek a bizalmát. A lektor nem kijavítani akarja a könyvet, nem akarja megmutatni, hogy hogyan kellett volna, hanem fölfogván az elkészült, konkrét művet, annak követi az intencióit, vagyis azt a konkrétat szeretné a saját legjobb színvonalára hozni. Azt is látja, ami nem javítható, arról (egyelőre) hallgat. A javítható hibák javítására toszigatja a szerzőt, hadd higgye, ő maga jött rá, s tette: jóvá.

Ez valóban alázatos foglalkozás, ehhez képest a fordítók elkényeztetett szupersztárok, s a gimnáziumi magyartanárok prímabalerinák.

Összeülni a kézirat fölött Körmendy Zsuzsával – a kiadói processzus egyik legszebb pillanata. Olyan, mintha az ember otthon volna, a szokásos módján szöszmötölne egyedül, semmi idegen nincsen és semmi zavaró – csak éppen nincsen egyedül. Azt látja (az ember), amit soha nem láthat, mert nincs mit látni, hogy valaki segít neki. Ez-az persze segít, egy könyv, egy szerző, a lehetőség, hogy valaki kollégájára gondoljon munka közben; ezek ugyan valódi segítések, de távoliak, nem elviek, de nem gyakorlatiak.

Megkockáztatom, az egyetlen ember, aki nekem az írásban (írás után) segített, az a lektor, Körmendy Zsuzsa. (Illetve a másik két lektor, akivel eddig a szerencsém összehozott: Zsámboki Mari és Lackó Mihály.)

Tessék mindig megnézni a könyvekben, hogy ki a szerkesztő, a felelős szerkesztő. Legyen ez egy rítus, mielőtt hozzáfogunk az olvasáshoz. Tessék őket nagyon becsülni.

Györe Balázs győzelme*

Györe Balázs: *Krízis*. Budapest, 1998, Liget Műhely Alapítvány.

Címszereplő finom lélek, kezdjük tehát – tehát: tréfából – kicsit durván. Megmondom, mi a nem szerethető Györe prózájában. Hogy olyan kulturált. Az a sok ottlikozás meg ez az állandó érzékeny irodalmiság. A nemes (nagy) unalom. (Jut eszembe ijedten: gyönyörű Nemes Nagy-beszélgetés jelent meg a nyári *Jelenkor*ban, Töttössy Bea munkája; olyan, mintha utánunk szólna a föld alól, olyan, mintha most is figyelne – ki remélt ekkora megtiszteltetést? *Erre* persze nem szólna semmit, vészterhes mosollyal legyintene, nyegle katolicizmus!)

Ezt így vagy ennyire soha nem gondoltam, de ha elengedtem egy Gy.-írást, ebbe az irányba engedtem el, errefelé nem mozdultam.

Nem avval a kézenfekvő fordulattal folytatom, hogy hibáink rendesen azonosak az erényeinkkel, noha ez triviálisan igaz, Györe jói is leírhatók a fenti hőbörgéseim nyomán.

Amikor ezt a könyvet elkezdtem olvasni (illetve már az *ÉS*-beli részletközléskor), azt láttam, hogy Györe fontos döntést hozott, valami olyasmit, hogy nem érdeklik a képességei, azok kibontakoztatása, hanem az élete érdekli, és csupán ennek „fényében” amaz. Nem nagy fordulat ez – nem is igen hiszem, hogy volnának *nagy fordulatok –,* de mély. Ő továbbra is, mondjuk így, Örley-körös, irodalmi író maradt, de ez – s ez a fordulat maga – most nem számít. Nem jut az észbe.

Látom, mért írja, és látom, mért olvasom. Ennél nincs több. Hány ilyen könyvet lehet mondani egy „szezonban”?

Már a cím, *Krízis,* jelzi, hogy nem kurrens áruval van dolgunk. Mintha egy 60-as évekbeli Antonioni-film címe volna, szürke, hosszú snittekkel. A krízis nem korszerű, passzé. Ne tessék szenvedni, a szenvedés az szenvelgés. Add föl vagy akármi. Mit kezdjek az életemmel?

– ez ma nem divatos kérdés, nem legitim, ölts álarcot, hisz az arcod is álarc. Találj ki magadnak egy új életet. Ne vacakolj. Nyugi, van még egy játékod, lépjél túl magadon.

Györe nem lép túl magán. Magamban matatok, írja. Ez nem hangzik túl biztatón; sok ilyen mondat van a könyvben – mintha szerző lelki csipkéiről lehetne itt olvasni.

Ha így lenne, nem érdekelne. Olvasó vagyok, vad, vérszomjas alak, önző és élvezkedő, nem jótékonysági intézmény. Engem, ezt az olvasót, önmagában nem hat meg, ha azt olvasom, hogy „az íráson kívül nem tudsz mást csinálni”. Az írás mint életmentés hidegen hagy. Nem ez adja az ilyen típusú vállalkozások súlyát vagy hitelét. A Tandori-szövegek nagyságát sem az adja, hogy szerzőjük láthatóan az életével játszik, vagy az életét tette erre. Ki nem. Ennél több kell.

Ebben a könyvben is megtalálom ezt a többet.

Valódi, ez volna az a szó, melyet itt ismételgetek. Valódi író. Valódi mondat. Valódi – nyilván ez is inkább csak metafora. Letenni egy mondatot, hogy az az legyen. Ne önmaga paródiája. Élő. Nem pedig hírelés egy másik mondatról, amely, tartalmában, ő maga volna.

Györe említett egzisztenciális döntése – mert író, mert az íráson kívül stb. – valódi mondatokhoz vezetett. Ez nagy dolog.

Három fejezet a könyv; az elsőben Elbeszélő Én, továbbiakban Elb Én ápolja apáját. Számomra ez a legmegrendítőbb rész – megengedem, apában elfogult vagyok, és akkor még úriember voltam –, hogy kissé puffogtatva mondjam: ez Györe művészetének a csúcsa. Itt jön össze minden: az, ami van (egy krízis, egy apa, egy fiú) és ami nincs (teljesség, valamiféle önazonosság; melynek hiánya vezet, már az első kötet, a kezdetek óta a „magyarázkodáshoz”).

Azonnal elhiszem neki az apát, a fiút, az ápolást, mindent, és nagyon kíváncsi vagyok: mi lesz. Tudom én: nem lesz semmi. De hátha. Vagyis nem is hátha: hanem hogyan nem lesz semmi. Hogyan jön ki, lesz kijőve ebből a játszmából? Hogyne, hogyne, vereségben, ám hogyan, milyen vereségben? Lásd cím!

Ahogy a tapasztalat, az önsajnálat, a konok megfigyelés, a bátorság vagy inkább elszántság, a reménynélküliség (a bizalom a reménytelenségben) épül össze… A kicsi halál és az ugyanekkora élet

föloldhatatlan problémája. Telik az idő – az apaápolás méri az időt –, van tehát idő (nem magától értődő), s az idők során, lám, sorra kerül minden.

Szembenézni a halállal. Röhej. Akkor szembenézni a röhejjel. Nem írom: halál(i).

Egyetlenegy lényeges kérdés van: meg tud-e az ember bárkit is szeretni, itt a földön, élete során? – Hálás vagyok Györének ezért a mondatért. Ez a tét. Elb Én fölfedi kártyáit. Akkor most izgulhatunk, hogy sikerül-e neki. Nem fog sikerülni, mondja azonnal. Elb Én, ellentétben az Elb Ének többségével, nem azon tempózik, hogy megszeressük… Ezt akár már szeretetre méltónak is lehetne nevezni.

Kertész Imre nevezetes „nincs bennem szeretet”-mondata jut eszembe. Kertész mindig monumentális, nála a legkisebb mozdulat is kozmikus távlatú, egy szimpla városleírás mondatai is így hömpölyögnek, Györe ennek az ellenkezője, kicsi mondatok, sok görcsösség, szobák kozmosza, porcicák monumentalitása: mégis látok rokonságot a *Valaki más*sal: a bennük elvégzett szellemi munka jellege, intenzitása rokonítja őket.

Ha okoskodik, mondja, hogy okoskodik. Ha – azt is. Nem az őszinteség fegyverez le, hanem a szükségszerűség. Ez itt most kikerülhetetlen, ez derül ki. A tehetetlenség változatait látjuk. Az áruláséit. Nem lehetne érthetőbben fogalmazni? Nem, nem lehet. A beletörődéséit. Újra és újra ezekbe botlik Elb Én, és mint gyerek a sebet, újra és újra elvakarja. Nem vagyok jó, írja. Ezt azért már nem hisszük el neki.

A rövid második részben nagyon a toporgás a toporgás tárgya. Mintha egyensúly akkor jönne létre, ha a krízisről szóló beszámoló talál magának valami (magától különböző) tárgyat, valamit, amire fölkúszhat. Margit lakása, ez a harmadik rész. Tulajdonképpen klasszikus portré ez; mi tudható meg egy emberről, mi látszik ki belőle, mintha egy nyomozás…

Az előbbiek értelmében: Elb Én életének szomorúsága nem izgat, ezé az ismeretlen Margité igen. Nincsen súlya, hogy Elb Én úgymond fölszedte-e maga mögött a síneket vagy hogy a tavaszi öngyilkosság helyett írt-e vagy sem, azt viszont kíváncsi részvéttel lesem, hogy ugyanő

álmában meghal-e Margit. Itt vagyok érdekelt. Csalódnék, ha a könyv (szerző stb.) ellenére volna ez a hierarchia.

Azért Elb Én-t is figyelni kell. Vasárnap délben kimentem Újpestre, írja. Erre nem számítottam. Akkor tényleg nagy baj lehet, ha ennyire utána akar nézni a gyerekkori édennek. Nem talál semmit: persze. A gazemberségét sem, azt szeretné megtalálni, az jól jönne neki, volna legalább magyarázat. Hogy legyen bűnös, ne csak bűnhődés. A tehetetlenség szükségszerűségre vágy, amit szükségszerűen nem kap meg. Csak a Billa van. Az Újpest-feelingnek is lőttek.

Amikor már jól belaktam a könyvet, egyszer csak arra gondoltam (vágytam): jön-e még *valami?* Valami kis gyilkosság vagy lábjegyzet. Igen is meg nem is: Októberben megsérült a körmöm a jobb kezem gyűrűs (4.) ujján, és beleszerettem egy fiatal lányba. Ez szépen szól (döng). Későbben Elb Én (váratlanul) megjegyzi, hogy mielőtt bárkinek kétségei támadnának, közli, hogy a valóságban is létezik ez a lány. Ez nagyon szép mondat, a könyv legregényesebb mondata. Természetesen kizárólag mint lapszus értelmezhető, mint hiba, mint tollhiba. Az is látszik, hogy ez szándékos, hisz a könyv végig arról (is) szól, hogy nincsen kint, nincsen bent, nincsen külön élet meg írás, egy az, ami van; micsoda. Húzni, jutott tanárosan az eszembe, hogy talán innét lehetett volna kicsikét húzni, a margitosból. De hát ahogy Elb Én egy barátja mondja: a szembenézésnek is megvan a maga szerkezete. Valóban.

Van ilyen meg olyan könyv. Miből mi lesz miben. Itt a végén megjelenik egy szőnyeg, erős kapcsolatban Margittal. Egy másik könyvben ez volna a végső nagy fordulat, a Pannónia utcai kis lakás mélyén váratlanul és véletlenül a kétségbeeséstől tántorogva szőnyegritkaságra lel Elb Én, ott volna rendes neve, milliomos lesz, tehát boldog plusz áfa. Van ilyen meg olyan élet.

Magánemberként (hm) gratulálok Györe Balázsnak, olvasóként köszönöm.

Oravecz Imre megírta[*]

Oravecz Imre: *Halászóember*. Pécs, 1998, Jelenkor.

Oravecz Imre megírta nagy művét. Minden írónak van egy könyve, amelyet meg kell írnia (nem okvetlenül a legjobb, a legnagyobb, a legfontosabb, hanem a legövébb). Ez az a könyv, amely Oraveczre ki volt szignálva.

Semmilyen nagy szót nem tartanék túlzásnak most. Máskor talán végigzongoráznám e nagy szavakat, vagy kissé zokon venném, hogy mért nem állt már rég a feje tetejére az irodalmi szcéna, hiányolnám a hangos és enyhén ízléstelen ünnepléseket, külön műsort a tévében, rádióban, egyáltalán: médiákok!, Kossuth-díj, hiányolnám az új törleszkedéseket és a hűséges vivátozást – de ezt a könyvet nagyobbnak gondolom annál, hogy jó sorsot kívánjak neki (vagy gyerekesen egyengetni próbáljam az útját), ennek a könyvnek a sorsát nem a közvetlen fogadtatása írja (nem mintha az barátságtalan volna).

Naplót terveztem írni róla, olvasónaplót, az első napok halasztgatásait, ahogy tologattam arrébb, nem ódzkodtam tőle, ellenkezőleg, vártam, izgultam, és hogy ez a többhetes olvasgatás majd szépen befonja a szeptembert, a napjaimat meg a munkámat. De a napjaim önzőbbek, és vicsorítanak, ha mást akarok, mint ők engedélyeznek, és belém is harapnak, ha nem teszek kedvükre, ami sunyi és nem is olyan bonyolult módon az én kedvem is.

De minden jó, ami egy ilyen könyvvel történik. Másfél napig olvastam egyhuzamban, szombat reggeltől vasárnap délig, pontosan és véletlenül a harangszóig. Abban az elragadtatottságban, miként hajdan az ágyban, betegen, *kicsit* lázasan, iskola helyett, ártatlanul. Mit tudtam én, ki az a Kosztolányi, ám oldalról oldalra jobban ismertem Esti Kornélt. Most is így, semmi külső nem érdekelt, izgalom és ujjongás volt bennem, mint mikor valami nagyszerűvel találkozik az ember, magyarán boldog voltam, boldog olvasó.

A Jelenkor adta ki, szerkesztette Weber Kata, a borító Csordás Dániel szép munkája –

Gyönyörű rend van a könyvben, nem pedáns, szigorú, hogy mozdulni nem mer az ember, hanem természetes, mindennek helye van, minden megtalálja a helyét, mint az *udvarban,* melyre anyánk vigyáz –

Enciklopédia is; vagyis minden. Ezért tartott ez ilyen sokáig – míg ki nem derült, mi a minden. Míg meg nem határozta magának a könyv a saját végtelenjét.

Azt mondtam egyszer, hogy ez lesz az a parasztregény, amelyet olyannyira vártak. Nem lett az, ez nem regény, de pontosan annak a *helyén* áll. Az, aminek mondja magát: töredékek egy faluregényhez, és én hozzáteszem: amely maga a faluregény.

Végig ugyanarról van szó, ciklusonként más szemszögből.

Az első fejezet mondjuk, az „elveszett gyermekkor" klasszikus szemszöge. Már ez is egy egészet rajzol föl, a falu a világ, amelyben az én eligazodik, ismeri az *övezeteket,* ami azon túl van, az idegen. Ez az, ami van. Meg még – ez a szép – körös-körül az egész nagy határ, hol nem lakott senki.

Látni, amit majd folyamatosan, hogy miként működik az emlékezet, fölkap egy furcsa szót, hátrulsó ház, meg valami véres, amitől megrettent, de ebben nem biztos – így görög ez előre. Olykor mintha mesélne, mintha ez még volna: valaki mesél. Ennek a sodornak néha az a következménye, hogy egy-egy vers kiegyensúlyozatlan, én így mondom: púpos, véletlenszerű – de ez nem módszer, csupán így van. Az egyensúlyt ilyenkor a kötet egésze adja, vagy a vers kötetbeli helye.

Amiképp a hang sem egységes, az egység másban van –

Nem nagy dolgok, majdnem közhelyek: kislánnyal szénában, fiúval patakhídon, önmagunkkal a betegségben, várva az öröklétre vonatkozó biztosítékokra, aztán ama füstös, setét, mi életében először tárul elé, apáért menni kocsmába.

Időnként az énből ő lesz, a miből egy távoli ők. Mi(!) persze tudjuk, ki tette tönkre – szép komótosan – az egész dinnyetermést. Így (vagy nem így) nem egészen az én szemeivel látunk, nem az ő fejlődéstörténetét; mintha e fiúcska, kamasz, fiatalember (ki mindvégig öregember, Oravecz öreg, mindig is az volt) *mellett* állna a regényhang (a nem létező regény hangja), közel hozzá, ám olykor át-átpillantván *amaz* vállán.

(Két apró dolog zavart, zárójelbe is teszem. Nem értem, mért van ott némely vers végén a keletkezés dátuma, és többnyire nem értem a kurziválásokat, szerintem nem kéne, túlságosan és következetlenül kiugraszt szavakat, pedig ugornak azok maguktól is.)

A ciklus záróverse *(Baji-pást)* litániás fölsorolásával, varázsszöveges mondókaszerűségével közvetlenül akarja megmutatni az emlegetett teljességet, végtelenséget – de az nem így teremtődik, a mítosz nem így épül föl.

Ha ezt a verset magában nézzük, pucéran, akkor ezt esetleg a szemére lehet vetni, ezt a gyorsaságot vagy inkább akarást. De az egész könyv nem akarós, ott ez csak úgy létrejön. Vagyis nemcsak arról van szó, hogy az egyes versek megtalálják a helyüket, hanem hogy másképp is kell (lehet) olvasni őket. Ez többször is előfordul, az, hogy kérdések, melyeket a könyv előtt egy-egy versnek föltettünk volna, érdektelenné (okafogyottakká) váltak.

Nem bizonyíték, csak jelzi például az efféle új státust, hogy az első három ciklus végén mindenütt felbukkan ez a litániás forma (a negyedikben nem, mert az amúgy is felsorolásszerű – ilyen kis összefüggés ezer meg ezer van a könyvben, ahogy illik), hasonló típusú versvéggel, ami elveszi a poénjelleget, mert ő maga is mint ismétlés, mint kántálás jelenik meg: *Hol vagyok én?,* aztán: *Ha megvolnék én is!,* majd: *és akkor, akkor majd nem leszünk.*

Kiemelkedő fontosságú a második fejezet. Nem az apákról szól, hanem az apák világáról, a szétveretésről, megaláztatásról, a hallgatásról. A lajstrom – az apa, ki a fényképen csak mint árnyék van jelen (hátulról sütött a nap), Sztálin apánk, kinek halálakor juszt sem állunk vigyázzba, a végrehajtó, aki természetben hajtja be jóindulata árát (nagy, undorító, megható jelenet: élvezés, alázás, vállalás, bujaság, magány); itt nincsenek

különlegességek, itt minden a szokásos. Erről beszél folyton Oravecz: hogy mi is a szokásos.

A téesz mint a pusztulás angyala jelenik meg, oda tudás, életmód, kultúra, az élet, az erdő, a lovak. Az 56 utáni erőszakos téeszesítés még ma is úgy fölháborítja Oraveczet, hogy meg-megbicsaklik a tolla, megbicsaklik a föllobbanó gyűlöletben. Apái helyett is gyűlöl. Megrendítő ez és rendben lévő: hiba volna azt hinni, hogy minden szépen, biztonságosan befogható a művészet hálójával.

Rend van az udvarban, mondtam, tehát például a Kusnyár Gábor égő szénakazla az első fejezetben a tekepályát világítja meg, ahol játszani lehet, itt viszont 56-ot –

Itt is van olyam vers, amely egymagában talán mást jelentett. 91-ben, amikor Oravecz épp kormányfőtanácsos vagy mi volt, vagy épp eljött onnét – ez a kortársi olvasatok nevetségessége – másképp hangzott mondjuk a *Nemzedéktársaimhoz* című vers. Túlságosan ragadt az akkorhoz; most ebből a ragadtságból semmi sincs, szól, ahogy kell, úgy, ahogy lehet. Az irodalom visszavág!

Ebben a félmúltidézésben, leírásban vagy tudósításban, ami az összegzés igényét, az elvégzett intellektuális munkát és a nyelv érzékiségét illeti, a *Halászóember* az *Emlékiratok könyvé*vel helyezhető egy polcra. A hónap könyve, van az *ÉS*-nek ez a sorozata. Akkor ez (legyen) az évtized könyve, németül: Jahrhundertswerk.

A harmadik fejezet időegysége: a századok. Egy nagy mondat foglalja össze: *És legnagyobb dologidőben félkegyelműként lézeng a faluban a történelem.*

Küzdelem az emlékezetkiesés ellen és gyanútlan részvétel a rombolásban –

Minden verssor mögött tapasztalat áll, személyes és szajlai –

Ha (élő) népi írón értenénk még valamit (és nem ez a paródia volna csupán, amely népi írónak lényegében azt tekinti, aki mondjuk 90-ben az

MDF-re szavazott, vagy, ism., népi író az, aki jóban van egy másik népi íróval, és/vagy ismerte Illyés Gyulát), akkor mondanám, hogy Oravecz népi író. Részint a tárgya miatt (ebben egy ellen-Petri, ámbit kontra – úgy értve: és – lépcsőház), részint meg lényegeset mond az én és a közösség viszonyáról. Ő azonban nem a közösséget tekinti az élet céljának, a személyes életet nem ebben a magasztos szolgálatban, ebben a pótvallásban látja, hanem azt mondja, hogy az egyéni létnek csak *beleágyazottan* volnának esélyei. Oravecz sosem képzeleg, hanem képzelete van, nem álmodozik, hanem éles és fájdalmas tekintettel vizsgálja, mi az, ami van, hogy azután azt, mert költő, kitalálja. (Az itt lévő Illyés-vers nem szól ezekről a különbségekről.)

Hát persze ezen föltételekkel Ottlik is népi író volna (sőt, minden nagy író), úgyhogy hagyjuk ezt. Egyébként Ottlikkal rokonítja Oraveczet a konzervativizmusa, a szoros értelemben vett, a megőrizni akarás, a minden-megvan-álom.

Életek, sorsok, arcok, alkatok, tárgyak, régi szakmák: a lenyűgöző konkrétság –

Játékosan és a kötet szelleme szerint használható a névmutató. Új ösvényeket fedezhetünk föl a könyvben, a faluban, a „faluban”, észre nem vett összefüggéseket látunk meg, ki kinek a mije, vagy ha valaki érdekeset találunk, azonnal hátralapozhatunk, hogy mi van még róla. Például Dudás Péter. Megyünk hátra, semmi. Ez visszahat a versre is, Dudás Péter tehát így egész, neki így kell egésznek lennie.

A negyedik rész az öregeket veszi sorra, végigmondja a távoli életeket a halálig vagy a kéz tehetetlen tördeléséig. Néha aknára lépünk, *ilyenkor szerettem volna, ha ő az apám,* olvassuk. Az öregek azok, akik rendbe tudják (tudnák, tudták) tenni a világot.

Majd valakinek részletesen meg kéne néznie Oravecz versbeszédét, a sortördelést, a versszakképzést. Mozgékony, képlékeny forma ez, ami nagy szabadságot ad, szellős, barátságos tereket (jó olvasni), változó tempókat, természetes lélegzetvételt – jól terhelhető az epikus föladatokkal.

A következő ciklus egy konkrét öregé, az amerikás nagyapáé. Amerika idegen, ott van hát a falu szélén. Nem lehet sokkal messzebb, mint Eger. Sorsok, tárgyak, arcok, kérdések, most ebből a nézetből. Fénykép amerikai lánnyal, fizikakönyv varázsos ábrákkal, egy örökoverál. És mi volna, ha én volnék, lettem volna a nagyapa, és ő én? Nagyapával pótolni nagy apai beszélgetéseket gondolatban –

Oravecz aggályosan pontos ismerője a nyelvnek, mestere a leírásoknak. A pontosság mészölyi magasságaiban –

Leírásról jut eszembe: jó játék az első kötetet, a *Héj*t evvel együtt olvasgatni. Együtt és szemben. Nem jár rosszul egyik könyv sem.

A hatodik fejezet az öregek bölcsessége után a természetéhez fordul. A fenyves, a szőlő, az erdő, a Darnó tető, ahonnét az égbe lehet lépni, és az út, melyet apánk is használt mindennap kétszer, ha esett, ha fútt. Hol lehet tehenet legeltetni, hol lehet későn érő barackot szakítani, hol tartoznak a mai napig huszonötször öt, azaz százhuszonöt forinttal. A világ felsorolása. Valóságos tájleírások, és itt nincs késztetésünk „ugorni”, hisz éppen azt tudjuk meg, milyen a világ (Szajla), mi az, ami a miénk, mi van.

Ami a Nagy Hídon túl van: nincs. Mi a helyzet hát velünk?!

Erről szól majd az utolsó ciklus, előtte még lássuk a legelső emlékeinket. Határozott kisgyerekoptika. Ez például azt jelenti, hogy a *Lagzi* című verset, amely máshol kép volna, egy leírás, itt emlékként kell olvasnunk, vagyis leselkedésként: ez *látva* volt. Ilyen a jó szerkezet: önmaga is beszél.

Az öregség, a halál fejezete az utolsó, egy öregember, a költő, tesz rendet maga körül, gondol a halálra, a halálára, Compó Borisra, egy elmaradt vallomásra, kokettál a temetése napjával. Azután hirtelen-váratlan egy nagy szerelmes vers, *Íme, hát megleltem, nem hazámat, hanem a nőt, kiért nem szűnök meg égni,* majd négy oldallal később egy szinte eldugott, hangsúlytalan sor: *és elhagyott az utolsó nő is, kit még képes voltam szeretni.* Az olvasásnak ezt a drámáját nem a versek adják, hanem megint a könyv egésze.

Éltél, mit akarsz még? Ötven utáni kosztolányizások kosztolányizmusok nélkül –

Nehezemre esik, de lassan abbahagyom. Egy helyt ez a csöndes mondat olvasható: *ezt talán már csak én tartom számon.* Számon tartja és ezáltal teremti: Oravecz Imre nélkül nincsen Szajla, ő teremtette őket meg, evvel a sajátos oraveczi arisztokratikus plebejusséggal, ő teremtett sorsokat, anyjának, apjának, sógoroknak, bátyoknak, nenéknek, magának. Adott szót azoknak, akik nem tudnak beszélni.

Remekmű.

Egy másik Szajla*

Kötcse monográfiája. Kötcse, 1996, Kötcse Község Önkormányzata kiadása.

Nem fogják kitalálni, miről lesz szó, de ez csak jó fényt vet önökre. A véletlenszerűségnek is volna határa, lehetne, van. Egy somogyi kisközség, *Kötcse* helytörténeti monográfiáját lapozgatom. Mér, kérdezhetnők. (Mért nem – teszem azt! – idősebb Bojtár Endre orbitális litván [vagy lett?] hézagpótlóját? És a többi adósság…) Én mindenbe belelapozok, ami a kezem ügyébe kerül. Ám mi közöm nekem Kötcséhez? Semmi. Majdnem semmi. Ott vett „vén vidéki kúriát" a barátom, meglátogatván tőle kaptam ezt a könyvet évekkel ezelőtt.

Azt hiszem, ha a múlt hónapban nem Oravecz Szajla-könyvét olvasom, nem kerül a kezembe. Így, egymás után nézve őket, jól látszik, *minden* falumonográfia mintegy anyaga az Oravecz-könyvnek, vagyis minden *kis hely* többé-kevésbé meg van a Szajla által írva – hát amint az munkaköri kötelessége is egy nagy könyvnek („de hiszen ez én vagyok!").

Más közhelyekre is rájöttem. Egy könyv az egy világ. Sőt: a világ. A fenébe is: cseppben a tenger! Barátom ide, barátom oda (tréfa: Kötcse és Budapest közt ide-oda), engem Kötcse nem érdekel. De a világ érdekel. Olvasható-e a világ? (L. die Lesbarkeit der Welt)

870 oldal, nagy A4-es formátum, nehezebb, mint X összes műve. (Jobb is.)

Van itt minden, bevezetés és névmagyarázat, általános történeti fejezetek, gazdaságtörténet, egyháztörténet, művelődéstörténet, néprajz, visszaemlékezések, arcképvázlatok. Látni a közösség, a község életének változását, és látni az egyes családok íveit, látni az időt. Nem az derül ki, milyen az élet Kötcsén, egyébként is milyen volna – hát olyan amilyen, ki tudja. Aki ott él, az tudja. És annyi milyen, ahányan fölteszik a kérdést. A könyvből az látszik, hogy telik-múlik. Akár San Franciscóban. Lehet

mármost, hogy ha valaki zongorázni tudná a különbséget, az nagy karrier elé nézne, kísérné Schiff irigysárgája, ám – a mondat vége rejtezkedve az élet komolyságáról szólna, a boldogság esélyeiről, a lét iránti ottlikos meghatódottságát kis rezignáltsággal fedné, végül is mindegy hol élünk, de nem ilyen direktben.

Rengeteg dolgot megtudtam, amit nem akartam. Hogy például Kupa herceg (hi-hi, de nem, hanem Koppány vezér) *költséges* utazást tett volna a környéken, és innét a név. Avagy megsebesült, csepeg a vére, innét a közeli Csepely, aztán hogy valaki kösse be a sebet, ez Kötcse, ki szólt?, szólt, ládd etc., innét Szólád, szól még?, szart szól, amikor már meghótt, innét Szárszó. Szegény Kupa herceg.

Mazsolázok.

Oklevélben először 1229-ben említenek minket; a Kakas-féle éghajlati beosztás szerint a mérsékelten meleg, mérsékelten száraz, enyhe telű (B3!) körzetbe esünk; 1866 májusában olyan kemény fagy volt, hogy minden elfagyott; természetes növénytakarónk a *Külső-somogyi flórajárásba* tartozik, amely, mint jól tudjuk, a *Holarktikus flórabirodalom* közép-európai flóraterületének *Magyar (pannóniai) flóratartományának,* ezen belül *az előillír flóravidék*nek a része. (Na, most zongorázz, félszemű zongorista!)

1565-ben a szénatized 30 akcse. Kupa herceg a megmondhatója, ez sok-e vagy kevés, látva, hogy a menyasszonyi illeték is ennyi, mintha rendben volna. Mindazonáltal a török hagyta pusztítás lehangolta a korabeli utazókat: „mindenütt elhagyatottság tátong”. Követjük, mert mi mást is tehetnénk, a nagy történelmet, a 18. században építkezünk, betelepítések, 161 német családnév, Anderstől Zwickig; jönnek, rendben a zsidók is.

A századvégen, rendben, kis, könnyű antiszemita zavargások, „van nyoma a zsidók elleni gyűlöletnek, mely bizonyos nóták dalolásával nyilvánul”, de okkal optimista és magabiztos Bernáth szolgabíró, garanciát vállalva, hogy a járásban nagyobb kihágásra nem fog sor kerülni. Aztán, rendben, jöttek a zsidótörvények, Somogyi Pálné – a Singer Pali felesége – arasznyi sárga csillaggal a kabátján vezetgette végig az utcán a vemhes tehenet. Új, gyönyörű kifejezést olvashattam itt erről az időszakról: hogy a helyi vezetők magatartását a *fékezett segíteniakarás* jellemezte. Az egyetlen zsidó családot így, rendben, deportáltuk. Egyedül maga Singer

Pali tért vissza, aztán kuláklistára került, belépett a téeszcsébe, a vezetőség humánusan(!) mezőőrként alkalmazta, mert odakint a szívbaja elhatalmasodott rajta, aztán 53-ban meghalt, rendben.

A közigazgatás történetét, vessenek meg, nem terveztem megnézni. De ott meg mit találok? Hogy Kötcse a koppányi szandzsák, karádi náhijéjének a része. Csukják be a szemüket, és suttogják ezt újra maguk elé… Őszintén, ilyen föltételek mellett melyikőnk nem volna szíve szerint Kötcse?

Elkezdtük építeni a tűzoltószertárt; 1930-ban vettünk egy Columbus típusú – 260 P árú – permetezőgépet; 35-ben – talán éppen ezért – 30 darab naspolyafánk volt és egy darab lipicaink (bár a lipicait talán nem is kell permetezni, majd megkérdem NP-t vagy valaki másik népi írót, úgyismint nemzeti modernet), és ne feledkezzünk meg a méhészetünkről sem, melynek fejlődését három nagy találmány lendítette föl: a keretes kaptár, a műlép és a mézpörgető; a katolikus harang fölirata: Áldott Szűzanyánk, könyörögj érettünk, a reformátusé: Goss Mich Johann kol in Pest 1792.

Egy mondat arról, hogy az élet, ha grandiózus is, a kicsiben lakoz. Egész napos kiszállások esetén a kocsit Meggyes irányába Kötcse, Kötcse irányába Meggyes fizeti a közügyekben eljáróknak.

A futballcsapatunk Lulla ellen 7:0-ra, Tab ellen 4:0-ra nyert, a Tóth Csicsa négyet vágott; a csapatot kezdetben egy-egy kuláknak kellett parancsra szállítania, aztán amikor a Guttmann Imre bácsi Bonnyára menet kétszer beborította a csapatot az árokba, mit lehet tenni, ha egyszer arra ment a ló, és már csak az üres pályára értünk oda, akkor a hatóság belátta – ki tudja, mit látott be.

Ment széjjel minden, gazdakör, faluközösség, közben ez meg az föl is épült.

Egy mondat, amely leírja, hogy milyen volt a Kádár-rendszer: A helyi tanács dolgozói szakértelmüket a fel-feltörő helyi akarat igába fogására hasznosíthatták, nem pedig annak felszabadítására, szakszerűsítésére.

Balszerencse, hogy nagyszombat április 4-re esik (1953), sok sunyi szervezést igényel ilyenkor a helyi akarat igába fogása: A körmenetekre vonatkozó engedélyekkel kapcsolatosan tájékoztatom az elnök elvtársakat,

hogy a rendőrkapitányság nem minden esetben fog írásos engedélyt kiadni, amely arra kötelezi elnök elvtársakat, hogy politikusan oldják meg a kérdést, oly értelemben, hogy hivatkozzanak arra, hogy csak írásos engedély felmutatásával engedélyeztethetik a körmenetek megtartását. Itt kívánom az elnök elvtársak figyelmét felhívni arra, hogy ez az intézkedés nem lehet merev. Vagyis ha azt látják elnök elvtársak, hogy a pap különböző rendelkezésekre hivatkozik, úgy a körmenetek megtartását ne gátolják. – A leleményes komcsija!

Plébános vagy járási vébéelnök egyre megy. Följegyzett „különös halálesetek”, felekezetre való tekintettel:

Evangélikusok: tűzi ijedés, agyontiportatott, ábrázattya lerothadt, bujaságai (Lutz Katalin halt meg ebben, áldassék a neve), folyosó vagyis orbánc, szerencsétlen történet (ez valóban különös haláleset), elmezavar, disznóhimlő, házteteje agyoncsapta, gutafene, meggyilkoltatott, megégett, teste rohadt, megégés következése, a ló agyonrúgta, szerencsétlen esés következtében, fogzás, bujasenyv, a part reá szakadt, méhanya gyulladás, vízbe fulladás, méhanyaüszök, a fa agyonütötte, szerencsétlen esés következtében.

Reformátusok: végelgyengülés, halva találták a szőlőnél, csuklás, tsúsz, agyonlövetett, hirtelen fáról leesett, ló esett rá, a fa agyonütötte, epemirigy.

Katolikusok: megégett, végelgyengülés, vérfolyás, megfagyott, kútbaesett, aggodalom (tipikus pápista halál).

És így tovább, sok szépség (élet s halál) van még e lapokon. De nem ezekért írok róla, nem is a nívóssága miatt (ez tudományos munka, nem valami lelkes dilettánsozás), tulajdonképpen nem is a könyvről akarok írni, hanem a könyv írásáról. Arról, hogy ez a könyv megszületett, hogy erre emberek összeálltak. Azt hiszem, *Feledy Gyula* polgármester és a kötetet szerkesztő *Stirling János* volt a két főmozgató. Mert mi történt itt? Egy közösség szemügyre vette magát.

És birtokba.

Mélyen polgári gesztus.

Van, akit igencsak irritál ez a fideszes új polgározás. Tényleg sok, engem nem zavar, nézem, mi történik a szóval (vagyis, haha, az életünkkel). Státusát tekintve olyan ez most, mint volt a népnemzeti gerinc meg aztán a szakértelem, vagyis afféle varázsszó. Nem jelent így semmit,

illetve annyit jelent, hogy nemelvtárs (emlékeztetőül: az elvtárs sem jelentett semmit, a legkevésbé társat az elvekben), lényegében Fidesz-szavazót jelent. És valami távoli, halk igényt, s ennyiben ez jó varázsszó, hogy kéne egy középosztály.

Aki Márait olvasott, az, ha politikus, ha nem, tudja, hogy a polgár fütyöl (nem köp: fütyöl) a Fideszre (stb.), és ha érdekei úgy kívánják, rájuk (stb.) szavaz. Ezért kéne polgár s középosztály, hogy legyenek jól meghatározott érdekek, és akkor a pártok sem kóvályoghatnának így tetszés és önérdek szerint. A szavazóinak az érdekei kötnék.

Ez az új polgári lendület meglehet elkerülhetetlen, de erősíti a nem-polgári erényeket vagy reflexeket. Hogy csak egy ízlésbelit említsek: növeli például a seggnyalási-kvócienset, a hunyászhányadost. Másfelől van ennek a polgárzsolozsmának egy kis önbeteljesítő micsodája (elvileg ez persze fordítva van, a polgárságnak van pártja és nem egy párt csinál maga alá egy polgárságot – de hát erről igazán nem a Fidesz tehet), szóval szerintem ez legitim, látni, mire való, és még működik is; nyelvileg rémes és kicsit nevetséges is.

Na de vissza hőseinkhez. Ez tehát egy honismereti munka. Van tehát hon, és azt lehet és érdemes megismerni. Erre ad példát ez az *összefogás.* Szerzőit ezennel ki(ki?)nevezem polgároknak: Bősze Sándor történész, levéltáros (Kaposvár), Böszörményi Krisztina táj- és kertépítő mérnök (Pécs), Csapláros Zsuzsa fogorvos (Kaposvár), Csepinszky Mária néprajzkutató (Kötcse), Cséby Géza irodalomtörténész (Keszthely), Csupor László zenetanár (Kaposvár), Fabiny Tamás evangélikus lelkész (Budapest), Feledy Gyula állatorvos, polgármester (Kötcse), Francz Vilmos népművelő (Debrecen), Guzsik Tamás építészmérnök, egyetemi docens (Budapest), † Halász Pál tanító (Teleki), Hegyessy József gépészmérnök (Kötcse), Hegyessyné Joó Zsuzsanna orvos (Kötcse), Hóvári János történész (Budapest), Jóny Miklósné tanár (Balatonszárszó), Kincses Vince nyug. molnár (Balatonszemes), Kulifay Albert református lelkész (Nagycsepely), L. Szabó Tünde építészmérnök, megyei főépítész (Kaposvár), Lovász Zoltánné jegyző (Balatonendréd), Mészáros István, a neveléstudomány doktora (Budapest), Mihály Gyula termelőszövetkezeti tag (Kötcse), Nagy Pál történész, levéltáros (Kaposvár), Sági Károly régész, ny. múzeumigazgató (Keszthely), Stirling János, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest), Sudár János r. kat. plébános

(Balatonszárszó), T. Mérey Klára, a történelemtudomány doktora (Pécs), Takáts Gyula költő (Kaposvár, tiszteletem, Gyula bácsi), Tefner Zoltán nyelvész, egyetemi docens (Budapest).

Mehr Lichthof![*]

Molnár Erzsébet: *Lichthof.* Budapest, 1998, Irodalom Kft.

Mondjunk nagyot: Molnár Erzsébet az újságírás Galgóczi Erzsébetje: szigorú, elkötelezett, következetes, őszinte, bátor.

Bátor olvasót is kíván ez a kötet; nem kellemes olvasmány. Nem szívesen látjuk, hol élünk. Ki itt belépsz, hagyj fel minden satöbbi.

Ha volna értelme, mondanám: nem értek egyet evvel a könyvvel. De lehet-e azt mondani, hogy nem értek egyet az esővel? Nem értek egyet a létezéssel. Lehet-e azt mondani, értsd: gondolni, nem értek egyet a vannal?

A táj, amelyben vagyunk: mondjuk, a nyolcadik kerület, ezerszer, de áldásról nincsen szó, egy bérház, egy folyosó, egy lépcsőház, a villanyt kikapcsolták, gáz nincs; aszott kenyérdarabka, megkezdett lekvár, penész, kihullott rizsszemek, egy hokedli furcsa pózban, asztal, tört lábú szék. Szakadt, viseltes, pecsétes: minden. Itt vagy kiabálnak (kiabálunk), vagy motyognak. Itt az emberek csúnyák, az arcokat alig látni a hegektől és a véraláfutástól. Kinek a hasonlatosságára vannak teremtve? Karácsony = friss fenyőillat + dermedő cukormassza + paradicsomos káposzta.

Berzenkedhetnénk: nem, nem, nem. Berzenkedj csak.

Azért az egyértelmű, hogy a Práter utca és környéke is A világ, ugyanúgy, ahogy Oravecz Szajlája. Megkockáztatom: ugyanaz a világ. Megkockáztatom: ezt egyikőjük könyve sem tudja.

Elszaporodtak a magukban beszélő emberek a hatos villamoson. Ez egy jellegzetes Molnárkezdőmondat. Vagy még inkább: A mellettünk lévő házban a minap a spartheltre borult egy öregasszony, melegedett kicsit, majd közvetlenül ezután csöndben távozott.

Megyesin iskolázott hang ez, de sprődebb, kisebb dolgokra néz (lát), kevesebb a humora, több a tragikuma (egy tragikum nélküli világban). Na

mije van neki, ha erre akarnánk válaszolni, Molnár Erzsébetnek vagy a hangjának *főképp helyzete* van, ahonnét beszél, az ő.

Mennyire nem valóságos ebben a világban az, amiről a tévé (stb.) beszél: a gazdasági föllendülés, a javuló (romló) közbiztonság, a GDP, egy politikus, név nem fontos (tényleg nem), nem ezen kell elgondolkodni, hanem például azon, hogy kitakarítsuk-e a pincét vagy ne. A tévénéző a valóságos. Tipegő öregasszony és fitnesz mozgalom, kormány és rántott leves, mi van, mi nincs.

Mindig november van, ködös, nyálkás dermedés. Csak ha valaminek rohadnia kell, akkor lesz egy pillanatra augusztus.

Szerzőnk sokat tud: tudja például, hogy a meggymagozástól elmennek a férfiak, elódalognak. Hortyogó embert (párt) konyhából ágy felé vonszolni: tudja, miről beszél. Kinek a varázslatos hasát simogassuk, hogy aztán annyi?! – ilyen kérdések foglalkoztatják, amiből kitetszik, hogy egy (!) komoly nő (van).

Így sebtében, magyar férfi, nem bírom átlátni, hogy politically correct-e a javaslatom, de olvasás közben ne tessék elfelejteni, hogy ezt a könyvet *nő* írta. Néhány mondat, helyzet, élet és életkép így külön fölragyog. Példákkal nem könnyítem az olvasó életét; könnyíts magadon. (Gyakorlat: képzeljük el, nem, gondoljuk át, hogy Beethoven nő…)

Lopják a józsefvárosi kapukat, bomba a kisudvarban, fölszántják a temetőket, és a tűzszerészek csak egy hónap múlva jönnek: az abszurd mint napi tapasztalat. Ennek semmi köze a hatvanas évek abszurdjához, a Mrožek kozmikus abszurdjához, ez hétköznapi, kicsi – csak belehalni lehet, írtam majdnem (mit ért ön majdnemen?), egy Molnár-írásnak ez nem jutna az eszébe. Az ember él, mondják ezek az írások. Hal is, de nem bele.

Mi tartja a ház homlokzatát? A dzsuva. – Erről szól ez a könyv, a káoszról, amely itt billeg körülöttünk: jöjjön, ne jöjjön. Félig lumpen, kicsi polgár, ez van itt mint középosztály (rímkényszer). Minden töredék, mint a kortárs művészetben. Egy végzetszerű, szűk világ. Ez a szűk világ az ország. A hely, ahol most vagyunk. Ezt az országot Molnár elviselhetetlennek írja le. Elviselhetetlen, mely természetesen elviselhető, mert elviseljük. Magyarország mint ezeréves katyvasz.

Itt nincs költészet, fény, ez újságírás, ez adja a súlyát a könyvnek, a nehezét, ezért is nehéz olvasni. Úgy kell talán, mint Marcus Aureliust: időnként kicsit bele, hogy tudjuk, merre hány centi.

Ajánlanám, ismerkedés az országgal, a millenniumi szervezőbizottságoknak kötelező olvasmányul: tudják, kiknek. Művészeknek: tudják, kiknek. Szegény Márai beszélt erről utoljára, ő még hozzátette akkor: minek.

Itt nem úgy van, hogy a sok izé közt a végén fölcsillan egy kis micsoda. Következetesen nem csillan. Ha csillanna, csillanna, de nem csillan. Nincs menekülés, mert, nemde, hova. Hogy megint nevet mondjak, Tandori volna ilyen, ha nem volna költő. Itt is minden az, ami: becsületesen, ahogy *illik.* TD műfajának, vagyis létének megfelelően teremtett (csinált) egy univerzumot („ezek vannak mostanában, főmedvém, a fejemben”), és ahhoz hű: ha törik, ha szakad, és törik, szakad. Ahogy itten is.

Mi a teendő hát? Menedzseljünk vesét.

A végére ideírok egy mondatot a könyvből, melyet én valószínűleg sosem fogok kimondhatni, pedig közel áll hozzám úgy művészileg, mint emberileg: Tudja, ki kúrna a maga urával, csak beszélgetni mentem be, azzal beszélgetek, akivel akarok.

A három[*]

Mondják, három az igazság. Hát nem ez a három. Keresni azért keresik. Váncsa elemez, Megyesi nézdegél, Kovács kutat, Váncsának szellemisége van, Megyesinek stílusa, Kovácsnak fixált ideái, Váncsa elővezet, Megyesi dünnyög, Kovács küzd. Szentistvánéji álom, jogáramban élünk, rubel elszámolású hörcsög. Mért szeretjük a katalánokat, kérdi Váncsa, na, mi van, mit nézel, kérdi Megyesi, hol terem a magyar polgár, kérdi Kovács. Mi az összefüggés Janka néni parabelluma és a kategorikus imperatívusz közt (V.), voltaképp: mi az, hogy részegség? (M.), miről beszél Pokol Béla (K.)? Váncsa kezdőmondata: Farkas mindig is volt Gubbióban, de korábban a kutya sem törődött vele. Megyesié: Hétfőn délután a Batthyány téri metróállomáson beakadt egy ember szatyra a záródó ajtó szárnyai közé. Kovácsé: Az elmúlt hét folyamán a következő magyar államférfiak és főemberek döbbentek meg. Váncsa elemeli, kitágítja, átteszi, jelentős áttevő, Megyesi otthagyja, ahol találja, nagyon ott, jelentős otthagyó, Kovács nem érti, forgatja, jelentős forgató, nézi, mit ír róla az újság (inklusive *ÉS),* és ezen kicsit elcsodálkozik. Váncsa gondolkodó, Megyesi az eszét járatja, Kovács nem gondolta volna.

Ne feszegessük, mi látható a borítón. Mindenesetre három. Három ötven körüli magyar férfi. Mir gesagt. Vetésforgóban írják hat éve az *ÉS* első oldalát. Tanultam az általánosban, talán rögtön a hörcsög után, hogy a vetésforgó az jó. Jót tesz.

A szó értelme*

Akar a rosseb a miniszterelnöktől kérdezni, a miniszterelnöktől itt már rég nem kérdezni kell, hanem megírni, de lehet, hogy azt se. Vagy: (a miniszterelnök) folyamatosan baromságot beszél.

Ilyen mondatokba botlunk itt. Lehetséges, hogy mégis igaz volna a polgári újságírás zászlóshajóinak az árbocainak az abzsektív helyzetelemzése, miszerint „ezeket" kizárólag a jelenlegi kormány iránti feneketlen gyűlölködés hajtja? Kit, ha nem éppen a miniszterelnököt kéne kérdeznünk, vajon nem demokratikusan és alkotmányosan megválasztott vezetőnk ő, Allah növessze hosszúra a szakállát, mily cinikus, magyartalan és keresztényietlen elfogultság ezt kérdésessé tenni. És hogy baromságot? Azt, ha nekik az, mi nekünk vigasz. Pardon. Ha nincs érv, lám, a primitív durváskodás is megteszi, innen már csak egy ugrás a likvidálásra való buzdítás. Ilyesmik vannak az első lapon, bent meg a habverés, a liberális minimumnak számító bányazsolozsmázás meg simicskázás meg stb., de kérdezzük, hol voltak ezek az urak (elvtársak?) az előző, pufajkás kormány alatt? Ám hiába ármány, Demszky, román árvíz és Jospin-tengely, a polgári Magyarország nem volt, hanem lesz (Szent Szamóca), lesznie kell.

Bizony, nehéz erre mit mondani. Tán csak annyit, hogy a legelején mutatott mondatok 1997-ből valók (miniszterelnök Horn Gyula), bent a lapban akkoriban meg, többek közt Szekeres-ügy, olajügy, Postabank, mindmegannyi szoclibstih. Az idő múlik, így azután vannak mondatok 98-ból, 99-ből, 2000-ből, 2001-ből.

Sokféleképpen lehet ezt a könyvet nézni, az általános társadalmi gyávaság és antidemokratikus beszariság évadján a fentiekre hívnám föl a figyelmet, a kötetnek ezen szépségére. Kormányok jönnek-mennek, mondatok jönnek-mennek.

Három ürge beszél, nem az igazság bajnokai, sem felkent papjai, főleg nem birtoklói. Szókimondónak szókimondók. Kimondják a szót. Mondják a magukét.

Amikor ennek a szépségéről, vagyis fontosságáról beszélek, akkor a felelősségről beszélek, a szabadság felelősségéről. Mameluknak lenni, talpnyalónak, udvari költőnek lenni, meghunyászkodónak, gyávának lenni: ez rosszat tesz az országnak, annak közösségeinek és azok tagjainak, boldognak, boldogtalannak. Ha akarom, hazafiatlanság. És végtelenül unalmas is.

A borítón három bráner. A szó jó értelmében.

Megint: Monori, Székely B.*

Szeretem ezt a könyvhét utáni duruzsolást, ahogy a friss könyvekről megindulnak a pletykák, az olvasói pletyusok. Személyes alkatomnál fogva én a jó híreket szeretem, de az emberi alkatomnak megfelelően mámorosan szippantok a szakmai csődökről szóló híradásokba vagy a puszta rosszindulatúságba. (Te jó ember vagy, szokta mondani X., ha már nagyon rosszakat gondol rólam… Még sosem válaszoltam neki: Te is. Nyilván én így gondolok róla rosszat. Föltéve, de meg nem engedve. – Beszámoló egy barátságról.)

Most épp nem olvasok kortárst, én magyar nemes vagyok. Épp nem olvasom Darvasit, és valaki lelkesen meséli, hogy noha őt nem lelkesítették a folyóiratközlések, de a könyv így egyben elkapta, húzza, nem ereszti, örvénylik, ahogy egy nagy regényhez illik; másvalaki a Nádas-esszékért rajong, hogy harminc év páratlan következetessége milyen magától értődőn „összeállít” egy könyvet; és a Márton-esszék!, milyen az, amikor egy író olvas, pontosabban *annyit* olvas, pontosabban *mindent* olvas! (És az a *gyünyürű* borító, tenném hozzá elcsukló hangon.)

Megint más Nyerges András új „szúrópróbáit” bókolja: mennyi tudás, olvasottság, ízlés van ezekben a látszólag szokványos *Magyar Hírlap*-cikkekben, mennyi emlékezés és emlékeztetés, történelmi és irodalmi anekdota és párhuzam; amit az ember egyszer leírt, fejszével sem vághatja ki többé, idézi Mikszáthot Nyerges és idézi sokak fejére – izgalmas kis (magyar) könyv. (Megtalálván magamat a névmutatóban, legott láttam tárgyszerűen: mennyi tudás, olvasottság, ízlés…)

Tudnám folytatni, nem folytatom; az esetlegességnek is van határa.

Nem 1 könyv, hanem 1 színi előadás, egy „színészet”, amire ezúttal fölhívnám a figyelmet. Ezúttal megint, mert mint mindig, nagy hívük vagyok, a Monori–Székely B.-színháznak.

Mikor először láttam őket ebben a Szentkirályi utcai pincében játszani, akkor arról (is) kellett gondolkodnom, hogy mi is ez, kicsodák micsodát csinálnak. Se alany, se állítmány, bővítményekről nem is szólva. Mondat meg mégis van! Pincében vagyunk, de nem pinceszínház ez, nincs

is már ilyen (abban a régi Stúdió K-s értelemben), nincs föld alatt, nincs föld felett, vagy ha van, nincs rajta mit tűnődni, tünedezni.

Most eltelt egy kis idő, és ők új produkcióval álltak elő. Új estével. Hoztak nekünk egy estét. Bátrak és becsületesek tehát.

Van az a vicc, a vége, hogy ez akkor vagy valami, vagy mén valahová. Ez a színház nem mén sehová, ez valami. Úgy látom, évek óta ugyanaz. Miközben minden más. Ha tetszik, „mi" vagyunk mások. Ma többé-kevésbé minden a szórakoztatásról szól, ez a fősodor, lachen und lachen lassen, a leben nem téma. Túlzok, de van miből túloznom. Hol vannak már a szigorú off-off színházak! A látványosság, a spektákulum vagy durvábban: a fogyaszthatóság elve minden művészeti ágba betette a lábát. Van, akinek ez nem árt, van, akinek megalkuvást hoz, ami árt. Ez van, ezzel kezd – ki ezt, ki azt.

Mindez fordítható hőseink ellen, a színház különösen környezetérzékeny, jelenérzékeny, mostérzékeny, hogyhogy valaki nem mén az idővel. Ha a színház nem tudja, hol van, az valóban baj. Ez rögtön megmutatkozik: unalmas lesz. (Egyébként ez is divatfüggő, az, hogy mennyit bír, akar bírni a néző, az olvasó. Manapság nem nagyon szereti, ha vegzálják, ha dolgoztatják. Szórakoztass, mondja, majd meglátjuk, mire jutol. Jutol: gőgös, így rossz tréfa, mert azt sugallja, a néző tahó. De nem. A néző néző.)

Monori Lili és Székely B. Miklós nem figyel az igények változására, már ez önmagában hősies. Engem ez a hősiesség hidegen hagy. Az a következetes művészi hősiesség azonban nagyon is érdekel, lefegyverez és tiszteletet ébreszt bennem, amelyet itt évek óta látni, a munka, mely csak avval foglalkozik, ami őt érdekli, ami neki fontos, s amely kompromisszum nélkül teszi föl újra meg újra ugyanazokat a kérdéseket, mi a test?, mi a megszólalás?, mi a mondat?, mi a jelenlét?

Tudván tudják, csak az a történet elmesélhető, melyet már ismerünk. Kizárólag újramesélés létezik. Ha. Macbeth ismert történetét látjuk. Illetve nem látjuk, most éppen Macbethet nem látjuk. Monumentális középkori ember, írja róla Szerb Antal. Őt nem látjuk, ő az, akit nem látunk.

De nem arról szól az este, hogy „ma már" nem lehet egy történetet elmondani. Ezen már túl vagyunk, ha nem lehet, nem lehet, egyébként is, van, amikor lehet, s van, amikor nem lehet. Van egy tér, emberek, állatok,

fény, por. És van egy ajánlat: a *Macbeth.* Mindkettő valóságos, ez Monoriék nagy tudása. Valóságos a tér, valóságos a fikció, vagyis valóságos a színház.

A fikció nem segítőkész, mogorva, takarékos (modern). Királyt látunk és királynét, ott a korona, csálén, papírból. Ha király, akkor már túl vagyunk az első ölésen; halljuk is: De ki hitte volna, hogy az öregembernek még ennyi vére van? Családi történet a *Macbeth,* az asszony nagyon akarja, a férfi férfi, neki akarni kell. Férfi vagy?, kérdi itt (is) Lady Macbeth. Macbeth öl, ez a mestersége: egész este erre kell gondolnunk.

De hát mit látunk? Egy családot egy (királyi, tyúk-) udvarban. A királyné főz, a király krumplit pucol. A gyerek segít, olykor – finom, gyöngéd jelenet – dallamokat mutogat a szaxofonjával a mamájának. Köztük valódi tyúkok kárálnak, ugrálnak, repdesnek.

Nem metaforákat mutogatnak nekünk. Semmi könnyű párhuzam, semmi olcsó nincsen itt, se a gondolkodásban, se a gesztusokban. Alig ismerünk Macbethékre, de elfogadjuk őket. Noha még csak kísérletet sem tesznek, hogy fölidézzék a történetet s a jellemeket.

De hát minek is, ismerjük őket. Itt már nem fog történni semmi, túl vannak a történeten, túl vannak saját magukon, legföljebb megfő a krumpli. (Megfőtt.) Ám akkor Monori azt mondja, azt a valóságos, magyar mondatot, Budapesten, a nyolcadik kerületben, körülbelül este nyolckor, májusban: Menjetek, nem fontos a rangsor. Tudjuk, ezt tudjuk, ilyet csak a Lady mond. De nem ez a bújócska, ez a ki-ki a tétje a játéknak. Valahogy olyan ez az egész konstrukció, mint mikor a vihar kivágja az ablakot, betör kintről valami vad, fekete szél, betör „a kozmikus kísértethistória, melyet lidércesen világvégi közérzet hat át”, aztán becsukjuk az ablakot, eszegetünk tovább, de mintha…

Igen helyesen nem fejeztem be a mondatot, nincs ilyen szimmetria az estében.

A legszebb aszimmetria a fiatal Horváth Sándor. Ki ő? Egy fiatal skót nemes? Ami biztos: fiatal: tündöklő, ép test az általános pinceleromlottságban. Mellette látszik jól Székely B. borostás, faragott és Monori puha, radikális arca, mindkettőjükében súlyos tudás és tapasztalat.

A vér, a gyilok ott van – itt van – a levegőben. Tudjuk, mire való egy tyúk. Nyissz. Világos, ők a csehovi pisztoly, rutinosan borzongunk is előre.

Folytonos kapirgálásuk zene. Ez a darab zenéje, csőrzene. A király elővesz egy kést, illetve elöl van, avval pucolta a krumplit, most akkurátusan tisztogatja vele a fatáblát, készíti elő a rituáléhoz a terepet. Világos. Folyt már valódi vér színpadon, elvileg nincs benne új, de a vér mindig kiszámíthatatlan. Hát jó, meglennénk itt ma este nélküle, de ha lenni kell, legyen. És akkor e kierőszakolt, kellemetlen csúcsponton Macbeth-Laca a zsebébe nyúl és fölállít a táblán: két gombfocicsapatot. Semmi vér: műanyag gombok. És sár és játék. És kezdődik a csatakos csata.

Nekem az utóbbi évek egyik legnagyobb színházi pillanata, drámai, játékos, eleven, röhejes, humoros, egyszeri, szükségszerű. Mikor a néző érezheti: nálánál nagyobbat lát.

Szoktam nézegetni, mért is jó ez a város, Budapest. Mért éppen itt? Például ezért, Monori, Székely B., Horváth és a tyúkok miatt.

Ősszel lesz még néhány előadás.

Aztán majd meg eltelik egy kis idő.

Négy darab tündök*

Én még életemben nem voltam olvasópróbán, meglehet, nem is leszek, de úgy képzelem, a mennyország lehet ilyen. Vagy a megérkezés oda, a betoppanás. Itt vagyunk, ragyogunk, hadd lobogjon a hajunk. Bizonyos dolgok (a siralom völgye, a tisztítótűz) már megúszvák, döntéseket hoztunk, vagy csupán érzéseinktől űzve sodródtunk, s most itt vagyunk, nem is a remény kapujában, hanem a szívében.

Most még minden jó. Még minden lehet. Mintha kamaszok volnánk. És reménykedésünk nem parttalan. Nem valami általános jó érzés, ennél azért már jobb s rosszabb a helyzet. A tér, amelyben lenni fogunk, *játszni,* alakul (értsd: már mutatja foga fehérjét). De még mindenki nagyon tehetséges. Az olvasópróba a tehetségesség villanásnyi diktatúrája.

Ugyan. Szürke minden elmélet, barátom. Ám különösen szürkék az olvasópróbák. Semmi nem látszik semmiből, csak szavak vannak, szövegkönyv, hang. Senki nincsen jelen, minden csupán csak lesz, a gyáva jövőbe van tolva. Hiányok hiányának diktatórikus jelenléte.

Egyik úgy igaz, mint a másik. Vagyok én egy színházi habitüé, hogy tudjam ezt? Ami azonban bizonyos, hogy ennyi (számomra) jó ember egy helyen már rég jött össze, és akkor Mozartról még nem is beszéltem.

Noha a színház, nekem, nem a darabbal, nem a rendezővel, hanem a színészekkel kezdődik *(hahh!,* ha volna egy életem, amelyben színésznékbe – és persze színészekbe – volnék fülig szerelmes, akkor Csomós Mari volna az állócsillagom, és azután mellette…, hagyjuk a részleteket!), mégis Szikorával kezdem, aki nagyon sokat tud a térről (még talán a sajátjáról a legkevesebbet, máig valahogy véletlenszerűen jelenik meg ebben a magyar színházi szcénában, nincs neki meg a helye), most is arról magyaráz, a térről, épp térbe húzza Darvast.

Salieri nem tehetségtelen, hanem közepes tehetségű. Darvas Iván meg a tehetségesség maga, olyan tündöklő, ahogy a Liliomfiból megismertük. Izgalmas helyzet. Alföldi legyen a talpán, aki fölé tud tündökölni. De

minthogy Alföldi is tündöklő típus – irány Szolnok! Szolnok önmagában – talán – nem okvetlenül tündöklő, de úgy remélem, hogy lesz március 9-től ott egy tér-rész, amely…

És akkor Rolla Jánosról még nem is beszéltem.

A szolnoki Amadeusról*

Egy kékharisnya följegyzéseiből

Üres, cinikus előadást látott Koltai Tamás, s ha így, akkor érthető az indulata, nincs is annál utálatosabb. Nem ellenkritikát írnék, vagyis nem az egészről beszélnék, de az én élményem annyira más volt, más arányú, hogy talán nem érdektelen stb., ha kicsit humanistább is lesz a hangfekvésem, mint azt szeretném.

Amit Koltai hivalkodónak látott, azt én nagyvonalúnak. Szikora olyan szép tágas képeket tett elénk, játékosat és meseszerűt – mintha színházban volnánk, gondoltam, s arra kevésbé, hogy ez sokba, sőt túl sokba kerülne. Ellenkezőleg: milyen jó, hogy például nem spórolták le Rolláékat, pedig nyilván macerás és nem olcsó az ingáztatásuk.

Általuk viszont nagyon erős lett a zene jelenléte. Olykor zavaróan erős. Ne tessék beszélni, inkább hallgatnánk a zenét. De ezt nem hibának láttam, hanem érdekfeszítő küzdelemnek, s aztán hallani is véltem, ahogy Darvas Iván mintegy ráül a zenére, nem viaskodnak már, hanem együtt mennek, mintha énekre váltott volna a beszéde. Később pedig, mikor elfogyott a darab – mert hamarabb elfogyott, mint véget ért volna –, akkor a zenének lett dramaturgiai, de legalábbis szervező szerepe, és ez nyilván csakis Rolláék által lehetett. Szóval hogy a zene és a darab valóságos viszonyba került.

Hasonlóan tanulságos az erőviszonyok hullámzása a színpadon, hol ez fölül, hol amaz, nem is okvetlenül a színészi teljesítmény szerint, hanem például amikor Darvas nagyon Salieri lesz, akkor egyszerűen Alföldi Mozartsága (ha tetszik, illegitim módon) magasodik fölé. (Azt hiszem, a darabnak ez a tulajdonsága teszi őt olyan jól fogyaszthatóvá.)

Én éppenséggel izgalmasnak találom Darvas Salieriként való szerepeltetését. Mert az igaz, hogy Darvas minden, csak nem középszerű, de hát így van tét, Salieri egy valaki, egy nagy középszerű, és nem állítom, hogy itt létrejött volna a Zseni és a Középszer nagy és nem triviális összecsapása, de Darvas teljesítménye ez ügyben nagyon is figyelemre méltó. Az igaz, hogy ő bármit játsszék is, látjuk benne „a” Darvast. Ezt a nagy sztárszínészek nem tudják elkerülni, és ebből elvileg következhet a

Koltai fölemlítette modorossággyűjtemény, szerintem pedig az utóbbi évek legfontosabb Darvas-alakítása következett. Vannak darvasiádák, egy tuti mosoly, vagy egy megropogtatott sarmőr mássalhangzó, de mintegy jelzésként vagy elkerülhetetlen korlátként. („Te szíínész, hét óra óta figyellek, nagy… vagy!”)

Az meg azt hiszem főleg Alföldi érdeme, hogy a híres film nem telepszik rá az előadásra, nem kell hessegetni se, számon kérni se, sőt, nekem érdekes szimbiózisba kerültek, olykor mintha egy itteni jelenet egy ottanit egészített volna ki, és fordítva.

És apa-ügyekben kétségkívül némi elfogultság terhel, de amikor a gaz Salieri Darvas Ivántól nyert nagyságával magasodik az Alföldiként haldokló Mozart fölé, aki azt suttogja: Papa, emelj föl, mint régen – az rendes, nagy színházi pillanat, amire emlékezni lehet.

És nem becsülném le azt a hihetetlen tapsot a végén, amelyet ritkán hallhatni színházban. Szerintem ez nem egy üres giccsnek szól, hanem egy működő színházi estének (melyben olykor hatást vadásztak).

Azt mondta nemrég nekem hóttkomolyan valaki: Én García Márqueztől többet vártam. Hát én Shaffertől nem vártam többet. Lehet, hogy ha ez nem így van, nagyon másfelé kanyarodik az én estém is, és nem tudok így mazsolázgatni. De így nem kellett az alapdeficitre gondolnom, és őszintén, kissé mézesmázosan bólogattam hazafelé a mély alföldi (vagy mi is van ott) éjszakában, jó kis este volt.

Érzelmes utazás egy fiatalember körül*

Ki tudja, kicsoda Fejtő Ferenc. Persze bárki ki? Ki-ki – nyilván. Az ő esetében még azt is nehéz megmondani, hogy *micsoda.* És ez nem üthető el az ismert és jó dumával, foglalkozása Fejtő Ferenc.

Vegyünk egyet a sok FF-ből, ünnepi hipotézisként tekintsük őt tisztán írónak. (Tisztán írónak: igazán kíváncsi volnék, mit értek ezen.) Írót olvasással tisztelünk meg a leginkább. – Midőn azt a velejéig rosszindulatú, hitelesnek tetsző pletykát hallottam, hogy T., a finoman szólva neves közéleti személyiség, aki – de mindegy is, nincsen aki, szóval hogy ő állítólag esténte a *Fancsikó és Pintá*ból olvas föl részeket asszonyának, akkor nem kajánságot éreztem, hanem kizárólag örömet, sőt, bevallom, meghatódottságot. Minden olvasó, mint olvasó, tisztelendő. (Bár ha író rosszkedvű, tudja azt is gondolni, hogy ki mindenki törölheti belé dicsérő száját. Az az ocsmonda, nem elég, hogy olvassa művemet, még tetszik is neki! Ennél már csak az a rosszabb stb.)

De az olvasást is a micsodával kezdem: FF matuzsálem, élő legenda, ahogy az élc mondja: még látta Lenint. Valóban: egy vendégség után magához rendelt az akkor gimnazista lányom, és furcsállásának adott kifejezést, miszerint ama idősebb (?) úr Fejtő Ferencként mutatkozott be, és egyébként is, így a lányom, megbámulta őt. Tévedsz, fiam, nem bámult meg, csupán udvarias volt, és egyébként is minden nőt megbámul, vedd megtiszteltetésnek, amúgy meg ő tényleg az, aki. (Itt van „aki”.) Az nem lehet, ingatta fejét a lányom, és láthatóan éppen azt véste eszébe, hogy akkor tehát ő immár nő, az nem lehet, hiszen akkor ez az ember látta volna József Attilát! (Ad notam: egyszer láttam zsiráfot, de az se az volt.)

Kilencvenévesnek lenni (önerőből) nagy műfaj, de minket hagyjon ez most hidegen, és lapozzunk bele egy 26 éves fiatalember első könyvébe.

Érzelmes utazás, nem rossz cím: úgy látszik, nem Kazinczy fordította. Egyébként Sterne nem tudta befejezni az ő útikönyvét, a könyv megjelenése után rosszul lett, „s barátoktól, családtól távol, magányosan halt meg Londonban”. FF „ellenkezőleg” járt el –

Az érzékeny utazó mitikus vidéken jár, apja szülőházájából édesanyja szülőházájába tart –

Az hamar kitetszik, hogy mindenféle emberrel könnyen szót ért, rokonnal, idegennel, férfival, nővel, fiatallal, öreggel, értelmiségivel, paraszttal és ezek kombinációival. Szép tulajdonság –

Többszörös kirándulás ez, haza, a szülővárosba, a múltba, a gyerekkorba, a családba, egy új országba, ismerős helyekre, melyek most ismerősek és ismeretlenek, és ismeretlen helyekre, melyek most ismerősek és ismeretlenek –

Könnyű tolla van, nagy ajándéka az égnek –

Örülhet Zágráb! Így kell udvarolni egy városnak. FF láthatóan jól tud megbámulni. „Megmaradni nem tudnék benned, élni nem tudnék itten, hiszen idegen a néped, más a nyelve is, és a sorsa is más, bár hasonló. De ki tud élni a szülővárosában? A szülőváros nem az a hely, ahol az ember élni tud, nem is az a hely, ahol megszületett, a szülőváros az a hely, ahol az ember anyja közelében érzi magát, ahol gyerek volt, ahová visszatérni ilyen izgalmas ünnepség.” Jó definíció.

Őszintén beszél, és kissé hergeli, stimulálja magát. Ez folyamatosan is igaznak látszik a hangját illetően. Persze a szerelmi vallomás ilyen műfaj. De ezen kívül is, FF hatásra törekszik, nem mindenáron, vagyis ragaszkodik a hitelességhez, de csak e törekvés mértékében és fényében. Szereti magát moralistának mutatni, de szempontjai, reflexei, szenvedélyei: esztétikaiak –

Vágyik rá és meg is van benne a fiatal emberekre nem jellemző kiegyensúlyozottság: természetesen a plebejus Alsóvárossal szolidáris, „de nem haragszom az urakra se: úgy gondolok rájuk, mint sértődött, zsörtölődő, gőgös távoli rokonokra.”

Az meg nagyon is fiatalos benne, hogy mindenről mer beszélni, tud is, igyekszik is mindenbe („”) belebotlani, *jó botló* (FF-nek csak két lába van, mégis belebotlik) –

Nézdegéli saját magát a rokonokban, távoli unokaöcsökben ismer magára, sorsukban sorsát látja. Igen, a családot *így* lehet használni.

A családi érzés mint a polgári életforma luxusa?! Himnuszt kellene írni erről a rokonságról, sóhajt föl, s közben, a könyv közében, mintegy fél kézzel meg is írja ezt a himnuszt.

Szerzőnk fél kézzel sok mindent abszolvál. Félkezű író volna? Egyrészt a fél kézhez nagyon is két kéz kell, másrészt ez így csak szemtelenkedés. Bár mintha a könyvet ez végig jellemezné, ez a fél kézzel – nem mint felületesség, hanem mint mellesleg. Alkalom szülte a könyvet, és ezt mutatja is magáról. A szükségszerűségét ebből a véletlenből építi a szerző –

Sokfélét tud: miközben a legszemélyesebb múltban mászkál, családját mustrálja, eközben a legordenárébb módon dolgozik, okos, szorgalmas, tájékozott zsurnalisztaként. Szerkesztőségekben jár és Krležánál, elemez, vitáz, összefoglal, megért. Tömör ítélni tudás ítélni akarás nélkül.

Gyorsan meglát összefüggéseket, történelmieket, politikaiakat, szellemieket – s egy-két határozott vonással elénk rajzolja. Ám ugyanígy képes embereket is jellemezni. Kedvencem az Ottó bácsi leírása: „Ebben az arcban már nem volt szigorúság, sem egy elfuserált élet gyöngéd mélabúja, csak derű, agglegényszagú jókedv, sőt kisfiús zabolázatlanság.” FF-et érdeklik az arcok, tud is belőlük olvasni. (Cioran *Füzetek*jében olvasom 30 évvel későbbről: „Abban a században élünk, amely eltűnni látta az embert a festészetből. Nincs többé portré, nincs többé arc. A folyamat végzetes volt. Mindenesetre: az emberi arcból már nem lehetett semmit *kihozni:* elmondta titkait, vonásai már senkit nem érdekelnek. […] Igen, ennek az évszázadnak nagyobb a jelentősége, mint gondolnánk.”)

Vagy ahogy jeleneteket elénk tesz, ahogy finoman, ismert és ismerős írói alattomossággal előkészít egy jelenetet, egy ölelést és poént; és látjuk a kedvet, az elbeszélés kedvét – van kedve mesélni, színezni, hol a fantáziáját lódítja, hol az emlékezetét, hol maguk lódulnak, hol egymást lódítják: és így minket –

Van ennek a könyvnek, kis túlzással így lehetne mondani, egy mai párja: Zilahy Péter *Az utolsó ablakzsiráf* című könyve. Érdekes nézni, „ahogy a különbségek mellett más hasonlóságok is vannak”. Zilahy is arrafelé indul, délre, de neki nincs ott senkije (nem erről a senkiről szól a

könyve), ő is elkószál a saját múltjában. Határozott tárgyválasztás és konkrétság (fehér holló a legújabb magyar prózában), miközben át- meg átjárja a többszörös fikcionáltság, olyan mintha-ság. Olyan, mintha egy úgynevezett 68-as írta volna, egy olyan azonban, aki 68-ban még nem is élt. Ez nagy komolyságok és komolytalanságok forrása. A szövegen érződik a friss élmény, olyan, mintha ott lett volna minden kilométerkőnél, mintha egy újságíró írta volna egy fiatalnál is fiatalabb költő tollával. És olyan, mintha életrajzi volna, miközben semmi *egózás* nincsen benne, maszknak a saját arcát használja. Olyan, mintha tudna az előbbi Cioran-idézetről. Fiatalos és öreges. Mindezekből állandó feszültség és játék adódik –

A Zilahy könyvét érezhetően fenyegeti a töredékesség, az ezredvégi szétesés (ennek megy elébe az ablakzsiráf-szótár formával). FF esetében erről szó sincs. Pedig aki csinált már úti följegyzéseket, tudja, ez szinte elkerülhetetlen. Egyáltalán: mondathoz jutni nehéz utazás közben, nem elég nézni, figyelni, figyelmezni, kell hozzá valami előzetes elképzelés arról, hogy hogyan is akarok mit látni miért. Mintha egy regényben volnánk – és valóban –

Mintha kis regényrészeket olvasnánk ismeretlen regényekből, hol az olasz lókupecek bő köpenyeit fújja az utcákon a szél –

Inkább az újságíró Márain iskolázott nyelv a könyvé, mint a Kosztolányién. Bár úgy viselkedik, mint az utóbbi: nem avul. Amin azt értem, nem látszik rajta, hogy több mint hatvan éve írták. Általában látszik (és ez független az írói nagyságtól), sőt ez a hatvan év talán a legnehezebb egy szöveg számára, még nem klasszikus, de már elég régi. – Nagy nehezen találtam egy korabeliséget: fürdőbe megy, írja, mikor a tenger strandjára igyekszik –

Mi a munkásság állásfoglalása a nemzeti kérdésben?, kérdezte FF 1935. július 8-án. Nem vagyok jós, de már látom, én soha senkitől nem fogom ezt kérdezni –

Történelmi könyv is. Csak egy történelmi elbeszélésben írható az, hogy a főhős *hízni* akar –

Érdekes: FF alapszava –

Ragadnak rá (az elbeszélő énre) a nők, ragasztja is őket, juhé és hollárió. Úriember, nem részletezi –

Ő is úgy jár, mint mindenki, aki családfát nézeget, rájön, hogy milyen keveset tud a felmenőkről. De hát mindig keveset tudunk róluk, csak keveset lehet tudni róluk, ez családtól, dokumentációtól független; mindig mindenkinek csak annyit sikerül kiderítenie, hogy nagyapánk szigorú és komoly, kecskeszakállas öregúr volt, erkölcsös, amit hét gyermeke bizonyít.

Mindenesetre, amikor mutat valamit a család történetéből, s látjuk, ahogy a nagybátyok, dédapák nyakig benne az országban, jelenében s múltjában, történetben és történelemben és hagyományban: akkor el nem tudom képzelni, mi hibádzhatna egy zsidó magyar magyarságában –

Egy szép mondat (valakiről): Csupa tudat, matematika és izom. Egy botrányos: Én sohasem voltam kíváncsi semminek az eredetére. – Ennek kapcsán írja, hogy nem ismeri a fák neveit. „Csak a diófát ismertem udvarunkról, a hársat, amely utcánkat szegélyezte, a hosszú nyárfákat a határról, természetesen a fenyőt, a bánatos füzet és ezzel vége.” Hát szó szerint, ez a mondat az én önéletírásomból való. Amiképpen szintén innét való a hatodik érzékszerv fölfedezése, mely érzékszerv mindent észrevesz és följegyez, mindenből mondatot igyekszik gyártani, egykedvűen, részvét nélkül, ironikusan –

Kapunk egy használható polgárdefiníciót is: „Polgár vagyok, mert német frajlejnem volt, sohasem játszhattam kedvem szerint a házmestergyerekekkel és sohasem végeztem fizikai munkát. Szeretem Goethét és Erasmust, az utazást… Polgár vagyok, mert kissé szeretem ellenségeimet, többre becsülöm a vitát a tannál, s csak olyan szellemi rendben érezném magamat egészen jól, amely a kételkedés szabadságát törvényesen biztosítaná.”

Amiből kitetszik, hogy polgárnak lenni legalábbis nem egyszerű föladat –

Polgár. Polgár és szocialista (mondja magáról). És alkata szerint mindig két szék közt: polgárok közt forradalmár, forradalmárok közt védi a polgári hagyományokat, kétkedők közt dogmatikus, dogmatikusok közt a szkepszis pártján áll. Ki is mondja: „Az ember cselekedjék jelleme szerint, s ha jelleme meghasonlott, mint az enyém, cselekedjék meghasonlottan” –

Egy fiatalember, amint beszélget a világgal; megszólítja, s az felel is. Nézi a csillagokat, nézi a sarat. Különösen a tenger közelében fogja el az élettervezgetések romantikus vágya. Ragusai életbölcsességek, nagy esti elszánások. De nem érezni egy személyiség súlyát: egy szerep súlyát érezni. A legszemélyesebb benne a fiatalsága, a jövő iránti vágy: „elsősorban még élni szeretnék, dolgozni, bonyolódni, látni és ízlelni…”

Első befejezés: És lőn!

Második bef.: Elbűvölően tehetséges fiatalember! Még sokat várhatunk tőle. Várjunk.

Kortársunk, Endreffy Zoltán*

A cím inkább vágyakozás, fordított irány, az olvasó kívánna az ő kortársa lenni; és (ön)figyelmeztető állítás: kortársunk, vagyis kortársaink a gondolatai, a fölvetett problémák, ha egyáltalán problémának nevezhető az a dráma, amellyel szembesít minket, mondhatnám megszégyenítően, merthisz nélküle is szembesülnünk kéne, kellett volna már.

„hogy művelje és őrizze…” a könyv címe (az „és helyezte az Éden kertjébe, hogy művelje és őrizze”-mondatból), megjelent a Horgas Béla–Levendel Júlia vezette Liget ún. humánökológiai sorozatában. Fontos sorozat ez, hiánypótló mint olyan, nagy, reménytelen (értsd: reményteli) küzdelem a Magyarországon halovány – gondolom, mert „68” halovány itt – „zöld” gondolkodás népszerűsítéséért. Egyáltalán, mintha az elvek (horribile dictu fogalmak) szerinti gondolkodás gyönge lábakon járna.

Azt hiszem, tényleg elegendő volna egy kéz (legfönnebb öt ujjal, előnyben a fűrésztelep vezetője) megszámolni a konzervatív(an) gondolkodókat. S ne higgyük, hogy liberálisból több volna; nálunk a liberális vagy pártpolitikai tanúságtétel, vagy szitokszó (nemzetidegen, zsidóbérenc, idegenszívű, posztmodern – deine Mutter, ahogy a költő mondja), elvekhez kevés köze van. Szegény Eötvös (a Pepi, nem a Pál). A megkülönböztetésre szánt szabadelvű – hi-hi – újpolgári leágazást csak mint röhejt említem. Nagy küzdelem folyik a szavakért.

Liberális-zöld-keresztény gondolkodó Endreffy, e könyv Endreffyje. Ökokatolikosz. Mintha.

Tudásra szomjas gimnazista(lány)ként vetettem bele magam a könyvbe; azt hittem, ennyivel megúszom, szépen össze lesz nekem foglalva a problematika, szépen és pontosan, a dolgok állása, és lesz egy keresztény blikkvinkel is.

A kilencvenes években írt tanulmányok ezek (a címek jól eligazítanak! Pusztuló otthonunk a Föld, Zöld alternatíva?, Gondolatok az ökoetikáról, Uralom vagy gondoskodás?, Genetika, géntechnológia és etika), kiegészítve két korábbi írással (számomra különösen a 74-es

Lelkiismeret-vizsgálattal; tüneményes munka, izgalmas, mint egy krimi, dokumentum értékkel föleleveníti ama hatvanas éveket, organikusan és, így mondom, humorosan kapcsolódik a későbbi esszékhez: mikor a történet úgy kezdődik, hogy akkor tehát nincs történet, nem lehetséges [„Nem taníthatok többé filozófiát az egyetemen, hanem gyári munkásként kell keresnem a kenyeremet.”]; a wittgensteini beszédet is megelőzi a wittgensteini hallgatás, a hallgatni sollenja).

Szóval: 1. pusztul (mérgezett ivóvizek, halpusztulás, erdőhalál, sivatagodás, fajok kihalása, szén-dioxid-szennyeződés, Hollandia víz alatt), 2. az otthonunk pusztul, 3. cselekedni kell (személyes felelősség). Ha tenni kell, hogyan kell? Működik-e még az értelmes önzés? Globális problémára csak kollektív válasz adható. Vagyis politikai megoldás. Mi a helyzet tehát a politikával? Korunk politikai éthoszával. A fokozódó individualizmusban.

Megakasztom a gimnazistalány (egyébként nem megvetendő műfaj) sétáját (melynek íve nem csak a szerzőt dicséri, hanem az írások válogatóját, Magyar Évát). Lelkifurdalásosan, rosszkedvűen akasztom meg, mert a könyv olyan kérdéseket tétet föl velem, melyekre nem tudok válaszolni, illetve a válaszolásnak nem ez, nem egy ilyen írás a tere (márpedig ennek az írásnak ez az írás a tere).

Van ez a piti, 20. századi mindentudás, amellyel nem lehet mit kezdeni. Az ember többnyire hessegeti a globális problémákat, mondván, reflexei a falu határáig terjednek csupán. Azt értem, hogy kidőlt egy fa a szomszédban, de azt nem, hogy évente (ez most – kivételesen és bocsánat – nem három évet jelent) 12 millió hektár erdőt kiirtanak. És azt végképp nem, hogy évente 40 millió ember éhen hal. Nyilván nem is akarom érteni, mert nem vonok le következtetést belőle.

De ebbe az új, civilizációs cinizmusba már beleszoktunk. A negyvenmilliónak legföljebb az a következménye, hogy a gyerekeim számára érthetetlen ingerültséggel teszem szóvá a kidobott (száraz, ehetetlen) kenyeret. Ha van egy kis katasztrófa, rögtön van mellékelve egy kis bankszámlaszám; ennyi. Nachbar im Not. A minap láttam egy német hirdetést, „mindegy mit gondolsz, mindegy mit mondasz, segíteni kell”, snitt, fölpuffadt hasú kisgyerek, snitt, kontónummer.

Persze a segítés az segítés. A kicsi segítés is segítés (a hatalmas is kevés).

Ezt a bejáratott figyelmetlenséget, temperált cinizmust borította föl például a Koszovó-háború – egy pillanatra, ha még emlékszik a kedves olvasó (író) rá.

Ez a könyv is így borogat (hagyom félreérthetően, meglehet, hosszú távon borogat is, enyhít: ha fölfogjuk). Kellemetlen olvasmány, arra emlékeztet, hogy emberek vagyunk, és ez jelent valamit, hogy szabadok vagyunk, és ez jelent valamit, és az derül ki belőle (megint), hogy szabad embernek lenni macerás dolog.

Endreffy bátor, bátor szellemű férfiú, mert nem fél mindent észrevenni, amit lát, és nem keres olcsó magyarázatokat. Miközben magyarázatokat keres. Hogyan van az, hogy benne állunk a katasztrófában, pedig csak egyik (jó, logikus, természetes, közömbös) lépést tettük a másik után? Mért van ez? Mi ennek a bölcseleti háttere? Még azt a zavarbeejtő gondolatot is fölveti, hogy az ember mint Isten-képmás, hogy ez az önarcképünk is felelős lehet a természethez fűződő gőgös viszonyunkért. És hogyan módosítja ezt a szeretet parancsa? Mi a mondandója a keresztény embernek evvel kapcsolatban? Miben áll a jó élet és mi a természet rendje? A segítés segítés, de egészen másképp kellene. A kormányzóné meleg levese versus Teréz anya. Változtad meg élted. Nem változtatom. Egészen másképpen kellene gondolkodni.

A legkisebb savas esőcsepptől is az egészig jutunk. Kérdéseink, ha becsületesek vagyunk, csakis az egészre vonatkozhatnak.

Most akkor csődöt mondanék. Nem tudok arról írni e könyv kapcsán, amiről kéne. Lehet, hogy ez máskor is így van (helyeslés a karzaton), csak akkor én nem tudok róla. Vagy nincs is úgy. Tehát a gallyra ment Gaia. Én meg kimentem a konyhába, és összeütöttem egy könnyű, bazsalikomos paradicsomsalátát. Úgy éreztem, ez a releváns magatartás. Hogy az emberiségnek most erre van szüksége. Csak annyira nyegléskedem, hogy élek. (És nem mondom azt, hogy csülköt eszem, és nem számolom ki, hogy eközben hányan haltak éhen.) Nem minősítem és nem tagadom meg magam.

Beney Zsuzsa fontos előszavának első mondata így szól: Megrendítő könyvet tart kezében az olvasó.

Kortársunk, Szepesi Attila*

Rákaptam erre a címformára. Sok oka van ennek. Volna újra emlékeztető, hogy oly korban élünk, amelyben Endreffy is (a múltkori részcím), Szepesi is jelen vannak. Nem mintha ők jellemeznék a kort, de nem is teljességgel ellenkezőleg van, ahogy reflexszerűen talán gondolnánk. E két – legyen így – zajtalan, következetes ember is a jelen.

Címok az is, hogy múltkor lehagytam a vesszőt a kortársunk után, és szeretném, ha az *ÉS* olyan lap volna (van), ahol fájó egy vesszőhiba. Erre volna ez az ismétlés ír. (Az illyési program tehát: író ír.)

Az élet nehéz. Szombatonként meg szoktam venni a *Napi Magyarország*ot, olvasásakor nem gondolok a miniszterelnök bajos kijelentésére, miszerint neki ez kedves lapja volna (én szeretem elhinni országom vezetőinek állításait, ez áll érdekemben, de ezt nem hiszem el, mert nem hihető; tekintem szándékos, végig nem gondolt nyelvbotolásnak, négy láb, mégis, mégse); bár meglehet, ő is azt olvassa benne kedvvel, amit én, Szepesi *Fogyó ligetünk* sorozatát. (Míg élek, olvasok, míg olvasok, remélek.)

A *Fogyó ligetünk* (beszélő cím!) a *Szélrózsa* kötet folytatásának tekinthető, olykor egy-egy motívumot is onnan vesz, és írja, meséli tovább. Irodalomóra, országjárás, botanika és história.

Szerethető, ha egy szöveg így kezdődik: „Cserépfalu és Bükkzsérc között a hegyek íve megtörik.” A bükkzsérc külön király.

Ahogy lajstromozza az országot (a költő). A mostanit, a régit. A tájat. Tájgyűjtő. Tájőrző. Milyen sok szép van errefelé, Budaszentlőrinctől a Kis-Küküllő menti Szépmezőig, ez derül ki mindegyre. Ez derül ki minden Szepesi-könyvből. Nyilván nem ez mindegyik kötet témája, ez Szepesi alapdallama. Élő benne a régi: az emberek, az ország. Szeret a régire nézni, régi emberekre újra és új kíváncsisággal és respekttel pillantani, Temesvári Pelbártra, Rimay Jánosra, az öreg Babitsra (már a tavaly megjelent

Planéta-kötetet lapozom). Szepesiben sok Magyarország van, van hozzá nyelve, és van hozzá emlékezete.

Szepesi jó raktár.

És egyik legjobb és legaktívabb ismerője régebbi irodalmunknak. Alexa Károlynak volt múltkoriban egy érdekes megjegyzése, miszerint ő nem tudná megmondani, hogy Háy, akit ő kedvel, olvasta-e Kemény Zsigmondot. Ami természetesen nem a *Xanadu* írójának műveltségéről állít valamit, hanem a szövege jellegéről. Ebben az értelemben mondható, hogy Szepesi mindent olvasott.

Weöres Sándornak nincsen zászlaja, de ha volna, Szepesi Attila vinné, ha ő olyan volna, hogy vinne zászlót, de ő nem olyan. Száz lót inkább, rímkényszerben.

Még nevek hozzá: Jékely, Kormos. Olykor Kiss Annát is hallani: Szepesi férfi-boszorka.

Választékos. Míves. Szépen ír, mer. Tökéletes versíró, ezt nem dicséretként (vagy bírálatként) említem, inkább raritásként. Mondjunk (megint) nagyot: négysoroskirály.

És dal és zene és ritmus és bongás. Él nyelvünk (egyik) nagyvonalúságával, amely megengedi a magyar költőnek a rímet.

Sok jót a mostról és a leszről nem mond. *Bolond, akinek múltja nincs / bolond, akinek van jövője.*

Talmi: ez a jelenről szólva az alapszava. Így szól egy „fekete strófa”: *Haladás, talmi fecsegés, / kár elhinni, kár megtagadni. / Az élet belülről fogy el. / A forrás belülről apad ki.*

Ez, ha tetszik (akár Weöresen át), Hamvas Béla hangja; az aranykor, ezüstkor, bronzkor után a vaskor, amely nem ismeri az igazságot, csak a matériát. Satöbbi. A pénz és a zabálás, a bankár és a böllér kora; fantompróféták habókos kora; új csörtetők, szertebűzlő katyvasz; Bartók Béla bús bankóról mered ránk; folyik a bősz maszka-cserebere; humanista bérpróféták, demokrata maffiózók.

És aztán hirtelen minden semmi: a tegnapelőtt unt legenda, a tegnap holdkóros ígéret, a holnap: falás-ürítés, a holnapután: kényszerképzet.

Az emléktelen jelen: ez a legerősebb szemrehányása.

Van itt egy zsörtölődős, morgós mellékdallam. Én nem vagyok morgópárti, ha jó verssel lehetséges volna nem egyetérteni (egyetérteni se lehet), akkor itt olykor nem értenék egyet velük (morognék). Nem pontatlan a vers ilyenkor sem, hanem mintha túl gyors volna (nekem), volna valami automatikus a jelen lesybaritázásában. Olyan, mintha Szepesi ilyenkor elfeledkezne saját egyik (nagy) élményéről: *Ez a világ ördöglakat, / ki nem nyitod, zárva marad.*

Szepesi Attila szelíd, kíméletlen alkat. Szereti a szépet, keresi is, de ha nem találja: nem találja. Bízik a teremtésben, növényben, állatban, természetben – a legkevésbé az emberben.

A táj („táj") sorsának és a sorstalan jelennek igrice. Mámor és mélabú. Kultúraőrzés és (romantikus) kultúrpesszimizmus. Egészséges, már-már pirospozsgás turista, bakanccsal, hátizsákkal, dallal, érzékiséggel, *gombamód* – valamint depressziós, megrohadt szavú, magányos őgyelgő, varjas víziókkal, haláltáncban, belső utazásban. A szép tájban és a szép, új világban.

Kissé a középkor embere, mindenesetre fölvilágosodás-inneni. Nem fölvilágosult – világos ember. (Nem véletlen a német csizmavarga, Jakob Böhme vissza-visszatérő neve.)

A költő Isten hű ebe, bolondok balekja. Programja: *Csutakoljuk e romos évszázadot. (…) / Mesterségünk: a romlásból élni.*

Igaz rá is, amit ő mond Szilágyi Domokosról: *tudta a virágok nevét, / rozsomákét és evetét (…) / Tudta, mért zöld Balassi zöldje, / és merre ködlik Átokföldje.*

És igaz rá az is, amit ő mond Hervay Gizelláról, hogy ellentétben Szilágyival, aki egész zenekart szólaltat meg verseiben, Hervay egy szál hangszeren szól. Szepesi is; több mint negyed évszázada jelent meg a *Hegedös-ének* kötet: hegedős-énekek ezek azóta is. Nem önismétlés: hang.

Naconxypánszakértő.

Lólábkutató. A lólábé, mely az ezredvégből kilóg.

Szepesi Attila halk, alig hallani. Megkockáztatom, aki nem halk, akit nem halknak hallunk, abból is ez a fontos, ez az alig (miközben persze nem „véletlen", vagyis hozzátartozik e hanghoz a hangosság, másképp van ott akkor az a halk, mint a halkhalkban).

Tandori, Petri, Oravecz, Várady Szabolcs, így szólt annak idején a lista. Szepesi harminc éve nem szerepel a listákon, vagy *alig.* A listák nem csak azért vannak, hogy mutassák, kik hiányoznak, tehát hogy önnön nevetségességüket mutassák; az irodalom olyan (na milyen?), hogy ezek fontosak is lehetnek, nem eleve kontraszelektívek (lásd épp fennebb), fontosak, mert (ha) valóságosak. De az irodalom olyan is, hogy fontosak a nem listák is, a listán nem szereplők listája.

Ilyen jelentős nem listás Szepesi is. Buta, mert önmagának árt az az irodalom, amely csupán a divattal foglalkozik. Olvassunk Szepesi Attilát.

És emeljük meg kalapunkat e Nagy Csöndes előtt.

Jegyzetek 1 könyvhöz*

Lengyel László–Várszegi Asztrik: *Beszélgetőkönyvecske.* Budapest, 1999, Helikon.

Az interjú a hiúság műfaja, a beszélgetés nem.

*

Olvasás előtti izgatott várakozás. A várakozás tárgya nem Lengyel, nem is Várszegi. Hanem a püspök. Valami jót remélek ettől a könyvtől, jót az egész magyar (katolikus, egyetemes) egyházra vonatkozóan. Remélhetőleg a beszélgetők erre, a felelősségükre, beszélgetés közben nem gondoltak. Őszinteség, szellemi bátorság, élet, halál, ember, Isten, föld és ég dolgaiban, ezek az előítéleteim.

*

Azt mondja az előszó: Ez a könyv szabad könyv. Azt mondom az előszónak: ezt ne te mondd, majd mondom én, ha.

*

Töredék. – Egy püspök és egy vezérigazgató? Nagyfejűek. Rosszul kezdődik.

*

Élet-tréfa. – Hogyan legyünk bencések? Először is vonuljunk KISZ-táborba. – Akkor már látom, mért nem lettem bencés én.

*

Párhuzamos életrajzok. – Az én édesapám is a pockingi menekülttáborban volt 1945-ben. Majd egyszer még megkérdezzük őket, hogy talán…

Gyerekként én is sokszor miséztem magamnak. Híveim az Úrban. – Kevés volt a püspökséghez.

*

A szerzetesség, olvasom, közösség és függetlenség. A Café Central, írja Alfred Polgar, olvasom, a bécsi szélességi fokon és a magány hosszúsági fokán található. Vendégeinek többségében épp akkora az embergyűlölet, mint a társaságvágy, olyan emberek ők, akik egyedül akarnak lenni, ám ehhez társaság kell nekik. – De hisz ez majdnem ugyanaz! Vagyis egészen más!

*

Miért akar valaki szerzetes lenni? Honnét ez a hirtelen elszántság szinte mindenki ellenében? Erre itt nem kapunk választ. Rendben van ez így. Papnak akarni lenni más, mint kéményseprőnek vagy szilikátmérnöknek.

*

Pannonhalma: „szellemileg és lelkileg telített közeg látszólagos bezártságunk ellenére”. – Sóvárogva olvasom, szép definíció.

*

Párhuzamos életrajz. – A katonatársak többször megjegyezték, hogy „ez mindig tanul vagy alszik”. Igen, így volt.

*

A pannonhalmi időszámítás március 21-én: Kint a Tanácsköztársaság, bent Szent Benedek atyánk. Fönt meg a csillagos ég.

*

Kérdés a Kádár-rendszerben. – Nem követtek-e el atyáink valami megalkuvó tettet, és ezért létezhetünk? Milyen engedményeket adtak az államnak a létezésért cserébe?

*

Ugyancsak ebből az időből: világi teológia-kurzus, teológiai repülőegyetem, kisközösségek zsinata: olvasnék egyszer erről többet is, az egyház akkori belső, alig látható mozgásáról.

*

Hibáink rendesen azonosak az erényeinkkel. Van a könyvnek egy szervi hibája. Mert természetesen igaz, hogy beszélgetés csak egyenrangúak között jöhet létre, a figyelmünk azonban mégsem szimmetrikus, elfogult az apát úr javára. Vagyis Lengyel László szövege időnként rosszul jár, olyan türelmetlenséget kap, amelyre nem szolgált rá. De mégis olykor az történik, mint a hosszabb természetleírások esetében egy Jókai-könyvben: meglapozzuk. Az én módszerem azután az volt, hogy ki-kiléptem a beszélgetés folyamából, és visszatértem egy-egy hosszabb, esszéisztikus betéthez.

Másfelől látva látszik, hogy ez nem monológ. Várszegi Asztrik nem azt mondja, amit akar, illetve azt mondja, amit akkor akar, ha Lengyel-közelben van. Látszik, és ez érdekes, hogy így nyilván sose beszélt volna, sose tudott volna (így) beszélni magáról.

*

Ek-val jelöltem az olvasás során az egyházkritikai megjegyzéseket. Föl van szántva a könyv ekával.

*

Hallgatva Várszegi Asztrikot, ismét fáján világos, hogy mennyire fontosak volnának a társadalom számára az egyház, a hívő ember más

léptékű szempontjai. Fontosak természetesen a kórházak, az irgalmas nővérek, a karitász, fontosak az – önéletrajzi megjegyzés – iskolák, de a legfontosabb mégis az a pillantás, amelyet a hívő vagy a hívő emberek közössége vet a világra. Mely nem a siralomvölgye, de… hanem… hanemde nem is akarjuk és nem is tudjuk pontosan megmondani, milyen, de bizonyosan jobban fogjuk tudni, ha többen több felől nézzük, és mondjuk, mit látunk. Mondjuk, mondjuk, és a másik meghallja. A társadalom egésze számára ez a *buli* az egyházakban, ez a sokféle lehet a közjó javára.

*

A Kádár-korszak maszatja az egyházat is maszatolta. Evvel a maszattal, e láthatatlan és katarzis nélküli teherrel – a kosz mint mázsányi súly – érkezett az egyház, érkeztünk a rendszerváltozáshoz. Következetesen és kritikusan beszél erről – szándékosan mondom így, mert ez ettől jelentős, súlyos – a püspök. Nem ken el semmit, mégis van valami szelídség a hanghordozásában. (Olykor valami protokolláris udvariasság is.) Talán a többes szám első személytől, ami nem retorikája, hanem létállapota? „Valahol túlsiklottunk a múlt problémáin, és megpróbálkoztunk a mának megfelelni és a jövőt építeni, és – tulajdonképpen nagyon gyorsan – a tudattalanba száműztük az egész kellemetlen közelmúltat. Sok szempontból tragikus ez, mert magunk sem engesztelődtünk ki a múltunkkal, és a környezetünknek sem tudtunk ezzel modellt, példát adni, pedig igen nagy szükség lett volna rá.”

Valóban. A haben oder seinből szinte csak a habent lehetett hallani.

*

Fölhívnám a figyelmet a kiengesztelődni szóra. Kiengesztelődni a múltunkkal. Nem a másikéval, a magunkéval. Ez máig nem történt meg, és a társadalmi nyugtalanságnak ez az egyik főoka. Bonyolult szó, nem belenyugvást jelent, különösen nem feledést, nem fátyolborítást, hanem főleg megértést, kritikus elfogadást, fölfogni a múltat, a múltjainkat. És akkor volna még a szálka és a gerenda – kiengesztelődni nagy társadalmi program volna. Melyben az egyháznak volnának tapasztalatai, s ekképp lehetne szerepe.

Vagy ki tudja.

*

Ugyanez másképp. – Megint a gyakorlatiasság felől nézve: a keresztény elvileg sokat tud a bűnről, a megbocsátásról, annak lehetőségeiről, lehetetlenségeiről, akarásáról, akarhatatlanságáról. Milyen jól jött volna ez a (politikailag semleges) tudás egy velejéig hazug (bűnös?) rendszer váltásakor. De még most is. Mert volna egy tradíció, ha tetszik, rutin. (Nem a *legjobb* példa, de magamon látom, hogy ebből a közös tapasztalatból véve tudom nehézség nélkül, bár nehéz szívvel, azt mondani, hogy megvetem X. tettét, köpök az ilyen tettre, de X.-re magára részvéttel, aggódással és bizalommal gondolok.) A tradíció azért jó, fontos, mert nem kell folyton külön mindent átgondolni, elég csak az egészet. Aki az egészről gondolkodik, az nincs egyedül.

*

Párhuzamos életrajz. – A beszélgetésben „szereplő” Kapcsándi Zsigmond csobánkai plébánosnál voltam elsőáldozó. Zsigibigi, így hívtuk. Édesanyám is így hívta, és kicsit mindig elpirult ettől a léhaságtól.

*

„Pedig nekünk nem valamelyik párt oldalán kellene részt vennünk.” – Milyen kár, szégyen és nevetséges, hogy ez radikálisnak és nem magától értődőnek hallatszik.

Ehhez még: szükségszerű-e az, hogy egy (egy másik, van másik!) katolikus püspök nem talál semmi kivetnivalót a MIÉP-ben? Szükségszerű-e az, hogy az *Új Ember* múltkori glosszája gondolkodás nélkül áll a Jeszenszky-levél „pártjára”, egy finoman szólva is egyszerű, elfogult politikai gondolatmenetben. Hogy stb. Nem szívesen látnám be, hogy az efféle a kereszténységből következnék, vagyis hogy ez szükségszerű (nem is az!, mondjuk Németországban egy püspök kérné ki magának az ilyen hangot és nívót és legfőképp szellemiséget), de nem is véletlen. Jelzi az állapotokat. Ahogy az is, hogy, hallom, a könyv, ez a könyv egyházi körökben (?) nagy visszatetszést váltott ki, fölháborodást,

elutasítást. Milyen jó volna, ha ez nem csak afféle suttogó ellenpropaganda volna, belső morgás és sziszegés, hanem megjelenne nyilvánosan is. Mondjuk egy vitasorozat a *Vigiliá*ban. Lukács László nyilván nem szívesen közölné. Ha a könyv botrányos, legyen botrány, ne ez a szokásos, pápista kenőnyájas. Az a remélt jó, amelyről az elején szóltam, az csak a nyilvános beszédtől remélhető.

*

Néha gyorsabb vagy polemikusabb beszélgetést szerettem volna. Olyan vagy, mint egy reformkommunista! Satöbbi.

Néha meg lassabbat. Vagyis éppen nem vitát, hanem egy szemlélet, egy hit mély megjelenítését. A beszélgetés ingázik e gyors és lassú közt, a zsurnálos és a tanúságtétel közt, a közéletiség és az életiség közt. Ez erénye és hibája. Minden beszélgetés közös mű, itt sem úgy van, a gyors, a zsurnál az Lengyel, a lassú, a mély, a szellemi az Várszegi. A könyv jója meg rossza így nem nevesíthető.

*

A lábjegyzetek meglehetősen véletlenszerűek. Talán a Nyíri Tamás-idézetek a legérdekesebbek. Mintha néha ő is belebeszélgetne, jelen lenne, itt lenne.

*

Mondatok. – A hit nagyobb érték, mint a hitnélküliség. – A szekularizált világhoz való közeledés nyelvi probléma is. – Az egyház nemzetek felettiségét nem lett volna szabad elfelejtenünk. Krisztus vagy a szívemben van, vagy sehol. – A kereszténység nem önmagáért, hanem az emberért van. – Nekünk, keresztényeknek mind közösségben, mind pedig egyénileg más életminőséget, többletörömöt, szabadságot és szívbeli békességet kell felmutatni. *Tehát (memorizálni!): Többletöröm, szabadság, szívbeli békesség!* – Érzékeny lelkiismerettel nem lehet nyugodtan járni a világban. – Tudok nélkülözni, de tudok bővelkedni is. – Világok összedőlnek, egyetlen dolog marad meg, amit belsőleg kivívtál.

*

Az értelmiség egy része szívesen néz Várszegire úgy, mint valami kivételre, unikumra. Fehérek között egy fehér. Végre egy normális katolikus.

Ez nem pontos kép. Sok is és kevés. Mert mindezekben ugyan van valami, de ő nem idegen test az egyházban, ott van mindenestül. Ahogy polgárnak sem lehet egyedül lenni, akképp katolikusnak sem.

Magányosnak lehet lenni.

*

Olvasom: lemondás és teljesség nem állnak egymással ellentmondásban. Olvasom: a kereszténység alapvetően nagyvonalú. Olvasom: nem az a kérdés, mit csinál a szerzetes, hanem az a kérdés, ki a szerzetes.

*

A könyv nem teljesíti be mindenben önnön ígéreteit. De olvashatunk fontos, őszinte passzusokat egy katolikus főpaptól, olyanokat, melyeket nyilvánosan eddig soha nem hallhattunk, hiteles mondatokat a hitről mint életformáról egy hívőtől, és átszövi a könyvet Lengyel erős, szinte gyerekes kíváncsisága.

Ideális karácsonyi ajándék *úgy* szemét liberálisnak, *mint* igaz magyarnak.

Szűnj*

Keresztury Tibor: *Reményfutam.* Budapest, 2000, Magyar Narancs.

Előre jelzem fenyegetőleg: roppant lelkes vagyok (roppant, lelkes). Ki-be mászkálok a szobámbólba, s hol hű arámnak,* hol a gipszelt lábú s így menekülésre képtelen jermeknek, hol a tiszta arcú, ám éppen tevékenykedő fűtésszerelőknek kántálok általam zseniálisnak tartott fragmenteket – mérsékelt sikerrel, igaz, azt hitték, én írtam, mert azt, mint rendesen, elmulasztottam mondani, hogy nem én írtam. Arányosodj, szóltak rám.

Arányosodva is lelkes maradok. Tüneményesen finom kis könyv ez. Miközben durva és nagy, de mindenképp erős.

Nem a pannon lanka, ahonnét Keresztury ír, de nem is a Petőfi énekelte Alföld. Bár lehet, hogy Petőfi is ismerte így azt a „tájjellegű tájat", amely KT helye, ahol van, de ha biztosra akarunk menni, akkor Vörösmartyra kell gondolnunk. Vagyis – nyilván – belső tájról van szó.

Persze Debrecen (Miskolc) nélkül Keresztury elképzelhetetlen. Amiként e könyv után D. (M.) is elképzelhetetlen K. nélkül. Úgy odatartozik, ahogy a Nyilas Misi.

Amivel a műfajról is majdnem állítottam valamit. Azt, hogy ez próza. Hogy mi a szépirodalom, azt természetszerűleg nem tudom. Ez az. De K. szerkesztő úr, kritikus, irodalmár, akinek eddig tudtuk, nem az eldugdosott irodalmi ambícióinak adott utat – nincs itt kompenzálás semmi: a van van. Egy hang nagyon el van kapva. Szemérem és kitárulkozás, személyesség és – mi is a másik? Van nyelv és személyiség, és van nézőpont.

És kemény, kíméletlen humor – hulljon a férgese, ha mi magunk vagyunk is az! Vereség és méltóság, brutalitás és törékenység, buldózer és nádszál: Keresztury.

Noha látszik, ahogy szerző beletalál, beletanul, beletanítja magát a saját műfajába, a kötet egységes, ez nem alkalmi írások gyűjteménye. Ez könyv. Megyek benn előre, érdeklődve és vágyakozva, izgatottan. *Mi lesz*

vele?, kérdem, ahogy szoktuk, olvasók. Mi lesz evvel a szerencsétlen Miskinnel?, például. Nem mintha stb.

Hol élünk?, ez a könyv alapdallama. Móricz Zsigmond hogy örülne, ha látná ezt! Látná, nem hiába élt. Vagy hiába, de élt, ezt látná. „Örülj…!"

Imázsa is van egy országnak, de főként arca. Erről az arcról beszél a *Reményfutam.* (Rossz belegondolni, mit kapott volna az imázs szóért a hivatásos nemzetféltőktől egy szoclib kormányzat. Nyelvében hal a nemzet, minimum. Hátha még a Magyarok Világizéjétől is elcapcarázták volna a pénzet, az már tiszta honvesztés lett volna, puccs és pufajka.)

„Nem megtartó, de megszokható hely ez – ha az első rémület lefut az agyakon."

„Professzor úr, nézzen ide, én hátrányos helyzetű vagyok", hangzik a kötet nyitódarabjában, főmondat. KT sokat tud erről a helyzetről, és sokat tud mondani róla. Nagy, magyar hagyomány ez, valódi szenvedés és nyafogás közt, máig élő. Van hátrányos helyzet.

Látjuk, elbeszélő énen is sok a teher. Mely alatt állítólag nő a pálma. (Vajon a pálmát kérdezték-e?) Erről a nehézről is beszámol. Ahogy balanszíroz az érzelmeivel, az érzelmességével, lavíroz a majdnem-jók közt, a csalás-öncsalás-őszinteség szigetén.

KT őszinte. Ritka erény. Ritka az a könyv, ahol ez tisztán erény.

Követhetjük a nehéz estéket és a még nehezebb reggeleket, meg ami köztük van, a zákányos éjszakák és nappalok – ne kerteljünk, érzékletes, színesen pontos depresszióleírásokat kapunk. Azok a rémült jel-keresések (jó Lajosom atletában, Dantéval: jó jel), az aprólékos küzdelem az általános és konkrét káosszal. Látszik, olvasta Hajnóczyt (itta a szavait). A napnak: múlnia kell.

A magyar élet (kultúra) mindennapjai: „a bunkóság, ahogy átcsap minőségbe, átmenetileg legalább". A bárdolatlan indulatok, az indulatos kiszolgáltatottság, a kint a farsang, bent a kuss. Hogy mikor lesz sok hirtelen. „Sertésbél! Zsírvásár! Gombbehúzás itt!, édes jó Istenem, hol élek, hol vagyunk."

Idemásolnék egy-két mondatot. Rögtön egy nagyot: „A test ellazul akkor, az értelem kihagy, s pénteken négykor súlyos tévedésből boldog a paraszt!”

„Ki vannak a nők is kenve rendesen, mégis mindük láthatóan tájjellegű.” Valóban, kikenve rendesen, mégis mindőnk láthatóan tájjellegű.

„Mint apáim az utolsó évében, hallgattam óránként a híreket.” Két évvel ezelőtt, most már nem, megvettem volna ezt a mondatot („bárhányért, szerkesztő úr, bárhányért”).

És ki nem dúdolhatná együtt a költővel: „De mire eljutottam volna addig, hogy akkor most van remény, elnyelte az autót a böszörményi alkonyat.”

Múlik a könyvben az idő, nő neki (kinek?) egy daganatszerű tályog, izgulok érte, mi lesz, nehogy má itt a 48. oldalon annyi…

Olykor meg hangosan felröhögök. Pedig vidámnak nem vidám. Humoros, szomorú könyv.

„Nagy öröm fog érni: akkor majd kenyeret eszek.” Jellemzi az írást és a szerzőt, hogy tudhatni (hihetni): rendes, valódi öröm ez.

„A nemi vágy kései hajnala” vagy „a konfliktusok kimeríthetetlen, mégis egy rugóra járó tárháza”: szép.

„Ülni kell csak, inni meg pihenni, foggal vagy anélkül, mindegy teljesen, mert aki itt próbálkozik, úgyis elbukik”, mondja valaki. „Megértéssel hallgatom ilyenkor, s vállát veregetve a Fidesszel vigasztalom.” – És ki tenne másképp, ki?!

Egy irigyelt mondat: „Eltűnt a tekintély, a szakmai önérzet, továbbá a peronos villamos, a pezsgőpor, a *Látóhatár,* az MZ-motor, a mackónadrág, Tamási Eszter és a bableves.” – Yes. Ennyi, ez.

Óvodába menni (igyekszeni, iszkolni): „ballagunk, mikéntha vesztőhely felé”. Ezt a mondatot kerestem évekig. Úgy érzem magam, mint annak idején a Kertész-írással: utólag így megtudom, mi történt volt akkor velem: Keresztury nekem az a más, amely nagyon könnyen szerethető.

Azt az interjút Tolnai Ottóval én is hallottam, már többször nem írtam meg, pedig akartam. Akkor ez most mégis megvan. (Csak Vizi Jani nincs benne, de most beleteszem, mert neki benne kell lennie, mert az ő temetésére menet hallgattam Tolnait. A Vizi Jani balszélsőt játszott a

Csillaghegyben, és itt a környéken minden kertkaput ő csinált. Rendes ember volt, csak hadarva beszélt, és a határidőket se nagyon tartotta be, túlvállalta magát, mert nem tudott nemet mondani. *Petikémbazmeg,* ezt ő tudta a világon a leggyorsabban mondani, ha volna ebből világbajnokság, ő lett volna a világbajnok.)

Kis kultúrszínesek, adalékok a mi a magyar? és mi a fasz van? kérdéskörökhöz. A könyvet kötelező olvasmánynak tenném, nemcsak honismeret órára, hanem főleg politikusoknak. Hogy lássák, hol is vagyunk, vannak, kinek beszélnek. – Most jó, most ne mozogj, most próbálj átadni (röhögés és sírás nélkül!) egy millenniumi faluzászlót.

Hogy mennyire nem erről a világról szól a politika, hogy mennyire nevetségesek és felháborítóak a pártok ebben a tükörben! Mennyire mindegy tud lenni, hogy Antall, Horn vagy Orbán. Hogy kicsoda? A szeme nem rebbent a szövegnek a legutóbbi kormányváltáskor. Mert nem érintette.

Egyedülállók a futballról szóló részek. Belülről, drukkerként (szépészeti, erkölcstani és életvezetési szempontokat érvényesítve) úgy mutatja be ezt az egész izgalmasan rémes, tahó és valóságos izét, hogy közben mégis *rálát.* (Amely rálátás teljességgel hiányzik mondjuk Darvasi vagy az e sorok írójának futballművészetéből.)

Azután a Miskolc-blues sorozat! És ott az az udvar, amely olyan és minden ízében, okaiban és következményeiben más, mint ama Márai-ház és udvar az *Egy polgár vallomásai*ban. Hogy mi a nem-polgár, arról itt sokat megtudunk.

Miért, miért nem, egy kicsit még az apavonalról. Az apaföladat klasszikus meghatározása eztán így szól: „Mi gyorsabb, a szél, a szélvész, a Ferrari, a villám, a hurrikán, a Dombi vagy a gondolat?” Aki ezt időben, hihetően meg tudja válaszolni, az. Biztos, hogy jó apa. A Dombi vagy a gondolat? Istenem, segíts.

Apaepigon, aki vagyunk. Magam elé képzelem a sok kis három pulyát, az elbeszélő én gyerekeit, ahogy majd olvassák a könyvét, és büszkék az apjukra. Apára büszkének lehetni: jó. Örüljetek, fűzfa. És mondjátok csöndesen szerencsétlen apátoknak: „Szűnj, fájdalom, szív: nyugodj!”

1 nagyon szép könyv avagy a csúnya könyv dicsérete*

A haza legjobb definíciója a könyvtár.
(Elias Canetti)

Nem azért választottam ezt az alcímet (és valamelyest a tartalmat), hogy olcsón provokáljak, hanem talán éppen egy ilyen gyönyörűséges díszalbum, mint amilyen a *Kincsek a nemzet könyvtárából* kapcsán vagy közelében jobban megvizsgálható ama vallomásszerű, enyhén link állításom, miszerint nem szeretem a szép könyveket.

De kezdjem messzebbről, nagyon is közelről. Ezt az írást, nem minden meghatódottság nélkül, Bata Imrének ajánlom, ő volt az, aki engem hajdanán ide (oda) a Széchényi Könyvtárba bevezetett, ez volt az ő Bevezetése. Több szempontból is kár, hogy most nem lehet itt. Velem kapcsolatban ő mondhatni anyaszerűen viselkedett, részint folyamatosan aggódott értem, kisfiam, ne felejtsd el fölvenni a sálat, óvott, féltett, részint minden jót, ami velem történt, számon tartott, és úgy büszkélkedett vele, mintha a mamám, s minthogy a mamám nagyon hamar meghalt, kis könnyű anyakomplexusomat vele kompenzáltam.

Éppen harminc éve jártam először ezen intézmény falai között, még a régi falak közt, mentem többnyire a Kézirattárba, ahol Bata Imre többnyire Hamvas-kéziratokat mutatott. Távolabbról fel-feltűnt Karsay Orsolya alakja is, ő nagyban különbözött Batától, amennyiben utóbbit meg mertem szólítani, Karsay Orsolyát meg nem (alig). Ma már mindenkit meg merek szólítani, legföljebb van, akit nem akarok, és van, akit nem tudok, például Bata Imrét.

Érdekes tulajdonsága az embernek, hogy büszke az időre, úgy szoktuk születésnapjainkat, különösen az öttel és kettővel oszthatókat ünnepelni, mintha az önmagában érték volna. Igen, én is önerőből lettem ötvenéves. Egyébként épp a lecsengő millenniumozás kapcsán el lehet arról tűnődni, hogy mennyi is a mennyi, hogy sok-e ez az ezer év, és, hogy egy kurrens

szófordulattal éljek, elég-e, elég volt-e kihordani bizonyos problémákat, illetve megoldásukat.

Látszik, nem az ezer év volna kevés vagy csenevész, nem evvel volna baj, hanem a folytonossággal, hogy nem folytonosan építkezünk, nem folytonosan foglalkozunk a dolgokkal, tartjuk rendben azokat, munka épülne munkára, hanem mintha újra és újra nulláról indulnánk, s ha így van, annak messzemenő napi következményei vannak, hogy mást ne mondjak, éppen a munkát illetően, a munka szerepét, státusát, becsületét illetően. Mintha a munka helyett a szerencse többet számítana, hogy unfairül ideidézzem: *sors hona, nihil aliud,* a dolgok következetes rendbentartása helyett az improvizáció, amely természete szerint hol zseniális, hol kókler, és semmiképp nem összeegyeztethető a következő zsenialitással és kóklerséggel (ezt a kváziszemélyességet már lehetne a kultúra vagy a civilizációnk csenevészségének mondani), az élési technikák helyett a túlélési technikák, a tiszta beszéd helyett a sejtetések.

A tradíció az nem kolbásztöltő verseny meg zászlók szakmányban való átadása, és nem május elsejei ingyen sör és virsli, hanem birtoklás. És nem tradíció, hanem tradíciók. És a birtoklás nehéz. Mert tudnom kell, mit birtoklok, ismernem, ez a föltétele a birtoklásnak, és az ismerés nehéz, minden értelmében az, nagy és szép és nehéz. Vagy nem szép és nagy. És a birtokláshoz tartozik a felelősség is.

Rosszul múlatjuk az időt.

Ebben a környezetben hihetetlen nagy jelentőségű, ha egy intézmény, mint a Széchényi Könyvtár, kétszáz éves, mert az azt mutatja, hogy ott rendben telt az idő; volt idő és rendben telt. Ez nem jelenti azt, hogy minden rendben volna, van, ami igen, s van, ami nem, olykor sokat kell várni a ruhatárnál. És persze az is kérdés, hogy egyáltalán létezhetnek-e ilyen szigetek, zárványok, vagy csak félrevezetjük magunkat. Mert amikor egy ilyen tekintélyes épületet látunk, telve szellemiséggel, nemcsak könyvekkel, akkor még az elébb hiányolt folyamatos építkezést is látni véljük, minthogyha léteznék a Bildungsbürgertum, a művelt polgár. Mármost nemhogy a művelt polgár nem létezik, de még a műveletlen se, és ezen az sem javít, ha az utóbbi időben megszaporodott az egy magyar kiművelt emberfőre eső Márai-idézetek száma. Én aztán tudom, citátot mindenre lehet hozni, és mindent is a citátra, pontosan, szépen, ahogy az eperfa lombja bólingat, férfimunka, csak úgy érdemes.

Az ember vagy olvassa, vagy keresi a könyvet. Mindig van egy könyv, amelyet keresünk, értsd: nem találunk. A magyar géniusz, említettem már másutt, a keresést illetően két királyi utat tud fölmutatni, a Jelenits Istvánét, illetve a Cs. Szabó Lászlóét. Az előbbi alapterepe egy látszólagos káosz, a könyvek a polcokon, a földön, az ágy alatt, az ágyban, úton, vízen, sínen és a levegőben, röviden mindenütt, itt értelmesen definiálhatatlan volna egy könyvtelen térrész, a keresést pedig lényegében a kegyelem szervezi, mindenesetre racionálisan nem követhetve és nem alátámaszthatva: hirtelen mozdulattal valahová benyúlunk, könyékig, hónaljig, és hopp: kivesszük: *Nachlass, Friedrich von Amerling, Wien, 1916, Dorotheum* aukciós katalógusát, fűzött példányban, mert arra nékünk múlhatatlanul szükségünk van.

A másik metódus kevesebbet bíz az égre, itt a kéznek nincs szerepe, hanem a lábnak, az ember bólint, igen, bírjuk *A kihaló szentesi viziélet néprajzi és népnyelvi maradványai*t félvászon kötésben, és ez a birtoklás nem lényegtelen, más így a szobánk, mások a mozdulataink, másképp vesszük a levegőt, ám mégiscsak jobban járunk, ha most elmegyünk egy közkönyvtárba, és ott olvassuk el.

Szintén idéztem már egy hozzám közelálló kifakadását, „nélkülem te egy középszerű matematikus lennél”, s ha ez volna a helyzet, könnyen lehet, hogy (könyv)kereső-programokat eszkábálnék, minthogy valami efféle volt a diplomamunkám (címe), *Optimális bináris keresőfák.* Ebből már könyvkeresés nem lesz, legföljebb majd még egy regénycím.

Visszatérve az álprovokatív alcímre, talán érdemes a szép és a csicsás, az egyszerű és a csúnya közt különbséget tenni. Persze akkor azonnal rövidre is zártuk a kört, mert a csicsás nem szép, a szép pedig egyszerű. (Már csak abban kéne megegyezni, hogy a nem szép az csúnya…) A díszessel kereshetnénk még egérutat, ha az egérútkeresés volna vállalt célunk, nem az.

A csúnya tárgyat rossz kézbe venni, ez igaz a csúnya könyvre is, és ezen alig segít a szép belbecs. A kilencvenes évek elejének volt vezető műfaja vagy műtárgya a randa könyv, a füzetszerű túlélés, amin nemcsak a pénzhiány látszott, mely valóban nagy úr, hanem a kedvetlenség is – amely a tárgyat magát kérdőjelezte meg. Ha így, ha ennyi, akkor minek?

Szép ide, csúnya oda, az azért igaz, hogy engem főként a könyv-könyv érdekel, s a könyv mint vizuálisan értékes tárgy és mint ilyen kultúrtörténeti érték – kevésbé. A gyanakvásom iránya, hogy a tárgy elfedi a szöveget. (Ezért, hogy sokáig bizalmatlan voltam a sorozatokkal szemben is, azt inszinuálván, hogy centire veszik, nem olvasásra.)

A képeskönyvek, az albumok a könyvet mint ünnepnapot prezentálják, és több nap, mint kolbász, én hétköznappárti vagyok, az olvasást nem ünnepnek tekintem, hanem egyszerű napi szükségszerűségnek – és azután persze minden másnak, munkának, kéjnek, luxusnak, tanulásnak, és így tovább, ünnepnek.

De volna egy kevésbé személyes, tehát komolyabb – nem ellenvetés ez, inkább csak valami megfontolandó. Nem ez a pillanat az, amikor elemezni fogom a kultúra 21. századi változásának gyökereit és mikéntjét, mindenesetre érzékeljük ezt a változást, sőt még azt is, hogy ez valahogy összefügg a szöveg és a kép viszonyával, vagyis a szóval, vagyis a könyvvel, vagyis a könyvtárral.

A virtuális könyvtár nem kérdőjelezi meg a hagyományost, de más kontextusba állítja. Értelemszerűen igaz ez az irodalomra is. Mindezen változások olykor legitimációs kényszerérzettel járnak. Az írók például szeretik hangsúlyozni (jelen!), hogy milyen sokat dolgoznak. Vagyis hogy szorgos, értékes tagjai a társadalomnak. Vagy a siker. A siker is legitimál minket. Sikeres, tehát fontos, tehát jó. A sikerest és a jót lelkifurdalásosan egybemossuk. Ez az utóbbi húsz év fejleménye, az, hogy az irodalom maga is elfogadni látszik ezt a diktátumot, s ugyan (még) nem minden sikeres könyvet mondunk jónak, de már alig van olyan könyv, melyet jónak mondunk, és ne volna sikeres.

Ugyanilyen legitimációs kényszerből, alkalmazkodásból születhetnek szép könyvek. Tulajdonképpen tehát félelemből. A félelem szülte szépséget nem szeretem hát.

A könyv, amelynek alkalmából ezt írom, nem ilyen. Mögötte áll kétszáz év nyugalma és gazdagsága. És nem csupán merev és így fennhéjázó újraszámlálása e gazdagságnak, e kincseknek, hanem inkább újraolvasása, újranézése, vagyis értelmezése, vagyis a könyvben képek vannak, lettek, és nem puszta reprodukciók. Új történeteket találunk egy iniciáléban, egy mellékalakban, újraolvashatjuk magunkat – Kiss Ilona, a

könyv tervezője és Hapák József fotográfus, valamint az idő, a mi időnk jóvoltából.

Visszavonva és megerősítve az alcímet: csak olyan könyvet tudok dicsérni, amely olvasásra van. Nem többre, nem kevesebbre. Az olvasás mint birtoklás, a birtoklás mint hagyomány, a hagyomány mint szabadság.

Ki ki[*]

Van, amikor beszélni kell, van, amikor hallgatni kell. S van, amikor lehet beszélni, s van, amikor nem lehet.

A (puha) diktatúra nyelve a hallgatás nyelve, mert ugyan majdnem mindenről lehet beszélni, de éppen arról nem, amely a „majdnem” oka: a diktatúráról magáról. Vagyis arról, hogy mi van. Hogy mi is van. Annak idején nagyon pontosan választott nevet magának a *Beszélő.* Beszélni próbált, amikor nem lehetett (+szójáték: ha van beszélő, akkor van börtön is).

Ez a könyv is beszélni próbál, most, amikor lehet.

Már tíz éve lehet, ám úgy tetszik, nem akaródzik. Vagy csak lassan. Amiben van ráció – kellemetlen visszapillantani a Kádár Jánosról elnevezett korszakra. De, szerintem, elkerülhetetlen. Egy felnőtt társadalom nem sütheti le a szemét. A (nemzeti) önismeret hozzátartozik a (nemzeti) léthez.

Ez a könyv azonban nemcsak erről a kellemetlenségről szól, erről a viszolyogtatóról, hanem arról a gazdagságról is hírt ad, drámaiság, de vidámság is, blődli és tragédia és nevetségesség és sok tény, tény, tény – ami mind elzárva maradna előlünk, ha engednénk az ódzkodás rációjának.

Ez a könyv nem monográfia, nem a végleges kép, nem is a Kádár-korszak története; írások róla. Több történet van. S a történetek arra valók, hogy elmondjuk őket. Ki-ki a magáét, lesz, ami lesz; hisz úgyis az lesz, ami lesz – remélhetőleg.

Történeteink*

Halda Alíz: *Magánügy.* Budapest, 2002, Noran.

Már nem tudom, mikor, összefolyik az idő, éppen akkor futottam össze Kőrössi P. József kiadóval, amikor, pontosabban amidőn befejezte volt Halda Alíz *Magánügy* című kéziratának olvasását. Nem tudott másról beszélni, csak erről, ragyogott s gagyogott, hosszan, szenvedélyesen, lelkesen. Nyugtatni nem volt értelme. Az efféle ragyogások a legszebbek egy könyv születése körül. Egy kiadónak ez persze munkaköri kötelessége is, ez a boldogság – meg még a napi robot. Elszállni és mindkét lábbal a földön maradni.

És „amilyen jó dramaturg az idő”, véletlenül másnap találkoztam Halda Alízzal, rajtam még Kőrössi P. ihletettsége, következésképp én is ragyogtam s gagyogtam kicsit – olyan lehetett egy másodpercre, mintha az egész világ erről a kéziratról szólna; az ilyet, az ilyen visszafogott, tárgyszerű arányosságot (tapasztalatom szerint) szeretik a szerzők…

Ha az ember befejez egy könyvet, és én mostanában befejeztem egyet, akkor egy ideig még valahogy azon keresztül lát, de legalábbis néz mindent.

Nehezemre esett olvasni a könyv elejét, vagy nem is így kéne mondanom, ez még azt is jelenthetné, hogy a könyv kezdődik nehézkesen, nem, de lassan szivárog be az élet a lapokra (és azután az életbe a szerelem), a kezdés a kort idézi föl, és ez a fölidézés, ennek az olvasása viselt meg, ez volt az, ami aztán az olvasás folyamán nehezemre esett.

„Nagyon féltem tőled”, ezt mondotta szerzőnek az akkori időkre vonatkoztatva nemrégiben egy barátja. Erre a félelemre kellett gondolnom (és lám, gondolt Halda Alíz is), arra, hogy egy történetnek milyen sok arca van. Mit tudhatott erről a félelemről ama hajdani szép, fiatal, intelligens, lelkes lány, nem állt módjában gondolni erre, épp a világot akarta megváltani, erre jó oka látszott lenni, szándékai kizárólag *nemesek* voltak. (Ez most kicsit majdnem szójáték lett, de nem én csináltam!) Erről a félelemről az én családom akkoriban többet tudott. Húsz vagy ötven évvel

annakelőtte meg, fölteszem, semmit. Akkor meg talán Halda Alíz apja meg nagyapja volt verzátus félelem-ügyben.

Halda Alíz lassan ereszkedik bele a saját történetébe, védekezik a történtek újraélése ellen: szépen mondja, logikusan *és* váratlanul, a történet boldogságát talán még kevésbé akarja átélni, mint a gyötrelmeit. De azután a Gimes Miklós által sokszor citált Arany-verssorba kapaszkodik, abba, amibe szinte minden író: „Ha későn, ha csonkán, ha senkinek, írjad!"

Egy romantikus szerelmi történetet olvashatunk, amely 1955 februárjában kezdődik, amikor egy férfi azt mondja egy nőnek: „Tulajdonképpen mit akar maga tőlem?", végződni persze nem végződik sose, legalábbis így vélelmezem; a szerelmi történetek amúgy sem tudnak bevégződni (parentézis, lenge tűnődés, hát ez nem igaz, egyik pillanatról a másikra vége tud lenni, 15:01, még nagyon, 15:02, kiről beszélünk, mit és mért?, önéletrajzi megjegyzés, parentézis bécsukva), de formálisan úgymond a vérpadon végződik, 1958. június 16dikán.

Én a nyolcvanas években megjelent könyveimben mindenhová beírtam ezt a dátumot, amely egyszersmind James Joyce *Ulysses*ének napja is, a Bloomsday. Finomnál is finomabb, ezoterikus utalás volt ez akkor, sem egyikről, sem a másikról nem tudott többnyire a nyájas olvasó, részint tájékozatlanságból (műveletlenség ennek a neve), részint a Kádár-kori nemzeti amnézia programjának megvalósítójaként. Erre ma kínos emlékezni, tehát nem emlékszünk rá. De meg kell mondanom, egyszer sem gondoltam e dátum kapcsán Gimes Miklósra, mindig csak Nagy Imrére (meg Joyce-ra), kicsit Maléterre. E könyv után ez már nem lesz lehetséges, még arra is emlékezni fogunk, mikor szűnt meg ama szerelmes szív dobogni: hajnali öt óra huszonnyolc perckor.

Műfajmegjelölésként az áll: dokumentum / regény. Nem, ez nem regény. (Nem mintha e sorok írója pontosan meg tudná mondani stb.) Ez így kiadói kokettálás csak (igaz, az időknek megfelelő). Az írás nem is akar és nem is tud az lenni. Hacsak nem úgy értelmezzük, hogy az életünk egy kész regény. És akkor persze a dokumentumnak és a srég vonalnak is azonnal értelme lesz! Erről az életregényről van itt szó.

De nem mindig csak azt a történetet mondjuk el, amit el akarunk. Halda Alíz Gimes Miklósról akar beszélni, az ő életmagánügyéről. A könyv azonban a legszebb 56-os könyvek egyike is lesz, talán éppen azért

is, mert a szerző nem *akar* ez ügyben semmit, és gondolom, azért is, mert személyes szerelme egybeesik, talán lehet így mondani, az ország szerelembe esésével. Megsejthetünk valamit abból az egyszeri, mámoros pillanatból, történelmünk ama fényes pillanatáról, amelyről az utóbbi időkben inkább civakodni szoktunk (mert nem megismerni, hanem kihasználni, használni akarjuk). „Az embereket megszállta a forradalom Szentlelke", olvashatjuk, ebből a csodaszerűségből érezhetünk meg valamit.

Valaki elmondja szavakkal a történetét. Tehát szavakkal és a saját történetét. Mert csak így lehet. Nem a másikét kell mondani, nem a szomszédét, nem az ellenfélét: a sajátot. Mindenki a sajátját. Már persze aki el tudja és el akarja. Aki nem, az meg hallgasson, erről hallgasson, vagyis erről gondolkozzék. Mi is történt, ki is voltam és mért is? Gondolkodni pedig csak szavakkal lehet.

Új közösségi szokásunk lett jelszavakkal és nem szavakkal megjeleníteni a múltat. Ez nemcsak nevetséges és nívótlan, hazug és fölháborító – de főleg nem felel meg az életünknek, nem felel meg a saját történeteinknek. Azt is jó volna azután tudni, hogy nem kell minden történetet tudni. Az túl nehéz, sok. („Sok.") Olykor elegendő, ha a barátunk vagy a barátunk apjának a történetét ismerjük, a saját apánkét akkor már nem kell bolygatnunk. Csak tudni kell, azt viszont nagyon, hogy ilyen történetek vannak. Hogy ilyenek, ilyenek is a történeteink. Nem a mások története ilyen, hanem a miénk. Hogy nincs mire nagyszájúskodni. Ez nem kell, hogy elnézővé tegyen, még akár megértővé sem, de kicsit csöndessé igen. Normálissá.

Többek közt ezért nehéz emlékezni. A történetek egyszerű fölmondása még semmi. Vannak, akik azt hiszik, hogy az archívumok megnyitása *automatikusan* eredményt hoz, vagyis valamiféle nyugalmat. Ez nincs így, az emlékezésünket kell főleg megnyitni, *nincs mese,* részt kell vennünk a történetünkben.

És a közelmúltat fölidézni nem egy leányálom, történeteink többnyire eléggé pimpós kis történetek. Nem egyformák, és ezek a különbségek fontosak, de mégiscsak az 56 utáni terrorra következő *közös* társadalmi kompromisszum altörténetei. – Példásan látszik ez („az elbeszélés nehézségei") a Medgyessy-ügyben. Az, hogy még mindig mindenki megúszni akarja – na ja: lényegében az életét. Súlyosan életidegen, vagyis

hazug, vagyis öncsalás, ahogy itt a két politikai fél beszél. Így csupán vacak komcsizók állnak vacak komcsikkal szemben, mindketten a Grál-lovagok nyáron kicsit izzadós kosztümjében, hogy netten fogalmazzak. Az MSZP úgy beszél a kémelhárításról, mintha Angliában volnánk s főleg lettünk volna. A Fidesz meg megrendülten öblöget, mintha ő nem nyilvánította volna titoknak, vagyis nem vizsgálandónak azt, amin most tiszta férfiúsággal háborog.

Pedig ha háborogni akarnánk, akkor elég volna Medgyessy mondjuk miniszterelnök-helyettesi múltja. A hatalom része volt, és kész. De annak idején nem azt mondtuk volt, hogy ügyeinket eztán úgy intézzük, hogy aki bizonyos szint fölött (alatt) részt vett az állam működtetésében (ami diktatúrában valóban mást jelent, mint demokráciában, de diktatúrában is működtetni kell, ez az alattvalók érdeke is, érdekemben áll, hogy legyenek olyanok, akik elmennek rendőrnek, hogy legyen egy főszerkesztő, aki handlizik a Pártközponttal, az én relatív szabadságomat a te konkrét kollaborálásod támogatja, s ez ugyan nem mossa el a különbségeket, és meg is kapták megvetésemet, de tisztán mutatja, hogy milyen szar a diktatúra), szóval hogy, aki ilyen, az nem, azt most már nem akarjuk látni a közszereplés terein.

Most akkor ezt akarjuk mondani? Tényleg ezt akarná a társadalom? Lehet, nem hiszem, nézzük meg. Jó, kezeket s kártyákat az asztalra. Szerintem az ország mai mentális állapotában nem sokra fogunk jutni – más kérdés, hogy most úgy látszik, ez nem nagyon racionális elhatározás kérdése, repül a nehéz kő…

De beszéljünk egy kicsit tisztábban. Például államigazgatási ügyekben nem érdemes érzésekről beszélni, hanem törvényről, alkotmányról. Egyébként ezeknek olyanoknak kell lenni, hogy jó érzés legyen betartani őket. Ha nem így van, változtatni kell, de *külön* az érzések értelmezhetetlenek. A másodlagos frissességű miniszterelnök kapcsán sokaknak nyomja valami a szívét. Akkor meg kell nézni, hogy mennyire általános, mennyire országos ez a szív, s ha az, akkor stb. (Persze nem mindig a többségnek van igaza, úgyhogy, akinek nyomja valami a szívét és még beszélni is tud, az mondja. Nemcsak terápiás okokból, hanem meg is győzhet embereket, és akkor többsége lesz… Demokráciagyakorlatok, Grundstufe 1.)

Az nem baj, hogy két oldal van, de azt ne tessék (ne lehessen) gondolni, hogy az egyik oldalon volnának a jók, a másikon a rosszak, Szent István országa kontra Kun Béláé. Magára valamicskét adó polgár vagy sőt polgári kör az ilyen nívótlanságot gondolkodás nélkül, reflexből visszapöcköli. A pártok szerint osztva lehet két oldal (sőt több!), és ez lényeges felosztás volna, de a múltat, a hagyományt, a történeteinket nem lehet így kettészálazni.

Nem a hármas ügyosztály működésének elemzése volna a megkerülhetetlen társadalmi föladat, hanem annak az elemzése, elmesélése stb., hogy mit jelentett a Kádár-korszakban élni. Erre az emlékezésre vagy ennek irányítására azonban épp a politikai pártok képtelenek, részint mert szempontjaik rövid távúak, részint mert még sunyibbak, mint mi (pedig mi is ők vagyunk, lásd demokrácia, csak mi nem vagyunk politikusok). Az, hogy ilyen nívójú politikai alternatíváink vannak, az persze nem csak a politika szégyene. Belőlünk van minden itt.

Még azt is gondolom, hogy valahogy ezt nem „főállásban” kéne a társadalomnak csinálnia, ezt a „múltazást”. Főállásban dolgozni kéne, a füvet nyírni, járdát söpörni, aluszkálni. Hacsak nincs forradalom. Mert akkor tényleg „jó hangulatú tüntetésről” jó hangulatú tüntetésre kell járni. Ha a „magyarság torkán a kés”. De nincs forradalom. Hétköznap van. („Mert ez a mi hazánk”, válaszolta a kis vakondok édesapja.)

Kissé elkanyarodtam, de talán nem is. Úgy tetszik, minden komoly történet, tehát amelyet érdemes elmondani, nehéz. Ilyen nehéz történetet mesél el nekünk Halda Alíz, avval a csöndességgel és tisztelettel, amely minden történetnek jár, mert minden, mondom megint: *minden* emberi életnek jár.

Kántor 60*

Az időről kell gondolkodni, nincs mese, a születésnap ilyen műfaj. A hatvan kellemetlen szám, nem elég elöl, nem elég hátul, aztán mégis sok. Nem tud nem eszembe jutni: elcserélném 60 éves Kántoromat két 30 évesre. Nem. Van nekem egy leánykám, gyönyörű, mint a Nap, akkora szeme van, mint a Szent Anna-tó, de nem ezt akarom mondani, hanem hogy csecsemő korában a Zamat nevet adtuk neki, merthogy az orvostudomány szerint későbben született, de miszerintünk nem későbben, hanem akkor kapta meg a zamatját (l. még kap fogni egy vajszínű árnyalatot). Zamat: ennyi, ebben lehet reménykedni, hogy idővel (az idővel) valamiféle zamatot kapunk (és nem mellékízt). A hatvanéves Kántor Lajos higgadtsággal, nyugalommal amúgy sem vádolható, akkor már inkább 3x20. Dolgozik magán, ez látszik. Nem szigorodik, de talán élesebb kérdéseket tesz föl. Mi fontos, mi nem. Miben érdemes alkut kötni, miben nem. 1x60. Hatvanévesen, még és már, nem érdemes hazudni. Ezért szeretjük ünnepelni őket. Vagy figyelmeztetnek, vagy példát adnak. Vagy és. Megjegyzem még, hirtelen érzelmes felhangokkal, hogy hatvan az éppen negyvenhét és tizenhárom összege, prímek.

Tar Sándorról*

Egy orosz kiadónak

Ami az embert illeti: TS olyan valaki, aki vélhetően jóban lett volna Venyegyikt Jerofejevvel. Illetve talán vele nem, mert ahhoz – azt hiszem – nem iszik eleget, de *nagyon sok* közös ismerősük volna. Nagyon sok közös ismerősük van.

Ami a formát illeti: TS novellista. A novella más, mint a manapság szokásos kispróza. A kispróza: rövid és „vagy amit akartok". A novella: rövid és Csehov. Ha volna egy ilyen mondatnak értelme, nincs, azt mondanám, ma Magyarországon TS tud legjobban novellát írni (meg egy bizonyos Bodor Ádám nevű kollégánk).

Ami a hülyeséget illeti: TS sokszor ír, ahogy ostobán mondani szokás, az úgynevezett kisemberekről, kétkeziekről, munkásokról. Ha hazudni is tudna, jó szocialista realista író tudott volna lenni. Ez tényleg hülyeség: TS, mint minden jó író, rólad ír meg rólam.

Ami a lelket illeti: A magyar lélek nem olyan nagy, mint az orosz. – Valójában egyikről sem tudom, mekkora, az oroszról azt tartják, hogy nagyon nagy, a nagynál is nagyobb, a legnagyobb a világon, még a világnál is nagyobb, *balsaja* (orosz és ez a zárójel az eredetiben), a magyarról elképzelésem sincs.

Nálunk 250 km már soknak számít; én Budapesten élek, ő Debrecenben, tehát nagyon messzi egymástól. Ám néha el-elgondolok magamban egy férfit, aki ott ül abban a távoli debreceni szobájában, és *hírt ad.*

Akik nem tudnak beszélni, azok helyett annak kell beszélni, aki tud.

1 bohóctréfa*

Ha én olyan volnék, lehetnék, ki kinevez (ha én főnök volnék), kinevezném Bojtár Endrét a legjobb (magyar, közép-európai, Lónyay utcai) olvasónak. Nem kis cím ez. Bojtár biztosan teljesíti a Márai Sándor-i olvasás föltételeit, erő, áhítat, szenvedély, figyelem, kérlelhetetlenség – életre-halálra olvasni. Ő nem a műveltség végett olvas, nem szakmai kötelezettségből vagy kihívásból – hanem mint az állat. Mer' kell. Azért és csakis azért. Szép dolog ilyent láthatni.

Én személy szerint ennek hol kedvezményezettje, hol sújtottja vagyok. A *Termelési-regény* nélkül Bojtár láthatóan nehezebben vesz levegőt, jólesik neki a regényem közelében lenni, még nagy, ihletett művébe, a *Bevezetés a ballisztikába*-ba is belevette fölhasznált irodalomként. Nagy becs ez. Az én *Bevezetés*emmel sem volt teljesen elutasító ő. Lelkendezve újságolta, hogy talált az ezeroldalas könyv közepén egy gyönyörű hat oldalt, az remek! De ebben nem volt (vagy csak alig) semmi duplafenekű kajánkodás, arról beszélt, ami tetszett neki, s nem arról, hogy kilencszázkilencvennégy oldalról épp nem beszél.

Nem szoktam szeretni az *ilyen* arányokat, de most eszembe se volt ógni-mógni… Nem hinném, hogy volna még valaki, akitől jó szívvel el tudnék fogadni efféle brutalitást.

Őszinte ember. Ez érdekes és ritka. És ami még ritkább: erőt ad. Amiért én neki igen hálás vagyok, minden, amit nem magamtól kapok, nagy ajándék.

Mármost fölvértezve a bojtári erővel mihez kezdek? Fölszámolom – most azonnal – egy régről húzódó lelkifurdalásomat. Ugyanis. Anélkül, hogy olvastam volna, őszinte meggyőződésem, hogy említettem ballisztikai könyve a kilencvenes évek egyik legjelentősebb szellemi teljesítménye, végre nem félbe-szerbe hagyott magyar nekibuzgás, hanem a *teljesség igényével* és ígéretével írt alapmű. Bojtár a ballisztika magyar atyja. És én annyira tudom becsülni a rendesen elvégzett munkát. És ez az.

Aztán mégse írtam róla. És ez egy ideje nyomaszt (amit föl-fölerősít, hogy a mű szerzője ezt időnként – ízléstelenül – a szememre lobbantja). És mért nem írtam róla? Hát most ezen az ünnepi napon, az ünnepelttől nyert

szabadsággal könnyen és vidáman kimondom: azért nem írok róla, mert engem ez a könyv nem érdekel. Ha kinyitnám, azonnal elaludnék. Vagy más baj érne. Édes öregem, köszönöm, hogy idáig jutottam. Mellesleg maradékaim, mind a négy, fejből tudják ama halacskás esszét! (Istenem, a világ hány helyén dicsértek már meg érte – engem!) Ez volt a föltétele a világra jöhetésüknek. Már ott belül, önként, bebiflázták. És csak utána a *Nemzeti dal*t.

Mostantól minden 1 könyv írásom két könyvről szól (föltéve, hogy egyről mindenképp), arról, amelyről, meg erről a nagy bojtáriról; róla hallgatok örökkétig. Ahogy a csillag megy az égen.

A diadal avagy késői köszönet egy édesanyának[*]

Egy Festschriftbe (kicsit) komolyabbat kéne írni, elismerem. Két oka van, hogy mégis írom, amit írok, ezt. Az egyik, hogy nagyon szívesen szerepelnék ebben az ünneplő kötetben, kevésbé hiúságból, inkább a „tárgy" iránti tiszteletből. A másik ok, hogy ez lényegében egy csak neki szóló történet(ke), Kosáry Domokos *fülére* történt, ami történt.

Már jó régen, úgy negyven éve; egyedül voltam otthon, ami nálunk ritkán esett meg, rengeteg testvérem volt (van), és egy mindig jelen lévő édesanyám (volt). Váratlanul édesapám érkezett meg, az asztalomnál ültem, tanultam, apám rám nézett, olyan volt, mintha megörült volna nekem, de valaminek bizonyosan megörült, mert széles, fiús vigyorgás ömlött el az arcán, majd egyszer csak meglepetésszerűen és minden módon aránytalanul felkurjantott: *Kosárinérézlola!* Ijedten néztem rá. De mást nem mondott, köszönni sem maradt időm, máris eltűnt be a szobájába, a „felnőttszobába".

Ott maradtam volna evvel a kosárinérézlolával, ami, ez látszott édesapám arcán, valami nagyon jót jelentett. Semmit nem értettem. Derűsnek igen, de diadalmasnak soha nem láttam apámat, csak ekkor. Még azt is gondoltam, jó, hogy a mamám nem hallotta ezt a győzelmes csatakiáltást.

Nem hallatszott ki gépelés a benti szobából, ami azt jelentette, hogy apám nem kezdett el – mint mindig – azonnal dolgozni, hanem ledőlt aludni, talán be is lehetett csípve egy kicsit. Én meg vigyáztam az álmát, én meg ez a fantasztikum, ez a kosárinérézlola.

Ó, mennyire*

Most, e percben legszívesebben költő volnék, *rímes* költő, és akkor rögvest írnék is új rímeket ez alkalomra, vagy még inkább, még szívesebben egy régi versemet ajánlanám az ünnepeltnek; egy jó, jónak tartott versemet, fontosat, de nem a legfontosabbat (ha volna ilyen), egy rövid, jelentős verset, melyet – azért-azért – szeretnék.

Egyetlen rímes (rímszerűn) szöveggel rendelkezem, a *Daisy*-vel; melynek szereplői közül az államelnökhöz a Kurfürst (basszus) figurája áll a legközelebb, ha.

Ő mondja:

A szeretet veszélyes,
Édes.
Légy jámbor.
Kormányzáshoz ez jobb.

Egy jámbor és differenciálatlan (rímes) gesztust szeretnék tenni – tiszteletem jeléül. A tiszteletem annak a férfinak szól, aki presztízst tudott adni a politikának, aki úgy tudott tekintélyes lenni, hogy nem volt tekintélyelvű. Országom polgáraként köszönettel tartozom ezért, mert hierarchia híján a káosz felé tart minden. Nem áll érdekemben semmi nyikhajnak tartani *minden* politikust, kizárólag a semmi nyikhajokat.

De itt már (próza!) keveredem bele, amibe nem akarnék, nem akarnék most elemezni (amúgy se ünnepi műfaj), vagy arról szólni, hogy miközben fontos volna valamiféle hierarchia megteremtése (értékrend stb.), legalább ilyen fontos épp ebben a túlságosan tekintélytisztelő országban az ez ellen való küzdés is (semmi hatalmat senkinek!)… Ám ez (a szeretet) legyen az én problémám.

Ó, mennyire meg fogok öregedni, mondja elrévedve, bár rímtelenül a Kurtfürst.

Eltelt tíz év, Göncz Árpád szépen megöregedett, s most kicsit magunkra hagy minket.

A kávéházi szeglet*

Ha költő volnék, ha volna bennem költő, szonettet írnék e születésnapra, *szívbéli értékeléssel, átzuhanva,* hatvanéves lett ő, meglepetés e költemő, csecse-becse.

Hatvan az öreg. Tandori Dezső legföljebb kamaszként lehetett egy pillanatra öreg, azután már sosem. Amióta az eszemet tudom, ő a legradikálisabb fiatal költőnk, és látszik, ez már így marad mindég.

Tandori Dezső tacskószerű. Csak tacskóban nincsen ekkora. Amivel nem arra utalok, hogy a verebek sasok. Nála mindig minden rémületesen *az, ami.* Ez az ő nagy következetessége, ennek rendel alá mindent, az életét, az elképesztő tehetségét és az olvasót.

Sokat olvasok tőle és sokat nem olvasok tőle. Hogy van ez? Ezt a botrányos kérdést is ő hozta.

Kevés kollégámra gondolok annyi hálával, mint rá, talán Mészöly Miklósnak köszönhetek még ennyit közvetlenül, mint neki.

Ha költő volnék, ez volna a tizennegyedik sor, középiskolás fokon.

Egy, egy-két férfi[*]

Nem temetni jöttem Nádast, de majdnem. De erről majd később.

Idén fent nevezett magyar ember nyerte el a Szlovén Írószövetség nemzetközi kitüntetését, a Vilenica-díjat. Jó díj ez, mert többnyire jó szerzők kapták: a trieszti Tomizza, aztán Handke, a cseh Jan Skácel (akit mi alig ismerünk, pedig finom, igazi költő, tán épp ezért ismerjük alig), a nagy Zbigniew Herbert, aztán Kundera, Moníkova, Muschg, szóval mi szem szájnak ingere. És szép és barátságos díj ez, mert arra az időre emlékeztet, amikor még mindenféle szépeket gondoltunk erről a térségről, pontosabban lehetséges jövőjéről. A 86-ban alapított díj közép-európai díj, vagyis a remény díja, mint ilyen gründolódott, vagyis abban a reményben, hogy majd mi itten szomszédok, Trieszttől Helsinkiig, figyelünk egymásra, vagy az irodalmak figyelnek egymásra, szóval úgy, ahogy az a bizonyos centráljurópdrím biztatott minket. A testvériség jegyében fogant ez a Vilenica-gondolat.

Amely ebben a pillanatban szerintem abszolút üres. Mi az értelme akkor egy efféle írótalálkozónak? A rövid válasz: semmi. A kicsit hosszabb: semmi, és remélem, hogy jövőre is lesz. Mert most ugyan senki nem tud semmit, ennek megfelelően üresek a közbeszédek, de az már valóságos dolog, ha ez az üresség világossá válik. És ez a világosság már valami volna.

De inkább a majdnemet mesélném el. Én mint kocsis (kocsis és társalkodónő és Vilenica-díjas) szereplek itt a történetben, egészen addig, míg Graz előtt: durrdefekt! Nem ábrázolom most epikusan, mindazonáltal hihetetlen lélekjelenlétem, reflexeim és általános morális alapozottságom megmentették vagy megmentette Vilenica csillagát az ő kis közönségének. Ott álltunk hát az autobahn mellett, a két szemüveges és egy lapos autókerék. NP-ről rosszindulatúan eleve föltételeztem, hogy nem ért az effeléhez, magamban erősen bíztam ugyan, de kereket még én sem cseréltem életemben soha. Soha.

Nem sok esélye volt tehát, hogy sikerül. Ám szép lassan, lépésről lépésre, ahogy az ősember a vadonban, intelligensen megkülönböztetve az elakadásjelző háromszöget a kocsiemelőtől, megoldottuk a problémát. Két kézzel, a nyers férfierőt ötvözve a görög–zsidó–keresztény kultúrkörrel: kicseréltük azt a kurva kereket.

Úgy viselkedtünk – persze nincs felhatalmazásom a mi-re –, szóval úgy viselkedtem, mint talán még soha: mint egy felnőtt férfi. Egy felnőtt férfi, aki eligazodik a világban. Hát akkor most mégiscsak lett egy kis bizonyíték erre a férfira, erre a férfi-voltra.

Kis késéssel leszállítottam a kért tárgyat a kívánt helyszínre, ahol azután el is kezdték, minden kímélet nélkül, nagy tisztelettel és szeretettel: ünnepelni.

A rendről avagy a lélek melege[*]

A hatvanéves Nádas Péternek

Hetek óta pakolom a szobámat, a dolgozót. Arra a kérdésre, hogy mostanság min dolgozom, azt válaszolom, pakolom a szobámat, és most ezt nevezem dolgozásnak.

Az is. Mindközönséges szellemi munka, amelyet még, „ahogy csipetnyi kurkuma főztünket, megbolondít”, vulgo nehezít, hogy egyben fizikai is. Hajladozom itten, mint a nádszál. Vajon van-e a nádszálnak csípőízülete, s ha igen, kopik-e, meszesedik-e az? De elképzelni el lehet. Akkor tehát egy elegánsan hajlingó nádszál könnyű krüpli beütéssel. Ha leül, egyhamar nem áll föl. Ha fölállt, minden porcikájával tudja, jobb lett volna ülve maradnia. Ám ültében még mást súgtak ama porcikák. (Már másodszor írom, porcicák. Okkal, ők is a pakoláshoz tartoznak.) Mi van még az ülésen és álláson kívül?

Szűk a mezsgye. Ezen balanszírozik a nádszál, dobozok, könyv- és levélhalmok közt, elég egy ügyetlenségre boltozódó felelőtlen billenés, s napok munkája, építkezése dől össze, kategóriák, értelemszerűen diszjunktak, igenek és nemek omlanának össze, amiképpen olykor omlottak is. De az igazi döntések nem erre a szánalmaska tipegésre vonatkoznak. (Papírlapot átlépni, nehéz az is.) Minden megírt (bevégzett) könyv után át kell nézni ezt a teret, kidobni, szortírozni, megcsinálni az új rendet, pontosabban fölszámolni a régit, s helyet készíteni az újnak. Helyet, vagyis ürességet. A semmi konstrukciója (eredetileg egy Bujdosó Alpár–Megyik János írás címe). Ezt (egy) a konstruktív semmit kell előállítani. Minden könyvet követően, belül a nádszálban, és körötte a szobában, az íróasztalon is.

A *Harmonia Cælestis* után nem volt módomban ezt a munkát elvégezni, estem, sodródtam bele a *Javítottba*, most tehát 12 évet kell kisöpörnöm innét. De hát nem is söpörni kell, hanem rakosgatni. Arról kell gondolkodnom, mi fontos, mi nem, melyik cédulát akarom még látni az életemben, melyiket nem, mire lesz szükségem, minek mire. És ez persze nem tisztán racionális döntés, érzelmek, érzelmességek is dolgoznak.

Dobozolok. Egyszerre vagyok az Őrnagy és Tóth. Drága Mariskám.

Egyébiránt én bárhol, bármikor, bárkinél gyorsabban képes vagyok ún. rendetlenséget *teremteni.* Adjatok egy tiszta íróasztal-felületet, és én kimozdítom helyéből a világot. (Hm. Hacsak úgy nem…) Valamiképpen azonmód kupacok keletkeznek, dombok, völgyek, igen, feszültségek, vonzások, taszítások, minden reggel ezekbe vetem bele magam, és ezekből facsarok bele valami rendet a füzeteimbe bele, hogy költőien fejezzem ki magam.

„Hátrébb" tolom az ún. Esterházy-anyagokat, könyvek, tanulmányok, kéziratok, fotók, lapkivágatok, nem kelletek immár. Nagyon kellettetek, most meg nem kelletek. A segédcédulákat a vonatkozó füzetekkel dobozba teszem. Belelapozva a füzetekbe megint látom azt a nagy küzdelmet az anyaggal. Ha ránézek egy füzetoldalra, visszaidéződnek az akkori napok. Inkább a napok súlya. A tehetetlenség. Hogy minden megvan és mégsem. Ott van minden, minden anyag, és mégis megy „széjjel". Jól van, akkor ezeket a füzeteket már nem akarom többé kézbe venni. A kihúzott szövegek ki vannak húzva, újrafölhasználásicsábítás törölve. Az ún. jegyzetfüzetek sorsát illetően bizonytalan vagyok, legyenek külön kategória. Itt is persze úgy van, mint a könyvtárrendezésnél, egy ideig működik az osztályozás, de aztán lassan minden egyes tárgy külön osztály; minden cetlihez külön mappát kéne rendelnem. Az egymappásokat külön mappába teszem, így szül a rend rendetlenséget, te szülj nekem – és tényleg.

Egyszerre kell előrenéznem és hátra, föltéve, hogy a múlt hátul van, a jövő meg elöl. Lapozgatok hát a *Fancsikó*tól előre. Többször is látom, amit az előbb: hogy milyen sokáig nincs meg, ami pedig már ott van. Akkor tehát úgy tűnik, ez a dolgok rendje, ez a munka rendje. Ezért nehéz. A 78-as bejegyzések különösen érdekesek (nekem), mert a *Bevezetés*re vonatkozó terveket mutatják. Csak úgy lüktetnek a füzetek! Lényegében a semmi és a minden közt. A semmiben álltam (a *Termelési-regény* után), s láthatóan mindent akartam. Van egy bejegyzés, hogy a készülő könyv mutassa (strukturálisan! hö-hö) egy élet múlását is, tehát gyerek, felnőtt, öreg, és akkor ezt részletezi is a 28 esztendős ifjú oroszlán (vagy… mindenesetre vajúdtak a hegyek), fiatal férfi, férfi, érett férfi, öregedő férfi. Ez utóbbi után odaírva: 50-60 közt. Ezt ceruzával most kihúzom, dátumozva, anyád! Örömmel köszöntöm vanitásomat.

Milyen szezonja lett a múlttal való üzletelésnek, a közelmúltbiznisznek! Ez persze mindig is volt, minden rezsim megpróbálja újra kitalálni a múltat, ám ez mostanra veszélyes méreteket öltött, a felkínált múltképek, hogy egy kurrens, főleg egyébként politikusok által használt fordulattal éljek, köszönő viszonyban sincsenek a valósággal. A handlézást a Fidesz erősítette föl avval, hogy magukat és a rájuk szavazókat tisztáknak deklarálták, Szent István népének, a jövőnek, igaz magyaroknak, így az ország másik fele lett a mocskos múlt, Kun Béla és idegen szív.

Az ügynökügyek ugyan több sebből véreznek, de azt a napnál is világosabban mutatják, hogy ez a felosztás hamis, evvel az áruval nem érdemes üzletelni, mert pimpós. Ez nagy, örömteli hozadék: nincs kettő Magyarország, nem kell, mert nem lehet az országot így kettéosztani, nincs jobbik meg rosszabbik ország (vagy ha van, nem pártok szerint húzódik a határ), vagyis nem kell egymásnak hátat fordítani, vagyis szóba lehet, mert kell, állni egymással, és éppen azért lehet és kell, mert különbözők vagyunk, más-más pártokat preferálunk, és így tovább.

Mármost úgy tetszik, a Nappal lehet a hiba. Mert mindez ugyan a Napnál is világosabb, mégis maradt a homályos maszat. Ha nem akarunk látni, hiába nézünk. Az öncsalás első köre a pártok. A jobboldal minden újabb saját bejáratú ügynökében kizárólag az átkos átkosságát akarja látni, vagyis önmagát kizárólag áldozatnak tekinti, így hazudik önmagának és nekünk, a bal meg cinikusan annak bizonyítékát látja ebben, hogy lám, mindenki egyformán benne volt abban, ami talán nem is volt diktatúra, így hazudik önmagának és nekünk. (Mindkét öncsalás tartalmaz igazságot: az átkos tényleg átkos volt, mint rendszer velejéig hazug és szahar (a merde-ből fordítottam vissza, rémlik, Jékely nyomán), illetve annak a különbségnek, amely a „mi” kommunistáink és az NDK-sok közt valóban fennállt, annak mindnyájan kedvezményezettjei voltunk, és azt el is fogadtuk, néhány száz, talán ezer embert kivéve – 56-osok, később a demokratikus ellenzék.)

Ám úgy tűnik, a társadalom követi a pártokat. Orbán nem egyedül vesz részt a gyűlésein, és nincs az a durva, görényező komcsizás, amely visszautasításra találna egy higgadt, mondjuk most így, polgári közvélekedésben. Vagy valahogy kiderülne, hogy ez bántja a fülüket. Nem bántja. Jól öltözött úriasszonyok csápolnak politikai hörgésre. És a másik hazugság is termékeny talajra hull. S kivirágzik egy Kádár-korszak képe,

ahol a titokrendőrök James Bondként küzdöttek Moszkva ellen vagy épp a többpártrendszert készítgették elő háztájiban, mutyiban.

Mindezen már nehéz ironizálni, hisz egy egész társadalom nem szórakozásból (értsd: gonoszságból, pitiségből, karriervágyból stb.) választja az öncsalást, hanem mert szüksége van rá. Ennyire telik. Úgy gondoljuk, hogy másképp nem tudunk élni. Vagyis gyöngék vagyunk az igazságra, a saját életünk igazságára (illetve ezt már nem gondoljuk, hisz éppen ehhez kéne az erő). Jellemző, hogy a pártok hol azt mondják, merjünk nagyok lenni, hol dafke, hogy merjünk kicsik lenni, miközben nyilvánvalóan az kéne, hogy merjünk önmagunk lenni, akkorák, amekkorák.

Egyébként itt már egyszer tartottunk. A pakolás közben egy véletlenül ki nem dobott 91-es *ÉS*-re bukkantam. Amit akkor írtam, most is írhatnám, ami elég rossz jel. Sőt, akkor még azt is lehetett gondolni, hogy a kormányváltás lesz a megoldás. Kormányváltás lehet előnyös, hátrányos, fontos, peches, lényegtelen, de sosem A megoldás. (Csak nem-demokráciában volna az, ott meg nincsen kormányváltás. Az ismert csapda, csak akkor igen, ha nincs, ha van, nem.) „Új, lehetetlen párbeszédek vannak, mozgások, fejelfordítások, izmok megmerevedése, egyáltalán: nem a szellemi *készenlétet* látom, hanem a *résen levést.* Ezt a rohadt nyugtalanságot. Úgy látszik, ez idő szerint elképzelhetetlen, hogy a különböző felek, harmadok, negyedek egymást megértsék. (…) Első lépésben értse meg ki-ki saját magát. (…) Az önértés legnagyobb gátja a gőg. Mire, kérdezem, mire. Kis ország vagyunk, szem előtt van minden és mindenki, és emlékezünk is, ha akarunk. Együtt húztunk csizmát, nincs mit egymást hülyíteni, tudjuk, ki kinek a babája, mikor hova lépett be, kinek írt verset, és kinek írt alá és kinek nem, ki kivel vacsorált és barátkozott, ki kit árult el és mentett meg (olykor ugyanaz ugyanazt, és fordítva), lavórnyi ez az ország, még a lábgombáink is közösek. (Régebben szebb képeket föstöttünk a hazáról.) Nem azt mondom, ismétlem, hogy mindenki benne volt a buliban, de benne volt az országban, a lavórban. Nincsen egy tiszta Magyarország, amelyre támaszkodni és emlékezni lehetne, csak mi vagyunk itt. (…) Az ország kiegyezésben élt ama hatalommal, nem ellenállásban. Olyanok vagyunk-voltunk, mint Brenner György karikatúrái: pantalló, szakszervezeti beutaló, Wartburg, norvég teflon, az a kivehető ajtós. Illetve ki ilyen volt, ki olyan. De nem olyanok voltunk, mint ahogy

most szeretnénk magunkat látni.” – Imigyen szóla a próféta az ő saját hazájában.

Nem voltunk olyanok. Itt most mindenkinek le kéne tudni mondani valamiről. De nem tud. A pártok kettébe húzták az országot, az ország pedig követi ezt. Nincs két ország, ám úgy látszik, igény van rá. (Ad notam: Van-e maguknál antiszemitizmus? Az nincsen, kérem, de igény volna rá.) Mert szívesen mondják, hogy ők a jobbik Magyarország, és szívesen mondják, hogy ők européerek. Így szépen a klisék mentén. A puha diktatúra kemény teher. Miről kéne lemondani? Az egyik fél csak a diktatúrát látja, le kéne arról a *régi,* zsigeri dühről mondania, amely elfogja valóságos emlékei alapján (ebben segítene, ha emlékezne a valóságos életére), például érzelmileg is el kéne fogadnia a választás eredményét (racionálisan kutyakötelessége), a másik fél csak a puhát látja, kéne emlékeznie a félelemre, amelyet okozott, le kéne mondania arról a hazug nyugalomról, hogy ő csak egy normális ország normális túlélője volt. Egy diktatúrában semmi nem normális (hol zsarnokság van stb.). Ez a lemondás, ez a Kádár-kor nehéz öröksége. Ebből nagyon jól, pláne diadalittasan senki nem tud kijönni, pedig kijönni ki kell. A kollektív öncsalás régi reflex, a múlt természetes továbbélését mutatja (ez értelemszerűen rémületesebb a Fidesznél, mint a szociknál, de ugyanaz), azt mutatja, hogy a diktatúrát túlélni nehezebb dolog, mint gondoltuk. Igazából, még mindig ugyanazon reflexből, megúszni szerettük volna. És most látnunk kéne, hogy nem lehet megúszni, mégiscsak kéne az életünkről valamit gondolni.

Ahogy tologatom az irataimat, munkacetlit és OTP-értesítést, baráti levelet és lehazaárulózó újságkivágást, kritikákat és egy gyerekrajzot, TIK-TAK TRINCELLA aláírással (és egy nem idézhető, egy apára vonatkozó kvázi szerelmi vallomással), igyekszem a jövőmet kitalálni. Nem, a jövőm majd kitalál engem, nekem a föltételeket kell megteremtenem.

A németek, ki mások, vizsgálták a *családi* emlékezet mineműségét *(Opa war kein Nazi,* Fischer Taschenbuch, 2002). Megdöbbentő eredményre jutottak. A második világháborúra vonatkozó kérdések kapcsán az derült ki, hogy a megkérdezettek 26 százaléka tudja úgy, hogy a fölmenői segítették volt az üldözötteket, 13 százalék aktív ellenálló, 17 százalék mindig fölemelte a szavát, ha igazságtalanságot látott, alig 1

százalék mondta azt, hogy papi, mami, nagypapi, nagymami valami elítélendőben vett részt, 3 százalék zsidóellenesség, a többi bújtatta („olyan jól, hogy olyikat máig se találták meg”). Mindez Németországban, ahol az Erinnerungskultur, az emlékezés kultúrája mondhatni példás, kifinomult, sok munkát és energiát fektettek bele, a tények, adatok közismertek, feldolgozva, iskolákban tanítva. A fölmérésből az is kiderül, hogy általános szinten a válaszok megfelelnek ennek a kulturáltságnak, de rögtön *más* lesz, ha a saját történetre, ha a családra, ha belülre vonatkozik. És ezek a számok még csak „romlanak” értelmiségi mintánál, ami azt mutatja, hogy a történelemről való tárgyi tudás alig befolyásolja az érzelmi emlékezetet. Még egyszer: ez Németországban van, ahol a hivatalos és nyilvános emlékezet egységes, nincsenek külön utak, nincsen „billegetés”. És mégis. Ez alapján nem természetes-e, hogy nálunk szinte mindenki úgy tudja, hogy a történelmünk botrányos, aljas ügyeit valahogy mindig mások követték el? A német fölmérés azt mutatja, hogy a tudás önmagában kevés, az érzelem, az érzelmi védekezés erősebb. Nálunk a legelemibb tudás is hiányzik, ami tehát a kevésnél is kevesebb. (Csak mellesleg jegyzem meg, hogy az egészséges emlékezéshez a felejtés is hozzátartozik.)

Ebbe az írásba az ONN, az Országos Nádas Napok kapcsán keveredtem. Kékharisnyás múltamból és jellegemből adódóan én ünneplő típus vagyok, azonban megírni valamit más kérdés, konkrétan nehezebb. Elsőre az a triviális gondolatom támadt, hogy nem kertelek, szemébe vágom, hogy milyen nagy író. Hát igen, szuszogtam tovább, csak ehhez úgy kéne tudni beszélni kortárs írókról, ahogy éppenséggel ő tud, vagyis mintegy irodalomtörténetileg, párhuzamokat vonva, kapcsolódásokat mutatva, nagyságrendeket hangsúlyozva, nem félve mondjuk Kosztolányit és X-et egy mondatban említeni, nem félve a nagy szavaktól.

Nádas nem fél a nagy szavaktól. Azért nem fél, mert nem a levegőbe beszél, vagy ha oda, ott van egy háló, fogalmak hálózata, bocsánat a kifejezésért: értékrend, de legalábbis értékek rendje vagy rendjei, és akkor a „nagy” már nem csupán hőbörgés, blöff, nagyszájúskodás, nevetséges baráti ajándék, hanem értelmezhető, nem nagy, hanem, például, nagyobb. Ezt a hálót újra meg újra meg kell szőnie. Vagy fonnia? Előbb tán fonnia, aztán szőnie… Nádas inkább gondolkodó magyar polgárként, mint íróként folytat grandiózus küzdelmet a fogalmak, fogalmi viszonyok tisztázásáért.

A rendről beszélek folyamatosan, látszik. Akár a lebukó Nap utolsó sugára az susogó nádasba, azonképp hajlik organikusan Nádas e rendről szóló cikkbe. – Közben – a műgond! – volt osztályfőnököm a Piarista Gimnáziumban, Kincs tanár úr, 90 éves lett, Isten éltesse. Ezen az Isten éltessén kívül nincsen köze Nádashoz, de annál több a rendhez. Kincs tanár úr igazságos volt, aki ötösre tudta, ötöst kapott, aki négyesre, négyest, talán kitalálható, hogyan menne ez tovább. Ezt annak idején nem nagyon gutíroztuk, legföljebb csak mint kiszámíthatóságot vettük észre. Most már tudjuk, ez sem kevés. Kincs úr egy olyan világot mutatott nekünk, amelyben a dolgok azonosak voltak önmagukkal és egyértelműen mérhetők voltak. Ez a rend nem drillt jelentett, nem is kellemességet (van annál jobb, mint a Kincsnél latinból felelni), hanem otthonosságot, bizony, bizalmat a Teremtésben. Na de aztán leérettségiztünk.

Szóval ehhez a nagyírózáshoz nem fűlt a fogam. (Azt álmodtam, hogy beszámolok az ONN tárgyának, hogy írok róla, de hogy az milyein izé volna, marhaság, ha arról írnék, hogy ő milyen nagy író. Mért izé, mért marhaság?, mondja hidegen, kis szünet után. Ugyan, legyintek. Erre elpityergi magát. Vagy inkább eltörött a mécses? Na, az álomról már nem számolok be neki.) Hanem akkor azt lehetne végiggondolnom, hogy mit köszönhetek neki, minthogy sokat köszönhetek neki. De ezt pontosan végiggondolni nem könnyű, s főleg megírni, meg mi volna ebből közérdekű meg mért is épp most. Akkor tehát nem marad más, mint az épp aktuális írást neki ajánlani. De most nincs írás, csak rendrakás. Hát így, így lett a rendrakásból írás is.

Nádasnak erős köze van a rendhez (nem a legendás íróasztalát említem, ahol csak párhuzamosok és derékszögek vannak, tiszta nagy felületek, mert ez csak, ha nem is látszólagos, de felületes kapcsolat, mint ahogy az asztalaink ellentétessége is az, „a különbségek mellett más hasonlóságok is vannak”), minden közmegszólalása szinte erről szól, variációk egy témára, a rend és a káosz viszonyáról. Hogy ez idő szerint milyen közel is vagyunk különb-különb szinteken a káoszhoz. És hogy ez nem elvont és általános és bölcseleti probléma, hanem személyes, napi, konkrét. Ha megcsinálod, megvan, ha nem csinálod meg, nincs meg. Felsöpörni a járdát, reparálni, egyeztetni. Van egy rend, amelyet fenn kell tartanunk, mert egyébként elpusztulunk.

Kis túlzással, mintha erről kaptunk volna szemléltető anyagot a nyáron. Egy barátnénk kölcsönadta a házát Provence-ban, erről volna még

mit mondanom, ízelítőül annyit, hogy a szomszédban lakott, éttermestül, egy istenáldotta szakács. De most nem ebben a minőségében fog szerepelni. Felesége magas, szigorú német asszony, nem mondanám barátságtalannak, inkább zárkózottnak, von Haus aus hűvösnek. Történt pedig, hogy kis nyári színesként feltörték a kocsinkat, se előre, se hátra. A német nyelv miatt hozzájuk csöngettem be, azonnal akcióba lendültek, mintha egész délelőtt ezt gyakorolták volna, a férfi az autószerelőjét hívta, a nő a rendőrséget, és már vitt is oda, hogy jegyzőkönyvezzünk. Amíg reparálták az autónkat, kölcsönadták az övékét. Ismertük talán két napja egymást. Gondolkodás nélkül, reflexből segítettek, s nem mert barátságos népek, a segítés nem az alkatukból következett, hanem láthatóan már gondolkodtak minderről, az emberekhez, a világhoz való viszonyukon, és például arra jutottak, hogy a bajba került emberen segíteni kell. Szabadság, egyenlőség, testvériség, fölteszem. A rendőrségre menet láttam, hogy az asszony nem a „szokott” úton megy, kérdem, erre rövidebb?, ellenkezőleg, csak nem tartom helyesnek, hogy az autók áthajtsanak a falun. Ja, ha magának elvei vannak, úgy nehéz, tréfált a kelet-európai, mérsékelt sikert aratva. Igen, a Föld állapotára vonatkozóan is vannak elvei (van egy rend, amelyet stb.), és ezekhez 12 előtt 10 perccel is ragaszkodik, pedig a rendőrség délben bezár, nem keres legitim alibit.

Búcsúzáskor meghatódott beszédre készültem, mert meg voltam hatódva, nem ismervén otthonról ezt az elvi alapokon álló segítőkészséget, a nő kezet nyújtott, biccentett, és már kint is voltunk. Ez a rend nem a világ teteje, inkább a világ alja, nem mindenek fölötti, hanem mindenek alatti, a minimum, a sine qua non. Az esti menü pedig úgy volt kialakítva, hogy csak a főételt lehetett választani (8 fix plusz a napi ajánlat), a kétféle előételt, mindennap mást, a mester határozta meg, a sajttál az sajttál (nem-franciának a kisebbségi érzés melegágya, és minden sajtnak külön neve is van!!!), a dolcsén meg elhúzódzkodtunk.

A viccbéli vakondok hangján: föltéve, de meg nem engedve, hogy ez egy szahar ország, ezért nem a szomszéd a felelős, nem a másik, hanem mi, „én”, aki… és itt egy igen bonyolult (és szerintem szép, mert létező) történet következik.

Apropó ország: a német Suhrkamp kiadó Terézia Mora fordításában kiadja Örkény egyperceseit, írnom kellett róla, ezeket olvastam tehát

mostanában, tehát jól telt az életem. A *Kereplő* címűt átigazítottam egy emelkedett cikkvég végett.

Cuppogott a hó a talpuk alatt.

– Magyarország szép ország – mondta Szilágyi. – De még milyen szép! Tündöklő, igézetes.

Lomhán járt, mint akinek idegen közeg a föld, mint a jégmadárnak a jégmező. Aki messziről látta, önkéntelenül arra gondolt, hogy talán tud repülni, csak nem akar.

– Szépnek szép – ismételte tűnődve. – De hiányzik belőle valami.

Hajmásinak földbe gyökerezett a lába. Kemény szó Szilágyitól, aki egy éve és hét hónapja bevallotta neki, hogy szereti Magyarországot, de azóta is, elszánt, szűkszavú makacssággal, csak annyit volt hajlandó mondani, hogy szereti. És semmi közelebbit. Mintha nem volna se miért, se ám, se de. És most egyszerre, mint egy felszökkenő gejzír, ez a vallomás!

Utánairamodott.

– Mit mondtál? Hogy hiányzik belőle valami?

– Nem veszed észre?

– De észrevettem – mondta Hajmási. – És elgondolkoztam. Csak hát én nem ismerem olyan jól, mint te. Hát mi hiányzik belőle?

– Elárulom neked – mondta Szilágyi. – A lélek melege.

Még hosszúnak ígérkezett a beszélgetés.

A zihálás nagy égi rendjéről*

Pályi András hatvanévesen is kamasz. Vékony, csontos, kiállnak a bordái, mintha mindig éhes volna, hiába csomagoltunk neki reggel ozsonnát, nem, tízórait (nagy karéj vajas kenyeret zöldpaprikával). Majdnem olyan hallgatag, mint Bodor Ádám. De a személyétől nem vezet út az írásához, az írásai személyességéhez.

Két Nádas-fotóportré már inkább árulkodó. (Fülszövegportrék a *Tiéd a kert,* illetve a *Kövek és nosztalgia* kötetből.) De nem is jó szó ez, nincs mit leleplezni, vagyis nincs leplezve, hogy lebbenteni kéne (eltekintve attól, hogy mindig van). Pályi eléggé pucér. A két fénykép mintegy párja egymásnak, de legalábbis szimmetrikusak. A korábbi képen fölülről nézzük az arcot, mely mondhatni hűséges kutyaszemekkel néz vissza, nagyon intenzíven és nagyon kétkedve, bizonytalanul, amit erősít a száj határhelyzete, a biggyesztős majdnem-mosoly vagy majdnem-visszavett-mosoly. Ez a bizonytalanság, úgy tetszik, mindenre vonatkozik, természetesen a túl gyorsan kimondott hűségességre is (a kutyámat nem bíznám rá!), ránk is, vagyunk akárkik a kép túloldalán, és persze önmagára is. Kacér és szemérmes, hamis, várakozó. Játékosabb, mint gondolnánk. „Földre szegeztem a tekintetemet, soha többé nem akartam fölnézni” – így néz föl. A másik fotón az ádámcsutka magasságában van a leshelyünk. Múltak az évek (mindig múlnak). A tekintetet alig látjuk, majdnem ki van fordulva. Egy halottnak is lehetne ez az arca (de egy „kis halottnak” is, petit mort). Egy arc, amely önmagára emlékeztet és önmagára emlékezik. Itt is van meg nincs is. Lustaság, elragadottság vagy fájdalom, amit látunk? Ugyan: fényt és árnyékot („hangjegyek!”), mert az van mutatva. (A portré mindig kettős portré.)

Csöndesen botrányos arcok. Pályi botrányossága csakis azért nem botránykeltő, mert nem figyelünk eléggé rá. Mintha mindig Istennel pörölne. Nem is pöröl, hanem – hát hol pöröl, hol könyörög, hol fél, hol féli: Istennel *van.* Nem arról olvasunk, hogy mondjuk az Isten az ő képmására teremtett minket, elsősorban nem erről a képmásról van szó

(noha persze erről esik szó), hanem arról, hogy van valami más. Amire nincs közvetlen szó.

Mészöly Miklós pogányságának, metafizikus pogányságának volna ez a másik pólusa. Nem Mészöly-tanítvány, de a mondatai, ahogy mint az összenyomott rugó, ugrásra készen feszülnek, sokat tanultak tőle. Eszünkbe juthat Hajnóczy macskája, Nádas kertje(i), Mészöly „szűk blendéje" – mintha mégis lett volna annak idején egy imaginárius Mészöly-műhely.

Figyelmes, következetes, fegyelmezett. Itt aztán nincs véletlen motívum (vétlen se! – van bűn, tehát van törvény, melyet át lehet hágni). Szenvedélyes kapcsolat fűzi a tárgyakhoz, még inkább az anyaghoz, az érzékelhetőhöz. Elegáns alakja megtévesztés csupán: mintha kívülről, hűvösen, finoman és pontosan megfigyelne. Nem, inkább, mint egy disznó röfög, csörtet bele a valóságba, a sárba, a lébe, a vérbe, a szaftba, az izzadságba, tapogat, fogdos, szaglász – hogy azután mindezt belülről, hűvösen, finoman és pontosan megfigyelje (leírja). Nádas az, aki, mintha fizikus volna, egyszerre Newton és Heisenberg elkötelezettje, fúr le, lefelé a barlangos testeken át az atomokig – s ott talál valami végtelent. Vagy hát hol igen, hol nem, de ez már a végtelen természete, nem a Nádasé. Pályi is tud fúrni, hogy régi, kedves, ajándékba kapott, baráti szóval éljek, alászállni, de ő hol érint, hol fúr, nem bír olyan alul lenni, hogy ne lenne állandóan az égben is (lehet, hogy az ég is lent, „lent" van?): oszcillál.

A tétek, ahogy az egyik fő elbeszélés címe mondja, *túl* vannak, de a mondatok innen. Pályi is a magyar irodalom nagy *leírói* közé tartozik (Mészöly-iskola). És nemcsak a geometriát (a tájat) illetően pontosak a mondatai, hanem pontos a szociológiai tudásuk, főként ama keresztény úri középről, vagy inkább kisúri kisközép, alközép, kispolg: az áporodott hallok régi levegője. Illategység, illatzsúfolás, illatnyomozás, illatélvezés – Pályi-szavak. Amiképpen: árulás, bűn, vér, tiszta, titok, vágy, undor, kéj, szent, valamint blúzbuggy.

Tudás (tudomás) és ártatlanság együttállása (mint azon az első fotón). Egy friss vérnarancs romlott kétértelműsége vagy a pillanat fölháborító, letaglózó és megszégyenítő jelképisége, és úgy érezzük, mintha Gombrowicz *Pornográfiá*jában járnánk. Itt említhető Pályi nagy hazafias tette, a Gombrowicz-napló fordítása, amely napló a nemzetről való

gondolkodás Magyarországon teljességgel ismeretlen, már-már elképzelhetetlen útjait mutatja. Mutatná, ha néznénk.

Jég és forróság, szenvtelenség és eggyéolvadás: „…leszegett fejjel kotródtam ki, vissza se néztem, s újra le az utcára, azt se bánnám, ha elüt a villamos, belepusztulok a szerelembe" – halljuk szinte a mondat zihálását, de hallunk minden félhangot is.

Olyik szöveg már negyedszázados, ez az, ami nem jut eszünkbe. (Érdekességként említem, hogy a kései Móricz-írások lehettek körülbelül ennyi idősek, mikor először olvastam őket. Milyen távolról szóltak azok akkor! Igaz, kötelező olvasmány lévén, hátrányos helyzetűek voltak. Bizonyos értelemben 1940 és 1965 közt több idő telt el, mint 1975 és 2000 közt, mert a társadalom nagyobbat változott. Most is nagyot változott, de több gesztust, reflexet, mozdulatot, „mondatot" őrzünk, akarva-akaratlan, a Kádár-korból.) Pályi művészete nem esett egészen egybe a 70-es, 80-as évek magyar irodalmának erős prózamozgásával, ferdén állt abban, benne, nem függetlenül tőle, de… – mondanám, másképp, de hát mindenki másképp.

Talán ez a ferdeség vagy (Balassa szavával) különcség az, amely csöndessé tette az ő pályáját. Nem híres író, nem fütyülik az utcán a regényeit (rászoktam erre a kifejezésre). Önmagában ez még nem volna elegendő arra, hogy olyan jó legyen, amilyen. De olyan jó: nagyon. A mai magyar próza egyik legfontosabb alakja. Műveltsége és érzékenysége révén gazdagon kapcsolódik magyar irodalmi és nem irodalmi hagyományainkhoz, miközben szellemiségében egy, a modern kor által elfeledett, katolikus hagyományt követ. Amit ebből kikever: egyedülálló.

Pályi András kitalálhatatlanul jó.

Javasolt olvasási mód: lélegzet-visszafojtva.

A szabadság nehéz mámora*

Kertész Imre: *Valaki más. A változás krónikája.* Budapest, 1997, Magvető.

Új könyvet várni kell, akár (mondjuk) a beaujolais-t, várni, készülni rá, mint egy találkozóra, álmodozni, hogy majd hogyan is lesz, arcátlanul találgatva, milyen is lesz, mi lesz, azután keresni, kajtatni, lecsapni rá – megérdemelni. (Máig emlékszem arra a rohanásra, több mint húsz éve volt, mintha a Rákóczi úton, egyik könyves standtól a másikig, egyre gyorsabban, mert hirtelen megijedve: nem lesz, elfogyott, fölvásárolták, vége: Tandori Sárga Könyve.) Ünneplőbe öltözni, ha még volna olyan, hogy öltözés… Persze kevés ilyen könyv van a világon, a Kertész Imrééi, de szép szó: imrééi, ilyenek.

Valaki megígérte, elküldi, de nem küldte, de aztán valaki más mégis elküldte, de amikor a könyv már a házban volt, megint valaki más elcsaklizta, illetve ahogy kell: lecsapott rá. Megérdemelte. De ezt is szép volt látni, ezt az embert mellettem („Ki ez? Az ember mellettem.”), ahogy szívja őt be a könyv, egyre kevésbé van jelen, van itt, hanem ott van, amott, a Kertész terében, onnan szól ki szédülten, figyelmetlenül; napokig úgy látom, mintha egyik kezében (ekeszarva) állandóan a könyvet fogná, és mindent így csinálna, félkézzel, autót így vezetne, így pingpongozna, nem is sorolom, de este se lehetett hozzászólni; mindegy.

Ezerkilencszázkilencvenegy, ősz a hideg Duna-parton, a közeli alkony a zöld alma fanyar színével öntötte le a pesti oldal nagyzoló hazugságban megkopott palotáit. – Ez az első mondata a könyvnek, súlyos szépsége előlegzi a könyvét; sőt, kis túlzással jelzi előre a témát, szerkezetet, műfajt, hangvételt. (Több ilyen mondat is van a könyvben, ilyen megakasztós, kevésbé az aforisztikusságuk torpant, hanem a geometriájuk, a terük, ezeknek a mondatoknak terük van, nem tudás van mögöttük, nem mélység, hanem sok kérdés és félreértés és megértés és újra: mondanám: munka, még inkább munkálkodás, vagyis élet. Ezért macerás mondatot írni,

örökkön mögéjük állni az egész, mivel is?, az egésszel, az egész mindennel, ami van… Kohn, te dicsekszel.)

Az első szó, pontosabban az első szó és a vessző mutatja azonnal a formát, a naplót, a mondat további része ezt, szintén azonnal, így módosítja: naplószerűség. Az első szó után megtorpan a mondat, nehezen veszi a levegőt, vagy a levegőt gyorsan, de nehezen forog a nyelve („a két billentés közti örökkévalóság”), tudjuk, mikor vagyunk, mikor játszódunk, és azután azt is, hol, ősz a hideg Duna-parton, szenvtelen közlés, bár a Duna-part azonnal emlékeztethet a „vérfürdővárosra” (Örkény kifejezése), és K. I.-nél mindig erre is emlékeztet. Mondhatni, el van rontva a Duna-part, erre emlékeztet K. I. Valóban állandóan a holokausztról ír. Aki ezt soknak vagy kevésnek gondolja, az végzetesen és rémületesen nem ért valamit (semmit).

A mondat ezek után lágyan kisimul, szép lesz, nyugodt, tájleírás, tájkép, de nem csata után, hogy az első tollunkra igyekvő s ezen igyekvésben felróhatóan nem megakadályozott szót használjam, s nem csata előtt, se nem közben (illetve…), de azért valami van, a nagyzoló hazugság szigorú állítás, régi hazugságról van, lehet szó, beleette már magát a szép tájba.

Az első mondat, az első nagy bekezdés körülrajzolja a terepet, amely olvasáskor otthonunk, a kérdések is itt vannak, a válaszok is. A föloldhatatlan dilemmák is. Kinyílt a zárka ajtaja (…), s meglehet ennyi elég lesz ahhoz, hogy megzavarjon, írja K. I. Természetesen nem a könyv zavara ez, és különösen nem „baja”. Ez legföljebb korlátja, ha. De hát *éppen* ez a tárgya a könyvnek. – A szabadságot nem lehet ugyanott megélni, ahol a rabságunkat éltük. El kéne menni, nem megyünk el, akkor viszont újjá kéne születni. Ugyan kivé?, ugyan mivé?

Mindenestül a szabadságban fogant könyv, részint a közösség szabadságában, szabad ország lettünk (K. I. ezt nem tekinti jelentéktelen dolognak, de megállapítja, conditio minimum ez, valóban, oktalanság volna a szabadságot a megváltással azonosnak tekinteni, pedig valamiképpen egész országok viselkedtek így, hívén, hogy a szabadság egyszersmind boldogság is, s ez utóbbit nem találván, az előbbire is legyintenek; K. I. nem legyint), részint a szerző új, személyes szabadságában, új kötésében, mely a kötetlenség.

Végig a szabadság dallama szól itt, *ebben* akár párja az *Iskolá*nak, ellentétes párja, Ottlikban mindig ott hallatszik Koromzay Dénes. K. I.-ben sok minden van, de andalító brácsa, úgyismint violaszó: nincs. Hogyan is lehetne.

K. I. utánanéz: magának. Ha törik, ha szakad. Követem ezt az embert, látom – mert mondja! –, hogy utánanézett és nem nagyon talált senkit, senki ismerőset. Régen olvastam ilyen izgalmasat. E könyv újdonsága, szellemi izgalma abban a művészi bátorságban áll, amellyel Kertész körbenéz a mában, lajstromozza, mi van, mi nincs. Semmihez nem ragaszkodik, sem otthonos fájdalomhoz, sem elért tudáshoz, nincs is neki semmije, hacsak nem ez: a semmi.

Nagy kérdéseket és közvetlenül (közvetítetlenül) tesz föl a könyv, csak úgy hemzsegnek a mivégrék. A regény vagy – a könyv szavával – az epikus konstrukció nem így dolgozik, az szeret a kicsivel foglalkozni (bár…, ahány ház, annyi epikus konstrukció), egy házasságkötési terv körülményességeivel vagy egy pimf félrelépéssel: és *valahogy* így szólni az egészről, a nagyról, a mivégrékről. Ezt a valahogyant, ezt az átlépést szeretjük a műfajban.

Itt ez nincs. (Ahol nincs, ott ne keress.) Van helyette száz más, főként a közvetlenség, látunk egy agyat, szellemet, személyiséget: munkában, amint megy előre, vagy hát arra, amerre bír, amerre lehet, s megnevez mindent, sorsát, sorstalanságát, kudarcát, a fogalmi gondolkodás (ha tetszik, filozofálgatás) és az érzéki képek kettősségében, „az írás cudar örömében”. Föld! Föld! – hát nem ezt kiáltja.

Abban a fajta megrendítő találkozásélményben volt részem, mint az utóbbi idők Tandori-könyvei esetében; nem elsődlegesen az írói teljesítmény (ez a könyv is nagyon meg van írva), nem a mindenre kiterjedő (és kérdéses) komolyság, hanem ez a találkozás tetszik az olvasó szempontjából a legfontosabbnak. Valakivel találkozni egy könyvben: ritka.

(Mellesleg ez a naplóság sem olyan egyszerű. Egyszerű, de nem olyan. A napló egy biztos, egy kitartó én-t kíván, itt pedig éppen ez lesz a kétség titokzatos tárgya. De formálisan is: mert azért csak felbukkan az énként énül szereplő én mellett egy K. I. nevű (ha-ha!): író. Mégiscsak komolyan kéne venni a mottót: „Én”: ez egy fikció, amelynek legföljebb társszerzői lehetünk.)

Kertész apokaliptikus, illetve azt próféciáló mondatai – csupán a mihez tartás végett – nem szociológiai-politikai elemzések. (Mint ilyenek többnyire marhaságok.) Thomas Bernhard jut az eszembe, nála működik hasonlóan a korról szóló költői látomás: a mondatok egyenként nem igazak (nyilvánvalóan nem igaz, hogy *minden* osztrák náci, én is ismerek egyet, aki nem az, etc.), csak az egész: nem is az, hogy igaz, inkább jellemző, még inkább el(ki)kerülhetetlen.

A könyv az önmagára vonatkozó minden kétségnek és kétségességnek elébe megy, minden szövegen *belül* van, K. I. gondos, becsületes szerző. Ide is érvényes az általa fordított Wittgenstein-mondat: Aki nem hazudik, az már épp eléggé eredeti. – Mutatok egy példát. Café Prückel, bécsi beszélgetés. „Egyetértünk, hogy valami rémületes fejlemény veti előre árnyékát." Megállok, megállapítom, hogy én evvel így nem értek egyet. Kicsit le is nézem magamat ezért (magyarán gazsulálok a szerzőnek). „Az iszonyat előjelei mutatkoznak mindenben, mindenfelé." Megállapítom: ezt én nem látom, részint mert vak vagyok, részint mert mást látok. Mást gondolok a világról, az emberekről, mást erről az országról. De az a kép, melyet én őrzök magamban (vagy a könyveimben), pontosabb lesz a K. I.-é által. Nem kiegészíti, hanem hozzátartozik. Arról nem is beszélve, hogy azután – ez által, ő általa – mást is látok vagy meglátok (lásd közös *Jegyzőkönyv*-akciónkat). Nem ugyanazok a tárgyai K. I. világának, mint az enyémnek; mennyire idegen és mennyire közeli itt nekem minden.

(Ennek jegyében – olyan szép, hogy tényleg igaz – a következő mondatot: „Írónak mégiscsak attól kell leginkább tartania, hogy a mondandója fogytán, egyszerre csak szellemes lesz.", így olvastam félre: mondandója *folytán.* Kit a sok, kit a kevés kísért.)

De nem fejeztem be a példát. Még esett szó a Prückelben sátánról, világvégéről, óvatosan húzkodtam a szájam szélét – valóban óvatosan, és jól tettem, ha így –, midőn az írás ismét leleplezte tárgyát s alanyát, K. I.-t soha nem lehet önsajnálaton kapni (érthető egyébként, nehéz volna arányos sajnálatot találni). Ez a vereség is egy szépen megmunkált, telt mondattal van bejelentve: „Így hazudozunk, álnokul, kényelmesen, miközben figyelmem peremén boldog táncot rejt a szikrázó ég, a közeli tavasz és a szabadságom édes érzése."

K. I. vakító, éles fényben áll, rövidek itt az árnyékok. Rémeseket mond. Azt mondja például, hogy ennek az országnak – Magyarországról van szó – az egyetlen inspirációja a lelki, szellemi, fizikai öngyilkosságra való buzdítás. Botrányos kijelentés. (Mit is mond? Hogy a nihillel mérd magad?) Mért nincs botrány? Vagy az a *nagyon* zavarbeejtő mondat Telekiről. „Mi választ el engem a magyar keresztény középosztálytól (…)? Az, hogy nekik fontos a különbség: gróf Teleki Pál zsidózik-e, vagy Szálasi Ferenc, nekem viszont nagyjából mindegy, az én számomra mindenképp Auschwitz a végeredmény." Vajon nem ez Teleki Pál valódi tragédiája? Érdekes (és szükséges) volna erről azok véleményét hallani, akik úgymond szószólói ennek a később többszörösen földbe taposott osztálynak, rétegnek. Mit lehet egymásnak mondani, mit lehet egymásból megérteni? Lehet itt árnyalni? És ha nem, az azt jelenti, hogy a világ: téboly? Tetszettünk volna előbb meggondolni?

„Fentről a város, hideg fény, hideg derű, az újévi néma utcák. Nézem e mozdulatlan, dermedt képet, és érzem, hogy tekintetem előtt a maradék rongya is szétfoszlik a fátyolnak (mindegy, hogyan nevezzük, hívhatjuk megszokásnak, de akár kultúrának is), amelyen keresztül eddig a világot néztem, s hirtelen nagyon messzire látok, egyenesen és közvetlenül a semmibe."

A semmi-élmény mint valami. Ez K. I. terepe, ez az, *amit* ő tud.

A semmi Auschwitz; a minden. Van, aki úgy hiszi, ez K. I. *témája.* Ez nem téma. „Auschwitz sehonnan sem közelíthető meg, csakis ha Isten felől indulunk el", írja K., az író. Ám ez is kérdése a könyvnek, hogy mindez – valóban – K. I.-re van „kiszignálva". A prófétaság rühellése és a postauschwitzi létezés bágyadt rémülete.

K. I. kétségtelenül túlérzékeny. Az új Fidesz megrothadt szavával: idegenszerű.

Megtévesztő, hogy a könyv anyaga több mint szegényes. Ez nem problémája, hanem ténye, kikerülhetetlensége a könyvnek. Általában a legtényebb ténye egy könyvnek ez, hozott anyagból dolgozunk, azzal, ami *van.* Kertész Imre utóbbi 3-4 évének ez az anyaga. De hát: (megint) *éppen* erről (is) szól a könyv.

Nem arról van szó, hogy K. I. sikeres író lett, utazgat, válságban vagy hol van, jegyezget föl, és ezeket egymás mellé teszi, és akkor persze ez érdekes, mert egy nagyon is jó író jegyezget, de hát – végül is – ki a manót

érdekel a jegyezgetés, ez az elsődlegesen másodlagos, írói melléktermék. Hanem: az ismeretlen szabadsággal szembenéző, abba belehuppant író szeretné tudni, megtudni: merre hány centi. Hogy s mint, Kafka szavával. K. I.-vel a legnagyobb történik, ami történhet: észreveszi és tudomásul veszi a változásait. Eközben nem ragaszkodik legszebb értékeihez; hűségesen, hogyan is másképp, önmagához – melyhez immár semmi köze (de az utolsó szó még nincs kimondva). Az anyag, amelyet használ, amelyben mozog: üres, semmilyen: sikeres író satöbbi. Megengedem, ez a szüzsé eleve-hulljon-a-férgese, vagyis nem könnyíti meg a könyv életét, de hát ennek a könyvnek ez az élete!

Van olvasó, aki szereti úton látni szerzőjét, és el-elandalog, hogy akkor majd így lanka és úgy meredély. Szép, nemes gondolatok ezek.

Nem út, ahol K. I. és könyve találja magát, ezen nem lehet menni, főként nem „tovább". De – könyörgök – hol volna út bárhol s bármikor? Többnyire minden könyv után új helyzet van; most ez volt a helyzet, K. I. helyzete, és ennek ez a könyv felelt meg – azt *persze* lehet mondani, rendben, ez szükségszerű volt, de ez engem nem érdekel, nó katarzis. Ám az egyszerűen tiszteletlenség, kérdezni: mért *ez* a szükségszerűség, mért nem egy másik, az önellentmondásról nem is beszélve. Vagy tiszteli az ember a szerzőt, vagy tiszteletleni. Két seggel egy szerzőn nem lehet ülni.

Aki regényt várt K. I.-től, annak csalódás azt olvasni: „elég, ha jegyzeteket írok egy eljövendő regényhez". Az ilyen azt mondja: nem elég. Más a helyzet, ha K. I.-től K. I.-t vár az ember (maga K. I. nem egészen ilyen: ő nem *vár),* vagyis valamit (rajongónak: bármit), s majd *ő* megmondja, mit (és én – „én" –, hogy kell-e ez nekem). És ekkor meghalljuk az egészet: „Más szóval: életem kemény küzdelem a halálomért, és ebben a küzdelemben – nyilván – se magamat nem kímélem, se másokat. A többi részletkérdés, elég, ha jegyzeteket írok egy eljövendő regény jegyzeteihez; emlékeztetőket egy kizárólagos emlékezet – a sajátom – részére, amely pillanatnyilag még nem kész megnyílni a megkövült és univerzális emlékezet: a forma számára."

Életem kemény küzdelem a halálomért. Ezt a küzdelmet látni itt. Van-e ennél nagyszabásúbb? Főmű? Mit tudom én. Kit érdekel. Mint minden valódi könyv, híradás ez az emberről, a szabadságban elvesző (?) emberről, nem K. I.-ről, szeretett barátunkról vagy tisztelt szerzőnkről, hanem ama Jedermannról, most, a Krisztus utáni második évezred végén.

1 nyitott könyv*

Hetven darab év az rengeteg. Egy hetvenéves, az öregember. Többé-kevésbé a hamut is mamunak mondja. Azon most nem akarnék ujjongani, hogy ünneplésünk tárgya nem ilyen. Édes szívem, de fess vagy ma! – ez ennyi. Hanem csak arra emlékeznék, látva ezt az erős, nyugodt, elegáns *férfit,* ezt kurziváljuk be, *férfit,* vagy mégse, férfit (amikor ennek a köszöntőnek az első fogalmazványát írtam, még mást jelentett a kurziválni szó, akkor ez az ide-oda azt jelentette volna, hogy itt a férfiasságnak volna valami elemien magától értődő, valami hangsúlytalanul erős jelenléte, egy jelenlét szóra sem érdemes természetessége, most meg…, most nem is szálaznám, mit jelentene így, lám, egy kicsit elromlott a nyelv, de hát ez a nyelv természete, változik, a mi természetünk meg, hogy ezt számon tartsuk), szóval látva ezt az ilyen-olyan férfit, Napóleon szép szavával, ezt az embert, un homme, arra kell gondoljak, hogy minden ember más. Tehát valaki sosem csupán hetvenéves, hanem valakihetvenéves.

Itt most egy kertészhetvenet látunk és ünneplünk. Hosszan tudnék erről a személyről személyesen áradozni, ám szerencsére e jó órán, ha a magaméra, mint rendesen, nem számíthatok is, de most az ő szemérmességéből átszivárog valami rám, s így ejtem az áradozást.

Általában írót munkával szép ünnepelni: olvasással, megtette ezt a múlt héten e lapokon tényleg szépen Dérczy Péter és Horkai Hörcher Ferenc, nekem az ünnepléses ünneplés marad, a pezsgő bontogatása, a lovak kifogása a hintó elől… (A lovak kifogása: ezen még dolgozni kéne talán.)

Köszöntse hát a nemzet ez alkalomból nagy fiát!

Azt hiszem, ez a mondat kissé sántít. Elmegy, de sántít. A nemzet és Kertész viszonya nem dráma nélküli. Eufemisztikusan szólva: rosszul kezdődött, de túlélte, rosszul folytatódott, de túlélte. Kertész túlélő. Túlélő és beszél: az ilyen az kellemetlen.

Főleg akkor, ha az országunk a mai napig nem gondolta át becsületesen a *túl*i szerepét, bűnét, tragédiáját. Itt érdemes ember s ember

közt különbséget tenni, mert ez például tisztán nem zsidó föladat volna. Hanem mondjuk keresztény. Keresztény úri közép. Nyilván polgári is. Ehelyett szégyenletes maszatolások, óvatlan hangoskodások meg a szalonzsidózásnak egyre terjedő undormányai. Azok a kis elhallgatások „jó társaságban”, fintorok meg legyintések!

Ilyenekből áll össze egy ország.

Hány s hány efféle fintorgót ismerek, a legtöbbje úgynevezett derék ember, nem is kell az úgynevezett, ha nem volna ez a fintorgás, semmi megjegyzendőm nem volna, derék emberek, akik üldözés esetén gondolkodás nélkül mentenék az üldözötteket, a legkevésbé sem gondolván arra, hogy az üldözés azért is lehetséges, mert ők hallgattak, fintorogtak, legyintettek.

Pedig, láthatjuk akárhol, ha egy társadalom „mindent” megtesz a múltját tisztázandó, akkor is alig történt valami. Nincsenek itt megoldások, csak kötelességek. Nem is azt látom rémületesnek, hogy ezen kötelmeket el-elmulasztjuk, hanem hogy ez ügyben hiányzik az a magától értődőség, ami immár európai minimum.

Egy rasszistától mindenestül elhatárolódni, ez nem program vagy elhatározás, ez olyan, mint a levegővétel. Hogyan is lehetne másképp, Európa bennünk van: így kéne lennie, de nincsen így. Ez most nem az az alkalom, hogy a példákat soroljam: a nem túl távoli rokontól a katolikus főpapig, a kiváló professzortól a miniszterig, államtitkárok, unokaöcsök… Van egy szenvedés, egy kiszolgáltatottság a világban, melyet kizárólag Kertész Imre által láthatunk.

Láthatok.

Örökké hálás maradok neki – őszintén szólva nem neki, hanem az írásának –, hogy egy kalandos, rémséges pillanatban ráébresztett erre a megalázottságra, ráébresztett arra, hol vagyok. Vagy: hol is vagyok.

A túlélő beszámol, túlélő (úr) ír, s így lesz belőle élő, anélkül, hogy elhagyná, elhagyhatná régi énjét, örök túlját. Ez Kertész élete: túlélőből élő. (Egy nagy hívő még vidáman hozzátehetné s az ő részéről ez nem volna nyegleség: és élőből halott – értsd: örökélő.) Élőnek lenni: ez kozmikus, nagy emberi program. Kertész Imre beteljesítette föladatát: élő és szabad. A szabad ember kicsit félelmetes is.

Büszke vagyok arra, hogy a *Sorstalanság* magyarul íródott. Ez nemzeti büszkeségem része. Nem Kertészt, magunkat mondhatjuk

szerencsésnek, hogy ezt a könyvet a világ is ismeri, és tiszteli érte: a magyarokat. De ezt csak mellesleg.

Nem elég nem tartozni valahová, hanem pontosan tudni kell, hová nem tartozom: ez Kertész Imre patriotizmusa. Különbözik az enyémtől. De az enyém az övétől lesz pontosabb.

Kertészhetven: ebből sokat meg lehet és lehetett tudni az emberről. Az élet(e) egy nyitott könyv.

Pezsgő, tánc!

Az örömről*

A minap egy frankfurti szállodában lelkesen arról értesít a londiner, hogy látott előző nap a tévében, mondom, nagyon derék, csak így tovább, mire még lelkesebben felkurjant, hogy hát maga is magyar?! Mért, még ki?!, amit boldog kacagás fogad. Ugye, ebben az az új, hogy ez, ha nem is nagy, de poén, Frankfurtban, egy szállodásfiúnál.

Van az a vicc, az elejét, mint rendesen, elfelejtettem, mindenesetre a vége így szól: *Azért, hogy örülj, fűzfa.* Ez most a helyzet. Olyan, mint egy csoda egy mesében. Kicsit mindannyian bódultak vagyunk. Az ember, teszem azt, kinyitja a *New York Times*t, mert mért is ne nyitná ki – de jut eszembe, lehet, hogy nem is kell kinyitni, és a címoldalról vigyorog rá a barátja. Nem vigyor ez, de nem is csak nevetés, nyerítés az apja, hahota az anyja. E grandiózus hahotaszerűségről kéne beszélni, az egyszeriségéről és kozmikusságáról, az erejéről, a vidámságáról, a kétségbeesettségéről, a boldogságáról és a magányáról – mindezt most tetszőleges világlapban láthatjuk.

Érdemes eltűnődni arról, hogy mit is látunk. Mert ez a mostani csoda nem csak Kertész Imrét érinti. Hanem mindannyiunkat, és ez a „mi" jól van definiálva, mi, akiknek magyar az anyanyelvünk (vagy anyanyelve?). És nemcsak az elébbi anekdotikus módon, hogy lett egy *nagyon híres* ember, akinek a fényéből mindőnkre hull. Bár ez is közvetlenül az örömhöz tartozik: Láng Zsolt mesélte például, aki most Berlinben ösztöndíjas, hogy mintha ő is kapott volna egy kis Nobel-díjat, úgy gratuláltak neki sorban az emberek, a *Süddeutsche Zeitung* már másnap elemző cikkben foglalkozott a magyar irodalommal, mert most jobban akarják érteni az összefüggéseket, az összefüggéseinket, látván Kertészt látni akarják a kertet is; egy kollégánknak három év várakozás után még akkor csütörtök délután szerződést ajánlott egy német kiadó – látjuk, ahogy Örkény jóslata beteljesedik, magyarni, ikes ige, azt jelenti, Nobel-díjat kapni. („Könnyedén hajolgatok, amióta kínzó derékzsábámból kigyógyultam", állítólag, ezt hallottam, nem tudom, igaz-e, mostantól kezdve kizárólag magyar írók kapnak Nobel-díjat.) De van más is.

Kertész Imre minden sora a holokausztból nőtt ki, tehát, ezért, ennélfogva, következésképp, ergo *minden sora halálosan magyar.* Azt hiszem, ez az a mondat, amelyet meg kéne értenünk. Az irodalmi díjakat nem kell okvetlenül komolyan venni, ám ez a díj a díjak díja, itt nem lehet nagyszájúskodni. Ez a díj a nagy öröm mellett felelősséget is rakott ránk, ránk, magyarokra. Kissé nagy szavakkal szólva, de mikor legyenek nagyok a szavak, ha nem most: a világ úgy döntött, hogy egy magyar nyelven íródott könyv reprezentálja az emberiség holokauszt-emlékezetét. Azt is tudjuk – tudjuk, ha akarjuk –, hogy mi, akik azt a nyelvet beszéljük, amelyen a *Sorstalanság* íródott, nem végeztük el azt a szellemi, morális munkát, szembenézést, amelyet a *Sorstalanság* tárgya minden emberre, minden emberi közösségre rárótt. Evvel mi még tartozunk, nem a világnak, nem az Európa Klubnak, hanem magunknak.

A szembenézés nem melldöngetés és nem pellengérre állítás, nem a bűnösök és az áldozatok kijelölése. Itt sincs egy tiszta részhalmaza a társadalomnak, mely kárörvendve nézhetné, hogy mit csinál a másik. Megint csak a történetünkről van szó, a saját, valódi történetünkről. És ugyan néhány őrültön kívül senki nem tagadja a holokausztot, de az is tény, hogy kellő mértékben nem ismerjük a saját tényeinket, vagyis nem helyeztük el őket a saját történetünkben. Nem a másokéban, nem a nyilasokéban, nem a szélsőjobbéban, hanem a sajátunkban. Ha intelligensek és bátrak vagyunk, akkor megérthetnénk ezt a díj adta, váratlan esélyt. Én is idézem Kertész szavait: „Az életképes társadalomnak ébren kell tartania és szakadatlanul megújítania az önmagáról, a saját feltételeiről való tudását, tudatát. S ha döntése úgy szól, hogy a Holocaust fekete gyászünnepe elmaradhatatlan része e tudatnak, akkor ez a döntés nem a részvéten vagy a megbánáson, hanem eleven értékítéleten alapul. Ama rejtelmes úton-módon, ahogyan a nagy etikai kérdések szoktak végezetül is eldőlni, ma már látjuk: érték a Holocaust, mert felmérhetetlen szenvedések révén felmérhetetlen tudáshoz vezetett; és ezáltal felmérhetetlen erkölcsi tartalék rejlik benne."

Evvel az eséllyel nem hiszem, hogy most tudunk élni. Most épp az öncsalás ritmusában van az ország, de nyilvánvaló, hogy nem maradhat ott. (Csak mellesleg jegyzem meg, a mostani országos osztottság idején, hogy ebben az összefüggésben milyen nevetségesen hangzik, hogy emeszpé vagy az, hogy fidesz. Nem eléggé emberi. Ez az ideologikus beállítottság, ez a vagy-vagy nem eléggé emberi. – Most, a választások kapcsán

érzékelni véltem valami józanságot. Korántsem a balra tolódásban, hanem mintha mégis plurálisabb szerkezetű volna a társadalom, mintha mégse ugrana fejetlenül ebbe a politikai elit által fölkínált, főleg a jobboldal által erősített, de maga a társadalom által is óhajtott, óhajtani látszott megosztottságba. Lehet, hogy mégse óhajtjuk annyira? Lehet, hogy mégis nagyobb a felelőssége az eliteknek? Lehet, hogy nem szükséges és szükségszerű a hörgés és hőbörgés és az erre válaszoló önelégült maszatolás? Ah, de röhejes vagyok: hallok két normális mondatot Áder Jánostól, s üstöllést azt érzem, mintha egy normális országban élnék.)

De hát az olvasás hosszú távú program; mert erre kaptunk lehetőséget, arra, hogy, metaforikusan szólna, olvassuk Kertész könyveit. Hogy mit is mond. Miről mit. Mi történt. És főként mi történik. Ezt a jelen időt fontosnak tartom, a művészet sosem a múltról beszél, az legföljebb olykor témája. Az egyik legnagyobb irodalmi élményemet Kertész *Jegyzőkönyv*ének köszönhetem, annak példaszerű megélését, hogy mire jó az irodalom. Az ő pillantása révén lett nekem is tekintetem, az ő érzékenysége teremtette meg az enyémet, s láthattam rá a saját kiszolgáltatottságomra, sőt talán szenvedésemre, melyet amúgy észre sem vettem volna.

Esélyről beszéltem, miközben Kertész, ne színezzük, azt mondja, nincsen esély. Illetve még csak nem is mondja ezt, nem beszél erről, mert erről nincs mit. Ez így elég kellemetlen. Kertész művészete kellemetlen. Ez a valódi szintje az olvasásnak, a históriaiból kinövő ontológiai szint, az a bizonyos általános emberi. Kertész otthontalansága nem politikai természetű, miképpen szabadsága sem. Nem az embertelenségről beszél, hanem az emberről, nem fontos humanista elvek irodalmi megjelenítője (a köntös!), ennél vadabb, elemibb, zavarbeejtőbb. – Üldögéltem egyszer Weöres Sándorral a háza előtt a járdán. Társalogtunk. Még hallom kántáló, magas gyerekhangját, ahogy kis elégedettséggel mintegy a cigarettájába mondja: „Én soha nem fogok Nobel-díjat kapni, igazuk van, nem vagyok elég előremutató.” Kertész se az, ebben a vonatkozásban, lehet mondani, tévedett a Svéd Akadémia. Nem is hátramutató. Kertész írásainak nincs morális mutatóujja, mely figyelmeztetőn és rögtön számonkérőn fölemelkedne. Nem előre, nem hátra, hanem meg, megmutat.

Kertész Imre neve épp most kerül azon emblémák közé, melyekről a közhelyeket kedvelő világ fölismerni szokott minket: Bartók, Puskás,

piroska, puszta, pálinka, Kertész Imre. De az ő művészete (persze) ezen túl kezdődik, Nobel-díjon innen és túl.

A megbocsátásról

A bizalmatlanság természetrajzáról*

Bekopogott hozzám egy csinos, fiatal nő. Ez még nem nevezhető bajnak. Azért jött, mert egy kollégám hetvenöt éves lett, és hogy támogassam az erre az alkalomra megjelenő kötetet. Hát persze. Odaadtam a pénzt, majd két hét múlva, ahogy ígérte, jött megint, és ragyogva hozta az ünnepi kötetet.

Ez történt, de nem így. Elmesélem, hogyan; tanulságos.

Amikor mentem volna a pénzért, eszembe jutott, mintegy játékból, mi volna, ha ez itten ez a nő kókler volna, egy csaló, egy csalavány, milyen zseniális éca egy ilyen rokonszenves, ifjú teremtést az emberre *rá*küldeni, hát ki merne itt ellenállni, fogni gyanút! Hohó, barátocskám, de velem nem számoltak, az éberségemmel, a tisztaságommal, az ártatlanságommal, lebuktatom az egész kompániát! Hát talán ennyire marha nem voltam – mellőzöm bizonyos politikai beszédek párhuzamait –, de kezdtem komolyan venni azt, amiről kezdetben azt hittem, játék, és én mondom meg, meddig tart és milyen.

Hozzá kell tegyem, alig öndicsérőleg, hogy bennem nagy bizalmi tartalékok vannak, méltányossági rezervák – ahogy egy barátom mondja: a falnak lehet menni tőle; értem, mire céloz –, szóval körmömszakadtáig jóindulatú vagyok. De nem balek!, harsantam föl ott, akkor, hogy vendégem belesápadt. Még mindig nem fogtam föl, hogy gyanakvásom valódi, vagy csak egyszerűen gyáva voltam, és mondtam, mi volna, ha feltennők, a játék kedvéért, hogy engem ő most épp át akarna verni, hogyan tudná igazolni magát. Valószerűsítse magát, kisasszony! A lány jót nevetett. Én is, de megjegyeztem magamnak. Ezt-azt kellemetlenkedtem még, aztán elnézést kértem, fizettem, elköszöntem, elment.

De a bizalmatlanság nehezen tartható kordában, maga jelöli ki a határait. Mert belódult egy logika, egy nézete a világnak, amely tényeknek látszó vélekedésekre alapozódott, egyik erősítette a másikat, és együtt azt, amit már eleve igaznak gondoltam, nevezetesen, hogy átvertek, amiről utóbb kiderült ugyebár, hogy nem igaz.

Kaptam ugyan egy elismervényt, 980 Ft, okosan, nem sok, nem kevés, de azon se cím, se telefon, hol keressem, csupán egy szigszám.

Nyilván hamis. Nem véletlenül van benne három(!) nulla egymás mellett. A megnevezett kiadó nem szerepelt a kiadók aktuális listáján (márciusi állapot). Utánanézettem. A lány – a hölgyemény – hivatkozott egy közös ismerősre, akit akkor, jelenlétében föl is hívtam. De hát mit is tudtam meg? Hogy nála is járt a lány. Micsoda nyeretlen kétéves vagyok én. Az adakozók névsora is olyan *furcsa* volt. Kézzel, egy kockás papíron. És B. is közte! Mintha a 60-as években volnánk.

Abban a pillanatban tehát, amint föltételeztem, hogy átvertek, minden ezt látszott alátámasztani, apropó: mért nem csekket kért?, de legalábbis semmi nem mondott ennek ellent. Rosszulesett, hogy ilyen könnyen föl lehetett ültetni engem, ad notam: az a magyar ember hibája – rólam van szó, így gondozom a magyaromat, a szellemi és lelki erejét neki –, hogy túl jóhiszemű. Jellemző, hogy amikor ama bizonyos ünnepi kötetet megláttam egy könyvesboltban, nem azt mondtam, tévedtem, hanem hogy *ögyes,* ez a nagy ötlet, létező könyvre gyűjteni hamis előfizetést. Másnap kaptam meg a nekem járó dedikáltat.

Történni az történt, hogy lelkes irodalomszerető emberek létrehoztak valamit, én pedig kicsi mértékben segítettem őket. Amiből én azt fogtam föl, két héten át annyit észleltem, hogy az emberek gonoszak, én meg egy balfék vagyok, és hogy micsoda ország ez. Meg még egy kicsi szégyen.

Hát ennyi a bizalmatlanság mérlege. Mindig ez a mérleg.

A bajt persze, ha lehet, el kell kerülni. Aki igyekszik a bajt elkerülni, az nem bizalmatlan, hanem óvatos, elővigyázatos. Nagy különbség. Fontos megjegyezni, hogy ha átvertek volna – a világ tényleg galád, tegnap ellopták a slaugunkat –, én akkor is folyamatosan otrombán tévedtem volna, ténynek látva a sértettségemet, nyomják Krahácsot, csak épp nem derült volna ki.

A vigyázatosság polgári erény, a bizalmatlanság savanya lelki állapot.

Ama nagyon szép*

Maga, szívem, egy intoleráns állat!, kiáltotta valaki valakinek az ötvenes évek elején, egy férfi egy nőnek és viszont, emberi lények, kik így szabadon születtek egyenlő méltósággal és joggal, emberek, ésszel s lelkiismerettel, egymással szemben ekként testvéri szellemben viseltetvén, teoretice.

Ígyen találkoztam életemben először a(z) (in)toleráns szóval.

Ha most regényben volnánk – általában én ott szoktam lenni, amiként Ofélia kolostorba, analízisbe, akként én regénybe vonulok –, beszámolnék, hogy amint meghallottam a fenti mondatot, maga, szívem, egy intoleráns állat, ahajt kedvenc szótárjaimhoz ugrottam, s lapozgatni kezdtem őket. Nem-realista írónál, aki, fájdalom, vagyok, az egyéves gyerekek is ugrálnak s szótároznak.

A szinonimaszótárakban járkálván a következő szóbokorhoz juthatunk: toleráns – türelmes, jámbor, megértő, elnéző, belátó, együttérző, résztvevő, jóindulatú, jóakaratú, emberséges, jószívű, jólelkű, jóságos, aranyszívű, vajszívű, galambszívű, galamblelkű, önzetlen, altruista, önfeláldozó, áldozatkész, nagylelkű, nobilis, zsenerőz, bőkezű, gavalléros, gáláns, kegyes, barátságos, nyájas, szívélyes, kuláns, méltóságos, igazságos, elfogulatlan, pártatlan, semleges, közömbös, előítéletmentes, tárgyilagos, objektív, józan, mértéktartó, szolid, fegyelmezett, higgadt, megfontolt, nyugodt, bölcs, igazságszerető.

Elsőre kicsit sok a jóból. Arról nem volt szó, hogy változtassuk meg éltünket, csupán arról, hogy kicsit oldjuk az előítéleteket, tartsuk tiszteletben mások micsodáját, de az nem volt mondva, hogy egy füst alatt azonnal jó embernek is kéne lennünk, bölcsnek, igazságszeretőnek, jámbornak és barátságosnak.

Még a végén kiderül, hogy szeretnünk is kéne felebarátosunkat, mint tenmagunkat.

Ez valóban túl sok volna. Úgy értem, díjátadáshoz. A szeretetre alapozva nem lehet díjat adni, a szeretet nem lehet tárgya (jav.: alanya)

mozgalomnak (leszámítva a kereszténységet), ennél kevesebbet és gyakorlatiasabban kell markolnunk.

Ebből a halom szóból az mindenesetre látszik, hogy minden mindennel összefügg, az értékeknek rendje és rendszere van. Ha, akkor. Akkor, ha.

Azt hiszem, a tolerancia (legalább) kétfelől van veszélyeztetve. Egyrészt ha úgy gondoljuk, hogy valamiféle igazság vagy igazságok birtokában gyakoroljuk ezen erényt, nem kerülhetve így el a gőgösség, a farizeusság csapdáit. A türelmet hangsúlyozzuk ilyenkor, azt, hogy eltűrünk valamit (egy ideig, még), akár a szülő gyarló gyermekével szemben, sőt akár mint égi Urunk, ki türelmesnek mutatkozik „kemény nyakú népe” iránt.

A tolerancia nem fölülről lefelé hat, kizárólag egyenlők közt működik, nem arra alkalom vagy alibi, hogy újabb s újabb jópontokat szerezzünk életünk fiktív bíráinál.

Azt mondja a szótár, hogy az toleráns, aki mások ellenkező meggyőződését tiszteletben tartja. Már innét látszik, hogy ez nehéz mesterség. Addig könnyű, míg a tiszteletben tartandó más számunkra kedves vagy legföljebb közömbös, más, de olyan. A neheze akkor jön, ha más, de más. Ha csupán annyi köztünk a kapocs, hogy ő is ember meg én is. Mire elegendő ez, ez a kérdés.

Mit is tartunk tiszteletben? Mindent és mindenestül? Gyilkolt – mert ember, szól egy Márai-mondat. Itt tehát körültekintőbbnek kell lenni. Elvileg erről a kereszténység sokat tud, utálni a bűnt, részvétteli szeretettel lenni az esendő bűnös iránt stb.

Vagyis – és ez a másrészt – a tolerancia nem valami maszatos parttalanság, mindent egybemosó, idült mosolygás vagy figyelmetlen beletörődés (az apatikus is toleráns). A tolerancia mindig konkrét, ezért fontos megmondani, mire nem vonatkozik, hol vannak a határai. Amihez persze az kelletik, hogy legyenek az emberek közt ilyen-olyan közmegegyezések. Teszem azt, az emberi jogok nyilatkozata.

Ha a társadalom reflexeiben nem toleráns, akkor rosszul működik az intoleranciában is, arra sincs megnyugtató közmegegyezés.

Zsidózni nyíltan ma Magyarországon nem lehet, nincs is nagyon igény rá, de bizony lehet kódoltan, tudatosan vagy tudatlanul, fű alatt, sejtetve, valóságosan.

Nyilván bizonyíthatatlan, ezért nem említek nevet, mindazonáltal két, egymástól független forrásból hallottam a következőket: a pannonhalmi Shoa-konferencia után kérdezte állítólag egy magas polcú, katolikus főpap, hogy akkor most minden egyes zsidótól majd egyenként bocsánatot kell kérnünk? Egy még ennél is magasabb helyről pedig, hírlik, az mondatott, ez, ha lehet, még ocsmányabb, hogy hát akkor, ha így megy tovább, még a végén a törököktől is bocsánatot kell kérni a 150 év miatt.

Ha, akkor. Föltéve, hogy egy katolikus főpap keresztény, akkor nem mondhat, mert nem gondolhat ilyet. Nyilván ugyanez áll kurzívbarát protestáns testvéreinkre is. Ami ebben katasztrofális, hogy ezek a mocskos történetek hihetők. Hihető, hogy ma Magyarországon van olyan tér-rész, ahol ezek a mondatok elhangozhattak. Pedig elképzelhetetlennek kéne lennie.

Mindezt nem most hallottam, mégis csak most tettem szóvá. Pedig az ilyesmin nincs mit gondolkodni, nincs mit tolerálni. Erre a szigorúbb reflexre, erre a *konstruktív intoleranciára* biztatnék! Amely nem a veszekedés és az ellentétek keresésének vagy élezésének a mozdulata, hanem éppen ama ingatag (és elengedhetetlen) közmegegyezés erősítésének lenne eszköze.

A cigányozás viszont teljesen nyílt és általános. Senki magyar nem mondhatja, hogy nincsen olyan (jó) ismerőse, aki ne cigányozna. Vagy hogy nem utazott taxissal, aki. (Nem mintha a taxisok rasszistábbak volnának a szilikátmérnököknél, csak többet beszélnek. – Mellesleg a cigányozás sokszor valójában nem rasszizmus, hanem például szociális kiszolgáltatottságok fedőbeszéde, nyelve…) Én még sose üvöltöttem rá ilyen emberre. Szólni már szóltam, de barátságosabban, mint kellene. „Hát nem úgy van azért az egészen.” Szánalmas. Intoleránsnak lenni nehéz.

Ha megegyezünk az ép észben, akkor a hülyeség például nem tolerálható. Ha *Keresztény hitvilágunk a mezopotámiai ásatások és a kubányi (!) tekercsek tükrében* címmel dr. Torgyán tart előadást, díszvendég Hernádi Gyula és Gyurkovics Tibor, akkor politikai rokonszenvtől függetlenül tessék hangosan, nem nevetni, de röhögni. Mert

ésszel és lelkiismerettel bírván egymással szemben testvéri szellemben kell viseltessünk. Ezért. A testvériségtől átitatva kell röhögnünk. Utána aztán, ha, lehet a vonatkozó pártra szavazni, értelemszerűen. (Most ettől, a keresztberöhögéstől megint igen messze vagyunk, ó, nagy az összetartás, kezdőgyakorlatnak talán megtenné, ha egy szemét, liberális lap indítana egy rovatot, ahol csakis szoclib személyiségek esetlenségeit figuráznák ki, és viszont, emberséges, konzervatív jó magyar lap meg az övéit. Hisz *elképzelhetetlen,* hogy tisztesség és értelem csak itt vagy csak ott volna… Megjegyzem, a *Magyar Narancs* szüretrovata, hülyeségrovata üdítően pártsemleges. Párját ritkítja.)

Magyarország szabad, demokratikus ország. De hogy milyen (lesz és van) ez a demokrácia, az ezeken a mindennapi, hétköznapi intoleranciákon is múlik. Ez macerás dolog, de megúszhatatlan, ha egy kicsit is komolyan vesszük a szabadságunkat és méltóságunkat. Nem véletlen, illetve az, de jó véletlen, hogy a Tolerancia díjat az Autonómia Alapítvány adja. Csak autonóm lény képes toleráns lenni.

Az volna jó, ha a tolerancia és a konstruktív intolerancia nem személyes erény lenne, hanem reflex, személytelen automatizmus és így társadalmi gyakorlat. Majdan később, második lépésként aztán rádöbbenhetünk, hogy a személyesség mégsem megkerülhető.

E mai alkalomra készülve rendesen elolvastam, amit eddig még sosem tettem, az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát.

Nagyon szép.

Van, nincs*

A szelídségről

Létfontosságú fogalmaink (lajstromot nem adnék) nem egy csapásra fölfoghatók, folyamatosan fogandók föl, nincs megoldás, nincs végére érés; az élet telik el.

A szelídség kisebb, körbejárható; mintha a szükségszerűsége is lágyabb volna, lehetne: nem kell *mindenképp* szelídnek lenni. Kell a vadság, sőt olykor a durvaság is. A rossz nem kell, a szeretetlenség nem kell.

Persze a szavak, vagyis az értékek, vagyis az értéktelenségek nem magukban állnak egyedül, hanem egymást értelmezik; az érték föltételezi a rendet. De legalábbis valamiféle hálózatot. Ha, akkor. Ha az eszesség, az igazságosság etc. erény, akkor.

A szentbeszédet, a templomi prédikációt többnyire három mondat után föl lehet ismerni (a járásáról). A paposság; göcsörtös derűlátás és ostorozó akarnokság. Igaz, nem egyszerű műfaj, gondoljunk csak a szülői prédikációinkra: ott is minduntalan valami reménytelire kell kilyukadni. Beszédeinkben rendszerint, hogy a Pilinszky-képet használjam, csupán a latinóráig jutunk el.

A szelídség is ilyen gyanús, papos szó. A papost épp az imént határoztuk meg úgy, mint meg-nem-értést, mint jószándékú tompaságot, amely a hit dimenzióit egy biztosítótársaságéval látja azonosnak.

A szelídséget ugyanúgy félreérthetjük, ahogy az alázatot, a szegénységet, a gyöngeséget. Alázatoskodás, szűkölködés, tehetetlenség – így nézzük le amazokat. Ez a védekezés a paposság ellen. A jó pap (noha holtig tanul) nem papos. A paposság a hit mindennapi paródiája. Paródia ellen viszont minek védekezni?

A szelídség kora, volt ilyen? Mert a jelenünk bizonyosan nem az, kivagyiság, nagyszájúság, gazdagság, erő, ezt látjuk, ilyeneket „tudunk” reflexből. Vagy a jelen mindig ilyen? Efféle? De hogy ez most különösen? – Nem hiszem, hogy korunk rosszabb volna más koroknál. Legföljebb attól rosszabb (különösebb), hogy benne van az én. De ez, tréfával szólva,

kikerülhetetlen. Ha kikerülhető volna, új ragozás kéne. Nincs. (Nincs, tényleg, jóból mondom, mondja.)

Mit tudunk a szelídségről? Enyhe, mérsékelt. Szelíd éghajlat, szelíd lejtő. Lanka. A lanka nem zárja ki a bércet, a bérc zord, a zord bérc is jó. Szelíd színek. Kellemes. Nem támadó természetű, illetve az embertől nem félő (állat). A szelíd ember sem fél az embertől. Mentes a végletességtől, nyugodt. Szelíd öröm, szelíd szerelem. (A szerelem talán inkább legyen bérces, ha lehetséges választani.) Mint a bárány, mint a galamb. Engedékeny, barátságos. Akiben nincs semmi erőszakosság, vadság, durvaság. Szóval nem az erő hiányzik belőle, hanem az erőszakosság.

Van valami régimódi ezekben a tulajdonságokban. Mostanában nem *in* kedvesnek lenni, és nincs mód nyugodtnak. Nem célszerű engedékenynek lenni, mert elfú a másik önzése, szerénynek se, mert leteper a blöff. A szelídség – a tudós könyvek szerint – épp a nyugodt kedvesség (praütés) és az engedékeny szerénység (épieikeia) közelében található.

Aki szelíd, abban bizalom van. Bízik abban, hogy megengedheti magának a szelídséget, vagyis adott esetben: magát. A szelíd nem bújik el nehéz vértek mögé, nem fél. Szabad.

De hát jobb félni, mint megijedni. Rendben: fél, ha félni kell, de nincs megijedve. Nem az ijedtség állapotában van. Ijedtnek lenni igencsak korszerű.

A szelídségnek is van veszélye. Olyan jó ember, mint a meleg málé, mondják a szelídre. És ugyan itt a puliszka a málé, de ez a málé a mafla is, a mulya is. Mi az, ami kétes lehet a szelídségben? Hiányoznak az élek, a törések, a csúcsok. Úgy, a csúcsok tehát, azaz talán a szelíd eleve kicsi, fölad valamit, Faust-ellenes, így Európa-ellenes, így férfi-ellenes. – Krisztus szelíd; nem is úgy férfias, ahogy az itt belénk van verve.

De hát az okosság is közel van az okoskodáshoz, a bátor a vakmerőhöz, az engedelmes a szolgaihoz, az igazságosság a farizeussághoz, a józanság a részvétlenséghez. Itt jőne akkor az erényeknek, értékeknek a hálója; egyik vigyáz a másikra.

A szelíd ismeri a mértéket, és azt el is fogadja. Belenyugvása a mértékbe való belenyugvás, nem önfeladás. Önmérséklete,

önfegyelmezése e mérték szerinti, nem gyávaság, nem óvatos duhajkodás. Nyugalma, békéje innét. – De van itt is, ami nem elhatározás, hanem alkat dolga. Nyájasnak lenni – erre lehet törekedni. De már jámbornak? Csöndes, türelmes, békés, békeszerető – lehet próbálni. De áldott jó léleknek lenni?

Ám vajon nem így van-e mindennel? Egy ideig lépést tartunk lényegében saját magunkkal, azután meg reméljük, hogy jófelé megyünk („hogy lépéseink egyengetve vannak”).

Ki a szelíd? Nem a nő, hanem az anya. Az anyák szelídek. Jól éreztem én: nincsen anya. Anyátlan korban élek; igaz, emlékezni tudok.

Mondatok b. hívószóra*

A békességről

Amiképpen a szeretetnek semmi köze a „Szeressük egymást gyerekek” nyáladzásához, azonképp a békesség sem nyugi és relaxa; nem szieszta, nem délutáni pótszundi. (Bár… a szólásmondások gyakorlatiasabbak, már-már cinikusak: Süketnek, vaknak, némának kell lennie annak, aki a békét akarja.)

*

Ki akar viszályt, háborút, békétlenséget? Bár… ha *senki* nem akarja, akkor miért is van *mindig?*

Ha rajtam múlna, természetesen sosem volna háború. Bár… A szomszéd levágván bokraink hozzá átnyúló ágait, azokat rendre visszadobálja hozzánk. Szóba sem hozhatom, mert olyan, mintha nyilvánosan lehülyézném, egy ideig elpucolom, aztán megunom, és visszahajigálom a föladónak. Nem ez a háború? A viszonthajigálás lefoglalja egész lényemet, árgus szemekkel figyelek, s ha látom, hogy támad, rohanok a gallyakhoz, és vissza. Néha fönnakadnak a bokron, ezt döntetlennek veszem. Mindezt egy idő után túlontúl nevetségesnek találom, de hiába. Nem lelem nyugtom. Újabb idő elteltén mégis meglelem. Nehéz megmondani, miért. Attól tartok, leginkább azért, mert olyan kicsi dologról volt szó. A kár, ha egyáltalán volt, elhanyagolható; a presztízskérdések valóban nem érdekeltek. De mi van, ha nem elhanyagolható? Ha például a telekhatárra építkezik? Akkor vagy kard ki kard, s ezért nincs béke, vagy beletörődöm, de ezt már nem szabadságból teszem, hanem kényszerből, vagyis a megaláztatásba törődöm bele, s akkor ezért nincs béke.

*

Sokszor hallom acsargó hangon: Az én szívemben békesség van. Acsargón vagy kenetteljesen.

*

Jobb távolról szeretni, mint közelről gyűlölni.

*

Van a békesség fogalmának egy gyakorlatias értelme, ami nem a jóval vagy az igazzal van párban, hanem a kellemessel. Valaki például nem jó vagy igaz ember, hanem kellemes. Nem kell erre legyinteni, ne feledjük: a kellemes az kellemes, mindenesetre kellemesebb, mint a kellemetlen.

*

Ahogy a jólneveltség sem semmi; valami az, csak épp könnyen előfordulhat, hogy az igaz, a jó, a valóságosság formája a neveletlenség, a kellemetlen. A békétlen.

*

Egyébként a karácsony nem a béke ünnepe, hanem a szereteté. Vagy a szeretet tartalmazná a békét?

*

Korbáccsal a kezében, a templomban: mi volt akkor Krisztus szívében?

Egyáltalán: azt nem lehet mondani, hogy Krisztus különösképpen békés ember lett volna. Kifejezetten kereste a bajt, rendre meg is találta. Meg akarta változtatni a világot, ezt békésen, vélhetően, nem lehet.

*

Lehetséges, hogy valakiben belül béke van s körötte békétlenség? Lehetséges, hogy az én békém és a te béked egymással viszályban állnak? Tán a békéknek is közös nevezőt kell keresni? Vagy a békesség eleve

magában foglalja a másikkal való békét? És ha telekhatárra építkezik? Ha templomban pénzt vált? Van magányos béke?

Van bennem nyugodtság, kiegyensúlyozottság, higgadtság, de én nem békességre törekszem. Az inkább következmény volna. Megértésre már inkább törekszem, *szeretek* megérteni valakit.

Ha nézem, mi van a szívemben, többnyire nem tudom. Nem látok én semmit.

Talán valami sóvárgás, nehéz sóvárgás. Ritkán – tulajdonképpen elképesztően (illogikusan) sokszor! – ujjongás. Szerelem.

*

A békesség látható, a békességszerzők láthatatlanok.

Boldogulás, boldogtalanulás, minden, semmi[*]

A boldogulást – vagyis azt, hogy a pályánkon előrejutunk, érvényesülünk, visszük valamire, zöldágra vergődünk és dűlőre jutunk – nem szerencsés Jézus Krisztussal összekapcsolni. Mintha az élet egy futballmeccs volna, vagyis olyasvalami, amit meg kell nyerni, és akkor azt vizsgálnánk, hogy a győzelemben mennyi szerepe van Jézusnak, mennyi szerepe az edzőnek, a sportszergyártó cégeknek és az izomlazító kenőcsöknek.

Még tehetetlenebb vagyok, ha a fölkérőlevél magyarázó részét tekintem (hogy egyenest fejteném ki a gondolataimat Jézus történelmi jelentőségével kapcsolatban), mert ettől a föladattól, okkal, megrémülök, nem mernék „tollat ragadni érdekében” (érdekemben).

Mintha a kérdés kicsit „alánk volna rakva”, el volna karácsonyosítva, hogy tudniillik az élet olyan, hogy boldogulunk benne, és a várható válaszok szerint ebben jelentős szerepet visz Jézus Krisztus.

De talán mégis éppen az ő megjelenése, jelenléte az, ami megengedi, hogy a boldogulást ne pusztán a siker szinonimájaként értsük, hanem ennél szélesebben, jelentse azt, hogy valaki megtalálta a helyét. Még ennek is van egy kis farizeus stichje – noha a hely bármi lehet, nem okvetlenül magas polcot jelent –, valami elégedettség kapcsolódik a kifejezéshez, oktalan magabiztosság, a drámai eleve föltételezett hiánya.

Ha azon tűnődöm, hogy minek köszönhetem a helyemet (vagyis azt, hogy úgy érezhetem, van helyem, és ugyan ez nincsen rögzítve, így megtalálva sem, de keresve van, keresve lehet, *jó esélyekkel keresve lehet),* akkor többnyire közhelyekre jutok.

De a közhelyek nem okvetlenül hamisságok, inkább magától értődőségek. Három oszlopon nyugoszik (nyugtalankodik) az én helyem, „a hely, ahol vagyok”: család, oskola, személyek.

A család, vagyis a családjaim: az a történelmi, azután az a régi, édesanyámmal, édesapámmal, ezernyi testvéremmel és a nagy rokonság bonyolult, szép rendszerével, meg ez a mostani, ezernyi gyermekemmel és azok anyjával. (Akinek nyilván új bekezdést, fejezetet, könyvet, satöbbit

(!) kéne itt szentelnem, de itt nem szentelek. Csupán anekdotikusan jegyzem meg, hogy midőn egyszer ama végtelen szeretete végesre váltott, mondotta mintegy e körkérdésre előre utalva: Nélkülem te egy közepes matematikus volnál!)

Iskolán én a budapesti Piarista Gimnáziumot értem, személyeken meg azt a néhány férfit és nőt a világban, kihez szenvedélyes szeretet fűz.

Ez az én helyem, vagy ez által az, ami. Meg persze azon mód által, ahogy ezen oszlopaimat „kezelem”.

De nyilván nem úgy van, hogy Jézus Krisztus azon a résen szivárog be, amit nekem a kegyesrendi atyák nyitottak. (Meg az úgysem rés, hanem bástya. Ezt nem tréfából mondom; igaz, nem tartozik ide.) Jézus jelenléte, hatása ennél rejtélyesebb vagy triviálisabb.

Mindez (ugyanis) nyelvi kérdés. Hogy miként, milyen nyelven beszélek a világról. „A nyelvem határai a világom határai.” Sorsot mondok-e vagy Jóistent, mázlit vagy kegyelmet, irgalmat vagy szerelmet. *Vagy minden (boldogulás, boldogtalanulás), Jézus Krisztusból következik, vagy semmi (úgy értve, hogy akkor nem is értelmezhető a kérdés).*

Én csak arról tudok szólni, hogy én milyen nyelven beszélek a világról. Meglehet, az igazi kérdés inkább az, hogy Isten milyen nyelven beszél. Ám ő meg – sajnos – nem válaszol a körkérdésekre.

A megbocsátásról*

Ajándékba kaptam Godfreed Danneels belga bíboros *A bocsánat* című könyvét, elmesélem, mit olvastam. Szándékaim hátsóak. A mű alcíme: *A megbocsátás: emberi erőfeszítés + az Isten ajándéka,* s e második föltételt most figyelmen kívül hagynám, nem mert báránybőrbe bújt – bujdokolt – farkas volnék, hanem épp azt szeretném megnézni, mi használható bárki számára egy katolikus tradícióból, gondolkodásból, elmélyültségből, csöndből, tudásból, vagyis istentelenítek egy olyan textust, amely épp Istenre „fut ki". Eljárásom így kétséges, lehet, hogy nem is működik.

Egy kudarcot már abszolváltam ez ügyben. Kiírtam a könyvből azokat a mondatokat, melyek itt és most „mozogtak", így létrejött egy tízoldalas jó kis szöveg, jó és olvashatatlan, tehát nem jó. Azt hiszem, két dolog vezetett ide. Részint a szöveg észrevette (kiszasszerolta), hogy csupáncsak másolom őtet, remélvén, hogy minden mást ő automatikusan megold, s erre, fölteszem, rátartiságból meg némi didaktikus célzattal, nem volt hajlandó (jó, jó, csak próbálkoztam, próbáltam ezt az „orcád-verítékével"-projektet kicselezni, megint nem ment), részint a sűrítés elcsellózta a szöveg eredeti ritmusát, amely fontosabbnak mutatkozott, mint azt én gondoltam, mert például így az új hang prédikálósabb, kegyesebb hangvételű lett. Úgyhogy föl, föl új kudarcokra.

Testvéreim, ez az első szava a szövegnek (mely formailag egy húsvéti körlevél), tehát jól kezdődik, magasan, meg is torpanhatnánk rögtön, eltűnődvén, van-e olyan közösség, amely így szólítható meg. Mi volna a legtágasabb halmaz, amelyre ez áll? Mennyire létező erő, energia a testvériségé, egyáltalán mennyire létező forma (emberközi forma)? Már többször többen leírták, hogy a szabadság-egyenlőség-testvériségből hol a szabadság működött az egyenlőség rovására, hol az egyenlőség a szabadságéra, a testvériségről pedig mindig mindenütt viharosan megfeledkeztünk. Nem rossz házi feladat karácsonyra arról gondolkodni (mélázni), hogy ki is volna az én testvérem, kit tekintek testvéremnek.

A megbocsátás nem népszerű téma, folytatja a könyv, említeni is nehéz. Ha mégis, könnyen tekintik az embert naivnak, olyasvalakinek,

akinek halvány fogalma sincs az erkölcsi normák hanyatlásáról. Még jó, ha nem gyanúsítják meg azzal, hogy titkon összejátszik azokkal, akiknek politikai érdeke az elhallgattatás. (Ismerős mondat…) Meg hogy ez csak érzékeny vagy hősi lelkek erénye. A pápa és Ali Agca. Szóval hogy ez kivételes emberek kivételes tette volna. Legföljebb kis dolgokban lehet megbocsátani, ha komolyra fordul, még csak eszünkbe se juthat. Meg hova vezetne, ha furtonfurt megbocsátanánk.

Látszik, nem megbocsátani szinte mindig lehetséges, adja magát. A mulasztással való hibázás mintha egyre aktuálisabb volna. „Rest valék a jóra." A megbocsátás az emberi társadalomban, olvashatjuk, éppen olyan nélkülözhetetlen, mint az oxigén a levegőben. Dönthetünk: vagy magunk is részesei leszünk a megtorlás őrült láncreakciójának, vagy erőt véve magunkon, elindulunk a megbocsátás útján.

Erőt venni magunkon: ez fontos mozzanat. Aki megbocsát, az egyszersmind úgy dönt, hogy lemond valamiről. Ha azon sopánkodunk, mondja a könyv, hogy „milyen rossz idők járnak", jusson eszünkbe, hogy az „idők" mi vagyunk, sőt a „bűnös emberek" is mi vagyunk. – Általában ez a másik szokott lenni, a szemét moszkovita bérence. A diktatúra a szív legrejtettebb zugaiba is beszivárog. Hol szivárgás van, ott szivárgás van. De már nincs diktatúra. Csak szivárgás.

MIÉRT BOCSÁSSAK MEG?, ez az első fejezet címe. Beszél a *megtorlás járványáról* (a bosszú mint kábítószer), aztán arról, hogy megbocsátás nélkül az emberiség az örökös neheztelés szította stresszben él. Végső fokon mindenki mindenkire gyanakszik, és minden kockázat ellen próbálja bebiztosítani magát. A jó feltételezését végül is senki se gyakorolja másokkal szemben. Ezt akár kurziválhatnám is.

A következő passzus olyan, mintha a belga bíboros magyarszakértő volna (vagy mi vagyunk egyszerűen állatorvosi ló, állatorvosi lovasnemzet; nyereg alatt puhítjuk a kollektív neurózisunkat): Az ilyen társadalom egyre jobban lebénul. Megszokjuk azt, hogy mindig hátranézünk, arra az igazságtalanságra, amit ellenünk elkövettek. Úgy vonszoljuk magunk után a múltunkat, mint az árnyékunkat. Alig marad időnk és kedvünk arra, hogy a jelen iránt érdeklődjünk vagy terveket szőjünk a jövőre. Képzeletünket az emlékezetünk terrorizálja és kiszárítja. A társadalom, mely csak a múltjára mered, az érelmeszesedés veszélyének teszi ki magát.

MI A MEGBOCSÁTÁS? Mit is jelent megbocsátani? A fejezet nemekkel határolja körbe a megbocsátás egyediségét.

Nem elfelejtés. A népi bölcsesség tudja ezt, amikor így beszél: Ami történt, azt meg tudom bocsátani, de elfelejteni nem lehet. Amit elfelejt az ember, azt nem is tudja megbocsátani, mert nem marad mit megbocsátani.

Nem is letagadás. Egy betegség sem gyógyítható azzal, hogy a nevét kitöröljük a szótárból. – Bár aki az orwelli vízió mindennapjaiban élt, láthatta a new speak idevonatkozó nem eredménytelen erőfeszítéseit. A nyelvért mindig folyik küzdelem. – Sohasem lehet úgy megbocsátani, hogy az igazságtól elhatároljuk magunkat. Ha nagy hiba történt, nem mondhatjuk, hogy kis hiba történt, borítsunk fátylat rá.

Nem is pusztán akarati erőfeszítés. Hó-rukk, én megbocsátok neked; és már meg is történt. Túl vagyunk rajta. – Ez a túl-lenni igen jellemző a mostanunkra, a túl-lenni, az innen-lenni a lenni helyett, vagyis tulajdonképpen a megúszni. Ez a Kádár-rendszer nagy és veszélyes tanítása: meg lehet úszni, ki lehet bekkelni. És ha arra gondoltunk netalán, hogy szabad ember nem így beszél, ez megaláztatás és méltatlanság, akkor ezt a fölismerést elhessegettük, és minden felelősséget, nem egész ok nélkül, a diktatúrára hárítottunk. Ha pedig a túlélés a rendszerrel való barátságosabb viszonyulást hozott, akkor ennek néven nevezésének gondolatát hessegettük. Hessegetős ország voltunk, és azok is vagyunk.

A püspök úr ezt mondja: A rossz megsebzett minket, egész lényünknek szenvedést okozott, ezért a bocsánatba egész lényünket bele kell fektetnünk. A megbocsátás nem egyetlen pillanat műve. Hosszú folyamat, amely időt igényel. Van kezdeti szakasza, csúcspontja, és „karbantartásra” szorul. A bocsánat nem termék, hanem gyümölcs. (Nem leszállítási határidő, hanem nyár, ősz.) Ebből az is következik, hogy a megbocsátás nem parancsszóra megy. Felhívást kaptunk rá, mely néha sürgető. De mindig marad benne valami spontaneitás, önkéntes ajándék. Meglepetés. Még az Isten is rácsodálkozik, ha megvalósul, és Vele összes angyalai.

Nem jelenti azt sem, hogy minden úgy folytatódik, mint azelőtt, mint a bűn előtt, hogy eltörli azt, ami történt. Vannak, akik ezért nem akarnak megbocsátani. A rossz tett a történelemben eltörölhetetlen nyomot hagy. Az elhagyott paradicsom kapujában egy kerub áll, és mutatja, hogy a tojásrántottából a tojást héjába visszatenni nem lehet. Van, aki ezért nem

tud megbocsátani, soha nem lesz már ugyanolyan, mint azelőtt. A bocsánat nem a múltbeli állapot helyreállítása.

A jogaimról való lemondást sem jelent. Nem élvén jogállamban, hosszasan nem ott élvén, jogtiszteletünk mondhatni csenevész. Nem vagyunk rá érzékenyek. Pedig az nem tesz jót a közösségnek, ha törvényeit megszegik, s aztán ez a megszegés ott lóg a levegőben. Minden további nélkül megbocsátok neked: ez nem a megbocsátás felsőfoka, igenis vannak „továbbiak”. Az elkövetett igazságtalanságot a lehetőségekhez mérten helyre kell hozni. A szeretet nem helyettesíti a jogot, nem semlegesíti, hanem tökéletességre viszi. A bocsánat más síkon van, mint az igazságosság döntései: a felebaráti szeretet és jóság szabad cselekedete, ami túlmegy a szoros kötelezettségen.

Nem is mentegetés. Ezt ismerem közelről. Kevésbé gyávaságból fakad, inkább jóindulatból, de azért az alján mégiscsak öncsalás van. (És hát evvel is úgy van, ha „nem tehet róla”, akkor nincs is mit megbocsátani.) – Amit meg lehet érteni, azt meg kell érteni, de a mentegetéssel, miközben segíteni akarunk, megfosztjuk a vétkest emberi méltóságától, mert olyannak tekintjük, mint aki képtelen rosszat tenni. Merő jóindulatból tagadjuk az ember legnagyobb értékeit: a szabadságát és felelősségét.

És *nem is fölülről lefelé* kéne megbocsátani, ez méltatlan. Mi, az erény mintaképe. Persze a farizeizmus nagy kísértés, ravasz konstrukció (a farizeus betartja a törvényeket, a haza jó fia, példakép, rendes ember…). A megbocsátás maradjon az alázat cselekedete, nemcsak a vétkes, hanem a megbocsátó részéről is, olvasom. (Milyen sokszor hallottam már az alázat szót a legjegesebb gőggel kimondani!)

A MEGBOCSÁTÁS IGÉNYES EMBERI TETT. Danneels fölfogása szerint a megbocsátás az emberi erőfeszítés és az isteni kegyelem csodálatos együttese. Az ember dolgozzék magán, de hagyja is, hogy dolgozzék rajta az Isten. Ez a fejezet az ember részét tekinti át.

Ilyen alcímeket találunk: *Kerüljük el a megtorlás bumerángját* („A bosszúálló jobb, ha azzal kezdi, hogy rögtön két sírt ás.” A bosszú rögzíti a múltat.), *Merj szembenézni önmagad sötétségeivel* (Bármilyen furcsán hangzik, amikor minket ér igazságtalanság, néha rólunk hull le a lepel, mintha letennénk az álarcot.), *Ne maradj egyedül sebeddel!* (A bajban, a kínlódásban bizonyos mértékig mindig egyedül vagyunk. Szenvedésünk

célja lehet az is, hogy rádöbbentsen arra, mennyire szükségünk van egymásra.), *Hol történt a sértés, és mennyire volt súlyos?* (Vajon hagyom-e, hogy a fertőzés feldagadjon és továbbterjedjen? A bűnös nem azonos a bűnnel, a vétség mindig bonyolult.), *Próbálj megbocsátani magadnak!* (Próbálj. Az első lépés mindig a megértés.).

Interruptus jő (lóháton), amint ígértem, kicsit úgy, mintha egy krimit épp akkor csuknánk be az olvasó orra előtt, amikor –

Az utolsó fejezet azt állítja, hogy A MEGBOCSÁTÁS ISTEN LEGNAGYOBB AJÁNDÉKA. A könyv a *Bencés Lelki Füzetek* sorozatában jelent meg, felelős kiadó: Dr. Várszegi Asztrik, a fordítás készült a *Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostorá*ban. Itt álljunk meg, sőt torpanjunk ismét. Hogy konkrétan ki fordította, vagy kik, nincs megadva. Mert nem fontos, nem számít. Az számít, hogy készen van, hogy elkészült. De ez a tartózkodó, nem huszadik századias közlés nem azt jelenti, hogy e mögött ne lett volna személyes erőfeszítés, teljesítmény, elkötelezettség, munka. A nővérek korán keltek, későn feküdtek, közben imádkoztak, illetve mindig imádkoztak, és közben dolgoztak. Nem spórolták ki magukat az időből. Amikor készen lettek, akkor visszaléphettek a személytelenségbe. Ameddig nem voltak készen, ők csinálták, amikor készen lettek, akkor meg lett csinálva.

Mintha a társadalom fordítva akarna ez idő szerint eljárni, saját magunk nélkül akarjuk elintézni a bocsánatkérést, kérődjék bocsánat, legyen bocsánat, legyen béke, békesség. Saját magunk nélkül nem elmesélhető, vagyis nem megérthető saját magunk élete. Bocsi, bocsesz, bocsika, így csak idáig jutunk el.

A könyv beszerezhető a Ferenciek terén (tel.: 266 7009), vagy közvetlenül Pannonhalmáról (06 96 570 100/233).

Tartalom

Table of Contents